ISSN 2307-2512

ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN

ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО (МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ)

ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ (МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)

ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS (INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL)

2024. №2(2)

ДУШАНБЕ, 2024

МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”

Муассиси маҷалла: Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо дар маҷаллаи мазкур ба муаллиф вогузор карда мешавад.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.
Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №314/МҶ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
Сомонаи маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ”

Учредитель журнала: Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Журнал основан в 2023 г.

Ответственность относительно содержания и достоверности использованной информации несет автор статьи в данном журнале.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.
Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҶ-97 от 27.11.2023 г.
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре МУТПТ.
Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.
Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS”

Journal Founder: International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

The journal was founded in 2023.

The author of the article in this journal is responsible for the content and reliability of the information used.

The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI).
The journal is printed in Tajik, Russian and English.
Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.iutet.tj).
The journal is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҶ-97 of 27.11.2023
The journal is being prepared for publication at the IUTET Publishing Center.
Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan, 734055
Journal website: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана
© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармуҳаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБСТТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., Professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Шаропов Ф.Р. - муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Шаропов Ф.Р.*** - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	***Sharopov F.R.*** - deputy Chief Editor, doctor of Economic Sciences, Professor
Қудратов Н.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	***Кудратов Н.А.*** - доктор юридических наук, профессор	***Kudratov N.A.*** - deputy Chief Editor, doctor of Law Sciences, Professor
Ҷӯрабоев Ғ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джурабоев Г.*** - доктор экономических наук, профессор	***Juraboev G.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Ҷамшедов М.Ҷ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джамшедов М.Дж.*** - доктор экономических наук, профессор	***Jamshedov M.J.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Фақеров Ҳ.Н. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Факеров Ҳ.Н.***- доктор экономических наук, профессор	***Fakerov H.N.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Ҷумъаев Б.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джумаев Б.М.*** -доктор экономических наук, профессор	***Jhumaev B.M.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Файзулло М.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Файзулло М.К.*** -доктор экономических наук, профессор	***Fayzullo M.K.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Қудратов Р.Р. - Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Кудратов Р.Р.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kudratov R.R.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Обидов Ф.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Обидов Ф.С.*** - доктор экономических наук, профессор	***Obidov F.S.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Қодирова З.Ҳ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Кодырова З.Х.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kadirova Z.Kh.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Қурбонзода М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Курбонзода М.Р.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kurbonzoda M.R.*** - doctor of Economic Sciences, Professor
Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Садриддинов М.И.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Sadriddinov M.I.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Сафоев А.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Сафоев А.К.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Safoev A.K.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Ҷабборов Ф.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Джабборов Ф.А.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Jabborov F.A.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Зоирзода И.С. - Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Зоирзода И.С.***- кандидат экономических наук, доцент	***Zoirzoda I.S.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Раҳимов М.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Рахимов М.А.*** – кандидат экономических наук, доцент	***Rakhimov M.A.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Алишоев Х.Ҳ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Алишоев Х.Х.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Alishoev Kh.Kh.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Исмоилов А.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Исмоилов А.А.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Ismoilov A.A.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Султонзода Ҷ.У. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Султонзода Дж.У.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Sultonzoda J.U.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Маришоев М.М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Маришоев М.М.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Marinshoev M.M.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Валиев Н.Ш. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Валиев Н.Ш.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Valiev N.Sh.*** - candidate of Economic Sciences, Associate Professor

МУНДАРИҶА		
1.	***Ҷамшедов М.Н.*** Самтҳои асосии рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити рушди саноатикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон	6
2.	***Ҷамшедов М.Н.*** Созмони Умумиҷаҳонии Савдо: Ниҳоди калидии рушд ва танзимкунандаи савдои озод дар шароити ҷаҳонишавӣ	13
3.	***Мариншоев М.М.*** Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди савдои чаканаи шаҳри душанбе дар шароити муосир	27
4.	***Каримова Т.Х.*** Идоракунии зиддибӯҳронӣ: сабабҳои бӯҳрон, стратегия ва усули идоракунии зиддибуҳронӣ	31
5.	***Қодирзода Ф.С.*** Таҳсилоти тахассусӣ ҳамчун шароити муҳим ва омили рушди устувори сайёҳӣ дар Тоҷикистон	38
6.	***Қурбонов Ё.С.*** Методҳои таҳлили тамоюлҳои истеъмолкунандагон дар саноати меҳмонхона	43
7.	***Кинжаева Р.Х.*** Танзими давлатиӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ва асосҳои он барои Ҷмуҳрии Тоҷикистон	51
8.	***Ҷумаев А.Қ.*** Муаммоҳои рушди устувори иқтисодиёти минтақа	55
9.	***Алишоев Х.Ҳ.*** Мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом	60
10.	***Мизробов С.С.*** Заминаҳои илмию назариявии ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот	66
11.	***Раҷабов Э.Д.*** Фазои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии ташаккули он	72
12.	***Нуров Н.Қ.*** Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун омили рушди соҳибкорӣ	83
13.	***Раҳимов Ҷ.О.*** Баҳодиҳии комплексии самаранокии кооперативҳои тиҷоратӣ	89
14.	***Раҳмонзода М.Н.*** Нақш ва аҳамияти технологияи информатсионӣ дар рушди тиҷорати электронӣ	95
15.	***Саидова М.С.*** Зарурияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	103
16.	***Сафоев А.К.*** Омилҳои асосии таъсиррасон ба иқтидори саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	108
17.	***Мирсаидзода Ф. А.*** Саҳми сайёҳӣ дар иқтисодиёт ва дурнамои рушди соҳаи сайёҳӣ	117
18.	***Нурматова М.Р.*** Тоҷикистон - минтақаи сайёҳӣ	125
19.	***Камышева А.О.*** Омилҳои асосии омода намудани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	129
20.	***Аскаров А.Р., Холиқова А.З., Абдуалимова Н.А.*** Рушди демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат, мушкилот ва дурнамо	138
21.	***Сохибов А.Н.*** Принсипҳо ва мақсадҳои рушди сайёҳии экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	150
22.	***Носиров С., Каримзода Ш.*** Вазифаи экотуризм дар рушди устувори истироҳату машғулият	159
23.	***Шоҳзода Н.И.*** Ҷалб кардани сармояи хориҷӣ дар рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ	166
24.	***Шарипов А.М.*** Имконот ва чолишҳои туризм дар тоҷикистон: таҳлили омилҳои рушд ва самаранокӣ	175
25.	***Маҳмудов Ҷ.Б.*** Марҳилаҳои иқтисодии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир	183
26.	***Беков Ф. Ш.*** Ҷараёни идоракунии хароҷотҳои буҷети давлатӣ дар шароити имрузаи иқтисодӣ	191
27.	**Ташева М.Ф.** Усулҳои оморӣ дар самти идоракунии муҳоҷирати байналмиллалӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон).	199
Маълумот оид ба муаллифон		206
Маълумот барои муаллифон		208

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	***Джамшедов М.*** Основные направления развития свободных экономических зон в условиях ускоренной индустриализации экономики Республика Таджикистан	6
2.	***Джамшедов М.*** Всемирная торговая организация: ключевой институт развития и регулятор свободной торговли в условиях глобализации	13
3.	***Мариншоев М.М.*** Социально- экономические аспекты развития розничной торговли города душанбе в современных условиях	27
4.	***Каримова Т.Х.*** Антикризисное управление: причины кризисов, стратегии и методы антикризисного управления	31
5.	***Қодирзода Ф.С.*** Профессиональное образование как важное условие и фактор устойчивого развития туризма в Таджикистане	38
6.	***Курбонов Ё.С.*** Методы анализа потребительских трендов в гостиничной индустрии международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана	43
7.	***Кинжаева Р.Х.*** Государственное регулирование на мировом уровне и её особенности для Республики Таджикистан	51
8.	***Джумаев А.К.*** Проблемы устойчивого развития экономики региона	55
9.	***Алишоев Х.Х.*** Концепции исламской экономики в трудах исламских мыслителей	60
10.	***Мизробов С.С.*** Научно-теоретические предпосылки формирования и развития предпринимательской деятельности в сельской местности	66
11.	***Раджабов Э.Д.*** Инвестиционное пространство республики таджикистан и основные направления его организации	72
12.	***Нуров Н.К.*** Государственно-частного партнерства как фактор развития предпринимательства	83
13.	***Рахимов Дж.О.*** Комплексная оценка эффективности коммерческих кооперативов	89
14.	***Рахмонзода М.Н.*** Роль и значение информационных технологий в развитии электронной коммерции	95
15.	***Саидова М.С.*** Необходимость предпринимательства в развитии экономики Республики Таджикистан	103
16.	***Сафоев А.К.*** Основные факторы влияющие на развитие промышленного тоенциала Республики Таджикистан	108
17.	***Мирсаидзода Ф.А.*** Вклад туризма в экономику и перспективи развитие туристической отрасли	117
18.	***Нурматова М.Р.*** Таджикистан-туристическая зона	125
19.	***Камышева А.О.*** Основные аспекты системы подготовки специалистов для сферы туризма в Таджикистане	129
20.	***Аскаров А.Р., Холикова А.З., Абдуалимова Н.А.*** Демографические показатели рождаемости и смертности населения Республики Таджикистан	138
21.	***Сохибов А.Н.*** Принципы и цели развития экологического туризма в Республики Таджикистан	150
22.	***Носиров С., Каримзода Ш.*** Функция экотуризма в обеспечении устойчивого развития отдыха и развлечений	159
23.	***Шохзода Н.И.*** Опыт зарубежных стран привлечения иностранных инвестиций в развитии рынка экологических услуг	166
24.	***Шарипов А.М.*** Возможности и проблемы туризма в таджикистане: анализ факторов развития и эффективности	175
25.	***Махмудов Дж.Б.*** Экономические предпосылки развития инновационного предпринимательства на современном этапе	183
26.	***Беков Ф.Ш.*** Процесс управления расходами государственного бюджета в современных экономических условиях	191
27.	**Ташева М.Ф.** Статитические методы в сфере управление международный миграции (на примере Руспублики Таджикистан).	199
Сведения об авторах		206
Памятка для авторов		208

CONTENT		
1.	***Jamshedov M.*** Main directions of development of free economic zones in the conditions of accelerated industrialization of the economy of the Republic of Tajikistan	6
2.	***Jamshedov M.*** World trade organization: A key development institution and regulator of free trade in a globalized condition	13
3.	***Marinshoev M.M.*** Socio-economic aspects of retail trade development in dushanbe in modern conditions	27
4.	***Karimova T.Kh.*** Crisis management: causes of crises, strategies and methods of crisis management	31
5.	***Qodirzoda F.S.*** Vocational education as an important condition and factor of sustainable tourism development in tajikistan	38
6.	***Qurbonov Y.S.*** Methods for analyzing consumer trends in the hospitality industry	43
7.	***Kinjaeva R.Kh.*** State regulation in the global level and its specifies fpr the Republic of Tajikistan	51
8.	***Jumaev A.K.*** The problems of sustainnble development of the economics of the region	55
9.	***Alishoev Kh.H.*** Concepts of Islamic economy in the works of Islamic thinkers	60
10.	***Mizrobov S.S.*** Scientific and theoretical prerequisites for the formation and development of business activity in rural areas	66
11.	***Radjabov E.D.*** Investment space of the republic of tajikistan and main directions of its organization	72
12.	***Nurov N.K.*** Public-private partnership as a factor in entrepreneurship development	83
13.	***Rahimov J.O.*** Comprehensive assessment of the efficiency of commercial cooperatives	89
14.	***Rahmonzoda M.T.*** Role and importance of information technologies in the development of electronic commerce	95
15.	***Saidova M.S.*** The need of entrepreneurship development in the national economy of the Republic of Tajikistan	103
16.	***Safoev A. K.*** Main factors influencing the development of industrial potential of the Republic of Tajikistan	108
17.	***Mirsaidzoda F.A.*** Contribution of tourism the development of tajikistan and the prospectsof tourism industry	117
18.	***Nurmatova M.R.*** Tajikistan - tourist area	125
19.	***Kamusheva A.O.*** Main aspects of the training system specialists for tourism in Tajikstan	129
20.	***Askarov A.R., Holikova A.Z., Abdualimova N.A.*** Demographic indicators of fertility and mortality of the population of the Republic of Tajikistan	138
21.	***Sohibov A.N.*** Principles and goals of ecological tourism development in the Republic of Tajikistan	150
22.	***Nosirov S., Karimzpda Sh.*** The role of ecotourism in sustainable development of recreation	159
23.	***Shohzoda N.I.*** Foreign experience of the participation of foreign capital in the formation of the market of environmental services	166
24.	***Sharipov A.M.*** Opportunities and challenges of tourism in tajikistan: analysis of development factors and efficiency	175
25.	***Makhmudov J.B.*** Economic prerequisites for the development of innovative entrepreneurship at the present stage	183
26.	***Bekov F.S.*** The process of managing state budget expenditures in modern economic conditions	191
27.	**Tasheva M.F.** Statistic methods in the sphere interantionla migration policy (in example of Republic of Tajikistan)	199
Information about authors		206
Memo for authors		208

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Джамшедов М.Н.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены понятие, сущность, цель, задачи, и необходимости создания свободных экономических зон и выявлены приоритетные направления его развитии в условиях ускоренной индустриализации экономики Республика Таджикистан. Сделается вывод о том, что свободные экономические зоны нашли особое место в развитии национальной экономики и приобрели значительную роль в насыщении потребительского рынка Таджикистана. Выявляются перспективные направлении развития СЭЗ «Согд» и «Куляб», на основе глубокого анализа общедоступных статистических данных и материалов СМИ в стране.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, СЭЗ «Согд», «Дангара», «Пяндж», «Куляб», «Ишкашим», свободная экономика, международное разделения труда, внешнеторговый оборот, услуги, инвестиционная деятельность, технологический обмен, скорость информация, приоритеты.

Jamshedov M.H.

MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the concept, essence, purpose, objectives, and necessity of creation of free economic zones and identifies priority directions of its development in the conditions of accelerated industrialization of the economy of the Republic of Tajikistan. It is concluded that free economic zones have found a special place in the development of the national economy and have acquired a significant role in enriching the consumer market of Tajikistan. Promising directions of development of FEZ "Sughd" and "Kulab" are identified based on a deep analysis of publicly available statistical data and media materials in the country.

Keywords: free economic zone, FEZ "Sughd", "Dangara", "Panj", "Kulyab", "Ishkashim", free economy, international distribution of labor, international trade flows of goods, services, investment activities, technological exchange, speed of information, priorities.

Ҷамшедов М.Н.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ САНОАТИКУНОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола оид ба самтҳои муҳими рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, моҳият, зарурат, мақсад, вазифаҳо ва афзалиятҳои онҳо дар шароити рушди саноатикунонии мамлакат тавассусти таҳлилу хулосабарориҳо таҳқиқ карда шудааст. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисодӣ миллӣ ҷойгоҳи хоссро пайдо намуда дар фаровон гардонидани бозори истеъмолии Тоҷикистон нақш ва мавқеи назаррасро касб намудаанд. Дар пажӯҳиш ва таҳлилу хулосаҳо бештар ба маълумотҳои омории МОИ “Суғд” ва “Кӯлоб”, ки дар расонаҳои хабарии кишвар таъбу нашр шудаанд, такя карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақаи озоди иқтисодӣ, МОИ “Суғд”, “Данғара” “Панҷ”, “Кӯлоб”, “Ишкошим”, иқтисоди озод, тақсимоти байналмилалии меҳнат, гардиши моли савдои

байналмилалӣ, хизматрасониҳо, фаъолияти сармоягузорӣ, мубодилаи технологӣ, суръатнокии иттилоот, афзалиятҳо.

Минтақаи озоди иқтисодӣ (МОИ) падидаи нави иқтисодӣ буда, дар марҳилаи ташаккулёбӣ ва рушд қарор дорад. Таҳқиқотҳои даврaҳои охир нишон медиҳанд, ки айни хол дар адабиёти иқтисодӣ оид ба истилоҳҳои мухталифи МОИ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуданд, вале то кунун таърифи ягонаи он дар илми иқтисодӣ мавриди қабул эътироф нагардидааст.

Ба андешаи инҷониб МОИ – қитъаи алоҳидаи ҳудуди ҷумҳурӣ бо мавқеи амиқ муқарраркардашуда мебошад, ки дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё шудааст. МОИ мамлакат ин намунаи ҳақиқии дастгирии давлатии бахши хусусӣ мебошанд.

Дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар самти рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ чунин омадааст: “Ба равандҳои ҳамгироии корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт дар асоси фароҳам овардани шароитҳо барои ҳамкориҳои барабарҳуқуқ дар соҳаи технологияҳои баланд тавассути ташкили корхонаҳои муштарак, паркҳои истеҳсолӣ ва вусъат додани фаъолияти МОИ бояд мусоидат намуд”[1]

Дар низоми робитаҳои иқтисоди хориҷӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омили муассири шиддатфизоии рушди иқтисодӣ аз ҳисоби фаъолгардонии ҳаҷми умумии гардиши моли савдои байналмилалӣ, хизматрасониҳо, устувории фаъолияти сармоягузорӣ, мубодилаи технологӣ, суръатнокии иттилоот, васеъшавии равандҳои иқтисоди ҳамгироӣ нақш ва мавқеи беназир пайдо намудааст.

Яке аз самтҳои муҳимми ҳамкории байналмилалии иқтисодӣ, ки имрӯз вирди забони иқтисоддонон, соҳибкорон ва сиёсатмадорони ватаниву хориҷӣ гардидааст, ташкили МОИ мебошад. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ қисмати маҳдуди фазои иқтисодии кишварест, ки дар ҳудуди он низоми махсуси хоҷагидорӣ амал мекунад ва барои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ба корхонаҳо имтиёзҳои васеъ дар бахши андозбандӣ ва ҳаракати озоди мол, сармояву қувваҳои истеҳсолкунанда ва сарватҳои молиявӣ таъмин мегардад. Ба ақидаи коршиносони байналмилалӣ МОИ таъсиси онҳо аломати ҷорӣ намудани принсипи иқтисоди озод буда, низоми фаъолиятҳои гумрукӣ, андозбандӣ ва сармоягузорӣ дар он барои инкишофи фаъолияти маблағгузории дохилию хориҷӣ мусоидат мекунад.

Бидуни шак ҷалби сармояи хориҷӣ, метавонад боиси фаъол гардидани равандҳои иқтисоди миллӣ гарданд, бунёди бевоситаи МОИ метавонанд ҳалли се масъалаи муҳимми рушди иқтисоди мамлакатро таъмин намояд: таҳкими фаъолияти содиротии мамлакат ва дар ин радиф таъмин намудани воридоти асъори хориҷӣ; бо кор таъмин намудани шумораи мушаххаси қувваҳои коргарӣ аз ҳисоби бекорон; дар мисоли МОИ омӯхтани таҷрибаи пешқадами усулҳои дахлдори хоҷагидорӣ, таҳқиқоти корҳои илмӣ, ҷори намудани технологияҳои пешқадам ва муосир дар иқтисоди миллӣ (тавассути хусусиятҳои хосси миллӣ ва фарҳангу анъанаҳои нави хоҷагидорӣ дар замони иқтисоди сабз ва иқтисоди рақамӣ) ва истифодаи самарабахши онҳо дар рушду такомули иқтисоди бозаргонӣ.

Таҷрибаи ҷаҳонии созмондиҳӣ ва фаъолияти МОИ собит менамояд, ки онҳо аслан барои ноил шудан ба мақсадҳои зерин ташкил карда мешаванд:

- мақсади асосии бунёди МОИ бештар барои пайваст кардани мамлакат ба раванди инкишофи бемайлони тақсимоти байналмилалии меҳнат (ТБМ) мебошад. Гуфтан ҷоиз аст, ки агар мамлакат бо ин ё он сабабҳо иқтисодро барои сармояи хориҷии фаъолияти соҳибкорӣ кушода натавонад, он гоҳ вай метавонад инро дар доираи МОИ амалан татбиқ намояд, вақте ки ҳукумат имконияти иқлими нисбатан мусоидаткунандаи сармоягузориро барои маблағгузарони хориҷӣ ба вуҷуд меорад;

- МОИ инчунин барои фаровон гардонидани бозори дохилии мамлакат бо молу маҳсулоти хушсифат, пеш аз ҳама молҳои воридотивазкунанда истифода мешавад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф дар ҳудуди мушаххас бо кумаки сармоягузориҳои хориҷӣ бевосита истеҳсолотӣ воридотивазкунанда ташкил карда мешавад;
- ташкили МОИ на танҳо бештар пайваст шудани соҳаҳои истеҳсолотро ба равандни тақсимоти байналмилалии меҳнат, балки соҳаҳои сайру сайёҳат, фарҳангу осоишгоҳӣ, беҳдоштию фароғатӣ дар назар дорад, ки мибаъд ба афзуншавии даромадҳои асъорӣ бевосита мусоидат менамояд;
- МОИ ҳарчи зуддтар ба татбиқи амалии корҳои илмию таҳқиқотӣ, технологию техникии хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ нигаронида мешавад;
- ташкили МОИ ба гурӯҳи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва иқтисоди давраи гузариш имконияти хуби бозомӯзӣ, такмили ихтисос ва омода намудани кормандони баландихтисос, муҳандисон, менеҷерон, бозор-шиносонии касбӣ ва бахши мудириятро ба вуҷуд меорад;
- мақсади муҳимми ташкили МОИ - ҳавасмандгардонии рушди иқтисоди ягон ҳудуди муайян ё соҳаи муайяни истеҳсолот мебошад. Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳон нишон медиҳад, ки агар барои давлатҳои пешрафта ташкили МОИ – шарти фаъолгардонии фаъолияти хоҷагидорӣ дар ноҳияҳои қафомонда ва ба сатҳи таназзул дучоршуда бошад, он гоҳ барои мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва иқтисоди давраи гузариш - ҳангоми ташкили чунин минтақаҳо ба воридоти сармояи хориҷӣ эътибори ҷиддӣ дода мешавад;
- дар кишварҳои алоҳида бошад МОИ ҳамчун усули минтақавии азнавсозии иқтисод дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дониста мешавад. Масалан, дар Хитой самаранокии иқтисоди бозаргонӣ дар мисоли МОИ санҷида мешавад.

Таҷрибаи муосири ташкили МОИ нишон медиҳад, ки онҳо одатан дорои чор гурӯҳи имтиёзҳо мебошанд:

Гурӯҳи якум, имтиёзҳои тиҷоратӣ, ки ҷори кардани тартиботи содакардашудаи пешбурди амалиёти тиҷорати хориҷӣ ва паст ё бекор кардани боҷҳои содиротию воридотиро пешбинӣ мекунад;

Гурӯҳи дувум, имтиёзҳои молиявӣ дар намуди гузоштани нархҳои дастрас ба хизматрасониҳои каммуналӣ, коҳиш додани ҳаққи иҷорапулӣ барои истифодаи замин, иншоотҳои истеҳсолӣ ва инчунин додани имтиёзҳои гуногун дар шакли субсидияҳо (кумакҳо, сабукиҳо) аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва қарзҳои имтиёзноки давлатӣ истифода мешаванд;

Гурӯҳи сеюм, имтиёзҳои фискалӣ (ҷамъоваришаванда), ки ба ҳавасмандгардонии намудҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст; ин имтиёзҳо асосан аз андозҳо: аз фоида, даромад, молу мулк (амвол); меъёри андоз, масоили доимо ё муваққатан озод кардан аз андозро фаро гирифта метавонад;

Гурӯҳи чорум, имтиёзҳои маъмурӣ, ки аз ҷониби мудирияти ҳамин МОИ барои сабук кардани низоми омаду рафти шаҳрвандони хориҷӣ, қоидаи ба қайдгирии корхонаҳо ва инчунин иҷро кардани хадамоти гуногун пешниҳод карда мешавад.

Ҳангоми интихоби мавқеи ҷойгиршавии МОИ бояд чунин масъалаҳо ба инобат гирифта шаванд:

- мусоид будани вазъи нақлиёт: мисол наздик будан ба бандарҳои байналмилалӣ, фурӯдгоҳҳои байналмилалӣ, ки онҳо имконият медиҳанд МОИ дар вақти зарурӣ мошин, таҷҳизот, ашьёи хом, маҳсулоти нимтайёр ва маводҳои заруриро бо тарзи самарабахш дастрас кунанд;
- паст будани пардохти ҳаққи иҷораи замин, ки дар он сифати пасти қувваи корӣ ва набудани инфрасохтор дар чунин минтақаҳо ба назар гирифта мешавад. Бештари мамлакатҳо ва минтақаҳои Осиё МОИ-ро бо роҳи афзалиятнок дар наздикии шаҳрҳо ё низоми муссисаҳои нақлиётӣ ташкил кардаанд ва аз заминҳои бекорхобида ва дигар масъалаҳоӣ зарурӣ оид ба фаъолияти мазкур бештар рӯ меоваранд;

- наздик будан ба бозорҳои фурӯш, ки ин имконият медиҳад хароҷоти ташкилотҳои суғуртавӣ ва муассисаҳои нақлиётӣ кам карда шаванд ва бо ҳамин рақобаттавонии молу маҳсулотҳо дар бозорҳо баланд бардошта мешавад;
- мавҷуд будани қувваи кории дорои тахассуснокии баланд ва арзон, ки дар солҳои охир ба афзалиятҳои муайян барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ табдил шудааст, бештар нақши муҳимро касб намудааст.

Ҳангоми пешбурди фаъолияти соҳибкории байналмилалӣ бояд дар назар дошт, ки имтиёзҳои номбаршуда воситаи амали кардани афзалиятҳои нисбии ин ҳудуд, на ин ки воситаи подоши омилҳои рушд ҷой надошта бошад. Муҳим боз он аст, ки имтиёзҳои андозӣ воситаи ҳалкунандаи ҷалби сармояи хориҷӣ шуда наметавонанд. Дар шароити миқёси муосири ташкилшавии МОИ омилҳои асоситарин дар ин ҳолат метавонанд кафолати сармоягузорӣ, сифати инфрасохтор ва сатҳи ихтисоси қувваи коргарӣ, имконияти дар бозори дохилӣ гирифтани қарзҳои фоизи пасттарин ва одӣ будани қоидаҳои маъмурӣ бошанд. Омили асоси дар ҷалб кардани сармояи хориҷӣ, ки тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, устувории сиёсии мамлакати ҷойгиршудаи МОИ мебошад.

МОИ самаранокии худро дар бисёр мамлакатҳои чаҳон нишон додааст.

Аз рӯйи мақсади умумӣ МОИ, одатан, ба якдигар монанд мебошанд, аммо вазифаҳои онҳо хеле гуногун шуда метавонанд. Дар адабиёти илмӣ то 30 намудҳои мухталифи МОИ ба назар мерасанд.

Чӣ хеле ки қайд намудем, самти муҳимми сиёсати ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ташкил кардани МОИ гардад, чунки онҳо метавонанд нақши муҳимро дар бар гирад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар иқтисоди ҷаҳон ба таҷрибаи андӯхтаи МОИ аҳаммияти зарурӣ медиҳанд ва кишварҳое, ки кӯшиши гузарондани ислоҳоти ҷиддии иқтисодро доранд, аз он сарфи назар карда наметавонанд.

Мақсади асосии иқтисодии ташкили МОИ дар фаъолгардонӣ, таҳкими тиҷорати хориҷиву байналмилалӣ ва дар маҷмуъ фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ; афзоиши бемайлони рақобаттавонии истеҳсолоти ватанӣ, самаранокии иқтисодии он; афзун гардондани ҳаҷми содирот ва коҳиш додани ҳаҷми молҳои воридотӣ; тавсеаи даромадҳои асъорӣ ба буҷетҳои давлативу маҳаллӣ ва дар интиҳо ташаккул додани худи МОИ инъикос меёбанд.

Ташкил ва фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо тамоми гуногуншаклии онҳо рушди иқтисодро дар сатҳи миллӣ ва минтақа мутобиқат менамоянд. Мақсади ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз сатҳи рушди иқтисодӣ – иҷтимоии давлатҳои ташкилкунанда ва нақшаҳои стратегии хоҷагидории онҳо вобастагӣ доранд. Бо ҳамин сабаб ва мақсади ташкили МОИ дар ҳолатҳои амиқ гуногун шуда метавонанд. Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳон МОИ ба мақсади фаъолгардонии робитаҳои иқтисоди берунӣ ташкил карда шудаанд. Дар мамолики дигар бошад бо мақсади баланд бардоштани сатҳи иқтисод ва аз байн бурдани дигар нуқсонҳои иқтисодӣ ташкил карда шудаанд.

Бояд қайд кард, ки яке аз самтҳои муҳимми сиёсати ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ташаккулёбии МОИ бошад: чунки онҳо метавонанд нақши муҳимро дар азнавсозии иқтисоди миллӣ иҷро кунанд.

Дар ҳудуди Тоҷикистон, ҳоло панҷ адад минақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), аз қабили МОИ “Суғд”, “Данғара”, “Панҷ”, “Кӯлоб” ва “Ишкошим” таъсис дода шудаанд.

Тибқи мақомоти омори расмии мамлакат, алъон дар ҳудуди МОИ 88 субъектҳои хоҷагидорӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки танҳо дар соли 2023 - 33 субъектҳои хоҷагидорӣ (ё 37,5 дарсади миқдори умумии субъектҳои бақайдгирифташуда) фаъолияти густурда доштанд.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ин минтақаҳо дар соли 2023 қариб 370 млн. сомонӣ (ё қариб 33,8 млн. доллари ИМА), ё худ 0,8 дарсади маҷмуи умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишварро ташкил менамояд, баробар буд.

МОИ «Суғд», ки дар ҳудуди шаҳри Хуҷанд ҷойгир аст, тибқи омори расмӣ 35 адад субъектҳои хоҷагидорӣ ба қайд гирифта шудааст, ки аз он 30–тояш корхонаҳои ватанӣ ва 5–тои дигараш корхонаҳои муштарак (Тоҷикистон – Полша ва Туркия) мебошанд. Аз он ҷумла, танҳо соли 2023 - 17 корхона воқеан фаъолият доштанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиашон дар ин давра қариб 353 млн сомониро ташкил намуд.

Шакли МОИ «Суғд» истеҳсолию инноватсионӣ буда, аз 2 майи соли 2008 таъсис ёфтааст. Маъмурияти МОИ «Суғд» бақайдгирии нахустин субъектҳоро моҳи августи соли 2010 оғоз намуд, ки онҳо аз соли 2011 ба фаъолият пардохтанд.

Мақсад ва вазифаҳои асосии МОИ "Суғд" аз фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ, техникаи муосир ва технологияи инноватсионӣ, таҷрибаи идоракунӣ барои ба даст овардани самаранокии истеҳсолот, истифодаи бештари захираҳои озоди табиӣ, тақвият додани ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ, афзун намудани иқтидори содиротии ҷумҳурӣ, ташкил намудани инфрасохтори муосири муҳандисию нақлиётӣ, телекоммуникатсионӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дар маҷмуъ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, рушди саноат ва иқтисодиёти ҷумҳурӣ иборат мебошад[1].

Мувофиқи иттилооти коршиносони минтақа, ҳоло 30 субъект ба қайд гирифта шудааст, ки 5-тои он корхонаи муштарак бо давлати Туркия, 6-тоаш корхонаҳои сармоягузории кишварҳои хориҷӣ, аз қабили Хитой, Канада, Ӯзбекистон, Қазоқистон ва 19 субъект сармоягузорони ватанӣ мебошанд. Корхонаҳои МОИ “Суғд” *ба истеҳсоли ноқилҳои барқӣ, лӯлаву зарфҳои пластикӣ, профилҳои пластикӣ аз ПВХ, профилҳои алюминийӣ, масолеҳи сохтмон, аз қабили рангу лок ва гаҷҳои оро̆ишӣ, бозичаҳои бачагона (дучарха, фойтунча, мошинчаҳо ва ғайра), коркарди хушкмева, бандубасти асали табиӣ, халтаҳои полиэтиленӣ ва полипропилении калонҳаҷм*, ки аксарашон ба содирот нигаронда шудаанд, машғуланд.

Мавриди зикр аст, ки субъектҳои минтақа аз имтиёзҳо бархурдор буда, ҳамаҷониба дастгирӣ мешаванд. Дар ҳудуди минтақаи мазкур таҳти низоми гумрукии МО гумрукӣ молҳои ватанӣ ва хориҷӣ бидуни ситондани боҷи гумрукӣ ва андозҳо, инчунин, беистифодаи мамнуият ва маҳдудияти дорои хусусияти иқтисодии муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир карда мешаванд. Фаъолияти соҳибкории субъектҳо новобаста аз шакли моликияташон аз пардохти ҳама гуна андозҳо, ки тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, ғайр аз андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеии бо тарзи кироя коркунанда, озод мебошанд ва тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (андози иҷтимоӣ - 20 дарсад ва андоз аз даромад аз 8 то 12 дарсад) пардохт мегардад.

Аз 30 субъекти бақайдгирифташуда 19-тои он ба фаъолияти истеҳсолӣ, сохтмонӣ ва хизматрасонӣ машғул буда, боқимонда субъектҳо ба корҳои сохтмонӣ, ворид намудани таҷҳизот, ба кор андохтани иқтидорҳои нав ва ободонии гирду атрофи корхонаҳо сару кор доранд. Аз оғози фаъолияти МОИ «Суғд» бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 11 корхона расман ифтитоҳ гардидааст. Инчунин, 1 апрели соли 2023 зимни сафари кории худ ба вилояти Суғд Сарвари давлат боз як корхонаи нав – ҶДММ “Азияполитекс”-ро расман ифтитоҳ намуданд.

Аз ҷониби субъектҳои минтақа аз оғози фаъолияти МОИ “Суғд” ба маблағи умумии зиёда аз 150 миллион сомонӣ сармоягузории мустақим ворид гардида, беш аз 830 ҷойи кор таъсис дода шудааст. Маҷмуи маҳсулоти саноатӣ ва хизматрасонӣ дар ин давра ба 1577,2 миллион сомонӣ расидааст.

Гуфтан бамаврид аст, ки имрӯзҳо субъектҳои минтақа, аллакай, истеҳсоли маҳсулоти рақобаттавонро ба роҳ монда, ҳам ҷиҳати фаровон гардондани бозори молҳои истеъмолии кишвар саҳм мегузоранд, ҳам маҳсулотро ба кишварҳои Қазоқистон, Ӯзбекистон, Афғонистон, Туркманистон, Германия, Ироқ, Россия,

Арабистони Саудӣ ва Туркия содирот мекунанд. Ин аст, ки соли гузашта маъмурияти МОИ “Суғд” дар маросими ҷамъбасти Озмуни ҷумҳуриявии “Беҳтарин содироткунандагони Тоҷикистон” иштирок намуда, сазовори ҷоизаи номинатсияи “Беҳтарин содироткунандаи минтақаи озоди иқтисодӣ” барои давраи соли 2021 байни МОИ Тоҷикистон гардид.

– Маъмурияти МОИ “Суғд” тибқи нақшаи корӣ тасмим гирифтааст, ки ҷиҳати расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар ва ҷалби сармоягузорони хориҷӣ дар форумҳои байналмилалӣ ширкат варзида, барои кушодани корхонаҳои нав дар ҳудуди минтақа мусоидат намояд. Инчунин, сармоягузорон, соҳибкорони ватаниву хориҷиро ба ҳамкорӣ даъват намуда, баҳри баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти ҷумҳурӣ саъю талош доранд[1].

МОИ «Кӯлоб» (дар ҳудуди вилояти Хатлон ҷойгир мебошад) дар соли 2023 танҳо 2 корхона аз 7 корхонаҳои бақайдгирифташудаи субъектҳои хоҷагидорӣ, фаъолият доштанд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 335 ҳазор сомонӣ (ё худ қариб 31 ҳазор доллари ИМА)-ро ташкил намуд.

Дар МОИ “Кӯлоб”, ки дар 309,2 гектар ташкил гардидааст, ба 11 соҳибкор замин барои бунёди корхона ва коргоҳҳои саноатӣ ҷудо гардид, 2 корхона ва коргоҳи саноатӣ ба истифода супурда шуда, дар чанд иншооти дигар кор идома дорад. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳр ва маъмурияти МОИ "Кӯлоб" лоиҳаҳои бунёди 20 корхонаи саноатиро бо забонҳои русӣ ва англисӣ омода намуда, барои ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бо мактуби расмӣ ба вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, саноат ва технологияҳои нав, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҷумҳурӣ пешниҳод кард. Айни замон дар МОИ "Кӯлоб" 7 субъект ба қайд гирифташуда, аз ҷониби ширкати “Кӯлоб-агросаноат” бунёди корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла корхонаи коркарди 5 ҳазор тонна намак, истеҳсоли 150 тонна равғани растанӣ ва 60 тонна набот дар як сол идома дорад.

Дар доираи амалишавии лоиҳаи «Кам кардани талафоти неруи барқ ва гузаштан ба шабакаи биллингӣ дар шаҳри Кӯлоб» дар МОИ "Кӯлоб" сохтмони зеристгоҳи барқии 110/35/10 кВт бо насби ду трансформатор оғоз шуд, ки дар раванди саноатикунонии кишвар нақши меҳварӣ хоҳад бозид.

Бо супориши Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим, 27 августи соли 2022 Форуми байналмилалии иқтисодии Кӯлоб-2022 доир гардид, ки дар ҳошияи фаъолияти он шартномаҳои муштарак, аз ҷумла барои бунёди корхонаи нассоҷӣ бо ширкати “Дороиҳои саноатӣ”-и Федератсияи Россия ба маблағи 200 миллион доллари амрикоӣ, корхонаи аффинаж ба маблағи 80 миллион сомонӣ аз ҷониби ширкати “Ваҳдат-металл”, корхонаи истеҳсоли маҳсулоти пластмассӣ ба маблағи 3,6 миллион сомонӣ аз ҷониби ширкати “Кӯлоб-пласт” баста шуданд. Ҳамчунин, маъмурияти МОИ "Кӯлоб" бо соҳибкорони эронӣ оид ба бунёди корхонаи истеҳсоли лӯлаҳои оҳанӣ ба маблағи 50 миллион сомонӣ, истеҳсоли лифт ба маблағи 30 миллион сомонӣ ва корхонаи коркарди маводи ғизоӣ ба маблағи 30 миллион сомонӣ шартномаҳои ҳамкорӣ имзо карда, бо ширкати “Растании Инно” дар шаҳри Хоруғ барои эъмори корхонаи истеҳсоли афшураи мева ва доруворӣ ба маблағи 11 миллион сомонӣ созишномаи ҳамкорӣ бастанд.

Бояд зикр намуд, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақими хориҷӣ, 11 нафар роҳбару соҳибмулки корхонаҳои саноатӣ ва соҳибкорони шаҳр 11-18 сентябри соли 2022 дар ҳайати гурӯҳи ҳукуматию тиҷоратии вилояти Хатлон бо роҳбарии раиси вилояти Хатлон ба Ҷумҳурии Туркия сафар карда буданд. Дар ҷараёни ин сафари корӣ байни Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб, МОИ "Кӯлоб", “Кӯлоб таҷҳизот” ва Палатаи савдои Ғозиантепи Ҷумҳурии Туркия барои бунёди корхонаи қолинбарорӣ, истеҳсоли дару тирезаҳои оҳанӣ ёддоштҳои тафоҳум ба имзо расиданд.

Ҳамзамон, дар доираи татбиқи протоколи “Бародаршаҳрӣ” як гурӯҳ масъулон ва соҳибкорони шаҳри Қунияи Ҷумҳурии Туркия ба шаҳри Кӯлоб ташриф оварда, баъди боздид аз МОИ "Кӯлоб" ва вохӯрӣ бо раиси шаҳр се ёддошти тафоҳумро барои ҳамкорӣ бо Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳр дар масъалаи бунёди корхонаҳои саноатӣ дар МОИ "Кӯлоб" имзо карданд.

– Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб баҳри рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳру деҳот дар соли 2023, инчунин ҷиҳати амалӣ кардани дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 бармеоянд, тамоми тадбирҳои судмандро амалӣ хоҳад кард, то ки шаҳр беш аз пеш зебо ва барои зиндагии сокинон мувофиқ шавад[3].

МОИ «Данғара» (дар ҳудуди ноҳияи вилояти Хатлон ҷойгир мебошад) дар соли 2023 танҳо 8 корхона аз 34 корхонаҳои ба қайд гирифташудаи субъектҳои хоҷагидорӣ, воқеан фаъолияти густурдошта доштанд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии он тӯли ин давра ба маблағи 62 млн. сомонӣ (худ 5,7 млн. доллари ИМА) баробар буд.

МОИ «Панҷ» (дар ҳудуди ноҳияи Ҷайҳуни вилояти Хатлона ҷойгир аст) он ҳоло дорои 12 субъектҳои хоҷагидорӣ буда, танҳо дар соли 2023 – 6-тои он фаъол буданд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ин давра ба маблағи 31 млн. сомонӣ (ё худ 2,8 млн. доллари ИМА) баробар шуда буд.

МОИ «Ишкошим», дар ҳудуди ноҳияи Ишкошими ВМКБ ҷойгир буда, то соли 2022 ҳамагӣ 5 субъекти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта шуда корҳои сохтмонӣ ба маблағи 1,4 млн. сомонӣ амалӣ шуда, вале то кунун истеҳсоли молу маҳсулот ба монда нашудааст ва дар он ҳоло ҳам корҳои сохтмонӣ идома доранд.

Хулоса: Аз натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ як қисми таркибии иқтисоди миллӣ маҳсуб мешаванд. Пайдоиши МОИ асосан ба нимаи дуюми асри 20, ҳамчун инъикосгари равандҳо ва тамоюлҳои муосири иқтисоди байналмилалӣ ба ҳисоб меравад, рост омадааст.

Бояд зикр намуд, ки дар соли 2022 саҳми МОИ дар нишондиҳандаи ММД мамлакат 0,42 дарсад ва дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ 1,1 дарсадро ташкил намуда, ҳамасола ин нишондиҳанда тамоюли афзоишёбӣ дорад.

Дар зери истилоҳи «Минтақаи озоди иқтисодӣ» як ҳудуди муайяни мамлакат фаҳмида мешавад, ки дар он молҳо ба ҳайси объект аз ҳудуди миллии гумрукӣ берун шуда, нисбати онҳо назорати муқаррарии гумрукӣ ва андозбандӣ истифода бурда намешавад. Аммо қоидаҳои иқтисодӣ, фишангҳо, қонунҳои махсуси менеҷменти сифат, ки дар ин минтақаҳо истифода бурда мешавад, онро аз реҷаи муайяни ҳуқуқӣ ва хоҷагидорӣ озод намекунад, балки онро фақат сабук мегардонад ва имтиёзҳоеро пешниҳод мекунад, ки фаъолияти соҳибкориро ҳавасманд мекунад. Дар робита бо ин мантиқан дурустар мебуд агар чунин минтақаҳоро минтақаҳои махсуси иқтисодӣ меномиданд.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Душанбе, 2016. – 105 с.
2. «Суғд». Саҳми минтақаи озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисоди кишвар /”Ҷумҳурият”, https://jumhuriyat.tj/bahsho/iqtisod/ 18 майи соли 2023.
3. МОИ "Кӯлоб". Ҳадаф рушди соҳаи саноат/”Ҷумҳурият” https://jumhuriyat.tj /bahsho/iqtisod/ 9 феврал соли 2023.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Ҷамшедов М.Н.

СОЗМОНИ УМУМИҶАҲОНИИ САВДО: НИҲОДИ КАЛИДИИ РУШД ВА ТАНЗИМКУНАНДАИ САВДОИ ОЗОД ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақола оид ба таъсис, ташаккул, тағйироти ном кардани Созмони кулл оид ба савдо ва тарифҳо (СКСТ/ГАТТ), Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС/ВТО), мақсад, вазифа, сохторҳои таркибии фаъолияти онҳо дар иқтисоди ҷаҳон, инчунин самтҳои рушди гардиши моли савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон то ва баъди воридшавӣ ба СУС, тамоюлҳои инкишоф он дар давраи солҳои 2000-2022 ва 2013-2022 мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Натиҷаи таҳлили иқтисодӣ нишон дод, ки дар тӯли беш аз даҳсолаи аъзогии Тоҷикистон дар СУС бори аввал ҳаҷми содирот афзоиш ёфта сохтори молҳои воридотӣ тибқи Барномаи воридтивазкунии мамлакат ба таври мусбат давра ба давра ҳалли худро пайдо намуда истодааст.

Калидвожаҳо: Созмони кулл оид ба савдо ва тарифҳо (СКСТ), Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС), гардиши моли савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, содирот, воридот, мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ), мамлакатҳои хориҷии дур, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, суръати афзоиш, вазни қиёсӣ.

Джамшедов М.Н.

ВСЕМИРНАЯ ТОРГОВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ: КЛЮЧЕВОЙ ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ И РЕГУЛЯТОР СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются некоторые аспекты создания, развития, и изменении названия Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ), и Всемирной торговой организации (ВТО), уточняются цели, задачи, и сферы деятельности ВТО в мировой экономике и направлении его развития. Исследованы темпы роста объема товарооборота внешней торговли Республики Таджикистан до и после вступления в ВТО, уточнены тенденции ее развития в период 2000-2022 и 2013-2022 годов.

Результат экономического анализа показал, что впервые за более чем десятилетие членства Таджикистана в ВТО объем экспорта увеличился, а структура импортируемых товаров улучшилось, который соответствует реализации поставленных целей в рамках приятой программе по импортозамещения в стране.

Ключевые слова: Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ), Всемирная торговая организация (ВТО), внешнеторговый оборот Республики Таджикистан, экспорт, импорт, страны-члены Содружества Независимых Государств (СНГ), страны дальнего зарубежья, страны СНГ. Европейский Союз, темпы роста, относительный вес.

Jamshedov M.H.

WORLD TRADE ORGANIZATION: A KEY DEVELOPMENT INSTITUTION AND REGULATOR OF FREE TRADE IN A GLOBALIZED CONDITION

The article examines some aspects of the creation, development, and change of name of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), and the World Trade Organization (WTO), clarifies the goals, objectives, and areas of activity of the WTO in the global economy and the direction of its development. The foreign trade flows of the Republic of Tajikistan before and after joining the WTO were studied, and the trends in its development in the period 2000-2022 and 2013-2022 were clarified.

The result of the economic analysis showed that for the first time in more than a decade of Tajikistan’s membership in the WTO, the volume of exports increased and the structure of imported goods improved, which corresponds to the implementation of the goals set within

the framework of the accepted import substitution program in the country.

Key words: General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), World Trade Organization (WTO), foreign trade turnover of the Republic of Tajikistan, export, import, member countries of the Commonwealth of Independent States (CIS), non-CIS countries. European Union, growth rates, relative weight.

15 апрели соли 2024 ба имзо расонидани Созишномаи Марокаш оид ба таъсис додани Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) расо 30 сол пур мешавад. Созмони мазкур соли 1995 ташкил ёфт. Созмон давомдиҳандаи бевоситаи фаъолияти Созишномаи кулл оид ба савдо ва тарифҳо (СКСТ/ГАТТ) мебошад. Ин низом оид ба танзими савдои ҷаҳонӣ тавассути механизмҳои таъсиррасонандаи амали яктарафаи худ қариб 50 сол фаъолият кард ва қобилияти худро ба сифати асосҳои ҳуқуқии бисёрҷонибаи мубодилаи молҳо исбот намуд. Солҳои баъди Ҷанги Дувуми Ҷаҳонӣ суръати баланди рушди тиҷорати байналмилалӣ бештар ба назар мерасид. Суръати афзоиши молҳои содиротӣ ба ҳисоби миёна 6 дарсадро ташкил намуд.

Ёдовар мешавем, ки таъсисёбии Созишномаи кулл оид ба савдо ва тарифҳо 30 октябри соли 1947 дар ш. Женеваи Швейтсария аз ҷониби 23 мамлакати таъсисдиҳандаи он имзо гардид. Миқдори аъзои он соли 1994 ба 118 давлат расида буд. Ин созмон иҷрои се вазифаро бар дӯш дошт:

- тартиб додани қоидаҳои савдои ҷаҳонӣ;
- таъсир расонидан ба сиёсати савдои давлатӣ;
- ташкили форумҳо барои гуфтушуниди савдои озод ва танзими масъалаҳои баҳсноки он.

Аз соли 1947 то соли 1994 тавассути саъю кӯшиши СКСТ - 8 маротиба гуфтушунидҳои тиҷоратӣ бо мақсади ташкили озоди хариду фурӯши молу хадамот ва аз байн бардоштани ҳар гуна монеа ва маҳдудиятҳо гузаронида шуданд:

1947 - Женева (Швейтсария);
1949 - Аннеси (Франсия);
1951 - Торки (Британияи Кабир);
1956 - Женева;
1960 - 1961 - Женева (Диллон - раунд);
1964 - 1967 - Женева (Кеннеди - раунд);
1973 - 1979 - Женева (Токио - раунд);
1986 - 1994 - Женева (Уругвай - раунд).

Низоми мазкур дар раванди силсилаи гуфтушунидҳои тиҷоратии гузаронидашуда дар чорчӯбаи фаъолияти СКСТ хеле тараққӣ кард. Дар аввалин гуфтушунидҳо асосан масъалаҳои паст кардани сатҳи тарифҳо баррасӣ шуданд, вале баъдтар гуфтушунидҳо дигар тадбирҳоро, аз қабили сиёсати зиддидемпингӣ ва ғайритарифиро низ дар бар гирифт. Гуфтушуниди охирин (солҳои 1986-1994) бо номи «Раунди Уругвай» ба бунёди Созмони умумиҷаҳонии Савдо (СУС) оварда расонид ва минбаъд он ба кори амалии СКСТ таъсири мусбат бахшид, онро ба фаъолияти судманди савдои хадамот ва хусусиятҳои хоси ҳуқуқи объектҳои моликияти зеҳнӣ дастрас намуд. Ҳамин тариқ, механизми СКСТ ҳаматарафа ташаккул ёфт ва ба марҳилаи рушди муосири савдо мутобиқ гардонида шуд.

Ба ғайр аз ин, низоми СКСТ воқеан минбаъд ҳамчун ниҳоди байналмилалӣ, расман чунин мақомотро соҳиб набуд; аммо СУС бошад, мақомоти ҳуқуқии муассисаи махсусгардонидашудаи низоми СММ-ро ба даст оварад.

Асосҳои ҳуқуқии СУС иборатанд аз: Созишномаи кулл оид ба савдои молҳо дар таҳрири соли 1994 (СКСМ-1994), Созишномаи кулл оид ба савдои хадамот (СКСХ) ва Созишнома оид ба роҳҳои савдои ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ (СРСҲМЗ).

Мамолики аъзои СУС, ки алҳол 166 кишвари ҷаҳонро дар бар мегиранд, ин масоилро бо роҳи назорати иҷрои созишномаҳои бисёрҷониба, гузаронидани

гуфтушунидҳои тиҷоратӣ, танзими савдо тибқи механизмҳои муайян намудаи СУС ва инчунин ёрии ҳаматарафа ба мамолики рӯ ба инкишоф ва ба амал баровардани сиёсати иқтисоди миллии давлатҳоро ҳаллу фасл менамояд. Қарорҳо аз тарафи кулли мамлакатҳои иштирокчӣ, маъмулан бо усули мувофиқа (консенсус), ки ҳавасмадкунии иловагӣ барои устувор гардонидани розигӣ дар қатори давлатҳои СУС қабул карда мешаванд. Қарорҳо дар сатҳи олии СУС - Конференсияи Вазирони давлатҳо, ки ҳадди ақал дар ду сол як маротиба баргузор мегардад, ба тасвиб мерасанд. Конференсияи нахустини Вазирони СУС дар давлати Сингапур моҳи декабри соли 1996 (Конференсияи охирини Вазирони СУС 25 феврали соли 2024 дар шаҳри Абу-Дабии АМА) шуда гузашт, ки он сиёсати асосии пешгирифтаи кишварҳои аъзоро доир ба озодии савдо тасдиқ намуд. Ба сохтори ташкили идоракунии амалкунандаи СУС боз се гурӯҳҳои нави корӣ, ки бештар ба масъалаҳои мубрами таносуби савдову сармоягузорӣ, таъсирнокии савдо ва сиёсати рақобатнок ва инчунин шаффофият дар соҳаҳои хариди давлатӣ, илова гардид. Конференсияи дувум, соли 1998 дар ш. Женева баргузор гардид, ки он ба 50 - солагии СКСТ/СУС бахшида шуда буд; ба ғайр аз ин дар он давлатҳои аъзои СУС оид ба масоили савдои электронии ҷаҳонӣ гуфтушунид намуданд. Дар итоати Конференсияи Вазирон - Шӯрои кулл, ки бештар иҷрои корҳои ҷориро ба зимма дорад, якчанд бор дар як сол тавассути маркази маъмуриаш дар ш. Женева ҷамъ мешаванд. Дар ҳайати бонуфузи намояндагони СУС, маъмулан аз сафирон ва сарони намояндагони мамлакатҳои иштирокчӣ иборат мебошанд. Ҳайати Шӯрои кулл инчунин ду мақомоти махсус доир ба таҳлили савдо ва ҳаллу фасли баҳсу муноқишаҳоро дар бар гирифтааст. Ба ғайр аз ин, Шӯрои кулл ба ҳайати худ якчанд комитетҳоро оид ба савдо ва рушд; оиди мамнуият ва монеаҳои вобаста ба тавозуни савдо; оид ба буҷет, молия ва масъалаҳои маъмуриро дар бар мегирад. Шӯрои кулл вазифаи намояндагии се Шӯрои дигари дар сохтори СУС амалкунанда: оид ба савдои молҳо, оид ба савдои хадамот ва оид ба савдои объектҳои моликияти зеҳниро ба зиммаи хеш вогузор намудааст.

Шӯро оид ба савдои молҳо фаъолияти комитетҳои махсусгардонидашударо роҳбарӣ менамояд, назорат ва риояи принсипҳои СУС ва иҷрои созишномаҳои СКСТ соли 1994-ро дар соҳаи савдои молҳо дар амал татбиқ мегардонад.

Шӯро оид ба савдои хадамот назорат ва иҷрои созишномаҳои СКСТ ба амал мебарорад. Ҳайати он аз Комитет оид ба савдои хадамоти молиявӣ ва Гурӯҳи корӣ оид ба хадамоти касбӣ иборат мебошад.

Шӯро оид ба савдои объектҳои моликияти зеҳнӣ ба ғайр аз татбиқи амалии назорат ва идораи созишномаҳои мувофиқашуда (ТРИПС), инчунин ба масъалаҳои рафъи низоъҳои ба вуқӯъ пайваста, вобаста ба савдои байналмилалии молҳои худсохт ва ғ. сару кор дорад.

Комитетҳои бешумори махсусгардонидашуда ва гурӯҳҳои корӣ бо созишномаҳои алоҳидаи низоми СУС ва ҳаллу фасли масъалаҳои соҳаҳои зерин сару кордошта, аз қабили ҳифзи муҳити зист, масъалаҳои мубрами мамолики рӯ ба инкишоф, тартибу низом, ё қоидаҳои воридшавӣ ба СУС ва созишномаҳои тиҷоратии минтақавӣ иборат аст.

Котиботи СУС, ки дар ш. Женева ҷойгир аст ва дорои қариб 600 нафар ходимони касбӣ мебошад; онро Муншии кулл роҳбарӣ менамояд. Котиботи СУС дар муқоиса нисбат ба чунин мақомоти ташкилотҳои байналмилалии дигар, қарорҳоро қабул наменамояд, чунки ин вазифа ба зиммаи худи мамлакатҳои аъзо вогузошта шудааст. Вазифаҳои асосии Котибот иборат аст аз: таъмини дастгирии техникии Шӯроҳо ва комитетҳои гуногун, инчунин Конференсияи Вазирон, мусоидати техникӣ ба мамолики рӯ ба инкишоф, гузаронидани таҳлили савдои ҷаҳонӣ ва шарҳи муфассали вазъи СУС барои ҷомеа ва воситаҳои ахбори умум. Котибот инчунин як қатор шаклҳои дастгирии ҳуқуқиро дар раванди рафъи низоъҳо ва машварат бо ҳукуматҳои мамлакатҳои хоҳиши ба СУС аъзошуданро доранд, таъмин менамояд. Кишварҳои аъзои Созмон аз рӯйи

санаи воридшавиашон ба СУС дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Кишварҳои аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (дар санаи 25.02.2024)

Рақами тартибӣ	**Кишварҳо**	**Сана ва соли дохилшавӣ**
1	Австралия	01.01.1995
2	Австрия	01.01.1995
3	Албания	08.09.2000
4	Аморати Муттаҳидаи Араб (АМА)	10.04.1996
5	Ангола	23.11.1996
6	Антигуа ва Барбуда	01.01.1995
7	Афғонистон	29.07.2016
8	Арабистони Саудӣ	11.12.2005
9	Аргентина	01.01.1995
10	Арманистон	05.02.2003
11	Бангладеш	01.01.1995
12	Барбадос	01.01.1995
13	Белгия	01.01.1995
14	Белиз	01.01.1995
15	Бенин	22.02.1996
16	Боливия	12.09.1995
17	Ботсвана	31.05.1995
18	Бразилия	01.01.1995
19	Бруней Доруссалом	01.01.1995
20	Булғория	01.12.1996
21	Буркино-Фасо	03.06.1995
22	Бурунди	23.07.1995
23	Венгрия	01.01.1995
24	Ветнам	11.01.2007
25	Габон	01.01.1995
26	Гаити	30.01.1996
27	Гайана	01.01.1995
28	Гамбия	23.10.1996
29	Гана	01.01.1995
30	Гватемала	21.07.1995
31	Гвинея	25.10.1995
32	Гвинея-Бисау	31.05.1995
33	Германия	01.01.1995
34	Гондурас	01.01.1995
35	Гонконг (Хитой)	01.01.1995
36	Гренада	22.02.1996
37	Гретсия	01.01.1995
38	Гурҷистон	14.06.2000
39	Дания	01.01.1995
40	Замбия	01.01.1995
41	Зеландияи Нав	01.01.1995
42	Зимбабве	05.03.1995
43	Иёлоти Муттаҳидаи Америка (ИМА)	01.01.1995
44	Иттиҳоди Аврупо	01.01.1995
45	Индонезия	01.01.1995

46	Иордания	11.04.2000
47	Ирландия	01.01.1995
48	Исландия	01.01.1995
49	Испания	01.01.1995
50	Исроил	21.04.1995
51	Италия	01.01.1995
52	Кабо-Верди	23.07.2008
53	Камбоҷа	13.10.2004
54	Камерун	13.12.1995
55	Канада	01.01.1995
56	Кения	01.01.1995
57	Кипр	30.07.1995
58	Колумбия	30.04.1995
59	Конго	27.03.1997
60	Корея (Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ)	01.01.1995
61	Коста Рика	01.01.1995
62	Кот д*Ивуар	01.01.1995
63	Куба	20.04.1995
64	Қатар	13.01.1996
65	Қувайт	01.01.1995
66	Латвия	10.02.1999
67	Лесото	31.05.1995
68	Либерия (Ҷумҳурии Либия)	14.07.2016
69	Литва	31.05.2001
70	Лихтенштейн	01.09.1995
71	Люксембург	01.01.1995
72	Маврикий	01.01.1995
73	Мавритания	31.05.1995
74	Мадагаскар	17.11.1995
75	Макао (Хитой)	01.01.1995
76	Малави	31.05.1995
77	Малайзия	01.01.1995
78	Малдиви	31.05.1995
79	Мали	31.05.1995
80	Малта	01.01.1995
81	Марокаш	01.01.1995
82	Маянма (Бирма)	01.01.1995
83	Мексика	01.01.1995
84	Миср	30.06.1995
85	Мозамбик	26.08.1995
86	Молдова	26.07.2001
87	Муғулистон	29.01.1997
88	Намибия	01.01.1995
89	Непал	23.04.2004
90	Нигер	13.12.1996
91	Нигерия	01.01.1995
92	Никарагуа	03.09.1995
93	Норвегия	01.01.1995
94	Панама	06.09.1997
95	Папуа- Гвинеяи Нав	09.06.1996

96	Парагавай	01.01.1995
97	Перу	01.01.1995
98	Покистон	01.01.1995
99	Полша	01.07.1995
100	Португалия	01.01.1995
101	Руанда	22.051996
102	Руминия	01.01.1995
103	Самоа	10.05.2012
104	Свазиленд	01.01.1995
105	Сенегал	01.01.1995
106	Сент-Винсент ва Гренадин	01.01.1995
107	Сент-Китс ва Невис	21.02.1996
108	Сент-Люсия	01.01.1995
109	Серра-Леония	23.07.1995
110	Сингапур	01.01.1995
111	Словения	30.07.1995
112	Соҳили Устухони Фил	01.01.1995
113	Суринам	01.01.1995
114	Таиланд	01.01.1995
115	Тайпейи (Хитой)	01.01.2002
116	Танзания	01.01.1995
117	Того	31.05.1995
118	Тонга (Шоҳигарӣ)	27.07.2007
119	Тринидод ва Тобаго	01.03.1995
120	Тунис	29.03.1995
121	Туркия	26.03.1995
122	Уммон	09.11.2000
123	Уганда	01.01.1995
124	Украина	16.05.2008
125	Уругвай	01.01.1995
126	Федератсияи Россия	22.08.2012
127	Филиппин	01.01.1995
128	Финландия	01.01.1995
129	Фиҷи	14.01.1996
130	Франсия	01.01.1995
131	Хитой (Ҷумҳурии Мардумии Хитой)	11.12.2001
132	Хорватия	30.11.2000
133	Ҳиндустон	01.01.1995
134	Чад	19.10.1996
135	Черногория	29.04.2012
136	Чили	01.01.1995
137	Ҷазираи Саламон	26.07.1996
138	Ҷазираҳои Сейшел	26.04.2015
139	Ҷибути	31.05.1995
140	Ҷумҳурии Африқои Марказӣ	31.05.1995
141	Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ	01.01.1995
142	Ҷумҳурии Демократии Конго	01.01.1997
143	Ҷумҳурии Доминикан	09.03.1995
144	Ҷумҳурии Вануату	24.08.2012
145	Ҷумҳурии Венесуэла	01.01.1995

146	Ҷумҳурии Македония	04.04.2003
147	Ҷумҳурии Мардумии Демократии Лаос	02.02.2013
148	Ҷумҳурии Қазоқистон	30.11.2015
149	Ҷумҳурии Қирғизистон	20.12.1998
150	Ҷумҳурии Словакия	01.01.1995
151	Ҷумҳурии Тоҷикистон	02.03.2013
152	Ҷумҳурии Чехия	01.01.1995
153	Ҷумҳурии Яман	26.06.2014
154	Шведсия	01.01.1995
155	Швейтсария	01.07.1995
156	Шоҳигарии Баҳрайн	01.01.1996
157	Шоҳигарии Британияи Кабир ва Ирландия	01.01.1995
158	Шоҳигарӣ дар Аврупо ва Нидерландияи Антилли	01.01.1995
159	Шри-Ланка	01.01.1995
160	Эквадор	21.01.1996
161	Эл Салвадор	07.05.1995
162	Эстония	13.11.1999
163	Ямайка	09.03.1995
164	Япония	01.01.1995
165	Тимори Шарқӣ	25.02.2024
166	Ҷазираҳои Комор	25.02.2024

Кишварҳое, ки дар СУС дорои мақоми нозирӣ мебошанд:

1. Алҷазоир
2. Андорра
3. Озарбойҷон
4. Багам
5. Белорус
6. Бутан
7. Босния ва Герсеговин
8. Ватикан
9. Эрон
10. Ироқ
11. Ливан
12. Сан-Тома ва Принсип
13. Сербия
14. Судон
15. Сурия
16. Ӯзбекистон
17. Гвинеяи Эквадорӣ
18. Эфиопия
19. Туркманистон

Кишварҳое, ки на аъзо ва на дорои мақоми нозирӣ дар СУС мебошанд:

1. Аруба
2. Ҷерси
3. Ҷазираи Фолкленд
4. Гибралтар
5. Гернси
6. САДР
7. Ҷазираи Кайман
8. Кирибати

9. ҶХДК
10. Ҷумҳурии Косово
11. Ҷазираи Кук
12. Курасао
13. Монако
14. Монтсеррат
15. Науру
16. Ниуэ
17. Палау
18. Сан-Марино
19. Ҷазираи Еленаи Биҳиштӣ, Вознесения ва Тристан-да-Куня
20. Синт-Мартен
21. Сомали
22. Токелау
23. Тёркс ва Кайкос
24. Тувалу
25. Иёлоти Федеративии Микронезия
26. Эритрея
27. Осетияи Ҷанубӣ
28. Судони Ҷанубӣ

Дувоздаҳ кишварҳое, ки солҳои охир пайдарпай аз рӯйи сана ва соли шомилшавӣ ба узвияти комилҳуқуқи СУС шинохта шудааст, инҳо ба шумор мераванд:
1.Самоа - 10.05.2012; рақами - 155
2.Федератсияи Россия - 22.08.2012; рақами - 156
3.Ҷумҳурии Вануату - 24.08.2012; рақами - 157
4.Ҷумҳурии Мардумии Демократии Лаос - 02.02.2013; рақами - 158
5.Ҷумҳурии Тоҷикистон - 02.03.2013; рақами - 159
6.Ҷумҳурии Яман - 26.06.2014; рақами - 160
7.Ҷазираҳои Сейшел - 26.04.2015; рақами 161
8. Ҷумҳурии Қазоқистон – 30.11.2015; рақами - 162
9. Либерия - 14. 07.2016; рақами - 163
10. Афғонистон - 29. 07.2016; рақами - 164
11. Тимори Шарқӣ - 25. 02. 2024; рақами 165
12. Ҷазираҳои Комор - 25. 02. 2024; рақами 166

Созмони Умумиҷаҳонии Савдо бо қарордоди Уругвай аз 1 январи соли 1995 ба фаъолият шурӯъ кард.

Маркази маъмурии он ш. Женеваи Швейтсария ба ҳисоб меравад.

Ба он 166 кишвар аъзои комилҳуқуқ ва 22 мамлакати дигар бошад соҳиби мақомоти нозирӣ мебошанд.

Буҷети соли 2014 СУС қариб 195 млн. франки швейтсариро ташкил намуд.

Штати ҳайати котиботи он – 600 нафар аст.

Мақомоти роҳбарикунандаи он – Директори генералӣ (Нгози Оконҷо-Ивеала – шаҳрванди Нигерия, аз 1 марти соли 2021) мебошад.

Мақсади асосии Созмони Умумиҷаҳонии Савдо:

- савдои озоди байналмилалӣ;
- таъмини адолат ва пешгӯйии савдои байналмилалӣ;
- мусоидати рушди иқтисодӣ ва афзоиши баланди сатҳи зиндагонии аҳолӣ ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки сохтори гардиши моли савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити аъзогӣ ба СУС аз рӯйи нишондиҳандаҳо ва натиҷаҳои

тадқиқоти гузаронидаи мо дар солҳои 2000-2022, аз он ҷумла солҳои 2013-2022 чунин хулоса баровардан мумкин аст (ҷадв.2).

Ҷадвали 2

Гардиши моли савдои хориҷӣ, аз он ҷумла молҳои содиротӣ ва воридотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000 – 2022, млн. доллари ИМА [1, с. 10; 4, с. 308-320; 5, с. 355, 359,363; 6, с.357]

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**								
	2000	**2005**	**2010**	**2012**	**2013**	**2015**	**2020**	**2022**	**Соли 2022 нисбат ба соли 2000**
Гардиши савдои хориҷӣ – ҳамагӣ, Аз он ҷумла:	1678,0	2238,8	3851,6	5138,1	4988,8	4326,2	4557,8	7309,5	4,4
- мамлакатҳои ИДМ	737,4	1042,2	1724,1	2311,4	2093,0	2045,4	2357,9	3870,4	5,2
- мамлакатҳои дигари ҷаҳон	940,6	1196,6	2127,5	2826,7	2895,8	2280,8	2199,9	3439,1	3,7
Содирот – ҳамагӣ	797,2	908,7	1194,7	1359,7	943,4	890,6	1406,8	2142,0	2,7
Аз он: - мамлакатҳои ИДМ	138,5	177,9	161,2	239,6	177,4	226,7	289,4	761,4	5,5
- мамлакатҳои дигари ҷаҳон	658,7	730,8	1033,5	1120,1	766,0	663,9	117,4	1380,6	2,1
Воридот – ҳамагӣ	880,8	1330,1	2656,9	3778,4	4045,4	3435,6	3150,9	5167,5	5,9
Аз он: - мамлакатҳои ИДМ	598,9	864,3	1562,9	2071,8	1915,6	1818,7	2068,4	3109,0	5,2
- мамлакатҳои дигари ҷаҳон	281,9	465,8	1094,0	1706,6	2129,8	1616,9	1082,5	2058,5	7,3

Таҳлили нишондандаҳои ҷадвали 2 истоби онанд, ки ҳаҷми умумии гардиши моли савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2000-2022 - 4,4 маротиба афзуд, аз он ҷумла ҳаҷми молҳои содиротӣ ва хизматрасониҳо - 2,7 маротиба, молҳои воридотӣ бошад бо суръати баланд, яъне 5,9 маротиба зиёд гардиданд. Тавозуни савдои хориҷии кишвар дар ин давра манфӣ арзёбӣ гардид. Дар соли 2022 бақияи манфии тавозуни савдои хориҷӣ ба андозаи 3025,5 (с.2020. – 1744,1) млн. доллари ИМА-ро ташкил намуд, ки он аз натиҷаи бемасъулиятии мутасаддиёни соҳа оид ба чораҷӯӣ накардан ба масъалаҳои рушди истеҳсолоти ватанӣ ва дар ин радиф тараққӣ додани сиёсати содиротӣ ва татбиқи амалии сиёсати воридотивазкунии мамлакат саҳлангорӣ нишон доданд. Агар вазни қиёсии молҳои содироти ҷумҳурӣ соли 2022 дар байни кишварҳои ИДМ - 35,5 дарсад (с.2020- 20,8 дарсад)-ро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар воридот ба 64,5 дарсад (с.2020 – 79,2 дарсад) баробар аст. Ҳиссаи молҳои содиротӣ 14,7 дар сад (35,5-20,8) зиёд гардида ҳиссаи молҳои воридотӣ тӯли ин солҳо бо ҳамин натиҷаи фоизӣ кам шуд, ки натиҷаи нек арзёбӣ мешавад.

Ҳаҷми гардиши умумии савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 8,3 млрд доллари ИМА-ро ташкил намуд, суръати афзоиш нисбат ба соли 2022 13,6 дарсадро дар бар гирифт. Дар ин давра кишвари мо дар савдои хориҷӣ бо 111 кишварҳои ҷаҳон, аз онҷумла бо 10 давлатҳои ИДМ муносибатҳои хуби тиҷоратӣ барпо кард. Шарикони асосӣ мисли солҳои

қаблӣ Федератсияи Россия (беш аз 2,9 млрд. доллари ИМА), Ҷумҳурии Мардумии Хитой (1,5 млрд. доллари ИМА) ба ҳисоб мераванд. Инчунин дар ҷойи сеюмро Швейтсария (беш аз 1,3 млрд. доллари ИМА) ишғол намуд, ки асосан аз ҳисоби афзун намудани воридоти флизоти қиматбаҳо фаъолияти тиҷоратиашро таҳким бахшид. Ҷойи чорум насиби Қазоқистон (бо зиёда аз 1,1 млрд. доллари ИМА) гардид.

Ҳолати воқеии савдои хориҷӣ (содирот ва воридот)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсояи наздик дар ҷадвали 3 овардашуда собит менамоянд, ки суръати афзоиши савдои хориҷӣ дар давраи таҳлил тамоюли афзоиш дорад.

Ҷадвали 3

Ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
бо мамолики Осиёи Марказӣ дар солҳои 2000 – 2022, млн доллари ИМА [1, с. 14-21; 2, с. 15-17; 3, с. 15; 5, с. 341, 345]

Нишондиҳанда аҳо	Солҳо								
	2000	2002	2003	2004	2005	2015	2020	2022	Вазни қиёсӣ
Ҷумҳурии Қазоқистон									
Воридот аз Қазоқистон	89,1	72,2	95,8	152,6	168,3	555,6	757,5	957,7	18,5
Содирот ба Қазоқистон	3,1	3,5	4,6	3,5	19,7	146,5	152,2	483,9	22,6
Ҷумҳурии Ӯзбекистон									
Воридот аз Ӯзбекистон	150,7	132,4	132,7	168,8	152,9	5,9	250,3	377,0	7,3
Содирот ба Ӯзбекистон	87,2	72,9	67,1	65,9	66,5	6,1	83,6	178,3	8,3
Ҷумҳурии Қирғизстон									
Воридот аз Қирғизстон	5,7	5,2	27,5	17,6	20,6	24,4	27,2	13,8	0,3
Содирот ба	2,0	3,7	3,7	4,4	3,2	9,4	9,6	1,2	0,1
Ҷумҳурии Туркманистон									
Воридот аз Туркманистон	62,3	47,1	31,6	33,7	53,8	106,6	7,8	52,1	1,0
Содирот ба Туркманистон	9,7	10,0	2,2	7,6	0,0	2,5	-	-	-

Аз натиҷаи нишондиҳандаҳои ҷадвали 3 маълум мешавад, ки дар давраи таҳлил содироти Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла бо Қазоқистон 156,1 маротиба, Ӯзбекистон 2,0 баробар афзоиш ёфта, вале ҳаҷми содирот бо Қирғизистону Туркманистон бараъкс аз 40,0 то 100,0 дарсад коҳиш ёфтааст. Вазни қиёсӣ бошад тӯли ин солҳои таҳлил дар Қазоқистон 22,6 дарсад, Ӯзбекистон 8,3 дарсад зиёд гардид, ҳиссаи Қирғизистону Туркманистон коҳиш ёфт. Дар воридот бошад натиҷаҳо чунинанд: суръати афзоиши воридот бо Қазоқистон 10,7 маротиба, бо Ӯзбекистон 2,5 маротиба, бо Қирғизистон 2,4 маротиба афзоиш ёфта, бо Туркманистон баръакс ба андозаи 16,4 дарсад коҳиш ёфтааст.

Таҳқиқоти гузаронидаи мо нишон дод, ки гарчанде сатҳи инкишофи мавҷудаи бозори дохилии молҳои истеъмолӣ, дар шаҳру деҳот беҳтар шуда бошад ҳам, вале он ҳоло ҳам ба талаботи доимо афзояндаи шарти рушди савдои озод, узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС), ки расман аз 2 марти соли 2013 ба ҳайси аъзои комилҳуқуқ шинохта шудааст, самараи ниҳоиаш бо гузашти вақт ҳоло ҳам дилхоҳ намебошад.

Баъди аъзогӣ ба СУС дар даҳ соли охир ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ, аз он ҷумла ҳаҷми содироту воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4

Ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2023 годы [1, с. 14; 2, с. 11; 4, с. 308-320]

Солҳо	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла	
		А.Содирот	Б.Воридот
	млн. доллар ИМА	млн. доллари ИМА	млн. доллари ИМА
2013	4988,8	943,4	4 045,4
2014	5 274,7	977,3	4 297,4
2015	4 326,2	890,6	3435,6
2016	3 929,9	898,7	3 031,2
2017	3972,9	1198,0	2774,9
2018	4224,3	1073,3	3151,0
2019	4523,7	1174,4	3349,3
2020	4557,8	1406,8	3150,9
2021	6359,1	2149,6	4209,5
2022	7309,5	2142,0	5167,5
2023	8328,9	2448,8	5888,0
2023 нисбат ба соли 2013	167,0	259,6	145,5

Маълумотҳои зикршудаи ҷадвали 4 исботи он андешанд, ки дар даҳ соли аъзогӣ ба СУС ҳаҷми савдои хориҷии кишвар ба андозаи 67,0 дарсад афзоиш ёфта нишондиҳандаи мутлақи он соли 2023 - 8328,9 млрд. доллари ИМА-ро ташкил намуд. Тӯли ин солҳо суръати афзоиши содирот ба андозаи 159,6 дарсад расид ва дар тамоми фаъолияти савдои хориҷӣ маблағи ин нишондиҳанда бори аввал 2448,8 млрд. доллари ИМА баробар гардид. Воридот бошад 45,5 дарсад афзоиш намуд, гарчанде суръати содирот нисбат ба воридоти молҳо бештар бошад, ҳам маблағи молҳои воридоти ҳоло ҳам таҷдиди назарро мехоҳад.

Тамоюли зикршуда ва самтҳои ҷуғрофии ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷӣ ва вазни қиёсии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла дар мамлакатҳои - аъзои ИДМ ва боқимонда кишварҳои ҷаҳон солҳои 2013-2022 дар ҷадвалҳои 5-7 оварда шудаанд.

Тавре маълум аст, СУС - ташкилоти тиҷоратии байналмилалӣ буда, бо мақсади таъмини савдои озоди байналмилалӣ ва танзими тиҷоратию иқтисодӣ ва дигар муносибатҳои мутақобилан судманд дар байни давлатҳои аъзо тавассути риояи принсипҳои поягии он, тасъсис дода шудааст. Дар ҳайати СУС дар шароити имрӯза 166 давлат аъзо мебошанд, ҳиссаи онҳо дар савдои ҷаҳонӣ 98,0 дарсадро ташкил менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 декабри соли 2012 аз тарафи Шӯрои кулли СУС, бо тасдиқи Парламенти мамлакат, баъд аз як моҳ узви комилҳуқуқи 159-мини ташкилоти зикршуда гардид.

Ҷадвали 5

Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои ҷаҳон дар солҳои 2013-2022, млн. долл. ИМА ва % нисбат ба нишондиҳандаи ҷамъи умумӣ [1, с. 12; 2, с. 13; 4, с. 308-320]

	Солҳо	Тафовути (+, -) соли 2022 нисбат ба соли 2013

Нишондиҳандаҳо	**2013**	**2014**	**2015**	**2020**	**2022**	**млн. долл. ИМА**	**% нисбат ба ниш-и ҷамъ-тӣ**
Ҳамагӣ	**4988,8**	**5274,7**	**4326,2**	**4557,8**	**7309,5**	**+ 2320,7**	**+ 46,5**
аз он ҷумла: Мамлакатҳои ИДМ	2093,0	2405,7	2045,4	2357,9	3870,4	+ 1777,4	+ 84,9
Мамлакатҳои боқимондаи ҷаҳон	2895,8	2869,0	2280,8	2199,9	3439,1	+ 543,3	+ 18,8
аз он ҷумла:							
Мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо	526,1	436,6	567,7	286,1	490,2	- 35,9	- 6,8

Иттилооти омории дар ҷадвали 5 овардашуда гувоҳӣ медиҳад, ки дар давраи таҳлилшуда ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ ба андозаи 2320,7 млн. долл. ИМА ё худ 46,5 дарсад нисбат ба соли 2013 афзоиш ёфт. Умуман дар ин давра афзоиши нишондиҳандаи зикршуда аз тарафи мамлакатҳои ИДМ дар ҳаҷми - 1777,4 млн. долл. ИМА, мамлакатҳои хориҷи дур – 543,3 млн. доллари ИМА ба даст оварда шудааст. Ҳиссаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бараъкс дар ин давра - 35,9 млн. долл. ИМА ё худ 6,8 дарсад кам гардидааст.

Ҷадвали 6

Содироти молу хизматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои ҷаҳон дар солҳои 2013-2022, дарсад нисбат ба нишондиҳандаи ҷамъи умумӣ [1, с. 13]

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**					**Соли 2022 дар қиёс бо соли 2013**
	2013	**2014**	**2015**	**2020**	**2022**	
Ҳамагӣ	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	
аз он ҷумла: **Мамлакатҳои ИДМ**	18,8	25,2	25,5	20,6	35,5	+ 16,7
Мамлакатҳои боқимондаи ҷаҳон	81,2	74,8	74,5	79,4	64,5	- 16,7
аз он ҷумла: **Мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо**	3,0	2,9	26,3	4,7	6,4	+ 3,4

Иттилооти иқтисодии ҷадвали 6 ба таври ошкоро нишон медиҳад, ки вазни қиёсии гардиши савдои хориҷии кишварҳои - иштирокчии ИДМ дар давраи таҳлил ба андозаи 16,7 адади фоизӣ ва ҳамзамон камшавии ҳамин гуна нишондиҳадаи адади фоизии бо мамлакатҳои дигари ҷаҳон, аммо бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ин нишондиҳанда дар ҳамин давраи таҳлил ба андозаи 3,4 адади фоизӣ зиёд гардидааст.

Қисмати дигари таҳқиқот масоили мубрами аъзогии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС пайомадҳои мусбат ва манфии онро дар солҳои 2013-2022 таҳлил намуда, дар асоси маводҳои оморӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ ва хулосабардорӣ қарор дода шудааст.

Ҷадвали 7

Воридоти молу хизматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои ҷаҳон дар солҳои 2013-2022, дарсад нисбат ба нишондиҳандаи ҷамъи умумӣ [1, с. 13]

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**	**Соли**

	2013	2014	2015	2020	2022	2022 дар қиёс бо соли 2013
Ҳамагӣ	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	
аз он ҷумла: **Мамлакатҳои ИДМ**	47,4	50,3	52,9	65,6	60,2	+12,8
Мамлакатҳои боқимондаи ҷаҳон	52,6	49,7	47,1	34,4	39,8	- 12,8
аз он ҷумла: **Мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо**	12,1	9,5	9,7	7,0	6,8	- 5,3

Ҳаҷми савдои берунӣ, аз ҷумла гардиши содироти молу хизматрасониҳо ва молҳои воридотӣ дар Тоҷикистон тӯли солҳои 2000-2022, аз ҷумла кишварҳои ИДМ ва дигар давлатҳои боқимондаи ҷаҳонро ба анҷом расонидем. Таҳлили инҷониб нишон ва исбот намуд, ки ҳаҷми умумии гардиши мол дар соли 2022 нисбат ба соли 2000 4,2 маротиба зиёд шуд, аз ҷумла содироти молу хизматҳо 2,7 маротиба, вале воридот бо суръати баланд - 5,7 маротиба зиёд шудааст. Бақияи савдои хориҷӣ дар ин солҳо асосан манфӣ боқӣ монд ва дар соли 2022 ин натиҷаи манфӣ 3025,5 млн.доллари ИМА-ро ташкил кард, ки он нишонаи нокифояи самаранокӣ дар савдои хориҷӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар иртибот бо ин суханҳо дар пажӯҳиш зарурати бо суръат пеш бурдани сиёсати ба содирот нигаронидашудаи корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ ва ҳамзамон сиёсати воридот-ивазкунанда бояд дар солҳои минбаъда мавқеи устувори рушдкунанда пайдо намояд ва ин дар навбати худ имконият медиҳад, ки иқтисоди Тоҷикистонро дар бозори ҷаҳонӣ ҳамчун давлати мустақили пешрафта ва рақобаттавон арзёбӣ намояд.

Адабиёт:

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2023.
2. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агеентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2023.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Статистический сборник//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018.
6. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016
7. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тиҷорати Байналмилалӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 247 саҳ.
8. Джамшедов М. Последствия членство Республики Таджикистан в ВТО и его влияние на состояние потребительского рынка // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). - Душанбе: ТГУК, 2019, №1(26). - С.116-125 и №2(27) . - С. 61-70.
9. Джамшедов М., Хабибов С. Всемирная торговая организация: ключевой институт развития и регулирования свободной торговли между странами в условиях политики глобализации// Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: ТНУ, 2016, № 2/7 (213). - С. 173-179.
10. Джамшедов М. Вступление Таджикистана в Всемирную Торговую Организацию: необходимость, преимущества, барьеры и перспективы// Вестник

Таджикского государственного университета коммерции (научно- практический журнал). - Душанбе: ТГУК, 2011, №1. С.18-32.

Джамшедов М. Этапы вхождение Республики Таджикистан в ВТО: преимущества и барьеры// В кн.: Проблемы рыночной экономики. Выпуск 5.-Душанбе: ТГУК, 2003. - С.129-135.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Мариншоев М.М.

СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ ГОРОДА ДУШАНБЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассматриваются социально-экономические аспекты развития розничной торговли города Душанбе в современных условиях. Основное внимание уделено изучению социальных, культурных, демографических, экономических, технологических, маркетинговых и инновационных факторов, влияющих на развитие предприятий розничной торговли в современных условиях.

Ключевые слова: розничная торговля, развитие розничной торговли в современных условиях, исследование социальных, экономических, инновационных факторов, маркетинговая деятельность.

Мариншоев М.М.

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНАИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе дар шароити муосир баррасӣ шудааст. Диққати асосӣ ба омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, демографӣ, иқтисодӣ, технологӣ, маркетингӣ, инноватсинӣ, ки ба пешрафти корхонаҳои савдои чакана дар шароити муосир таъсир мерасонад мавриди таҳқиқот қарор дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, рушди савдои чакана дар шароити муосир, омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инноватсинӣ, фаъолияти маркетингӣ.

Marinshoev M.M.

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF RETAIL TRADE DEVELOPMENT IN DUSHANBE IN MODERN CONDITIONS

This article examines the socio-economic aspects of the development of retail trade in the city of Dushanbe in modern conditions. The main attention is paid to the study of social, cultural, demographic, economic, technological, marketing and innovative factors influencing the development of retail trade enterprises in modern conditions.

Keywords: retail trade, development of retail trade in modern conditions, study of social, economic, innovative factors, marketing activities.

Город Душанбе, столица Республики Таджикистан, является важным центром розничной торговли. В современных условиях развития экономики, социально-экономические аспекты играют значительную роль в формировании и процветании розничной торговли в этом городе [3, с. 17].

Одним из главных факторов, определяющих развитие розничной торговли в Душанбе, является социальный. Город Душанбе является крупным административным центром с населением, насчитывающим более миллиона человек. Развитие розничной торговли в городе Душанбе в значительной степени определяется социальными факторами. В последние годы наметилась тенденция к росту благосостояния местного населения, что способствует увеличению потребительского спроса и развитию розничных предприятий. Город Душанбе стремительно развиваться в различных аспектах, включая инфраструктуру и условия для бизнеса. Потребители в этом контексте становятся более требовательными и предпочитают расширенный ассортимент товаров и услуг, что вызывает необходимость открытия новых торговых точек и повышения качества уже существующих. Кроме того, с изменением общественного сознания и влиянием глобализации, электронная коммерция получила широкое распространение по всему миру и Душанбе не стал исключением. Онлайн-

торговли стал неотъемлемой частью современной розничной торговли, предоставляя возможность потребителям совершать покупки без необходимости посещать физические магазины. Это, в свою очередь, стимулирует развитие еще большего количества интернет-магазинов и электронных платформ, дополняющих традиционную торговлю.

Также не следует забывать о влиянии демографических факторов. Население города Душанбе активно растет, что означает рост числа потребителей и, следовательно, повышенный спрос на товары и услуги. Сегментация целевой аудитории — еще один важный фактор, который влияет на развитие розницы. Знание потребностей разных групп населения позволяет розничным предприятиям точнее адаптировать свою предлагаемую продукцию и услуги, что способствует повышению клиент ориентированности и, соответственно, увеличению объемов продаж.

И наконец, социокультурные факторы оказывают несомненное влияние на развитие розничной торговли в Душанбе [1, с. 68]. Трансформация образа жизни, изменение ценностей, модные тенденции — все это отражается в выборе потребителей и требует соответствия со стороны розничных предприятий. Высокая культура обслуживания, удовлетворение эстетических потребностей, адаптация культурных особенностей — это ключевые моменты, способствующие успеху розничных проектов.

Следовательно, социальные факторы играют неотъемлемую роль в развитии розничной торговли в городе Душанбе. Они определяют повышение потребительского спроса, появление новых форм торговли и технологий, а также требуют от розничных предприятий приспособиться к изменчивым условиям и предпочтениям покупателей. Однако, необходимо учитывать, что социальные факторы взаимосвязаны и взаимозависимы, поэтому розничная торговля должна гибко реагировать на изменения в социуме с целью удовлетворения растущих потребностей потребителей и обеспечения своего успеха.

Современные экономические факторы также оказывают значительное влияние на развитие розничной торговли в городе Душанбе. В последние годы Таджикистан активно развивается и привлекает иностранные инвестиции. Развитие инфраструктуры, строительство новых торговых центров и супермаркетов, повышение качества обслуживания и предлагаемого ассортимента – все это способствует развитию розничной торговли и созданию благоприятного бизнес-климата [2, с. 32]. Современные экономические факторы, влияющие на развитие розничной торговли, включают следующие:

1. Онлайн-торговля: Расширение интернета и развитие технологий позволило появиться интернет-магазинам. Покупатели могут просматривать и сравнивать товары онлайн, делать заказы и оплачивать их без необходимости посещения физического магазина. Это создает новые возможности и вызовы для розничной торговли.

2. Смена потребительского поведения: Потребители становятся все более требовательными и информированными. Они ищут персонализацию, удобство, инновационные продукты и услуги. Розничные компании должны отвечать на эти требования и предлагать новые услуги и решения, чтобы привлечь и удержать клиентов.

3. Рост уровня доходов: Улучшение экономической ситуации во многих странах приводит к росту уровня доходов у населения. Это обеспечивает больше денежных средств для потребления товаров и услуг, что стимулирует рост розничной торговли.

4. Глобализация: Глобализация и открытость рынков создают новые возможности для розничных компаний. Они могут расширить свой бизнес за пределами своей страны и достигнуть широкой аудитории потребителей, используя международную торговлю.

5. Конкуренция: Розничная торговля сталкивается с растущей конкуренцией отличных форматов продаж, включая большие торговые сети, онлайн-платформы и

внедрение новых розничных концепций. Розничные компании должны постоянно совершенствоваться и адаптироваться, чтобы быть конкурентоспособными.

Все эти факторы влияют на развитие розничной торговли, создавая как возможности, так и вызовы для розничных компаний. Важно следить за изменениями на рынке и адаптироваться к новым требованиям и потребностям потребителей, чтобы успешно развивать свой бизнес.

Технологический прогресс имеет большое значение для современной розничной торговли. Внедрение современных информационных систем и технологий в торговые точки позволяет повысить эффективность и качество обслуживания. Электронная коммерция и онлайн-магазины становятся все более популярными среди потребителей, что ведет к появлению новых возможностей в розничной торговле города.

Технологический прогресс играет огромную роль в современной розничной торговле. Он меняет способ взаимодействия клиентов с магазинами и значительно влияет на их поведение и предпочтения. Вот несколько способов, которыми технологии влияют на розничную торговлю:

1. Онлайн-торговля: Интернет и электронная коммерция изменили способ, которым люди покупают товары и услуги. Онлайн-магазины позволяют клиентам делать покупки в любое время и в любом месте с помощью мобильных устройств или компьютеров. Это удобно и позволяет исследовать, сравнивать и делать покупки с минимальными усилиями.

2. Улучшенный опыт клиента: Технологический прогресс позволяет розничным компаниям предложить более персонализированный и качественный опыт клиента. С помощью сбора и анализа данных о клиентах, магазины могут предлагать персональные рекомендации, скидки и акции, основанные на предпочтениях и истории покупок. Это помогает привлекать и удерживать клиентов.

3. Улучшение процессов снабжения и инвентаризации: Технологии позволяют автоматизировать и улучшить процессы снабжения, инвентаризации и управления запасами. Это помогает розничным компаниям оптимизировать запасы, предотвращать потери и улучшать эффективность.

4. Использование аналитики данных: Технологический прогресс позволяет розничным компаниям собирать и анализировать большие объемы данных о клиентах, продажах и процессах. Это позволяет им понять предпочтения клиентов, предсказывать тренды и прогнозировать спрос. Аналитика данных помогает принимать более обоснованные решения и адаптироваться к изменяющимся потребностям клиентов.

5. Внедрение инноваций: Технологический прогресс стимулирует инновации в розничной торговле. Магазины внедряют новые технологии, такие как виртуальная и дополненная реальность, распознавание лиц и голосов, смарт-этикетки и многое другое, чтобы улучшить опыт клиента и отличиться от конкурентов.

Таким образом, технологический прогресс играет фундаментальную роль в современной розничной торговле, предоставляя новые возможности и преимущества для как клиентов, так и для бизнесов. Он помогает улучшить процессы, обогатить клиентский опыт и оставаться конкурентоспособными на рынке.

Важным аспектом развития розничной торговли в Душанбе является также маркетинговая деятельность. Компании активно проводят маркетинговые исследования для анализа потребностей потребителей и разработки эффективных стратегий продаж [4, с. 70].

Маркетинговая деятельность является важным аспектом развития розничной торговли в городе Душанбе по следующим причинам:

1. Привлечение клиентов: Маркетинговые стратегии и рекламные кампании помогают привлечь новых клиентов и увеличить потенциальную аудиторию. Реклама в различных медиа, социальные медиа, скидочные акции и купоны - все это привлекает внимание и стимулирует потребителей сделать покупку.

2. Укрепление конкурентных преимуществ: С помощью маркетинговых исследований и анализа рынка розничные компании могут определить свои конкурентные преимущества и использовать их для позиционирования на рынке. Например, качество товаров, низкие цены, широкий ассортимент или уникальное обслуживание могут стать ключевыми факторами в выборе покупателей.

3. Создание узнаваемости бренда: Маркетинговая деятельность помогает компаниям создать узнаваемый бренд, что улучшает имидж и доверие потребителей. Это могут быть логотипы, слоганы, дизайн упаковки, визуальные инструменты, которые помогут сделать бренд уникальным и запоминающимся на рынке.

4. Улучшение отношений с клиентами: Маркетинговая деятельность также включает в себя работу с клиентами, например, через программы лояльности, скидки постоянным покупателям или рассылку новостей и предложений. Такие меры помогают поддерживать существующих клиентов, повышать их удовлетворенность и стимулировать повторные покупки.

5. Анализ результатов: Маркетинговая деятельность позволяет анализировать эффективность различных стратегий и кампаний, чтобы определить, какие из них успешны и какие требуют корректировок. Это помогает компаниям оптимизировать свои маркетинговые усилия и экономить ресурсы на наиболее эффективных инструментах.

Маркетинговая деятельность играет важную роль в развитии розничной торговли в городе Душанбе, помогая компаниям привлечь, удержать и увеличить клиентскую базу, улучшить узнаваемость бренда и укрепить свои конкурентные позиции на рынке.

Таким образом, социально-экономические аспекты играют важную роль в развитии розничной торговли в городе Душанбе. Растущая популяция, экономический рост и технологические инновации создают благоприятные условия для развития розничной торговли. С разнообразным ассортиментом товаров и услуг, современными торговыми центрами и предлагаемыми скидками, розничная торговля в городе Душанбе продолжает эволюционировать и отвечать потребностям местного населения.

Литература

1. Мариншоев, М. М. Формирование стратегии развития розничной торговли в городе Душанбе / М. М. Мариншоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 4-1(33). – С. 66-73.

2. Мариншоев, М. М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли / М. М. Мариншоев. – Душанбе : Издательство «Ирфон», 2019. – 150 с. – ISBN 978-99975-0-930-8.

3. Мариншоев, М. М. Методические основы оценки показателей услуг розничной торговли / М. М. Мариншоев // Синергия. – 2017. – № 5. – С. 33-40.

4. Шаропов, Ф. Р. Мариншоев М. М. Основные направления стратегии развития розничной торговли города Душанбе / Ф. Р. Шаропов., М. М Мариншоев // Российский экономический интернет-журнал. – 2016. – № 4. – С. 70.

5. Мариншоев, М. М. Формирование социально-экономического механизма развития розничной торговли (на материалах Г. Душанбе): диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич. – Душанбе, 2017. – 161 с.

Каримова Т.Х.

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: ПРИЧИНЫ КРИЗИСОВ, СТРАТЕГИИ И МЕТОДЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье раскрыто понятие кризис, обусловлена необходимость предотвращения экономических потрясений, минимизации их последствий и обеспечения устойчивого развития общества. Выявлено влияние кризиса на различные секторы экономики. Рассмотрены основные факторы, связанные с возникновением экономических кризисов. Приведены примеры успешного антикризисного управления в разных странах и компаниях. Проведен обзор основных подходов к антикризисному управлению.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, финансовая нестабильность, финансовые пузыри, экономические кризисы, неравновесие в экономике.

Каримова Т.Х.

ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБӮҲРОНӢ: САБАБҲОИ БӮҲРОН, СТРАТЕГИЯ ВА УСУЛИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҲРОНӢ

Дар мақола мафҳуми бӯҳрон ошкор гардида, зарурати пешгирии таконҳои иқтисодӣ, кам кардани оқибатҳои онҳо ва таъмини рушди устувори ҷомеа пешбинӣ шудааст. Таъсири бӯҳрон ба соҳаҳои гуногуни иктисодиёт ошкор карда шуд. Омилҳои асосии ба вуҷуд омадани бӯҳронҳои иқтисодӣ баррасӣ мешаванд. Таҷрибаи идоракунии муваффақонаи бӯҳрон дар кишварҳо ва ширкатҳои гуногун оварда шудаанд. Баррасии равишҳои асосии идоракунии бӯҳронҳо гузаронида мешавад.

Калидвожаҳо: бӯҳрон, идоракунии зиддибӯҳронӣ, ноустувории молиявӣ, футурҳои молиявӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, нобаробарӣ дар иқтисодиёт.

Karimova T.Kh.

CRISIS MANAGEMENT: CAUSES OF CRISES, STRATEGIES AND METHODS OF CRISIS MANAGEMENT

The article reveals the concept of crisis, stipulates the need to prevent economic shocks, minimize their consequences and ensure sustainable development of society. The impact of the crisis on various sectors of the economy has been revealed. The main factors associated with the occurrence of economic crises are considered. Examples of successful crisis management in different countries and companies are given. A review of the main approaches to crisis management is carried out.

Keywords: crisis, crisis management, financial instability, financial bubbles, economic crises, disequilibrium in the economy

Кризисы сопровождают человечество с момента осознания человеком своего разума. Первобытными людьми кризис понимался как любая чрезвычайная ситуация, которая их беспокоила, а также приводила к нестабильности их рода-племени. Это могли быть голод, холод, болезни или борьба за природные ресурсы с соседями. В этих условиях им приходилось удачно охотиться, поддерживать огонь, лечиться растениями, по примеру животных, изготовлять оружие для охоты и защиты или взывать к духам природы и предков [1, 45].

Современное общество, в интеллектуальном плане превосходящее своих предков, но страдающее не в меньшей степени, под кризисом понимает следующее: Кризис - это серьезное и неожиданное событие или состояние, характеризующееся нарушением нормального функционирования экономической системы и вызывающее значительные негативные последствия для различных секторов экономики. Кризисы могут иметь различную природу и причины, такие как финансовые кризисы, экономические спады, политические кризисы, естественные бедствия и т.д.

Поскольку в настоящее время кризис, возникающий в короткие сроки, по-прежнему вызывает у людей чувство страха и угрозы, и наносит ущерб домохозяйству,

фирме и государству, то возникает необходимость организации антикризисного управления.

Актуальность темы нашего исследования обусловлена необходимостью предотвращения экономических потрясений, минимизации их последствий и обеспечения устойчивого развития общества. Антикризисное управление помогает государствам, организациям и индивидам эффективно реагировать на кризисные ситуации, сохранять рабочие места, обеспечивать стабильность экономики и способствовать восстановлению после кризиса. Поэтому изучение и разработка стратегий антикризисного управления остаются важной задачей для исследователей, политиков и бизнес-лидеров.

Из нашего практического опыта мы знаем, что влияние кризиса на различные секторы экономики может быть значительным и разнообразным:

1. Финансовый сектор: Финансовые кризисы, такие как кризисы банковской системы или рынка ценных бумаг, могут привести к падению доверия, сокращению доступности кредитования и повышению ставок процента. Это может негативно сказаться на банках, инвестиционных компаниях и других финансовых учреждениях, а также на инвесторах и клиентах, вызывая потерю капитала и ухудшение финансового положения [2, 5].

2. Реальный сектор: Кризисы могут приводить к сокращению производства, снижению спроса на товары и услуги, а также росту безработицы. Это может оказывать отрицательное влияние на промышленность, сельское хозяйство, строительство и другие отрасли экономики. Компании сталкиваются с проблемами, связанными с понижением прибыльности, уменьшением объемов продаж и нестабильностью рынка.

3. Торговля и международные отношения: Кризисы могут вызывать снижение международной торговли, введение протекционистских мер и ограничений, а также снижение инвестиций. Это может негативно сказываться на экспортерах, импортерах, международных компаниях и глобальной экономической интеграции.

4. Государственный сектор: Кризисы могут приводить к сокращению доходов государства, увеличению долга и нехватке финансирования для государственных программ и услуг. Это может оказывать негативное влияние на работу правительственных органов, социальные программы, здравоохранение, образование и другие сферы государственного сектора.

В целом, кризисы оказывают негативное воздействие на экономику в целом и на различные секторы в частности. Однако влияние может быть разнообразным и зависит от конкретной природы и масштаба кризиса, а также от мер, принятых для его преодоления.

Возникновение экономических кризисов обычно связано с несколькими основными факторами, такими как:

1. Финансовые пузыри: Финансовые пузыри возникают, когда цены на активы (например, недвижимость, акции или сырьевые товары) значительно превышают их фундаментальную стоимость. Это может быть вызвано спекулятивными инвестициями, неправильной оценкой рисков и доходности, а также групповым мышлением, когда инвесторы присоединяются к растущему тренду. Когда пузырь лопается, возникают значительные потери и нестабильность в финансовой системе.

2. Неправильное распределение ресурсов: Неравномерное распределение ресурсов, доходов и богатства может приводить к социальным и экономическим неравенствам. Это может создавать нестабильность и социальные напряжения, а также снижать потребительский спрос и инвестиции, что в конечном итоге может привести к экономическому спаду и кризису.

3. Недостаток ликвидности: Недостаток ликвидности в финансовой системе, когда компании и банки испытывают затруднения с получением доступа к кредитам и средствам, может вызывать финансовые кризисы. Это может быть вызвано, например,

паникой на рынке, потерей доверия или нежеланием банков предоставлять кредиты из-за высокого риска.

4. Изменения в мировой экономике: Глобальные экономические изменения, такие как кризисы в других странах, изменения в международной торговле или финансовых рынках, могут иметь значительное влияние на отдельные страны и регионы. Например, финансовый кризис 2008 года, начавшийся в США, распространился на многие страны и вызвал глобальный экономический спад.

Эти факторы взаимодействуют между собой и могут усиливать друг друга, создавая условия для возникновения экономических кризисов. Однако важно отметить, что каждый кризис имеет свои уникальные причины и контекст, и точные факторы, приводящие к кризисам, могут различаться в разных ситуациях и периодах времени.

Для того, чтобы найти подходы к антикризисному управлению, включая финансовые, операционные и стратегические меры, нам необходимо провести анализ предыдущих кризисов, позволяющий выявить некоторые общие причины их возникновения. Хотя каждый кризис имеет свои уникальные особенности, но некоторые общие факторы могут играть значительную роль:

1. Финансовая нестабильность: Многие кризисы имеют своим источником финансовую нестабильность. Например, чрезмерное кредитование, неправильная оценка рисков, недостаточный контроль над финансовыми институтами и слабые механизмы регулирования могут привести к накоплению рисков и возникновению финансовых пузырей.

2. Неравновесие в экономике: Неравновесие между спросом и предложением, дисбалансы внешнеторгового счета или перегрев в некоторых секторах экономики могут стать источником кризиса. Например, чрезмерный рост цен на недвижимость или резкое снижение спроса на сырьевые товары могут вызвать экономическую нестабильность.

3. Недостаток прозрачности и доверия: Недостаток прозрачности и доверия в финансовых операциях и между участниками рынка может создавать условия для возникновения кризисов. Например, скрытые риски и слабые механизмы контроля могут привести к потере доверия в финансовую систему и вызвать панику на рынке.

4. Международные факторы: Глобальные факторы, такие как изменения в мировой экономике, финансовые потоки и международная торговля, могут играть роль в возникновении кризисов. Например, финансовая нестабильность в одной стране может распространиться на другие страны через связи и взаимозависимости в мировой экономике.

5. Политические факторы: Политические события и решения также могут влиять на возникновение кризисов. Например, неправильная экономическая политика, коррупция, политическая нестабильность или конфликты могут создавать негативную обстановку для экономики и приводить к кризисам.

Важно отметить, что каждый кризис имеет свои уникальные особенности и причины, и не все факторы могут быть применимы ко всем ситуациям. Однако анализ предыдущих кризисов позволяет выявить общие тенденции и уроки, которые могут помочь в разработке мер и политик для предотвращения будущих кризисов и укрепления экономической стабильности [3, 8].

В экономической истории XX-XXI столетий имеют место примеры успешного антикризисного управления в разных странах и компаниях:

- Норвегия: В начале 1990-х годов Норвегия столкнулась с кризисом в нефтяной отрасли, вызванным снижением цен на нефть. Чтобы преодолеть эту ситуацию, правительство Норвегии приняло решение создать Государственный пенсионный фонд. Фонд был создан для инвестирования доходов от нефтяных ресурсов страны и разнообразия экономики. Благодаря этому решению Норвегия

смогла справиться с кризисом и создать крупный фонд, который стал одним из крупнейших суверенных фондов в мире.

- Исландия: В 2008 году Исландия столкнулась с основательным финансовым кризисом, связанным с обвалом банковской системы. Для преодоления кризиса правительство Исландии приняло ряд мер, включая национализацию банков, реструктуризацию долгов и реформы в финансовом секторе. Также была проведена реформа регулирования финансового сектора, чтобы предотвратить повторение подобной ситуации в будущем. Благодаря эффективным мерам и жесткой регуляции, Исландия смогла восстановиться и вернуться на путь устойчивого развития.
- Компания «Toyota»: В 2008 году автомобильная промышленность столкнулась с серьезным кризисом, вызванным финансовыми проблемами и сокращением спроса на автомобили. Toyota, один из крупнейших автопроизводителей, успешно справилась с кризисом благодаря своей системе «Toyota Way». Компания активно внедрила принципы ликвидности, сокращения издержек и улучшения качества производства. Благодаря гибкой системе и оперативным мерам, Toyota смогла поддержать свою позицию на рынке и восстановиться после кризиса.

Эти примеры демонстрируют, что успешное антикризисное управление требует принятия комплексных мер, гибкости, инноваций и долгосрочного планирования. Ключевыми факторами являются решительные и эффективные действия со стороны правительств и компаний, а также способность адаптироваться к меняющимся условиям и учиться на опыте предыдущих кризисов.

Для мониторинга и прогнозирования кризисных ситуаций существует ряд инструментов и методов, помогающие организациям и учреждениям оценить риски и предупредить возможные проблемы, к которым относят:

1. Анализ финансовых показателей:

- Финансовая отчетность: Регулярный анализ финансовой отчетности позволяет оценить финансовое состояние организации. Рассмотрение ключевых показателей, таких как оборотный капитал, ликвидность, показатели рентабельности, помогает выявить потенциальные проблемы и кризисные ситуации.
- Анализ трендов и прогнозирование: Изучение финансовых трендов и прогнозирование будущих финансовых показателей позволяет выявить возможные кризисные ситуации. Использование финансовых моделей и методов, таких как анализ временных рядов и сценарное моделирование, может помочь в предсказании будущих финансовых результатов.

2. Мониторинг рынка и конкурентов:

- Анализ рыночной среды: Изучение рыночных тенденций, включая изменения спроса, конъюнктуру рынка и поведение потребителей, позволяет оценить риски и возможности. Мониторинг конъюнктуры рынка и проведение SWOT-анализа помогает идентифицировать потенциальные кризисные ситуации.
- Анализ конкурентов: Изучение деятельности конкурентов и их финансового положения позволяет оценить ситуацию на рынке и прогнозировать возможные сценарии развития. Это помогает выявить угрозы и конкурентные преимущества.

3. Риск-анализ и управление рисками:

- Идентификация рисков: Систематические идентификация и классификация рисков позволяет определить потенциальные угрозы и возможности, связанные с деятельностью организации. Методы, такие как анализ вероятности и воздействия, помогают определить наиболее значимые риски.
- Оценка рисков: Процесс оценки рисков включает анализ вероятности возникновения и воздействия рисков, а также оценку их потенциальных последствий. Использование квантификационных и качественных методов оценки рисков помогает определить их приоритетность.

- Управление рисками: Разработка и реализация стратегий управления рисками позволяет снизить вероятность возникновения кризисных ситуаций или ослабить их последствия. Это может включать принятие мер по снижению рисков, передаче рисков, принятию решений в условиях неопределенности и созданию резервов.

4. Мониторинг и анализ данных:

- Использование информационных систем: Системы управления данными и информационные технологии позволяют собирать, хранить и анализировать данные, связанные с деятельностью организации. Это может включать мониторинг операционных данных, финансовых показателей, данных о клиентах и других релевантных параметров. Анализ данных позволяет выявить аномалии, тренды и паттерны, которые могут указывать на возможные кризисные ситуации.

5. Мониторинг СМИ и обратной связи:

- Мониторинг СМИ: Анализ активности и отзывов в социальных медиа позволяет оценить общественное мнение о компании, ее продуктах или услугах. Это помогает выявить потенциальные проблемы или негативные тенденции, которые могут привести к кризису.
- Обратная связь от клиентов и партнеров: Следить за обратной связью от клиентов, партнеров и других заинтересованных сторон помогает выявить проблемы и предупредить кризисные ситуации. Системы управления обратной связью и анализ текстовых данных могут быть использованы для обработки и анализа большого объема информации.

6. Системы раннего предупреждения:

- Использование ключевых показателей эффективности (KPI): Определение и отслеживание KPI, связанных с производственными процессами, финансами, клиентами и другими аспектами деятельности, позволяет рано выявлять отклонения и предупреждать о возможных проблемах.
- Системы прогнозирования: Применение статистических и аналитических методов для прогнозирования будущих событий и тенденций может помочь выявить потенциальные кризисные ситуации. Это может включать методы временных рядов, регрессионный анализ и другие прогнозные модели.

Таковы инструменты и методы, используемые для мониторинга и прогнозирования кризисных ситуаций. Конкретные подходы и инструменты могут различаться в зависимости от отрасли, организации и характера кризисных ситуаций. При этом важно учитывать контекст и применять подходы, наиболее соответствующие конкретной ситуации [3].

Антикризисное управление включает различные подходы и меры, которые направлены на преодоление кризисных ситуаций и восстановление стабильности. Проведем обзор основных подходов к антикризисному управлению:

1. Финансовые меры:

- Обеспечение ликвидности: В кризисных ситуациях основным приоритетом является обеспечение достаточного уровня ликвидности в организации или системе. Это может включать предоставление кредитов, государственную поддержку, реструктуризацию долга и другие меры, направленные на поддержание платежеспособности.
- Финансовая реструктуризация: Пересмотр финансовых стратегий, переговоры с кредиторами, реструктуризация долгов, снижение расходов и улучшение управления финансами могут помочь восстановить финансовую устойчивость и обеспечить долгосрочную жизнеспособность.

2. Операционные меры:

- Сокращение затрат: В условиях кризиса организации часто вынуждены принимать меры по сокращению затрат. Это может включать сокращение персонала,

оптимизацию бизнес-процессов, пересмотр и оптимизацию производственной деятельности, и другие меры, направленные на снижение расходов без ущерба для основной деятельности.

- Диверсификация и поиск новых рынков: Разнообразие продуктов и услуг, а также развитие новых рынков и клиентов могут помочь компании справиться с кризисом. Это может включать поиск новых секторов или географических рынков, а также развитие инноваций и диверсификацию бизнеса.

3. Стратегические меры:

- Пересмотр стратегии: Время кризиса может потребовать пересмотра стратегических планов и приоритетов организации. Это может включать пересмотр бизнес-модели, поиск новых возможностей и рынков, переговоры с партнерами и клиентами, а также разработку долгосрочной стратегии для восстановления и роста после кризиса.
- Управление изменениями: В кризисных ситуациях важно уметь эффективно управлять изменениями. Это может включать коммуникацию с сотрудниками и заинтересованными сторонами, мотивацию и поддержку персонала, адаптацию к новым условиям и принятие необходимых изменений в организационной культуре и процессах.

Комбинация финансовых, операционных и стратегических мер может помочь организациям эффективно справиться с кризисом, минимизировать потери и восстановить устойчивость. Важно также учитывать уникальные особенности каждой кризисной ситуации и применять соответствующие меры в зависимости от контекста и потребностей.

Таким образом кризисные ситуации могут быть вызваны различными факторами, и их последствия могут сильно отличаться. Однако, в целом, существуют некоторые рекомендации, которые могут помочь правительствам, компаниям и индивидуальным предпринимателям улучшить их способность преодолевать кризисные ситуации:

1. Разработка планов и стратегий управления кризисами:

Правительства, компании и предприниматели должны разработать планы действий на случай кризисных ситуаций. Эти планы должны определять роли и ответственности, предусматривать шаги по минимизации ущерба и восстановлению деятельности после кризиса.

2. Диверсификация и гибкость:

Компании и предприниматели должны стремиться к разнообразию своего бизнеса и клиентской базы. Это поможет снизить риски отдельных секторов или рынков и облегчить адаптацию к меняющимся условиям.

3. Укрепление финансового положения:

Правительства, компании и предприниматели должны стремиться к укреплению своего финансового положения. Это может включать создание резервных фондов, диверсификацию источников финансирования и управление долгами.

4. Инвестиции в инновации и цифровые технологии:

Инновации и цифровые технологии играют важную роль в повышении способности преодолевать кризисные ситуации. Правительства, компании и предприниматели должны инвестировать в исследования и разработки новых продуктов и услуг, а также внедрять цифровые технологии для повышения эффективности и гибкости бизнес-процессов.

5. Развитие гибких коммуникационных стратегий:

Важно разработать гибкие коммуникационные стратегии, которые позволят эффективно и своевременно информировать заинтересованные стороны о кризисных ситуациях и принимаемых мерах. Открытость, прозрачность и своевременная реакция на обратную связь помогут снизить риски репутационных потерь.

6. Обучение и тренинг:

Регулярное обучение и тренинг сотрудников по вопросам кризисного управления и навыкам адаптации помогут повысить их готовность и эффективность в кризисных ситуациях.

7. Сотрудничество и партнерство:

Правительства, компании и предприниматели должны развивать сотрудничество и партнерство с другими организациями, индустриями и секторами экономики. Обмен опытом, ресурсами и экспертизой помогает создать более эффективные системы преодоления кризисов.

Литература

1. Борщова А. В., Ермилина Д. А., Санталова М. С. Антикризисное управление социально-экономическими системами. Монография. 3-е изд. – М.: Дашков и К, 2021. – 236 с.
2. Колесникова Т.А. Антикризисное управление обществом риска: Синергетическая концепция / Т.А. Колесникова. – М.: КД Либроком, 2018. – 176 с.
3. Коротков Э. М. Антикризисное управление. – М.: Юрайт, 2020. – 407 с.
4. Лифшиц А.С. Промышленная политика и антикризисное управление предприятиями: Монография / А.С. Лифшиц, В.И. Куликов, В.А. Новиков. – М.: Риор, 2016. – 320 с.
5. Базаров Т.Ю., Еремин Б.Л. Управление персоналом. - Юнити, 2007.
6. Быков В.А., Павлов Н.В. Современные подходы антикризисном управлении промышленным предприятиям (электронный ресурс) Под редакции М.М. Щербина. – Нижний Тагил: НТИ(ф) УГТУ, 2009.-(6) 98
7. Грязнова А.Г. Антикризисный менеджмент. - М.: Диалог-МГУ, 2008.
8. Сулаймонов Б. А. Реструктуризация предприятий на современном этапе // Молодой ученый. – 2016. – №10. – С. 894-896.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Қодирзода Ф.С

ТАҲСИЛОТИ ТАХАССУСӢ ҲАМЧУН ШАРОИТИ МУҲИМ ВА ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ САЙЁҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.

Дар мақола ба вижагиҳои соҳаи сайёҳии Тоҷикистон дахл намуда, проблемаи тайёр кардани кадрҳо барои соҳаи сайёҳӣ, инчунин равишҳои тайёр кардани мутахассисон дар ин соҳа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муваффақияти рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон аз мавҷудияти кадрҳои рақобатпазир ва ҳирфаӣ, ки қодир ба пешниҳоди хидматрасонии босифати сайёҳӣ ва таҳияи стратегияҳои муваффақи ҳамкорӣ бо муштариён муайян карда мешавад. Арзёбии ҷолибияти туристии ҳудуд ва интизории боздидҳои такрорӣ бештар ба кадрҳои барномаи туристӣ вобаста аст. Дар ин мавод мушкилоти муосири таълими муосир дар соҳаи сайёҳӣ таҳлил карда шуда, роҳҳои имконпазири ҳалли онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: туризм, маорифи сайёҳӣ, омодасозии кадрҳо, ҷолибияти туристӣ, хидматрасонии сайёҳӣ.

Қодирзода Ф.С

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ И ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье затронута специфика туристической отрасли в Таджикистане, рассматривается проблема подготовки кадров для отрасли туризма, а так же подходы к обучению специалистов данной сферы. Успешность развития туристической отрасли в Таджикистане определяется наличием конкурентоспособных, профессиональных кадров, способных оказывать качественные туристские услуги, выстраивать успешные стратегии взаимодействия с клиентами. Оценки туристической привлекательности территории, установки на повторное посещение во многом зависят от кадрового обеспечения туристической программы. В данном материале проанализированы актуальные проблемы современного образования в сфере туризма и предложены возможные способы их решения.

Ключевые слова: туризм, туристское образование, подготовка кадров, туристская привлекательность, туристские услуги.

Qodirzoda F.S.

VOCATIONAL EDUCATION AS AN IMPORTANT CONDITION AND FACTOR OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

The article touches upon the specifics of the tourism industry in Tajikistan, discusses the problem of training personnel for the tourism industry, as well as approaches to training specialists in this field. The success of the development of the tourism industry in Tajikistan is determined by the presence of competitive, professional personnel capable of providing high-quality tourist services, building successful strategies of interaction with customers. Assessments of the tourist attractiveness of the territory, installations for repeated visits largely depend on the staffing of the tourist program. This article analyzes the current problems of modern education in the field of tourism and suggests possible ways to solve them.

Keywords: tourism, tourist education, personnel training, tourist attractiveness, tourist services.

Асоси рушди иқтидори иқтисодии ҳар як давлатро захираҳои меҳнатии баландихтисос ташкил медиҳанд. Шиори ҳанӯз дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ

маъмулгардидаи “Кадрҳо ҳама чизро ҳал мекунанд!” дар шароити имрӯза аз ҳарвақта бештар муҳимият касб кардааст. Таҷҳизот ва технологияҳои мураккаби муосир, ҳатто бо харҷҳои калони молиявӣ наметавонанд бидуни мутахассисони варзида офарида ва ё азхуд карда шаванд. Ташаккул ва рушди нерӯи инсонӣ аз чигунагии сармоягузориҳои дарозмуддат дар ин самт вобаста буда, дар сатҳи давлат, бахши соҳибкорӣ ва ҳар як мутахассиси алоҳида амалӣ карда мешаванд. Ҳадафи ягонаи ҳамаи иштирокчиёни бозори меҳнат–баланд бардоштани иқтидори иқтисодӣ ҳамчун василаи асосии зиндагии шоиста буда, аз самараи иқтисодии сармоягузорӣ ба захираҳои инсонӣ вобаста мебошад.

Сайёҳӣ яке аз самтҳои муттасил рушдёбанда ва ояндадор дар соҳаи хизматрасонӣ буда, метавонад ба унвони фишанги муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ҷойгоҳи хоса дошта бошад. Соҳаи сайёҳӣ барои рушди соҳаҳои дигари хоҷагии халқ таъсири чашмрас боқӣ мегузорад.

Рушди ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ аз сатҳи касбии мутахассисонаш вобастагӣ дорад. Маҳз, мутахассисони босалоҳият, донишманд, кордон ва дорои сатҳи баланди тахассусӣ рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи сайёҳиро таъмин карда метавонанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки иқтидори ҳар як корхонаро маҳз кадрҳо ташкил медиҳанд. Андешаҳои наву тоза, технологияҳои навтарин, шароитҳои берунаи ҷолиб бе мавҷудияти иқтидори кадрии босалоҳият ба манфиати соҳа ва корхонаҳои он хизмат карда наметавонанд [6].

Таҳсилоти тахассусӣ миёни низоми таҳсилот нақши бориз ва ҳалкунанда дорад. Минҷумла, таҳсилоти тахассусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи системаи ягонаи таҳсилот амал карда, вобаста ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф[2]». маҷмӯи низоми пайдарҳами барномаҳои таҳсилотӣ ва стандартҳои давлатии таҳсилоти сатҳҳо ва самтҳои гуногун, муассисаҳои таҳсилотии татбиқкунандаи ин стандартҳо новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, навъу намуд, инчунин системаи мақомоти идоракунии соҳаи маориф ва муассисаву ташкилоти зертобеи онҳоро дар назар дорад.

Шароитҳои иқтисоди бозорӣ, ки охири садаи XX ва ибтидои садаи XXI руҷӯъ гардид, системаи таҳсилоти даҳсолаҳо муназзамгардида, ҳамзамон бо ҷои корҳои холӣ таъмин гардидани хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилотиро комилан тағйир дод.

Иқтисоди бозорӣ зарурати ворид кардани ислоҳот дар мазмуну мундариҷаи таҳсилот, инчунин ҷорӣ кардани таҳсилот дар риштаҳои ихтисосу тахассусҳои навро ба миён овард. Пешбиниҳои устуворе низ ҷой доранд, ки сохтори ихтисосу тахассусҳо вобаста ба пешрафти ҳаёти ҷомеа ва ба миён омадани талаботи пайваста рушдкунанда минбаъд низ тағйир хоҳанд ёфт. Вобаста ба ин, муҳити берунаи системаи таҳсилот, яъне бозори меҳнат бояд мунтазам таҳлил гардида, талабот ба ин ё он ихтисосу тахассусҳо дар бозори меҳнат, самтҳои омода намудани мутахассисон муайян карда шавад.

Таҳлилҳои дар мавриди пешбинии эҳтиёҷот ба мутахассисони дар сатҳҳои гуногун омодашаванда гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ин маврид бештар эҳтиёҷот танҳо бо назардошти соҳаҳои мушаххас ба назар гирифта шуда, талаботи бозори меҳнати шаҳр, минтақа нисбат ба мутахассисони соҳаҳои заруриятдошта сарфи назар мегарданд.

Сайёҳӣ дар тамоми ҷаҳон ба ҳайси соҳаи афзалиятноки иқтисодиёт шинохта гардида, ҳамчун раванди мураккаб ҷавҳари асосии онро илм, фарҳанг, таҳсилот ташкил медиҳад. Даромад аз соҳаи сайёҳӣ дар бархе аз давлатхо муайянкуннадаи асосии иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Дар Тоҷикистон низ ин соҳа батадриҷ рӯ ба инкишоф мебошад. Зеро, имконияту иқтидорҳои сайёҳии мамлакат тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, метавонад Тоҷикистонро ба яке аз минтақаҳои пешрафтаи сайёҳии ҷаҳон табдил сохта нақши онро дар иқтисодиёти миллӣ бамаротиб боло бардорад.

Шурӯъ аз ибтидои солҳои 90-уми садаи XX дар заминаи низоми кӯҳнаи экскурсионӣ ташкилотҳои сайёҳии шакли моликияташон гуногун созмон ёфта, асосан ба сайёҳии содиротӣ машғул гардиданд. Таҳлили таҷрибаи чаҳонӣ нишон медиҳад, ки

6% қувваи қобили меҳнат маҳз дар соҳаи саноати сайёҳӣ машғули коранд. Ё ин ки, дар кишварҳои аз нигоҳи сайёҳӣ пешрафта (Испания, Тунис, Италия, Юнон, Фаронса, Австрия), ки дар ин давлатҳо аз 20 то 50% аҳолии қобили меҳнат дар соҳаи хизматрасонӣ машғули коранд, аз ҳар се ҷойи нави корӣ дутояш (алалхусус барои ҷавонон), метавонад дақиқан дар бахши сайёҳӣ ба вуҷуд ояд.

Рушди сайёҳӣ ва тарбияи кадрҳои баландихтисос дар ин самт ба пешрафти иқтисоди миллии кишвар такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳонро ба мамлакат зиёд менамояд ва барои таъсиси ҷойҳои корӣ имкони бештар фароҳам меорад.

Норасоии кадрҳои соҳибихтисос имрӯз дар тамоми соҳаҳои истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ ба мушоҳида мерасад. Нишондиҳандаи кору машғулият дар соҳаи сайёҳӣ –тавре қайд мекунад Ноиби Президенти Шӯрои умумиҷаҳонӣ оид ба сайёҳӣ (WTTC) Ричард Миллер-мутаҳаррики муҳим барои иқтисодиёт маҳсуб меёбад, зеро ҷойҳои нави корӣ дар саноати сайёҳӣ рушди соҳаҳои ба сайёҳӣ аз ин ё он ҷиҳат алоқамандро аз кабили сохтмон, инфрасохтор ва тамоми бахшҳои марбут ба хизматрасонӣ (нақлиёт, муассисаҳои савдою тиҷорат, хӯроки умум, фарҳангу фароғат, варзиш, алоқа, молия, суғурта… ва ғайра)-ро низ таъмин хоҳад кард[1].

Бо гузаштан ба муносибатҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аён гардид, ки бидуни тайёр кардани мутахассисони баландпоя, дорои донишу малакаи баланди тахассусӣ, ворид намудани тағйироти куллӣ ва ба манфиати пешрафти иқтисоди миллии мамлакат истифода намудани иқтидорҳои соҳаи сайёҳӣ ғайриимкон аст.

Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26 декабри соли 2019) чунин иброз дошта буданд: «Бо мақсади рақобатпазир гардонидани соҳа (сайёҳӣ, Ф.Қ.) дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ моро зарур аст, ки мутахассисони забондон, донандаи фарҳангу таърих ва технологияҳои муосирро омода кунем, кормандони ширкатҳои сайёҳӣ, роҳбаладҳо, тарҷумонҳо ва дигар мутахассисони соҳаро мутобиқ ба талаботи бозори сайёҳӣ ба воя расонем”[4].

Айни ҳол бо дарназардошти таззодҳои зудтағйирёбандаи вобаста ба соҳаи сайёҳӣ, мушкилот дар ин самт бештар ба назар мерасад.

Муассисаҳои таҳсилотие, ки ба омода намудани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ машғуланд на ҳамеша бо истеҳсолот дар соҳа робита дошта, омодасозии кадрҳо характерӣ қолабӣ дорад.

Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбии соҳа ва барномаҳои таҳсилотӣ чандон ба эҳтиёҷоти воқеии саноати сайёҳӣ мувофиқат намекунанд. Ин санадҳо бештар характери академӣ дошта, ба амалия ва воқеияти фаъолияти сайёҳӣ начандон равона карда шудаанд. Ҳамзамон, ин норасоӣ дар адабиёти соҳавӣ, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ низ ба хубӣ эҳсос мешавад. Зарур аст, ки дар кори омода намудани стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ ва дастуру нишондодҳои методӣ кормандону коршиносони варзидаи соҳаи сайёҳии ватанию хориҷӣ аз истеҳсолот ҷалб карда шаванд. Дар ин ҳолат бештар таваҷҷӯҳ ба нозукиҳои фаъолият дар амалияи соҳа равона гардида, санадҳо бо дарназардошти талаботи феълӣ ва воқеии бозори меҳнат ва махсусиятҳои тарбияи малакаю маҳорати амалӣ дар муҳассилин омода мегарданд.

Мушкилоти дигар дар самти омодасозии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ бархӯрдор набудан аз таҷрибаи тамоюлҳои тарбияи мутахассисон дар кишварҳои дар ин ҷода пешрафтаи ҷаҳон мебошад. Албатта, таҷрибаи пешқадам дар ҳама давру замон дастёру кӯмакрасон мебошад.

Бо дар назардошти иқтидорҳои бениҳоят зиёди сайёҳии Тоҷикистон, ба андешаи мо, доираи ихтисосу тахассусҳое, ки аз рӯи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат мутахассисон тайёр карда мешаванд, бениҳоят каманд. Бахусус,

набудани тахассусҳои марбут ба: менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар муассисаҳои хӯроки умум (равияи сайёҳӣ); менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт (равияи сайёҳӣ); хоҷагии меҳмонхонаҳо (равияи сайёҳӣ); менеҷменти меҳмонхона; технологияи иттилоотӣ, тиҷорати электронӣ ва индустрияи сайёҳӣ; тарҷумонҳо (равияи сайёҳӣ); саёҳатшиносӣ; кормандони мавзеъҳои таърихию фарҳангӣ ва табиӣ (равияи сайёҳӣ); кормандони осоишгоҳҳо (равияи сайёҳӣ); идоракунии паркҳо ва захираҳои табиии миллӣ; аниматорҳо ва амсоли инҳо ба хубӣ эҳсос мешавад. Зарур аст, ки дар риштаҳои таҳсилоти олии тахассусии соҳаи сайёҳӣ зертахассусҳои зикршуда ворид карда шуда, тибқи он мутахассисон тайёр карда шаванд. Дар ин ҷода, аз таҷрибаи муассисаҳои таҳсилотии кишварҳои пешрафтаи хориҷ аз мамлакат баҳрабардорӣ намудан ба манфиати кор мебошад[5].

Ташкил ва баргузории машғулиятҳои омӯзишии амалӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, мавзеъҳои истироҳату фароғат, осоишгоҳҳо, ширкатҳои нақлиётӣ ҳамчун раванди воқеии робита бо амалия метавонанд ба болоравии малакаву маҳорати тахассусии муҳассилини ихтисосҳои сайёҳии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мусоидати бештар кунанд. Зеро омезиши назария ва амалия хусусияти асосии тахсилот дар риштаи сайёҳӣ ва меҳмонпазирӣ мебошад.

Такмили ихтисоси кормандони соҳаи сайёҳӣ, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии марбут ба сайёҳӣ низ аз масъалаҳое мебошанд, ки бояд дар наздиктарин мӯҳлат ҳалли худро ёбанд.

Бозори сайёҳии ҷаҳон ҳар лаҳза дар ҳоли пешрафт ва рушд карор дорад. Вобаста ба ин, талабот ба салоҳиятҳои касбии мутахассисон низ бояд пайваста дар ҳоли рушд қарор дошта бошад. Такмили ихтисоси кормандони соҳа ва омӯзгорон дар ин ҷода омили муҳими пайваста аз дастоварду навгониҳо ва технологияҳои муосири таълиму тарбияи мутахассисон барҳӯрдор гардидани онҳо буда, муҳассилин бо ин васила бо донишҳои наву замонавӣ мусаллаҳ мегарданд.

Дар маҷмӯъ, раванди таҳсилоти тахассусии соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат ҷиддан бехбудӣ металабад. Ҷорӣ намудани низоми муназзами тарбияи мутахассисони соҳаи сайёҳӣ кори якҷояи субъектҳои хоҷагидории соҳаи сайёҳӣ, олимону коршиносон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мақомоти идоракунии давлатии соҳаи сайёҳӣ мебошад. Танҳо мутахассисони варзидаю кордон метавонанд рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳии мамлакатро дар бозори сайёҳии ҷаҳон таъмин намоянд ва Тоҷикистонро ба як кишвари аз лиҳози сайёҳӣ пешрафта мубаддал созанд. Ба ибораи дигар, сайёҳӣ дар Тоҷикистон интизори мутахассисони кордону варзида ва дорои малакаву маҳорати баланди касбӣ мебошад.

Таҷрибаи ҳамкории мутахассисони соҳа бо муассисаҳои таълимӣ дар тамоми ҷаҳон истифода бурда мешавад. Масалан, дар Швейтсария омӯзонидани тиҷорати меҳмонхона ба омӯзгоре, ки таҷрибаи амалии 3-5-сола надорад, манъ аст[2].

Агар як барномаи возеҳи амалиёт, пеш аз ҳама аз ҷониби давлат, бо дастгирии бахши соҳибкорӣ ва омодагии ҳар як мутахассиси алоҳида барои кор на танҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои худ, балки ба манфиати ҷомеа вуҷуд дошта бошад, имкон дорад на танҳо ба сатҳи пешинаи рушди кишвар ноил шавад, балки инчунин нишондиҳандаҳои он барзиёд гардад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, барои ҳалли мушкилиҳои вобаста ба таълим ва талабот ба кадрҳо дар соҳаи сайёҳӣ саъю кӯшиши зарурӣ лозим аст:

1. Роҳандозии ҳарчӣ зудтари ҳамкории устувори байни муассисаҳои таълимӣ ва намояндагони тиҷорати сайёҳӣ (таълим, таҷрибаомӯзӣ, иштирок дар конфронсҳо, бозиҳои корӣ, мизҳои мудаввар; иштирок дар маблағгузории ҷараёни таълим);
2. Рушди муштараки стандартҳои таълимӣ (дар доираи талаботи имрӯза ба мутахассисони соҳа);
3. Самти максималии робитаи барномаҳои таълимӣ ба тиҷорати амалӣ;

4. Мусоидат ба донишгоҳ дар кори шуғли ҷавонон, ташкили пойгоҳи электронии мутахассисон, омори шуғл аз рӯи касб;

5. Ташкили коромӯзии донишҷӯён ва омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти ва корхонаҳои сайёҳии хориҷи мамлакат;

6. Мусоидат намудан дар ташкили таҷрибаомӯзии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии соҳа дар корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ ва таъмини имкониятҳои ҷалби минбаъдаи онҳо ба фаъолияти меҳнатӣ;

7. Доир намудани таҳқиқотҳои маркетингӣ ва ташаккули дурбинии эҳтиёҷот нисбат ба мутахассисони соҳа бо дарназардошти зарурати беҳтарсозии сервиси соҳаи сайёҳӣ, аз кор рафтани кормандон вобаста ба синну сол ва омилҳои дигар;

8. Коркарди стандартҳои касбии вобаста ба касбҳои марбут ба соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ;

9. Таъмини иштироки бевоситаи кормандону масъулони корхонаҳои сайёҳӣ ва хизматрасонӣ дар машғулиятхои амалӣ, лексионӣ, маърифатӣ ва тренингҳои аз ҷониби муассисаҳои таҳсилотӣ доиршаванда ва бо ин васила ошно сохтани донишҷӯён бо ҷанбаҳои амалии фаъолияти ин корхонаҳо.

Мутахассисон бойигарии миллии кишвар мебошанд. Таҷрибаи таърихӣ гувоҳӣ медиҳад, ки аз ҳамаи захираҳои давлат-моддӣ,табиӣ, молиявӣ ва амсоли инҳо, захираи кадрӣ, яъне инсонӣ аз ҳама арзишмандтарин мебошад. Иқтидори кадрии ҷомеа омили калидии на танҳо рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ балки муайянкунандаи самаранокии идоракунии давлатӣ дар мамлакат мебошад.Танҳо касбият, тахассус ва таҷрибаи одамон калиди муваффақият дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Иваницкая А.Е. Актуальные проблемы профессионального образования в сфере туризм //Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 6-1. – С. 115-115.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”/ № 1004 аз22 июли соли 2013.

3. Обучение в престижных университетах Швейцарии, Великобритании и Испании [Электронный ресурс]/официальный представитель институтов Glion и Les Roches URL: https://www.iq.events/glion_business_education (санаи вуруд: 01.10.24).

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26 декабри соли 2019).

5. Сахарчук Е. С. Ведущие мировые тенденции в области туристского образования /Е. С. Сахарчук // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. 2015. № 4. Т. 9. С. 39

6. Устойчивый туризм — безальтернативный тренд будущего [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ski.ranepa.ru/news/? Element_ID=473418 (санаи вуруд: 10.02.2024).

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Курбонов Ё.С.

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТРЕНДОВ В ГОСТИНИЧНОЙ ИНДУСТРИИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена методике исследования поведения потребителей на рынке гостиничных услуг. В условиях растущей конкуренции понимание потребительских предпочтений становится критически важным для успешного функционирования гостиниц. Рассматриваются основные методы исследования, такие как опросы, фокус-группы и анализ вторичных данных. Опросы предоставляют количественную информацию о предпочтениях клиентов, позволяя быстро выявить основные тренды, в то время как фокус-группы помогают глубже понять мотивацию и ожидания гостей. Анализ вторичных данных, включая отзывы и рейтинги, выявляет общие тенденции и помогает отелям адаптировать свои предложения.

В статье также приводятся примеры успешного применения этих методов в практике гостиниц, подчеркивая их эффективность в улучшении качества обслуживания. Обсуждаются ключевые факторы выбора потребителей, такие как цена, качество обслуживания, расположение и репутация отеля. В заключение акцентируется важность комплексного подхода к изучению поведения потребителей для оптимизации услуг и повышения конкурентоспособности гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: Поведение потребителей, гостиничные услуги, методы исследования, потребительские предпочтения, опросы, фокус-группы, анализ данных, конкурентоспособность, качество обслуживания.

Курбонов Ё. С.

МЕТОДҲОИ ТАҲЛИЛИ ТАМОЮЛҲОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН ДАР САНОАТИ МЕҲМОНХОНА

Мақола ба методологияи таҳқиқи рафтори истеъмолкунандагон дар бозори хидматҳои меҳмонхонаӣ бахшида шудааст. Дар шароити афзоиши рақобат, фаҳмидани афзалиятҳои истеъмолкунандагон барои фаъолияти муваффақи меҳмонхонаҳо хеле муҳим аст. Методҳои асосии таҳқиқ, аз қабили саволномаҳо, гурӯҳҳои фокусӣ ва таҳлили маълумоти дуввумӣ, муҳокима мешаванд. Саволномаҳо маълумоти миқдориро дар бораи афзалиятҳои муштариён пешниҳод мекунанд, ки имконият медиҳад, ки тамоюлҳои асосиро зуд муайян кунанд, дар ҳоле ки гурӯҳҳои фокусӣ кӯмак мекунанд, ки амиқтар мизони мотивация ва интизориҳои меҳмононро фаҳмем. Таҳлили маълумоти дуввумӣ, аз ҷумла шарҳҳо ва рейтинги меҳмонхонаҳо, тамоюлҳои умумиро муайян мекунад ва ба меҳмонхонаҳо кӯмак мекунад, ки пешниҳодоташонро мутобиқ кунанд.

Дар мақола инчунин намунаҳои муваффақи татбиқи ин методҳо дар амалияи меҳмонхонаҳо оварда мешаванд, ки самаранокии онҳоро дар беҳтар кардани сифати хидматрасонӣ таъкид мекунад. Факторҳои калидии интихоби истеъмолкунандагон, ба монанди нарх, сифати хидматрасонӣ, ҷойгиршавӣ ва репутацияи меҳмонхона муҳокима мешаванд. Дар охир, аҳамияти як подходи комплексӣ барои таҳқиқи рафтори истеъмолкунандагон барои оптимизатсияи хидматҳо ва афзун кардани рақобатпазирии саноати меҳмонхона таъкид мешавад.

Калидвожаҳо: рафтори истеъмолкунандагон, хидматрасонии меҳмонхонаҳо, усулҳои тадқиқотӣ, афзалиятҳои истеъмолкунандагон, пурсишҳо, гурӯҳҳои фокусӣ, таҳлили маълумот, рақобатпазирӣ, сифати хизматрасонӣ.

Qurbonov Y. S.

METHODS FOR ANALYZING CONSUMER TRENDS IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

This article is dedicated to the methodology of studying consumer behavior in the hotel services market. In the context of increasing competition, understanding consumer preferences is critically important for the successful operation of hotels. The main research methods discussed include surveys, focus groups, and secondary data analysis. Surveys provide quantitative information about customer preferences, allowing for the rapid identification of key trends, while focus groups help to gain deeper insights into the motivations and expectations of guests. Analyzing secondary data, such as reviews and ratings, reveals general trends and helps hotels adapt their offerings.

The article also provides examples of successful application of these methods in hotel practice, highlighting their effectiveness in improving service quality. Key factors influencing consumer choice, such as price, service quality, location, and hotel reputation, are discussed. In conclusion, the importance of a comprehensive approach to studying consumer behavior for optimizing services and enhancing the competitiveness of the hospitality industry is emphasized.

Key words: Consumer behavior, hotel services, research methods, consumer preferences, surveys, focus groups, data analysis, competitiveness, service quality.

Гостиничные комплексы — это многофункциональные и уникальные объекты, требующие внимательного подхода к интеграции в градостроительную структуру. Выбор подходящей локации зависит от нескольких факторов:

✓ **Градостроительные аспекты**: необходимая площадь, геометрическая форма участка и доступность транспортных связей (близость к центру города, вокзалам и аэропортам).

✓ **Архитектурно-ландшафтные элементы**: наличие природных объектов, таких как зеленые насаждения и водоемы.

o **Экологические аспекты**: соответствие санитарно-гигиеническим стандартам (чистота воздуха, уровень шума и солнечное освещение).

✓ **Инженерно-экономические аспекты**: доступность городских инженерных систем (водоснабжение, электроснабжение, интернет и телевидение).

Архитектурный проект учитывает социальные, экономические, функциональные, технические и экологические требования. Архитектурные решения и оформление интерьеров формируются в соответствии с концепцией заведения, которая определяется профилем гостиницы и типом гостей. Например, отели премиум-класса отличаются роскошью, в то время как бизнес-отели более функциональны.

Эффективная организация пространства гостиничного комплекса зависит от его типа и вместимости. Современные гостиницы должны обеспечивать комфортные условия для ночлега и предлагать разнообразные дополнительные услуги. Гостиничное здание является многофункциональным объектом с сложным технологическим оборудованием, а его строительство и модернизация требуют значительных финансовых вложений. [1, с.38]

Гостиничный сектор играет ключевую роль в экономике многих стран, включая Таджикистан. В последние десять лет в стране наблюдается рост рынка туристических услуг и гостиничного бизнеса, особенно в крупных центрах. Однако значимость этого сектора для экономики Таджикистана все еще ниже, чем в более развитых странах, что связано с нехваткой инфраструктуры, ограниченными инвестициями и недостаточным вниманием к рекламе.

Для достижения сопоставимого уровня необходимо развивать гостиничный сектор, повышать качество обслуживания и адаптироваться к потребительским трендам. Это не только сделает страну более привлекательной для туристов, но и

создаст новые рабочие места, способствуя развитию смежных отраслей. Ключевой задачей остается предоставление услуг, соответствующих международным стандартам, что важно для прогресса местной туристической индустрии. [2, с.48]

За последние десять лет рынок гостиничных услуг в Таджикистане активно развивается благодаря частному бизнесу. Появились высококлассные отели с конкурентной средой, а также идет строительство гостиниц среднего уровня, хоть и медленнее. Растет интерес к качественному обслуживанию, что отражается в создании небольших отелей премиум-класса.

Развитие местных гостиничных сетей улучшает уровень сервиса и конкурентоспособность. Менеджмент играет ключевую роль в реализации инвестиционных проектов и управлении, включая операционные процессы, кадры, финансы и маркетинг.

Управление гостиничным бизнесом должно учитывать местные условия и потребности, чтобы успешно конкурировать на международном рынке. Эффективное руководство поможет улучшить внутренние процессы и будет способствовать экономическому росту Таджикистана, повышая качество жизни населения.[3, с.64]

В настоящее время методика оценки конкурентоспособности организаций совершенствуется. В развитых странах применяются различные подходы, основанные на экономических и количественных показателях, которые охватывают ключевые параметры деятельности компании. Однако в условиях глобальной экономики сложности с информационным обеспечением затрудняют расчет этих показателей, так как многие данные считаются коммерческой тайной.

Актуальной задачей становится создание методических рекомендаций для управления гостиничным бизнесом, отличающихся целостным и универсальным подходом, применимым к уникальным гостиничным проектам. При анализе гостиничных услуг клиент должен учитывать широкий спектр конкурентных предложений — от качества услуг до исторической ценности гостиничного объекта.[4, с.75]

Расчет конкурентных преимуществ гостиничных предприятий включает следующие этапы:

✓ Расчет обратно симметричной матрицы взаимосвязей элементов преимуществ для группы клиентов.

✓ Определение вектора приоритетов этих элементов.

✓ Вычисление матриц отношений альтернативных гостиничных объектов по каждому элементу.

✓ Расчет локальных векторов приоритетов для альтернатив в отношении каждого элемента.

Определение обобщенных (глобальных) приоритетов привлекательности гостиниц для клиентов представляет собой важный аспект в управлении гостиничным бизнесом. Это позволяет гостиницам формировать ясную стратегию, основанную на понимании того, что именно привлекает клиентов. Таким образом, оценка конкурентной привлекательности гостиниц проводится поэтапно, начиная с нижнего уровня и поднимаясь вверх по иерархии. На первом этапе важно идентифицировать базовые потребности клиентов, такие как комфорт, безопасность и доступность. Эти факторы являются основополагающими для принятия решения о выборе гостиницы.

На следующем уровне акцент смещается на более специфические предпочтения, включая качество обслуживания, разнообразие услуг и удобство расположения. Например, наличие бесплатного Wi-Fi, парковки или близость к ключевым достопримечательностям может существенно повлиять на выбор клиентов. Оценка этих факторов позволяет гостиницам выделять сильные и слабые стороны своих предложений.

В условиях растущей конкуренции понимание потребительского поведения становится ключевым для эффективного управления. Гостиницы, которые внимательно изучают предпочтения и ожидания своих клиентов, могут быстрее адаптироваться к изменениям на рынке и внедрять новые услуги, соответствующие запросам гостей. Это не только повышает уровень удовлетворенности клиентов, но и способствует укреплению их лояльности.

Кроме того, глубокий анализ предпочтений клиентов и понимание их мотивации позволяет гостиницам не только удовлетворить текущие запросы, но и предсказывать будущие тенденции. В конечном итоге, разработка стратегий, основанных на обобщенных приоритетах привлекательности, становится залогом устойчивого успеха гостиничного бизнеса и позволяет ему оставаться конкурентоспособным в условиях динамично меняющегося рынка. [5]

Статья рассматривает методы анализа, которые помогают отелям не только улучшить свои предложения, но и значительно увеличить конкурентоспособность на рынке. В условиях высокой конкуренции важно понимать, что ключевыми аспектами выбора гостиницы являются предпочтения и ожидания клиентов. Эти факторы могут варьироваться в зависимости от множества условий, включая целевую аудиторию, местоположение и тип предоставляемых услуг.

Для гостиничного бизнеса особенно важно применять комплексный подход к исследованию этих факторов, чтобы получить полное представление о потребительских трендах. Использование различных методов, таких как опросы, фокус-группы и анализ вторичных данных, позволяет получить как качественную, так и количественную информацию. Это, в свою очередь, помогает гостиницам адаптировать свои предложения к потребностям клиентов, повышая уровень удовлетворенности и лояльности.

Ключевыми аспектами, на которые следует обращать внимание, являются не только ценовые ожидания, но и качество обслуживания, уникальные предложения и удобства, доступные в отеле. Например, многие современные путешественники обращают внимание на наличие дополнительных услуг, таких как спа, фитнес-центры или рестораны с разнообразной кухней. Понимание этих аспектов позволяет гостиницам выделиться на фоне конкурентов и привлечь большее количество гостей.

Кроме того, комплексный подход к исследованию предпочтений клиентов помогает не только в улучшении текущих услуг, но и в разработке новых предложений, которые могут стать ключевыми для привлечения определенных сегментов рынка. В конечном итоге, эффективный анализ предпочтений и ожиданий клиентов создает основу для стратегического развития гостиничного бизнеса, обеспечивая его устойчивый рост и успешное функционирование в условиях изменяющейся экономической среды.

Основные методы исследования потребительского поведения включают:

- ✓ Опросы
- ✓ Фокус-группы
- ✓ Анализ вторичных данных

Опросы собирают количественные данные о предпочтениях клиентов.

Таблица 1: Примеры вопросов для опроса потребителей

Вопрос	**Тип ответа**
Как часто вы путешествуете?	Открытый вопрос
Какие факторы наиболее важны при выборе отеля?	Множественный выбор
Насколько важна цена для вас?	Шкала от 1 до 5

Фокус-группы

Фокус-группы помогают глубже понять мотивацию клиентов. Они позволяют собирать качественные данные о восприятии бренда и качества услуг.

Таблица 2: Темы для обсуждения в фокус-группе

Тема	Описание
Опыт проживания	Обсуждение положительных и отрицательных моментов.
Ожидания от обслуживания	Какие услуги были бы полезны?
Влияние отзывов на выбор	Как отзывы других влияют на ваше решение?

Анализ вторичных данных

Анализ вторичных данных включает в себя тщательное изучение отзывов клиентов на различных платформах, таких как Booking.com и TripAdvisor. Эти отзывы представляют собой бесценный источник информации, который позволяет гостиницам выявить общие тенденции и проблемы, с которыми сталкиваются гости.

Платформы для отзывов содержат не только положительные комментарии, но и критические замечания, что дает возможность увидеть полную картину восприятия услуги. Например, клиенты могут поднимать вопросы о качестве обслуживания, чистоте номеров, удобстве расположения и дополнительных услугах. Систематический анализ этих данных позволяет гостиницам понять, какие аспекты их работы требуют улучшения и где они могут превзойти ожидания клиентов.

Кроме того, анализ отзывов помогает выявить повторы в проблемах, которые могут указывать на системные недостатки. Это может быть, например, низкое качество уборки или недостаточная подготовка персонала. Получив такую информацию, отели могут оперативно принимать меры для исправления ситуаций, что не только улучшает качество обслуживания, но и положительно сказывается на репутации заведения.

Важно также отметить, что внимательное отношение к отзывам клиентов создает у них ощущение важности их мнения. Гостиницы, которые активно реагируют на отзывы и учитывают пожелания гостей, формируют лояльность и доверие, что является залогом долгосрочного успеха.

В конечном итоге, анализ вторичных данных не только позволяет выявить ключевые проблемы, но и предоставляет возможность для стратегического планирования, оптимизации услуг и повышения общей конкурентоспособности гостиничного бизнеса.

Таблица 3: Основные платформы для анализа отзывов

Платформа	Основные преимущества
Booking.com	Широкая аудитория, разнообразные отзывы
TripAdvisor	Возможность сравнения с конкурентами
Google Reviews	Простота доступа и высокая информативность

Факторы, влияющие на выбор потребителей

Ключевыми факторами, влияющими на выбор гостиницы, являются:

- Цена
- Качество обслуживания
- Расположение
- Репутация

Таблица 4: Влияние факторов на выбор гостиницы

Фактор	Влияние (по шкале от 1 до 5)
Цена	4

Качество обслуживания	5
Расположение	4
Репутация	5

Современный рынок гостиничных услуг постоянно меняется под воздействием потребительских предпочтений, новых технологий и глобальных экономических факторов. Эти изменения требуют от гостиничного бизнеса высокой гибкости и способности к адаптации. Понимание текущих и будущих трендов становится важным условием для эффективного управления гостиничной деятельностью и сохранения конкурентоспособности.

В статье рассматриваются методические подходы к исследованию потребительских трендов в этой сфере, что позволяет гостиницам более точно реагировать на изменения и предсказывать новые потребности клиентов. Акцент делается на использование как качественных, так и количественных методов, которые обеспечивают всесторонний анализ потребительского поведения. Например, фокус-группы и глубинные интервью позволяют выявить не только явные предпочтения, но и скрытые желания гостей, тогда как опросы и анализ больших данных предоставляют статистически обоснованные сведения о тенденциях и закономерностях.

Кроме того, статья обсуждает влияние новых технологий, таких как искусственный интеллект и аналитика больших данных, на процесс сбора и анализа информации о потребителях. Эти инструменты помогают гостиницам не только отслеживать изменения в предпочтениях клиентов, но и предлагать более персонализированные услуги, что в свою очередь повышает уровень удовлетворенности гостей.

Таким образом, методические подходы к исследованию потребительских трендов являются необходимыми для успешного функционирования гостиничного бизнеса в условиях динамичного рынка, позволяя не только оптимизировать услуги, но и формировать долгосрочные отношения с клиентами.[6, с.79]

Комплексный подход, который объединяет как качественные, так и количественные методы, играет важную роль в том, чтобы гостиницы могли глубже понять ожидания своих клиентов. Качественные исследования, такие как фокус-группы и глубинные интервью, позволяют исследователям раскрыть мотивацию, скрытые желания и предпочтения потребителей, что невозможно достичь с помощью традиционных опросов. Эти методы предоставляют ценную информацию о том, что движет клиентами, какие факторы влияют на их выбор и какие эмоции они испытывают во время пребывания.

С другой стороны, количественные методы, включая опросы и анализ больших данных, обеспечивают обширные и надежные сведения о поведении клиентов и выявляют закономерности, которые могут быть использованы для принятия стратегических решений. Например, опросы могут выявить основные предпочтения и тенденции в выборе услуг, а анализ больших данных может показать, как эти предпочтения изменяются со временем и в зависимости от различных факторов, таких как сезонность или экономическая ситуация.

Сочетание этих методов позволяет гостиницам не только адаптировать свои предложения к текущим потребностям клиентов, но и предсказывать будущие изменения в потребительском поведении. Это дает возможность разрабатывать более персонализированные и целенаправленные маркетинговые стратегии, которые повышают удовлетворенность клиентов и, как следствие, их лояльность.

Таким образом, комплексный подход к исследованию поведения потребителей в гостиничном бизнесе способствует более глубокому пониманию потребностей гостей и позволяет эффективно реагировать на их ожидания, что является ключевым фактором успеха в условиях жесткой конкуренции.[7]

Современные технологии, такие как аналитика больших данных и искусственный интеллект, открывают для гостиниц новые возможности в сборе и анализе информации. Эти инструменты позволяют не только отслеживать текущие тренды, но и предсказывать изменения в предпочтениях клиентов, что значительно улучшает персонализацию услуг.

Используя данные о потребительских трендах, отели могут адаптировать свои предложения, внедряя инновационные услуги, такие как устойчивые практики, программы лояльности и специальные пакеты для разных категорий клиентов. Это не только повышает удовлетворенность гостей, но и обеспечивает гостиницам конкурентное преимущество на переполненном рынке.

Быстрая реакция на изменения в рыночной среде становится критически важной. Отели, которые не успевают адаптироваться к новым требованиям и ожиданиям клиентов, рискуют не только потерять свою клиентуру, но и столкнуться с серьезными финансовыми проблемами. С учетом постоянно меняющегося характера потребительских предпочтений, важно активно использовать аналитические инструменты для прогнозирования трендов и принятия обоснованных решений.

Таким образом, интеграция современных технологий в бизнес-процессы гостиниц не только позволяет лучше понять потребителя, но и способствует созданию более привлекательного и конкурентоспособного предложения, что является залогом успешного развития бизнеса в условиях жесткой конкуренции.

В итоге, исследование потребительских трендов играет ключевую роль не только в повышении доходов гостиничного бизнеса, но и в укреплении связей с клиентами. Понимание потребительских предпочтений и ожиданий позволяет гостиницам более эффективно адаптировать свои услуги, что, в свою очередь, приводит к повышению уровня удовлетворенности гостей. Когда клиенты видят, что их мнение учитывается, это создает доверие и лояльность, что, в долгосрочной перспективе, способствует привлечению новых клиентов.

Кроме того, анализ потребительских трендов помогает выявить новые возможности для расширения и улучшения бизнеса. Гостиницы могут использовать полученные данные для разработки маркетинговых стратегий, которые будут более точно нацелены на конкретные сегменты аудитории. Это не только увеличивает вероятность успешных продаж, но и позволяет избежать лишних затрат на неэффективные рекламные кампании.

Таким образом, комплексный подход к исследованию поведения потребителей не только обеспечивает успешное развитие бизнеса, но и создает устойчивую основу для его дальнейшего роста в условиях динамичного рынка. Понимание потребительских трендов становится важным инструментом для конкурентоспособности гостиничных комплексов, позволяя им оставаться актуальными и востребованными.

Литературы

1. Полевая, М. В., Третьякова, А. Н. Управление персоналом в гостиничном сервисе / М.В.Полевая, А.Н.Третьякова. - М.: Академия, 2014. - 208 с.

2. Зайцева, Н.А. Особенности стимулирования персонала в гостиницах: российский и зарубежный опыт // Сервис в России и за рубежом. – М.: 2013(№7). - с. 64-71.

3. Park Inn by Radisson Kazan [Электронный ресурс]. URL: https://www.parkinn.ru/hotelkazan.

4. Официальный сайт сети отелей Hilton [Электронный ресурс]. URL: www.hilton.ru/.

5. Rezidor Hotel Group. Official web-site [Электронный ресурс]. URL: http://www.rezidor.com/

6. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group [Электронный ресурс].URL: wyndhamworldwide.com/category/our-company.

7. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group. URL: http://www.wyndhamworldwide.com/category/mission-culture.

8. Печерица, Е.В. Методика исследования поведения потребителей на рынке гостиничных услуг / Е.В. Печерица // Проблемы современной экономики. - 2010. - № 3. - С. 379-382.

9. Сафронова, Н.Б. Маркетинговые исследования: Учебное пособие / Н.Б. Сафронова, И.Е. Корнеева. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. - 296 с. 35

10. Ольшанская, О.Г. Мировой рынок гостиничных услуг: место России. Монография / О.Г. Ольшанская. - М.: Научная книга, 2010. - 152 с. - (Сер. «Россия в мировой экономике»).

11. Романов, А.А. Маркетинг: Учебное пособие / А.А. Романов, В.П. Басенко, Б.М. Жуков. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. - 440 с.

12. Русинович, О. В., Шевченко М. А. Инновационные методы в маркетинговых исследованиях/ О.В. Русинович, М.А. Шевченко // Экономическая наука и практика: материалы III междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2014 г.). - Чита: Издательство Молодой ученый, 2014. - С. 98- 100.

13. Синяева, И.М. Маркетинг услуг: учебник / И.М. Синяева, В.В. Синяев, О.Н. Романенкова - под ред. д. э. н., проф. Л.П. Дашкова. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. - 252 с.

14. Старчикова, Н.Г. Маркетинговые исследования рынка гостиничных услуг / Н.Г. Старчикова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - 2011. - № 4. - С. 393-396.

15. Сенин, В. С., Денисенко А. В. Гостиничный бизнес: классификация гостиниц и других средств размещения / В. С. Сенин, А. В. Денисенко. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 140 с.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Кинжаева Р.Х.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НА МИРОВОМ УРОВНЕ И ЕЁ ОСОБЕННОСТИ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья содержит анализ экономической эффективности деятельности совместных предприятий в Республике Таджикистан за 2018-2020 гг. И анализ влияния иностранных инвестиций и внешней помощи на уровень роста основных экономических показателей Республики Таджикистан. Основные экономические интересы Таджикистана заключаются в структурной перестройке экономики, а главное - в прогрессивном изменении места в системе международного разделения труда, что позволит укрепить экспортный потенциал, усилить конкурентоспособность национальных производителей.

Ключевые слова: глобальная экономика, **м**ежгосударственное регулирование, совместные предприятия, влияние инвестиции, экономические показатели, экономический рост, международное разделение труда.

Кинжаева Р.Х.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ ДАР САТҲИ ҶАҲОНӢ ВА ХУСУСИЯТҲОВ ОН БАРОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили фаъолияти иқтисодии корхонаҳои муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2020 тавсиф ёфта, таъсири сармоягузориҳои хориҷӣ бо ёрии беруна дар сатҳи нишондиҳандаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондода шудааст. Манфиатҳои асосии иқтисодии Тоҷикистон дар таҷдиди сохтори иқтисод ва аз ҳама муҳим дар тадриҷан тағйир додани мавқеъ дар низоми тақсими байналмилалии меҳнат мебошад, ки имкон медиҳад, иқтидори содиротӣ ва рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти миллӣ баланд бардошта шавад.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёти глобалӣ, танзими байнидавлатӣ, корхонаҳои муштарак, таъсири сармоягузорӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, афзоиши иқтисодӣ, тақсимоти байналмилалии меҳнат.

Kinjaeva R. Kh.

STATE REGULATION IN THE GLOBAL LEVEL AND ITS SPECIFIES FPR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Article contains the Analysis of economic efficiency of activity of joint ventures in Republic Tajikistan for 2018-2020 the years. And The analysis of influence of foreign investments and the external help on level of growth of the basic economic indicators of Republic Tajikistan. The main economic interests of Tajikistan lie in the structural restructuring of the economy and most importantly in a progressive change in the place in the system of the international division of labor which will make it possible to strengthen the export potential and increase the competitiveness of national producers.

Keywords: global economy, interstate regulation, joint ventures, investment influence, economic indicators, economic growth.

Глобальная экономика, как и национальная экономика отдельной страны, с одной стороны, является системой, способной к саморегулированию, а с другой стороны, подвергается активному государственному регулированию. Если раньше государственное регулирование было исключительно атрибутом национальной экономической системы, то сейчас следует говорить о возникновении межгосударственного регулирования, осуществляемого при участии межгосударственных экономических организаций.

Межгосударственное регулирование - высшая ступень государственного регулирования современной экономической жизни, исторически появившееся

последней. Как и государственное регулирование национальной экономики в целом, и межгосударственное регулирование в отдельности может осуществляться прямыми (административно-правовыми) и косвенными (экономическими) методами.

Глобальная экономика регулируется при приоритете экономических, а не административных методов. Как мы уже отметили выше, финансово-кредитная сфера в значительной мере обеспечивает возможность глобализации и интегрируется более высокими темпами. В то же время именно финансово-кредитная сфера породила большую часть инструментов государственной политики, которые принято называть "экономическими регуляторами" (денежно-кредитные, фискальные, таможенные и т.п.). Наднациональное ограничение или стимулирование использования таких инструментов и составляет основу межгосударственного экономического регулирования. Следует также сказать, что по мере развития межгосударственного регулирования, оно наполняется и законодательными (прямыми) регуляторами.

Государственное регулирование на мировом уровне с течением времени претерпело определенные изменения, и анализ динамики этих изменений позволяет автору выделить её особенности для Республики Таджикистан и сделать ряд прогнозов относительно его будущего.

В условиях независимости актуальность приобрела выработку собственной экономической политики, учитывающая специфику современного переходного состояния отечественной экономики. Незаконченность процесса формирования институционально-правового фундамента рынка, неадекватность отношений собственности и контроля, слабость финансового сектора экономики и др. препятствуют этому. Но и в таких условиях экономическая политика нашего государства могла бы быть более самостоятельной. Вместо того, чтобы использовать внутренние факторы экономического роста, собственный внутренний производственный потенциал, копившийся (пусть с определенными диспропорциями) годами, а также те возможности, которые в период с 1997-2000 гг. периодически представлялись правительству в виде наступления стабилизационных пауз, наши реформаторы слепо подчинялись рекомендациям МФВ в области денежно-кредитной и внешнеэкономической политики, реализовывали идеологию радикального либерализма, лежащую в основе стратегии «шоковой терапии» и представляющую собой разновидность разработанной МВФ для стран третьего мира модели так называемого «Вашингтонского консенсуса».

«Изначально принципы «Вашингтонского консенсуса», - писали авторы книги «Теория переходной экономики», разрабатывались для установления элементарного контроля за формированием экономической политики слаборазвитых государств с целью предотвращения разбазаривания предоставляемых им кредитов. С точки зрения интересов МВФ смыслом такой политики было вовсе не ее содержание, а реализуемая на ее основе технология контроля над действиями правительств-должников. Этим и объясняется выбор наиболее простых методик для контроля планирования. Задавая жесткий план ограничению прироста денежной массы, с одной стороны, либерализации цен и внешней торговли с другой, МВФ одновременно блокировал свободу всех других действий этих правительств, тем самым превращающихся в марионеточные. Экономический курс последних не приводил к экономическому росту в соответствующих странах, но становился абсолютно управляемым со стороны международного финансового и торгового капитала, обретавшего одновременно господство на рынках соответствующих стран.

Так что, особых иллюзий относительно политики МВФ, Всемирного банка и огромной армии западных советников испытывать не приходилось, причем это было ясно любому экономисту. Таким образом, сочетание интересов различных групп породило мощную силу, направленную на проведение «шоковой терапии» со всеми вытекающими последствиями [3, с.199].

Это, конечно, был неправильный путь. И я объясняю почему. Во-первых, организовать нормальную работу в условиях неконтролируемого государством криминально ориентированного рынка - дело сложное и недоступное каждому. Во-вторых, у государства не было таких средств, чтобы должным образом обустроить экономику.

Сегодня наступило этап глобализации экономики и интернационализации регулирования. На этом этапе начало формироваться межгосударственное регулирование как единая система. После приобретения независимости несколько усилилась зависимость национальных экономик от внешних факторов, активизировалось развитие надгосударственных структур регулирования и усилилось их влияние. Шаги в сторону интеграции стали предпринимать страны СНГ, где их деятельность была не последовательна, не результативна и не прогрессивна.

Говоря о глобализации в данном исследовании, будем иметь в виду процесс институциональной гомогенизации и всеобщей универсализации мирового сообщества, неизбежно приводящий к стандартизации и централизации институтов регулирования.

Данный процесс охватывает практически все сферы жизнедеятельности: политику, культуру, торговлю, миграцию, и т.п. Однако первым индикатором стадии процесса глобализации является финансовый рынок, на котором, в первую очередь, отражаются любые происходящие изменения.

В наибольшей мере изменениям подвергается именно финансовый сектор, на котором, собственно, начался мировой финансовый кризис, как один из современных вызовов глобализации. Так, воздействие на финансовый сектор в данном случае двусторонне: с одной стороны, происходит его трансформация непосредственно под влиянием глобализации, с другой стороны, - под влиянием изменений в системе государственного регулирования. Конечной целью любых реформ и преобразований является повышение уровня жизни и благосостояния людей.

Интеграция может также исследоваться с позиции информационно-финансового подхода. При информационно-финансовом подходе выделяют ряд признаков интеграции, характерных для современного этапа развития экономики: информация приобрела стоимость и стала товаром, измеряемым денежным эквивалентом; произошла "дематериализация" денег, они оторвались от своего материального носителя, действуя в разнообразных формах "электронных" и расчетных денег, на передний план вышла именно их информационная сущность; возникли и быстро растут информационно-финансовые рынки, причем емкость этих рынков, функционирующих во всемирном масштабе, значительно перекрывает объемы товарных рынков; в структуре капитала быстро повышается удельный вес фиктивного капитала, выраженного не в деньгах, а в правах на получение дохода - акциях, облигациях и т.д.; компьютерные сети становятся всеобщими финансово-информационными коммуникациями, функционирующими во всемирном масштабе; растут нематериальные активы предприятий, включая информационные товары, в денежном выражении.

Информатизация и повышение роли финансовых институтов, являются, определяющими чертами современного этапа экономического развития и приобретает обще цивилизационные масштабы.

Заключение

Реализация стратегии согласованной модернизации общего экономического пространства республик предполагает: поэтапное преодоление спада производства; укрепление экономических связей между республиками на основе эквивалентного обмена; создание и задействование механизма государственного регулирования, обеспечивающего целенаправленное использование всего потенциала общего экономического пространства бывших союзных республик. «Таджикистан с момента приобретения независимости нуждался в международном признании как суверенное

государство», писал профессор И.А. Асроров [4.с.45], это обстоятельство определило необходимость вступления в члены Организации Объединенных Наций, и эта задача была выполнена. Таджикистан заявил о себе как о самостоятельном субъекте международного права и международных экономических отношений. На наш взгляд, можно в целом согласиться с таким мнением (разумеется, с поправкой на то, что при всей важности информационно-финансового сектора, не следует забывать, что основу экономического развития составляет все же производственная сфера). Более того, представляется возможным предположить, что именно информационно-финансовая интеграция создает дополнительные предпосылки объединения систем государственного регулирования. Только в рамках, скоординированных межгосударственными институтами регулирующих действий возможно нормальное, устойчивое и стабильное развитие международной финансово-кредитной системы, имеющей в современных условиях важнейшее значение для экономического благополучия, как национальной экономики, так и мирового хозяйства в целом.

Литературы:

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2013 г.- С.520-525.

2.Теория переходной экономики. Учебное пособие. М., ЮНИТИ_ДАНА, 2001. - С.199.

3. Нажмуддинов Ш.З. Состояние вопросов энергетической зависимости РТ. Экономики Таджикистана: Стратегия развития 2016г.

4. Рассчитано: Статежегодник РТ., 2016. - Таджикистан. 26 лет Государственной независимости.

УДК 33С Д. 42

Ҷумаев А.Қ.

МУАММОҲОИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

Дар мақолаи илмӣ равандҳои асосӣ ва тафсири рушди устувор нисбати фаъолияти ичтимои-иқтисодии минтақаҳо дар Тоҷикистони муосир баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақа, муаммоҳои рушд, мувозини иқтисодӣ, механизми амалигардонии сиёсати минтақавӣ, рушди устувор, ҳолати ичтимои- иқтисодӣ, устуворӣ, тақвияти давлатӣ.

Джумаев А.К.

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

В научной статье рассматриваются основные процессы и трактовка устойчивого развития применительно к социально-экономической деятельности регионов современного Таджикистана.

Ключевые слова: регион, проблемы развития, экономический баланс, механизм реализации региональной политики, устойчивое развитие, социально-экономическая ситуация, стабильность, государственное укрепление.

Jumaev A.K.

THE PROBLEMS OF SUSTAINNBLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMICS OF THE REGION

This article reviews the main approaches to the definition of "sustainable development" in relation to the socio-economic performance of regions in modern Tajikistan.

Key words: region, problems of development, economic equilibrium, mechanism for implementing regional policy, sustainable development, economic and social situation, stability and government support.

Яке аз муаммоҳои базисии назариявии сиёсати минтақавӣ дар мамлакати мо муайянкунии мафҳуми рушди устувор мебошад. Як қатор олимон- иқтисодчиён нуқтаи назари худро оиди ин муаммо баён намудаанд[6]. Беш аз ҳама тавсири баррасишаванда ҳамчун рушди мӯътадили ичтимои - иқтисодӣ дар назар дошта мешавад, ки таъминкунандаи бетанафуси инкишофи ҷамъият бо мақсади ниҳои баландбардорӣ ва дар як вақт ҳимояи асоси захираҳо ва муҳиту атроф аст[3].

Дар таҷриба тафриқаи чуқур дар иқтисодёт, ичтимоиёт ва экологии ҳолати минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ҷустуҷӯи ҳалли самаранокӣ бештари афзалияти муаммо ва устуворӣ зарур аст. Дар навбати худ дар зери мафҳуми устувории иқтисодиёт бартарафкунӣ ё нигоҳдории таназзули иқтисодӣ, мустаҳкамкунӣ ва дасгирии нишондиҳандаҳои фаъолиятбарандаи иқтисодиёт дар сатҳи муайян, солимгардонии хоҷагидорӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, устувории рушди иқтисодӣ чунин ҳолати иқтисодиёт, ки нигоҳдории мӯътадили самтҳои ниҳоии рушди нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, ичтимои ва иқтисодӣ дар назар дошта мешавад. Дар ин ҳолат зери мафҳуми устувории рушди иқтисодӣ бо ду равиш муносибат кардан мумкин аст:

- аз як тараф нигоҳдории мӯътадилии сатҳи додашудаи як самт; нигоҳдории мӯътадили сатҳи додашудаи нишондиҳандаҳои ниҳоии иқтисодӣ (устувории мӯътадил);

- аз тарафи дигар нигоҳдории мӯътадили афзоиш, ҳадди аксари нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, масалан, нигоҳдории суръати солонаи афзоиши ММД ё ин, ки нигоҳдории таваррум дар сатҳи додашуда (устувории динамикӣ).

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми устувории ичтимои-иқтисодии рушд бо қонеъияти натиҷаҳои ниҳоии такрористеҳсолкунӣ- талаботи моддӣ ва маънавии аҳолӣ алоқаманд аст. Мутобиқи ин устувории такрористеҳсолкунӣ ҳамчун мафҳуми ичтимои- иқтисодӣ ва дар намуди системаи муносибатҳои иқтисодӣ, таъминкунандаи нигоҳдории бетанаффуси мӯътадилӣ ё афзоиши иқтисодӣ дар шароити мувофиқи мутаносибӣ бо

харочотҳои камтарин ва бехатарии экологии мусоиди қонъе намудани пурраи талаботҳои моддӣ ва маънавии аҳолии мамлакат ва минтақаҳои он муайян карда мешавад.

Мафҳуми устувориро беҳтар аст барои ҳар як марҳилаи таърихи баррасӣ намоем. Рушди назарияи таҳавулоти иқтисодӣ дар он асос ёфтааст, ки бо воситаи фосилаи муайяни вақт аз байн бурдани як сохти технологии бартаридошта, ки дар навбати худ бартаридошта мегардад. Ҳар як сохти навбати то андозае бештар самаранок нисбат аз қаблӣ мегардад. Дар ҳисоби ин гузариш аз як сохт ба сохти дигар, ки бо афзоиши миқёси истеҳсолот, рушди ҳосилнокии меҳнат, мураккаб гаштани алоқаҳои хоҷагидорӣ ва муносибатҳои раванди ташаккули иқтисодӣ дар сатҳи макро мушоҳида мегардад. Бо назардошти он рушди устувори иқтисодиёт имконияти дастгирӣ пайдо менамояд.

Шарти асосии модели миллии рушди устувор - фаъолияти иқтисодии мустақилона мебошад. Зеро дар минтақа, ин ғоя бояд ба мафкураи худкифоии рушди иқтисодиёти минтақаро таъмин намуда, дар ҳақиқат ба қувва ва иқтидори худ такя мекунанд. Рушди устувори минтақа ҳамчун асоси ҳалли ду вазифаи актуалӣ хидмат менамояд- барқарор намудани нақши Тоҷикистон дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва гузариш ба рушди устувор мутобиқи модели нави рушди тамаддун. Бо дарназардошти аҳамияти стратегии ин мафҳум зарур аст, ки ба саволҳои зерин диққат диҳем:

- моҳияти рушди устувори минтақа;
- меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа;
- механизми дастовардҳои он ва нигоҳдории минбаъда [1].

Рушди устувор ҳамчун мафҳуми калиди иборат аз ду хусусиятҳои асосӣ: аввал, зиндамонӣ ва рушди дарозмуддати номуайяни тамаддун ва дуюм, ҳифзи муҳити зист, махсусан биосфера. Ҳамин тавр, рушди устувор - як мутавозуни рушди ҷомеа ва муҳити атроф мебошад.

Ба ақидаи иқтисодчиён дар зери устувории истеҳсолот одатан имконияти муқобилият ба таъсироти манфӣ асосан қувваҳои табии табиат, қобилияти пешгирӣ ё кам кардани коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аст. Устувор рушдёбанда ҳисобида мешавад, танҳо чунин истеҳсолоте, ки таъминкунанда ва қонеъгардонандаи талаботҳои мушаххас бо харочотҳои камтарин ва дар мӯҳлати кӯтоҳ дар асоси захираҳои мавҷуда ва имкониятҳои воқеии истифодаи самаранок бошад. Иқтисодиёти устувор ба ақидаи дигар олимон гузариш аз истифодабарии ҷории захираҳо дар иқтисодиёт ва такрористеҳсолкунии системавӣ аст.

Асоси системаи рушди устувор ҳамчун зерсистемаи такрористеҳсолкунии захираҳои босифат, ки дар байни онҳо асосиаш нерӯи инсонӣ аст, амал мекунад. Агар аз вазифаҳои умуми бароем, рушди устувор ҳамчун рушди дар мутаносибии манфиатҳои насли имрӯза ва ояндаро ба инобатгиранда мефаҳманд. Бинобар ин, дар асоси ташаккули консепсияи рушди устувор ақидаи мутавозини динамикии соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии рушди ҷомеа бояд ташкил диҳад.

Дар ин маврид асоси иҷтимоию иқтисодӣ барои рушди устувор амалӣ муайян намудани маҷмӯи тадбирҳои глобалии мубориза бар зидди камбизоатӣ; тағйир сохтори истеъмолот; танзими афзоиши аҳолӣ; ҳифзи саломатии инсон; мусоидат ба рушди устувори минтақаҳо нигаронида шудаанд.

Бо дараҷаи устуворӣ дараҷаи мӯътадили, ки тавсифи бетағйирӣ, доимияти ягон самти ҷараёни инкишоф зич алоқаманд аст. Дар назария ва амалияи иқтисодӣ ин хусусияти хеле муҳими нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аст. Алҳол дараҷаи устуворииҷтимои- иқтисодии рушд бештар васеъ ва таърифи бунёдии иқтисодӣ мебошад. Он мафҳуми устувориро аз ҷумла устуворинишондиҳандаҳои асосии иҷтимои- иқтисодӣ ва экологии системаи хоҷагидориро дарбар мегирад. Инчунин рушди устувори иқтисодӣ маҷмӯи шарт, омил ва чораҳои танзими таъсир, мувозини иқтисодии устуворинишондиҳандаҳои ниҳои таъминкунандаро дар назар дорад [2].

Асоси устувориро мувозини иқтисодӣ ташкил медиҳад, ки шарти муҳим барои фаъолияти пурсамар ва рушди ҳама гуна системаи иқтисодӣ амал мекунад.

Дастовард, аз ҷумла, мувозини бозории талабот ва таклифот аз бисёр омилҳо вобаста аст (тақсимоти захираҳои моддиву молиявӣ, тақсимоти мутаносиби сармоя, даромад, буҷет, андоз, захираҳои пулӣ ва як қатор дигар шартҳо). Бо вуҷуди ин, дар система, механизми муайянкунии талабот ва иртиҷоъи истеҳсолот ба тағйири параметрҳои талабот бояд иштирок намояд. Дар сурати номутавозинии нархи молҳо ва хизматрасонӣ бояд музди меҳнат, меъёрҳои қарз, андозҳо ва ҳаҷми захираҳои дахлдор бояд, ба тавре тағйир ёбанд, ки система ба зудӣ ба ҳолати устувор баргардад.

Дар ташаккули устувории системаи истеҳсолот талаботи дохилӣ хеле муҳим мебошад. Сухан, пеш аз ҳама, оиди пардохтпазирии талабот ё ин, ки айнан ӯ афзоиши истеҳсолот ва истеъмолотро ҳавасманд ё нигоҳ медорад. Таъсиси талаботи устувор ба бозори бисёр мусоидат мекунад.

Якум, талаботи доимо афзоянда дар бозор имкони дар ҳаҷми зиёди истеҳсолот сарфаи харочот дар фурӯши маҳсулотро медиҳад.

Дуюм, андозаи бозор барои ташаккули бартарии рақобатро дар ин соҳа вобаста бо истифодаи фаъолияти илмию тадқиқоти ва таҷрибавию конструкторӣ муҳим меҳисобад.

Сеюм, ин бозори калон - шумораи муайяни харидорони мустақил, на аз ду ё се бартаридошта, ки боиси ҳавасмандгардонии иловагӣ ва имкониятҳо барои фаъолияти инноватсионӣ мегардад.

Ҳолати аз ҳама муҳим барои таъсис ва нигоҳдории устувории гардиши бозор ташаккули ташкили захираи зарурии мол,назорати доимии сохтори он, ҳолат, суръати гардиш, харочоти нигоҳдории он аст.Тағирнопазирӣ ва бефосилагии такроистеҳсолкунии васеъ талаб менамояд, ки воситаҳои истеҳсолот ва маҳсули меҳнат дар гардиши онҳо захираро ташкил диҳанд. Устувор он истеҳсолот эътироф мегардад, ки тағирёбии ночиз мутобиқи солҳо ё мавсим аз ҳисоби захираҳои оптималӣ рӯйпӯш мегарданд. Дар як вақт, агар ҳаҷми афзудаистодаи истеҳсолот талаботро қонеъ нагардонад, чунин истеҳсолот бар гумон аст, устувор ҳисобидан. Истеҳсолоти устувор ҳисоби мешавад дар ҳолате, ки ихтисори маҳсулоти истеҳсолшаванда бо таъсир ва натиҷаи прогреси илми техникии нав, яъне маҳсулоти камхарҷи энергетикӣ аст. Ана барои чӣ аломати баробар байни устувори ва мӯътадилӣ набояд гузошта шавад.

Устувории рушд- синоними мӯътадилии рушди иқтисодӣ, ин ягонагии ичтимои, экологӣ ва иқтисодии ҳолати системаи рушди ҷамъиятӣ аст.

Метавонем, шаклҳои асосии системаи устувории минтақавиро ҷудо намуд:

- рушди ноустувор, яъне ҳолате, ки бетағирӣ номураттаб ва система гирифтори тағирот ҳатто ба таъсири ночиз намудор мегардад;

- гиперустуворӣ дар он вақте, ки объект ба рушд беэътиноёна ва ба тағиротҳо аз он ҷумла ба тағиротҳои зарурии мусбӣ мутобиқ шуда наметавонад;

- системаи устувории мутлақ дар ин гуна ҳолат система ба мувозинаи пурраи ташкилдиҳандаҳои гуногуни зерсистема мерасад.

Дар таснифи боло аз шакли ҳолати онҳо, албатта, хеле шартӣ аст ва на ҳамаи гуногунии худ ниҳои нест. Бо вуҷуди ин, он имкон медиҳад, ки махсусан бештар дар хусусияти иқтисодии минтақаҳо, намудҳои онҳо, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва махсус, самтҳои афзалиятноки рушди минтақавӣ, аз ҷумла бо назардошти устувории минтақа назар андозем.

Бояд илова кард, ки ба масъалаҳои рушди устувор мумкин ва бояд дар сатҳи системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ маҳаллӣ баррасӣ гарданд[4].

Илова бар ин, масъалаи рушди устувор ба амнияти миллӣ зич алоқаманд аст, яъне, масъалаи амниятро ба таври оптималӣ танҳо бо рушди устувори тамоми система ҳал намудан мумкин аст. Коркарди тамоми барномаи амнияти экологӣ ва иқтисодии бояд дар асоси консепсияи умумии гузариши минтақаҳои кишвар бар роҳи рушди

устувор таҳия гардад. Он таҳкими нақши танзими давлатии раванди рушди устувори иқтисодиву иҷтимоиро дар бар мегирад.

Мақсади сиёсати иқтисодии мамлакат дастовардҳои дохилӣ ва берунаи устувории система баромад менамояд. Дар ин маврид устувории дохилӣ чунин ҳолати иқтисодиёт мӯътадилии истеҳсолот, нарх, шуғл ва нигоҳдории сатҳи муайяни ҳаёт дар назар дошта мешавад. Дар зери устувории берунаи система устувории тавозуни пардохт, бақияи мусбии иқтисодиёти беруна, ҳолати босуботи захираи тиллои мамлакат фаҳмида мешавад. Дар ин маврид фишангҳои сиёсати иқтисодӣ дар худ чунин элементҳо чун буҷет, молия, андоз, нарх, савдои берунаро дарбар мегирад. Бо истифода ва омезиши онҳо давлат метавонад ба мақсадҳои гузошташуда бирасад.

Ҳамин тавр, танзими давлатии иқтисодиёт шарти асосии рушди устувори система, ки таъминкунандаи якҷоя бо худтанзимкунии бозор мегардад. Танзими давлати маҷмӯи усулҳо ва фишангҳои таъсир ба системаи иқтисодӣ чун макроминтақа, ки тадқиқоти пайдарҳами ба амалия асосёфтаро талаб менамояд.

Бояд қайд кард, ки муаммои аввалин дар таъмини устувории ичтимои - иқтисодӣ ташкили шароит барои фаъолият ва рушди саноат мебошад[5]. Саноат мавқеи бартаридоштаро дар тамоми сохтори иқтисодиёти минтақаҳои ривоҷёфта ва таъминкунандаи иқтидори иқтисодӣ ва ичтимоиро ишғол менамояд. Ин дар ҳолати бартаридоштаи саноат дар истеҳсоли МММ (маҷмӯи маҳсулоти минтақа), дар сохтори сармояи асоси ва гардон, дар вазни қиёсии шуғли захираҳои меҳнатии фаъол, дар таъмини аҳоли бо молҳои ниёзи мардум, дар таъмини қисми даромади буҷети минтақа ва аз ин рӯ, имкони ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мавҷударо медиҳад.

Омил ва шарти муаммовии дуюм барои расидан ба рушди устувори иқтисодӣ - ичтимоии минтақа - ин таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби фаъолияти фаъоли комплекси аграрӣ мебошад. Ин омилро зарур ҳисобидан мумкин на танҳо дар он, ки қисми зиёди аҳоли машғул аст, балки он таъминкунандаи маҳсулоти озуқавории кулли минтақа ва ҳамин тавр ташаккулдиҳандаи муҳити ичтимои дар он мегардад.

Муаммои сеюм - ин ҳалли муаммоҳои мубрам дар доираи сатҳи ичтимоиёт, ки ба аҳолии минтақа хизмат мерасонад. Дар ин диққати хосаро ҳалли муаммои бо дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодии аҳолии фаъол бо таъмини афзоиши сатҳи ҳаёт ва шуғл (масалан, муаммои бекорӣ аз он ҷумла мавсимӣ) касб менамояд.

Ниҳоят, охирин ҳолати асосӣ: тамоми муаммоҳои ичтимои ва иқтисодии рушди минтақаро бе таъминоти молиявӣ бо назардошти тамоми маҷмӯи маблағгузории буҷавӣ, гардиши пулию қарзӣ, бозоргирӣ, инчунин фаъолияти бозори қоғазҳои қимматнок ғайри имкон аст. Барои иқтисодиёти бозоргонӣ ҷалби захираҳои молиявӣ ва истифодаи самаранокӣ онҳо аҳамияти асосиро дар амалигардонии барномаҳои ичтимои ва иқтисодӣ соҳиб мегардад.

Ҳамин тавр, рушди устувори иқтисодёт дар тамоми мамлакат ва минтақаи алоҳида якҷоя бо қонуниятҳои умумии фаъолият ва рушд хусусиятҳои хосаи муайянкунандаи шарти истеҳсолот, иқтидори захираҳо, тафаккури аҳолӣ ва ғайра ҷой дорад. Санъати комёбии устуворӣ дар интихоби афзалиятҳои оптималӣ ва стратегияи мувофиқи ба мақсад расидан аст.

Адабиёт:

1. Барабаш Д. А. Устойчивое развитие регионов России - история и современные вызовы // Материалы 13-й Международной межвузовской научно-практической конференции «Стратегия развития экономики РФ и проблемы национальной безопасности». - М.: ВГНА Минфина России, 2012. - С.427.
2. Большая экономическая энциклопедия. - М.: Эксмо, 2007. - С. 636.
3. Джумаев А.К. Проблемы устойчивого развития региона и анализ факторов, влияющих на экономическую стабильность Согдийской области. Проблемы устойчивого роста экономики РТ (том 3), Худжанд-2014, «Нури Маърифат» стр. 215-221.

4. Джумаев А.К. Функционирование международных транспортных коридоров и их роль в обеспечении социально-экономического развития страны. Социально-экономическое развитие стран СНГ в контексте интеграции национальных экономик. Душанбе «Ирфон» 2014 стр.240-245 (май ИЭТ ТГУК)

5. Джумаев А.К. Приоритеты экономического развития Согдийской области Республики Таджикистан и стратегия ее сбалансированной устойчивости. Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). - Душанбе, 2014. - №4. - С.114-120. - 0,5 п.л.

6. Стратегия и проблемы устойчивого развития России вXXI веке / Под ред. А.Г. Гранберга, В.И. Данилова- Данильяна и др. - М.: ЗАО «Экономика», 2002;

УДК: 631.115.11.

Алишоев Х.Ҳ

МАФҲУМҲОИ ИҚТИСОДИ ИСЛОМӢ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ ИСЛОМ

Дар мақола оид ба мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом сухан меравад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони имрӯза бахшида шудааст. Асосан мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом дар замони муосир, ки он ҳамчун омили асосии рушди иқтисод ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин ақоиди мутафакирони ислом роҷеъ ба мафҳумҳои иқтисоди исломӣ баррасӣ карда шудааст. Мақолаи мазкур ба мавзӯи мубрами рӯз бахшида шудааст ва ҳалли ин масъала дар рушди иқтисодиёти муосир нақши калидӣ дорад.

Калимаҳои асосӣ: иқтисодиёт, иқтисоди исломӣ, низоми иҷтисоди исломӣ, андоз, молияи давлатӣ, молияи исломӣ, идоракунии молияи исломӣ ва ғ.

Алишоев Х.Х.

КОНЦЕПЦИИ ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКИ В ТРУДАХ ИСЛАМСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

В статье рассматриваются концепции исламской экономики в трудах исламских мыслителей. Данная статья посвящена изучению концепций исламской экономики в трудах современных исламских мыслителей. В основном в произведениях исламских мыслителей в современную эпоху особое внимание уделяется концепциям исламской экономики, которая рассматривается как главный фактор экономического развития. Также обсуждаются мнения исламских мыслителей относительно концепций исламской экономики. Данная статья посвящена актуальному вопросу современности, решение которого играет ключевую роль в развитии современной экономики.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, исламская экономическая система, налог, государственные финансы, исламские финансы, управление исламскими финансами и др.

Alishoev Kh.H

CONCEPTS OF ISLAMIC ECONOMY IN THE WORKS OF ISLAMIC THINKERS

The article examines the concepts of Islamic economics in the works of Islamic thinkers. This article is devoted to the study of the concepts of Islamic economics in the works of modern Islamic thinkers. Basically, in the works of Islamic thinkers in the modern era, special attention is paid to the concepts of Islamic economics, which is considered as the main factor of economic development. The opinions of Islamic thinkers regarding the concepts of Islamic economics are also discussed. This article is devoted to a pressing issue of our time, the solution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Key words: economics, Islamic economics, Islamic economic system, tax, public finance, Islamic finance, Islamic finance management, etc.

Ақидаҳои сотсиализм кайҳо боз ба ислом бегона буданд. Яке аз аввалин шахсоне, ки дар бораи онҳо сухан гуфт Ҷамолиддини Афғонӣ буд, ки дар асари худ «Ҷавоб ба материалистҳои бе худоӣ» бо сотсиализми Аврупо бо «сотсиализми ислом» муқобил баромад: Ал-Афғонӣ сарчашмаи онро аз Қуръон ва давраи «халифаҳои одил» берун оварда. Ва умуман, ба ақидаи у, «ҳар як сотсиализм аз ҷиҳати руҳ ва асосаш ба сотсиализми ислом мухолиф аст» ва танҳо боиси «куштори бузург» шуда метавонад [1]. Аммо дар охири умраш (соли 1897 вафот кардааст) ал-Афгонӣ аллакай эътироф карда буд, ки социализм, ки «хукуки поймолшудаи аксарияти мехнаткашонро таъмин мекунад, на танхо ба дин мухолиф нест, балки худи дин принципхои худро ба миён

мегузорад,” Чунки Қуръон хайрия ва кумак ба камбағалонро муқаррар кардааст, рибо манъ аст ва ҳамбастагии тамоми аҳли уммат пойбанд аст [2].

Ғояҳои сотсиалистӣ ва худи калимаи «сотсиализм», чунон ки маълум аст, дар ибтидои асрҳои 19-20 дар фазои Аврупо хело маълум буд, аммо дар Шарқи мусулмонӣ на он қадар ба назар мерасид. Бо вуҷуди ин, таваҷҷӯҳ ба онҳо афзоиш ёфт. Ба ғайр аз ал-Афғонӣ, баъзе муҳаққиқон дар байни мусулмонони маорифпарвари машҳури Сурия Абдурраҳмон ал-Кавокибӣ ва чеҳраи маъруфи ислоҳоти мусулмонӣ дар Миср Рашид Ридоро низ дар миёни мусулмонон дар қатори «пешгуиони табиии ақидаҳои сотсиалистӣ» қарор додаанд. Ҳануз соли 1898 маҷаллаи «Ал-Манор», ки онро тарафдорони ислоҳот дар Қоҳира ба табъ мерасонд, мақолаи «Сотсиализм ва дин»-ро чоп карда буд, ки дар он сотсиализм ҳамчун «падидаи маъқул ва дар умум зарур» таъриф карда шуда буд, талабҳои сотсиалистон. одилона дониста шуданд [3].

Аммо ақидаҳо дар бораи «роҳи сотсиалистӣ» дар он вақт ҳам дар байни мусулмонон ва ҳам дар байни насрониҳои Шарқ ҳануз тамоман норавшан буданд: онҳо одатан бо анархизм ва душманӣ нисбат ба «тамаддуни Ғарб» (масалан, дар байни нависандаи машҳури Лубнон Михаил Нуайме) омехта мешуданд[5]. Худи калимаи «сотсиализм» мӯд шуд, ки боиси таҳрифи моҳияти он гардид: масалан, дар соли 1908 дар Эрон ҳизби «сотсиалистҳои мӯътадил» аз намояндагони ашрофон, тоҷирон ва диншиносон ташаккул ёфт, ки на сотсиализмро, балки танҳо ислоҳоти либералиро парастории менамуданд.

Дар Миср соли 1909 низ Партияи мубораки сотсиалистӣ (Ал-Хизб-ул-Иштираки ал-Муборак) ба вуҷуд омад. Асосгузори он Хасан Гамолиддин асосан ба мавқеи деҳқонон диққат медод. Хизмати у танҳо дар он буд, ки вай аввалин шуда «масъалаи тақдири қисми аз ҳама истисморшавандаи ҷамъияти Миср»-ро ба миён гузошт. Соли 1913 рисолаи «Сотсиализм»-ро файласуф ва публисисти машҳури Миср Салама Мусо аз чоп бароварда.

Аммо ҳатто дар Миср кор бо душворӣ пеш мерафт. Муаллим Мустафо Хасанайн ал-Мансурӣ, ки соли 1915 дар Қоҳира китоби худ «Таърихи таълимоти сотсиалистӣ»-ро ба табъ расонд, иқрор шуда буд: «Мо дар бораи сотсиализм бисёр мешунавем, вале моҳияти масъаларо ками мо мефаҳмем. Аз ҳама бештар он чизе ки мо медонем, он аст, ки сотсиализм таълимотест, ки баробарии моликияти одамонро эълон мекунад. Ин чизе хилофи табиати инсонӣ ва ақидаҳои диние, ки дар миёни мо ҳукмфармост ва барои ҳама қобили қабул нест»[7].

Дар баробари муносибати комилан манфӣ нисбат ба сотсиализм чизи дигар, яъне дар «исломикунонии» сотсиализм истифода бурдани суннати ал-Афгонӣ ва баъзе дигар ислоҳотчиёни либералии мусулмон, ба доираи суннати исломӣ дохил намудани ақидаҳои он низ вуҷуд дошт. Маълум аст, ки ал-Афгонӣ иддао мекард, ки «сойсиализми ислом» қариб ҳамеша вуҷуд дошт, вай «на танҳо бо ислом ҳамчун дин омезиш ёфт, балки бо урфу одатҳои одамон, ҳатто дар даврони ҷоҳилият кучманчӣ буданд ҳам, омехта шуда буд [8]. Яъне, бо ҳамин рӯшан нишон дод, ки сотсиализм абадӣ аст ва бешак пеш аз зуҳури ислом ба вуҷуд омадааст, зеро «ҷоҳилият» (ҷаҳолат, ҷоҳилият) дар таърихи арабҳо давраи пеш аз ислом аст.

Раҳбари Миср Ҷамол Абдулносир дар солҳои 1950 (яъне пеш аз таҳияи низоми назари худ) “сотсиализми исломӣ”-ро ифодаи ҳисси ваҳдати уммат, шаъну шараф ва сарнавишти муштараки он медонист. Ва исломро низ аввалин инқилоб дар роҳи сотсиализм, баробарӣ ва аз байн бурдани ҳукмронии бархе аз мардум бар дигарон медонист[9]. Ҳатто ҳарифи идеологии у, назариячӣ ва роҳбари шуъбаи суриягии «Ихвон-ул-муслимин» Мустафо ас-Сибоӣ дар китоби худ «Сотсиализми ислом» дар соли 1959 майлу хоҳиши умумии адолати иҷтимоиро ҳам ба мусулмонон ва чи ба коммунистон хос эътироф кардааст. У уммати мусулмонро намунаи ҷамъияти сотсиалистӣ медонист, ки дар он дар баробари нигаҳдории моликияти хусусӣ ва сарвати «ҳалол ба даст овардашуда», барҳам додани истисмори инсон аз тарафи инсон,

ҷорӣ намудани баробарии умумихалқӣ, барҳам додани ҳуқуқи камбизоатӣ ва таъмини «зиндагии муносиб» барои ҳама бо роҳи аз нав тақсим кардани сарвати миллӣ дар асоси дастурҳои ислом пешбинӣ карда шуда буд [10].

Мақсади асосии иқтисоди исломӣ ё модели иқтисодии исломӣ муайян намудани роҳи алтернативии ҳалли мушкилоти мубрами замони имрӯза, пеш аз ҳама дар соҳаи молияи исломӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин замина, низоми молияи исломӣ яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди исломӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, бояд таъкид кард, ки бисёре аз пажӯҳишгарони иқтисоди исломӣ дар мавриди тадқиқот оид ба иқтисоди исломӣ, танҳо низоми молияи исломиро бештар истифода мекунанд.

Назарияи иқтисоди исломӣ дар замони имрӯза ҳамқадами рушди бозори молиявии исломӣ ба ҳисоб меравад. Фарз кардем агар дар нимаи дуюми асри ХХ муҳаққиқони иқтисоди исломӣ бештари таваҷҷуҳи худро ба бунёди конструксияҳои назариявии иҷтисоди исломӣ нигаронида бошанд, аммо айни ҳол онҳо таваҷҷуҳи бештари худро дар таҳлил ва ҷамъбасти амалияи муассисаҳои молиявии сершумори исломӣ дар саросари ҷаҳон равона менамоянд. Новобаста аз ин , олимони форс А.Ғелонӣ, Мухаммад Ғазолӣ ва дигар назариячиёни модели иқтисодии исломӣ, албатта, аз аввалин шахсоне ба шумор мераванд, ки кушиши аз дидгохи исломӣ таҳлил кардани ҷолишҳои капитализми исломиро доштанд.

Яке аз машҳуртарин донишманди исломӣ, ки ақоиди худро оид ба д иқтисод дарҷ намудааст. Ибни Халдун ба ҳисоб меравад. Ӯро ҳамчун пешгузаштаи иқтисодшиносони муосир эътироф мекунанд. Ӯ дар дар асари машҳури худ бо номи «Муқаддима» оид ба таърихи ҷаҳонии худ дар бораи назарияи иқтисодӣ ва сиёсӣ андешаронӣ намудааст. Ӯ боварии комил дошт, ки бисёре аз нерӯҳои иҷтимоӣ хусусияти даврагӣ доранд, ҳарчанд даврањои ногаҳонӣ ба вуҷуд меоянд, ки намунаи онро нобуд месозанд.Андешаҳои ӯ оид ба фоидаи тақсимоти меҳнат ҷолиб жониста мешавад. Аз ҷумла қайд менамояд, ки муттаҳидии ҷамъият ҳар қадар бештар душвор бошад, тақсимоти бомуваффақият ҳамон қадар душвортар мешавад ва он ба афзоиши иқтисодиёт оварда мерасонад. Инчунин таъкид менамояд, ки афзоиш ва рушд ҳам талабот ва ҳам пешниҳодро ба таври мусбӣ ҳавасманд мекунад ва қувваҳои талабот ва пешниҳод нархи молҳоро муайян мекунанд. Ба ғайр аз ин ӯ омилҳои макроиқтисодии афзоиши аҳолӣ, рушди сармояи инсонӣ ва таъсири технология ба тараққиётро қайд намудааст. Воқеан, Ибни Халдун бовар дошт, ки афзоиши аҳолӣ бевосита ба сарват вобаста аст.[11].

Олими файласуфи форс Насириддини Тусӣ дар китоби худ «Ахлоқи Носирӣ» (таълимоти ахлоқ) мефармояд: «Дар миёни мардум се чиз барои ҳифзи адолат зарур аст - « иззати илоҳӣ », «қозӣ » ва «пул». Олим дарҳол аз Арасту иқтибос оварда, минбаъд менависад: «Пул шарафи одами одил аст». [12]. Муҳаққиқони имрӯзаи иқтисоди исломӣ бар ин назаранд, ки афкори иқтисодии асрҳои миёна дар осори энсиклопедистҳо, аз қабили Ғазалӣ, Ибни Таймия, Ибни Халдун ва дигарон ба авҷи худ расидааст. Аммо муаллифони мусулмони асримиёнагӣ асарҳои алоҳидаро роъеҷ ба масъалаҳои иқтисодӣ набахшидаанд. Муносибати онҳоро метавон байнисоҳавӣ номид, дар ҳоле ки масъалаҳои сирф иқтисодӣ дар доираи дигар мушкилот: муносибатҳои байни ҳоким ва тобеон, мусулмонон ва ғайримусулмонон, иҷрои вазифаҳои динӣ аз ҷониби диндорон ва ғайра баррасӣ мешуданд [13].

Барои мисол, барои илоҳиётшинос, файласуф ва фақеҳи барҷастаи мусалмон Абу Ҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Ғазоли ат-Тӯсӣ риояи меъёрҳои исломӣ дар ҳаёти иқтисодӣ (ба шарте, ки чунин фаъолияти иқтисодӣ ба мардум нафъ бахшад) низ як навъ ибодати Худованди Мутаъол буда, бахше аз иҷрои фарзҳои динии муъминон ба ҳисоб меравад, ки онро дар ахлоқи тиҷоратии муқобил низ дидан мумкин аст. Яке аз далелҳо ба тарафдории ин равиш ин аст, ки агар мусалмонон ба иқтисод таваҷҷуҳ накунанд, боиси мушкилоти иқтисодӣ дар ҷомеа мегардад ва дар ниҳоят метавонад ба худи

Ислом зарари манфӣ расонад, зеро заминаи моддии он касод мешавад. Ба эътиқоди аксари фақеҳони мусалмон, бар асоси як ҳадиси маъруф, на он касе, ки тамоми рӯз ба намоз банд бошад, ва ҳеҷ коре баҳри хонаводаи худ накунад ва аз ҷиҳати молӣ ба дигарон вобаста бошад, пас шахсе, ки дар корҳои хоҷагидорӣ фаъолона ширкат варзида, ба ҷомеа ва дин нафъ мебахшад ба Ислом фоидаи бештаре хоҳад оварда. Зеро «Ҳама махлуқот ба Худо таваккал мекунанд ва Худованд бештар касеро дӯст медорад, ки ба махлуқоташ муфидтар бошад. Ва агар бигӯӣ: «Одам се навъ аст: шахсе, ки бар зарари зиндагии имрӯзи худ дар бораи зиндагии ояндаи худ ғамхорӣ мекунад, ғолиб аст. Марде, ки зиндагии ҳозирааш ӯро аз зиндагии оянда парешон мекунад, одами гумшуда аст. Ва касе, ки бо ҳардуи онҳо сару кор дорад, ба хатар дучор мешавад ва таваккал мекунад ва ғолиб аз касе, ки дучори хатар аст, беҳтар аст, пас бидонед, ки дар ин кор як асрор ҳаст, он аст, ки танҳо ба мақоми баланд ноил шудан мумкин аст, танҳо бо рафъи хавфу хатархо». Аз ин рӯ, бартаритарин роҳ интихоби як василаи тиллоӣ миёни зиндагии дунявӣ ва рӯҳонӣ аст.

Ғайр аз ин, Ғазолӣ ҳангоми омӯзиши масъалаҳои эсхатологӣ чунин қайд менамояд, ки яке аз ангезаҳои тақсими рӯз ва шаб аз ҷониби Худованд хостори таъмини рӯз барои қонеъ кардани ниёзҳои дунявӣ ба шумор меравад. Яъне Ғазолӣ ба зуҳуд ва дурӣ аз зиндагии дунявӣ даъват намекунад: «Ва агар ба молу мулки Сулаймон ва мартабаи паёмбаре, ки ба Ӯ ато шудааст, таваҷҷуҳ кунед, дарк хоҳед кард, ки зуҳд дар зоҳид аст, на дар фақр.” Машҳуртарин асари олим “Эҳёи илмҳои имон” (“Иҳё улум ад-дин”) ду тафсири фақрро дар бар мегирад. Аз як тараф, инсон бояд барои фақирӣ талош кунад, зеро он «стансия» шоистаи таҳсин аст, сифатест, ки инсонро ба камолот наздик мекунад. Аз тарафи дигар, фақр ҳамчун мусибате тавсиф мешавад, ки аз боло ба одамон фиристода мешавад. Худованд тамоми неъматҳои рӯи заминро фароҳам кардааст, то инсон аз онҳо истифода кунад. Аммо инсон набояд дороиҳои дар ихтиёраш бударо ба ганҷ табдил диҳад, зеро ин хилофи аҳдофи Худост. Яъне маблағҳо бояд тавре истифода шаванд, ки Аллоҳ фармудааст ва анҷомдиҳии холӣ ё бадтараш муомилоти судӣ хилофи қонунҳои муқарраркардаи Худованд аст. Ғазолӣ онҳоеро, ки ба хотири пул ҷамъ мекунанд, ба онҳое монанд кардааст, ки ҳокими як давлатро ба зиндон меандозанд ва аз иҷрои вазифаҳояш монеъ мешаванд [14].

Ғазолӣ вазифаҳои пулро таҳлил намуда, чунин қайд менамояд: «Тилло ва нуқра атои Худованд аст. Ба шарофати онҳо ҳама корҳои дунё анҷом меёбанд. Аммо (тилло ва нуқра) танҳо металлҳоянд ва дар худ арзише надоранд. Мардум онҳоро мехоҳанд, зеро онҳо метавонанд тамоми молҳои ҷаҳонро харидорӣ намоянд». Пул вазифаи ченаки арзишро иҷро намуда ҳамчун доваре баромад мекунад, ки нархи ҳар як ашёро муайян мекунад. Ғазолӣ ҳамчунин тилло ва нуқраро ба оина ташбеҳ додааст, яъне «... оина дар худ арзише надорад, вале дар он таҷассум меёбад, ки ҳар чизеро ки намудор шуд инъикос менамояд». Асари дигари Ғазолӣ, ки бо номи «Кимиёи саодат» хело машҳур аст ва онро баъзе аз донишмандон то ба ҳол иштибоҳан як нусхаи маъмули «Эҳёи улуми эътиқод» медонанд, масъалаҳои марбут ба закот ва нақши молияи давлатӣ дар ҷомеаи мусулмониро дар замина ба таври муфассал баррасӣ мекунад. Аммо Ғазолӣ на ба ҷанбаҳои воқеии иқтисодӣ ва ҳуқуқии ҷамъоварӣ ва тақсими андоз, балки ба ҷанбаҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳи бештар медиҳад. Олим ҳам ба касе, ки закот медиҳад ва ҳам ба он кас, ки онро қабул мекунад, тавсия медиҳад, то ҳар ду ҷониб расман ба иҷрои ҳама талаботҳои марбут ба андози поксозӣ наздик нашаванд, балки онро бо дил ба ҷо оваранд. Аммо ал-Ғаззолӣ имкони ҷорӣ кардани андозҳои наверо, ки шариат пешбинӣ накардааст, инкор намекунад, балки ҷонибдори тақозо ва манфиати диндорон ва давлат мебошад.

Дар ҳолати омӯхтани осори Ғазолӣ оид ба хос будани баъзе номутобиқатӣ наметавон қайд кард. Ба андешаи Ибни Рушд, Ғазолӣ дар китобҳояш дар мавридҳои гуногун ба хонандагони гуногун муроҷиат намуда, кӯшиш мекунад, ки бо файласуф ба забони фалсафа ва бо суфиён ба забони онҳо ва амсони он сӯҳбат кунад. Ба шарофати

ин равиш, дар осори Ғаззолӣ гоҳо ибораҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки дар назари аввал якдигарро истисно мекунанд.

Доир ба фаъолияти механизмҳои гуногуни бозорӣ (аз ҷумла ҳангоми баррасии қонунҳои талабот ва пешниҳод) андешаҳои муҳимро баён карда, олим баъзан қонунҳои бозорро нодида гирифта, комилан ба арзишҳои маънавӣ ҳамчун танзимгари фаъолияти иқтисодӣ такя мекард. Яке аз аввалин муаллифони мусулмоне, ки асарҳояш ба масъалаҳои иқтисодӣ дахл кардаанд, фақеҳи барҷаста Абуюсуф Яъқуб ибни Иброҳим ал-Куфи ал-Ансорӣ ба ҳисоб мерафт. Ба шарофати саъю кӯшиши ӯ, мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ дар ҷаҳони мусулмонӣ васеъ паҳн шуд.

Хусусияти осори Абӯюсуф мисли бисёре диншиносон ва фақеҳи мусалмони он замон, истифодаи равиши байнифанӣ ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, машҳуртарин китоби ӯ «Китоб-ул-ҳароҷ» - аслан дастур оид ба андозбандӣ - на танҳо масъалаҳои марбут ба ҷамъоварии андозҳои интихоботӣ ва андози замин, балки масъалаҳои марбут ба истифодаи замину об, идораи давлатӣ ва ҳатто ҷазоҳою ҷиноятҳоро низ баррасӣ мекунад.

Абу Юсуф «Китоб-ул-Хароҷ»-ро дар замони қозии олӣ буданаш бо амри халифа Ҳорун ар-Рашид навишта буд. Китоб дар шакли посух ба саволҳои халифа сохта шудааст. Эҳтимол меравад, ки ин як дастгоҳи услубӣ буд ва саволҳоро аз номи халифа худи муаллиф таҳия намудааст. Мақсади таълифи «Китоб-ул-ҳароҷ» сирф амалӣ - дарёфти таносуби оптималии даромаду хароҷоти давлат ба шумор мерафт. Абуюсуф осори худро дар заминаи баррасии масъулияти ҳоким дар назди тобеонаш навиштааст.

«Китоб-ул-хароҷ» теъдоди зиёди ҳадисҳоро дар бар мегирад, ки он тақрибан 550 ададро ташкил мекунад. Аммо Абуюсуф на танҳо муқаррароти Қуръон ва ҳадисҳоро он ҷо нишон додааст, балки онҳоро ҳамчун тасдиқи хулосаҳои ҳуқуқии худ овардааст.

Дар баробари ин, масалан, «Китоб-ул-Хароҷ»-и коршиноси маъруф Яҳё инби Одам танҳо аз маҷмуаи ҳадисҳо, дастурҳои ҳуқуқӣ ва афоризмҳо иборат мебошад. Муаллиф танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ андешаҳои худро баён кардааст. Аз масъалаҳои воқеии андоз дар китоби Яҳё ибни Одам: тартиби андозбандии замин, масъалаи таъсиси моликият ба замин, мақоми ғайримусулмонон дар танзими истифодаи замин ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар баробари ин дар ин асар муқаррароти муҳим вобаста ба масъалаҳои моликияти замин, ки имрӯз дар баъзе кишварҳои мусулмонӣ татбиқи амалӣ пайдо мекунанд, оварда шудааст.

Адабиёт

1. Иззаддин, Юсуф. Аль-иштиракийя ва-ль-каумийя ва асарухума фи-ль-адаб аль-хадис (Социализм и национализм: их следы в современной литературе). Каир, 1968,- С. 69.
2. Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М., 1985,-С. 102.
3. Косач Г.Г. Красный флаг над Ближним Востоком? М.- 2001- С. 23, 33.
4. Котлов Л.Н. Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии. 1908–1914 гг. М.-1986, -С. 60.
5. Котлов Л.Н. Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии. 1908–1914 гг. М.-1986, -С. 60
6. Banani A. The Modernization of Iran. 1921–1941. Stanford (USA), 1961.-С. 20.
7. Левин З.И. Развитие общественной мысли на Востоке. Колониальный период XIX – XX вв. М.- 1993. С. 213–214.
8. Левин З.И. Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте. М.- 1972. С 234
9. Smith W.C. Islam in Modern History, New Jersey, 1957.- С. 23.
10. Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М.- 1985- С. 103
11. Жан Давид К. Булакия (1971), "Ибн Халдун: экономист четырнадцатого века", Журнал политической экономии 79 (5): 1105-1118.

12. Насираддин Туси «Ахлаги-Насири»(На азербайджанским языке) Баку, Издательство «Елм» (наука), 1989. с.99

13. Насиров, А. Д. Основы исламской экономики – правовые и экономические ценности в священном Коране / А. Д. Насиров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2010. — № 6 (17). — С. 246-251.

14. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали ат-Туси «Кимийа-йи саадат» (Эликсир счастья) СПБ, 2002.

15. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.

УДК 334.014

Мизробов С.С.

ЗАМИНАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ДЕҲОТ

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқшаванда дар он асоснок мегардад, ки дар шароити муосир фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот барои ҳалли масъалаҳои паст кардани сатҳи бекорӣ, рушди устувори даромади пулии аҳолии деҳот ва таъмини дароадҳои буҷети маҳаллӣ мусоидат менамояд. Дар мақола оид ба мазмун ва моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот таҳқиқот гузаронида шудааст. Инчунин дар мақола хусусиятҳои хоси фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот муайян карда шудааст. Принсипҳои асосии рушди фаъолияти сохибкорӣ дар деҳот муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти соҳибкорӣ, манотиқи деҳот, рушд, шуғл, рушди иқтисодӣ, деҳот.

Мизробов С.С.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Актуальность исследуемой темы обусловлена тем, что в современных условиях предпринимательская деятельность в сельской местности способствует решению задач ликвидации уровня безработицы, устойчивого развития денежных доходов сельского населения и обеспечения доходов местных бюджетов. В статье проведено исследование содержания и сущности предпринимательской деятельности в сельской местности. Также в статье определены особенности предпринимательской деятельности в сельской местности. Выделены основные принципы развития предпринимательства в сельской местности.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, сельские теретории, развитие, самозанятность, экономический рост, сельская местность.

Mizrobov S.S.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITY IN RURAL AREAS

The relevance of the topic under study is due to the fact that in modern conditions, entrepreneurial activity in rural areas contributes to solving the problems of eliminating unemployment, sustainable development of cash incomes of the rural population and ensuring income for local budgets. The article conducts a study of the content and essence of entrepreneurial activity in rural areas. The article also identifies the features of entrepreneurial activity in rural areas. The basic principles of development of entrepreneurship in rural areas are highlighted.

Key words: entrepreneurial activity, rural areas, development, self-employment, economic growth, rural areas.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳибкорӣ нақши муҳимро мебозад ва бахши назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва шуғли аҳолии деҳотро таъмин менамояд. Қобилият ва самаранокии он барои мутобиқшавӣ ба муҳити дохилӣ ва берунии зудтағйирёбанда, шароити бозор, имкониятҳои озмоиши ғояҳои пайдошаванда ва навовариҳои онро барои доираи васеи сокинони деҳот ҷолиб сохт.

Ҳангоми таҳқиқи моҳият, хусусият ва вижагиҳои идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот ба ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ, такя карда мешавад. Маҳз, андешаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ барои дарк, хулосабарорӣ ва муайян намудани ин мафҳумҳо зарур мебошад.

Таҳқиқотҳои илмии олимон аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осиёи Миёна соҳибкорӣ ва хусусиятҳои он мавқеъи худро дар даврaҳои гузашта низ дошт. Ташаккулёбии он дар шакли тиҷорат ва ҳунарҳои мардумӣ ҳанӯз аз

даврони қадим сарчашма мегирад. Аввалин соҳибкорон дар ҳамон давраҳо савдогарони хурд баҳисоб мерафтанд, ки онҳо молу маҳсулотро аз шарҳ ба деҳаҳо ба аҳолӣ мефурӯхтанд. Роҳи Абрешим, ки аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлактҳои ҳамсоя мегузашт барои рушди соҳибкории тиҷоратӣ мусоидат менамуд[1].

Масалан, якчанд аср пеш ҳунармандони Осиёи Марказӣ ва аз он ҷумла ҳунармандони Тоҷикистон, матоъҳои шоҳӣ (бофта) ва молҳои заргарӣ итеҳсол намуда, ба мамолики хориҷи барои фурӯхтан мебурданд. Чунин тағийротҳои иқтисодие, ки бо истеҳсолу фурӯши молҳо вобастагӣ доштанд, дар минтақаҳои ба Роҳи Арбешим тааллуқ дошта, дида мешуданд ва инро бешубҳа фаъолияти соҳибкорӣ номидан мумкин аст.

Маҳсули ҳунарҳои дастии ҳунармандони тоҷик, ки ба соҳибкорӣ машғул буданд, на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар қитъаи Осиё ба шумор рафта, дар Ҳинд, Чин, Аморати Араб, Муғулистон, Русия, Тоҷористон ва ғайра дида мешуд[8].

Дар асрҳои XIX ва XX дар Хуҷанди бостонӣ дӯзандагӣ яке аз шохаҳои асосии касбу ҳунар ба шумор мерафт. Тибқи маълумоти таърихӣ соли 1895 дар бозори Панҷшанбе ва атрофи он 23 дӯкони дӯзандагӣ мавҷуд буд. Дар ин дӯконҳо мардон дӯзанда буданд, занони чевар дар хона кор мекарданд. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX соҳаи истеҳсоли сару либоси анъанавӣ ҳунари асосии мардуми тоҷик гардид[3,с.42].

Оид ба омӯзиш ва таҳқиқи ташаккул ва рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот якчанд олимон ва таҳқиқотчиёни хориҷӣ ва ватанӣ машғул шудаанд, ки аз миёни онҳо Нефодова Е.А., Иванов Е.О., Забазанова Т.А., Борисов С.В., Карелина К.С., Донахонов И.С., Назаров С.Х. ва Содиков М.С. номбар кардан мумкин аст.

Дар таҳқиқотҳои илмии худ олимони зикргардида фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳотро асосан ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона кардаанд. Аз ҷумла Нефодова Е.А. дар таҳқиқоти худ соҳибкорӣ дар деҳотро чунин маънидод намудаст. «Соҳибкорӣ дар деҳот ин шакл ва намудҳои васеъи ташкили субъектҳои хурди соҳибкорӣ (истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, меёнаравӣ ва ғайра), мебошад, ки қисми коплекси агросаноати ба ҳисоб меравад» [12, С.34].

Ба соҳибкории хурд дар деҳот, ташкилотҳои тиҷоратие, ки гирифтани даромадро ба сифати мақсади асосии фаъолияти худ, дар шакли иттиҳодияҳои хоҷагидорӣ ва ҷамъиятҳо, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва мунитсипиалӣ қарор медиҳанд, дохил мешаванд [2, С.32].

Иванов Е.О. дар таҳқиқоти илмии худ хусусиятҳои соҳибкориро дар деҳот ба таври зерин маънидод намудааст. Яке аз шартҳои рушди бомуваффақи соҳибкории хурд дар деҳот ин инобат гирифтани хусусиятҳои он мебошад. Хусусияти истеҳсолкунандаи кишоварзӣ муҳимияти махсуси худро дорад, чунки дар ин соҳа идоракунӣ ва дастгирии давлатӣ зарур мебошад. Дар қатори хусусиятҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ муҳаққиқ истифодаи заминро ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот, инчунин растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки рушди онҳо ба қонунҳои табиат алоқамандӣ доранд, хусусияти асосӣ меҳисобад.

Хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот аз фазоии муҳитии он (гуногунҷанбаи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, маркетинг, равандҳои коркард, захираҳои гуногун, тақсимоти ҷуғрофӣ ва ғ.) инчунин бо хусусиятҳои табиӣ, иқлимӣ, хокӣ ва шароити дигар иборат аст ба ҳисоб меравад [13, С.17].

Донахонов И.С. дар таҳқиқоти илмии худ яке аз хусусияти соҳибкориро дар деҳот чунин байён намудааст: «Бо қувваи якҷояшавии омилҳои иқтисодӣ ва биологии соҳибкорӣ дар деҳот, соҳибкорро зарур аст, ки ба ғайр аз ташкилотчигӣ ва талаботҳои инноватсионӣ, инчунин донишҳои унсуриятноки асосҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва таҷрибаи ташкил кардани ин намуди фаъолияти соҳибкориро дошта бошад»[4, С.57]. Инчунин, ба ақидаи ӯ дар деҳот бо баробари ташкили фаъолияти соҳибкории хурд дар

соҳаи кишоварзӣ (хоҷагиҳои деҳқонӣ) инчунин, фаъолияти соҳибкории ғайрикишоварзиро ташаккул ва рушд додан мумкин аст.

Назаров Х.С. чунин меҳисобад, ки хусусияти махсуси такрористеҳсол дар хоҷагиҳои деҳот бо истифодаи замин, ки бо воситаи асосии истеҳсолот ва низоми биологи алоқамандӣ дорад, эҳтимолияти истифодаи дутарафаро оид ба баҳодиҳии самараноки навоварӣ дар хоҷагиҳои деҳот дар назар дорад [8, С.34].

Соҳибкории хурд дар деҳот ҳамчун фаъолияти тезрушдкунанда дар соҳаи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади ба даст овардани даромад аз ҳисоби фурӯши маҳсуло фаҳмида мешавад [11, С.349].

Мафҳуми фаъолияти соҳибкориро дар деҳот метавон ҳамчун як зернизоми мустақили ташкилӣ қабул кард, ки он бевосита бо роҳи қонеъ гардонидани ниёзҳои истеъмолгарони дохилию берунӣ бо захираҳо ва хидматҳо манфиати иқтисодӣ ба вуҷуд меорад [8].

Қайд кардан ҷоиз аст, ки ба назар гирифтани ақидаи пажуҳишгар оид ба хусусиятҳои соҳибкорӣ дар деҳот хулосабарорӣ карда муайян намудем, ки хусусиятҳои хоси ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае омӯхта нашудааст, ва монеаю муаммоҳои асосии вобаста ба ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар деҳот роҳи ҳалли худро наёфтааст.

Ба андешаи муаллиф соҳибкорӣ дар деҳот ин фаъолияти мустақим аст, ки шахсони алоҳида дар соҳаи кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ машғул буда, бо истифода аз захираҳои маҳаллӣ мавқеи иҷтимоӣ ва манфиатҳои худро баҳри ба даст овардани фоида равона менамоянд. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои иқтисодии ҳукуматҳои маҳаллӣ, беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии аҳолии деҳот, таъсису рушди фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ, инчунин баланд бардоштани иқтисодиёти деҳот шароити мусоидат фароҳам меорад.

Мусаллам аст, ки дар деҳот намудҳои гуногуни фаолияти соҳибкории кишоварзӣ амал мекунанд. Бо дарназардошти аз ҷиҳати таъсисдиҳии ҳуқуқӣ онҳо ба намудҳои зерин чунин ҷудо мешаванд: хоҷагиҳои давлатӣ, ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, кооперативҳо, ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияташон маҳдуд, хоҷагиҳои ёрирасон ва хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ [10, С.32].

Ба андешаи мо, дар деҳот навъҳои гуногуни манбаъҳо ва шароитҳое мавҷуданд, ки ба аҳолӣ имконияти амалӣ намудани шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкориро фароҳам меоваранд. Аз рӯи намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, деҳот аз шаҳрҳо ва минтақаҳои аз лиҳози саноатӣ рушдёфта пасттар қарор дорад, аммо дар деҳот ба ғайр аз фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ якчанд намуди фаъолияти соҳибкории ғайрикишоварзиро номбар кардан мумкин аст: аз ҷумла, дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, бизнеси тарабхона, сайёҳӣ ва ғайра.

Фаъолияти соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад, аксар вақт яке аз манбаъҳои асосии даромади хонаводаҳои деҳот гардад. Айни замон, дар кишвар таҷрибаи татбиқи амалии чунин барномаҳои рушди деҳот вуҷуд надорад ва фаъолият, асосан ба равиши вазорату идораҳои мухталиф, ки барномаҳои худро дар деҳот иҷро мекунанд, рост меояд. Бо сабаби он, ки соҳибкории кишоварзӣ дар деҳот хусусияти мавсимӣ дорад, соҳибкории ғайрикишоварзӣ метавонад тамоми сол аҳолии деҳотро бо ҷои кор таъмин намояд.

Ислоҳоти иқтисодие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, бо таҷдиди куллии иҷтисоди миллӣ ва бевосита бо ташаккули сохторҳои нави соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Ҳамзамон, маҳз гуногунрангии шаклҳои моликият шарти ҳатмӣ ва зарурии рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад [14, С.58]. Ҳалли масъалаи мазкур бевосита бо рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот алоқаманд аст.

Яке аз шартҳои рушди муваффақиятноки фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот – ин пеш аз ҳама баҳисобгирии хусусиятҳои хоси он мебошад. Хусусияти фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот аҳамияти ниҳоят муҳим дорад, зеро зарурати танзим ва дастгирии давлатро муайян мекунад. Ба замми ин, таркиби намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ метавонад, дар шаҳр ва деҳот ба таври назаррас аз ҳам фарқ кунад. Хусусиятҳои хоси фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот инҳо баҳисоб мераванд:

- Якум, дар деҳот қисми зиёди фаъолият бо замин ва маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар он истеҳсол ва коркард мешаванд, мутобиқ карда шудааст. Ҳолати мазкур чун заминаи асосии фаъолият баромад мекунад (агар фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ мавҷуд набошанд пас рушди фаъолиятҳои дигар бештар амалӣ намегарданд). Ба онҳо навъҳои сершумори фаъолияти кишоварзӣ, бештар истеҳсоли маҳсулот тибқи талаботи истеъмолкунандагон, аз ҷумла коркард, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл ва ғ равона гардидааст.

дувум, дар деҳот соҳибкорони инфиродӣ, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома фаъолият менамоянд, рушд намуда истодааст. Низоми соддакардашудаи бақайдгирии давлатии соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки фаъолияти худро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 таҳти рақами 508 ба роҳ мондаанд, на танҳо рушди корхонаҳои хурд ва миёнаро дар деҳот суръат бахшид, балки ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот сабаб шуд[5]. Аз ин ҷиҳат, дар деҳот на ҳама вақт ташкили истеҳсоли миқёси бузург имконпазир аст, бинобар ин «соҳибкории хурд» бисёр муносиб ба ҳисоб меравад.

- сеюм, дар маҳалҳои аҳолинишини деҳот навъҳои гуногуни захираҳое мавҷуданд, ки аҳолии деҳотро барои ташкили фаъолияти соҳибкории оилавӣ ба мақсад мувофиқ мегардонад.
- чорум, бо дарназардошти хусусиятҳои объектҳои меҳнатии дар деҳот истифодашаванда (организмҳои зинда, такрористеҳсолкунии мавсимӣ ва ғайра), бисёр намудҳои фаъолият хусусияти мавсимӣ доранд, ки мушкилоти диверсификатсияи намудҳои фаъолиятро шадидтар ба миён меорад.
- панҷум, бо дарназардошти баъзе хусусиятҳои номбаршуда, инчунин дурии ҳудудӣ аз бозори фурӯш, инфрасохтори суст рушдёфтаи истеҳсолӣ, дастрасии маҳдуд ба сарчашмаҳои иттилоот, донишкадаҳои такмили ихтисоси истеҳсолӣ дар деҳот чунин ба назар мерасад, ки дар муқоиса бо навъи фаъолият дар минтақаҳои пешрафта, барои кормандони соҳибкасб ва сармоягузорон насбатан камтар фоидаовар ва рақобатпазир аст.

Аксари хусусиятҳои номбаршуда заминаи ҷиддӣ барои тақвияти муҳоҷирати аҳолӣ аз деҳот ба шаҳр, таназзули тадриҷии бисёре аз фаъолиятҳо дар деҳот мебошанд. Мушкилоти мазкури деҳот мустақилона бо нерӯи худ ҳал карда наметавонанд. Барои таъмини рушди муносиби минтақаҳои шаҳру деҳот, кумаки ҳамаҷонибаи давлат ва тамоми ҷомеа зарур аст. Дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта мушкилии мазкур ҷиддӣ эътироф карда шуда, пайваста ҳаллу фасл карда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, барои рафъи ҳолати буҳронии воқеъӣ, ки ба косташавии низоми муносибатҳои истеҳсолии байни соҳибкорон ва мақомоти маҳаллӣ оварда расонидааст, зарур мешуморем, ки дар деҳот ҳадалимкон марказҳои иқтисодӣ ҳаргуна сохтори соҳибкорӣ таъсис дода шаванд. Онҳо ба рушди иқтидорҳои истеҳсолии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот мусоидат мекунанд. Соҳибкорӣ дар деҳот ба ташаккули фаъолияти самарабахши меҳнатӣ на танҳо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таъсири калон мерасонад, балки он ба фаъолияти меҳнатии коргарони корхонаҳои коркард ва нақлиёт, кормандони соҳаҳои тиҷорат ва иҷтимоӣ, раисони деҳа, аъзои оилаи онҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Бинобар ин, фароҳам овардани шароит барои рушд ва рақобатпазирии соҳибкорӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ, таъмини тавсеаи такрористеҳсолкунии маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз рушди устувори шароити ташкилию иқтисодӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот вобаста аст. Самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар

манотиқи деҳот пеш аз ҳама аз тартиби ташкилию ҳуқуқӣ ва муайян намудани намудҳо ва самтҳои фаъолияти онҳо (кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ) вобаста аст ва дар ин самт мақомотҳои дахлдори давлатӣ бояд тавасути қабули қарорҳои муайян метавонанд вазъи ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро дар деҳот ба танзим дароранд.

Ҳамин тариқ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки соҳибкорӣ дар манотиқи деҳот барои рушди иқтисоди миллӣ, ба суръатбахшии пешрафти илмӣ-техникӣ, таъмин намудани бозорҳои маҳаллӣ бо молҳои босифат, ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот ва ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии деҳот нақши муҳим доранд. Ин бахши муҳими иқтисодиёт рушди устувори низоми иҷтимоию иқтисодии давлатро таъмин менамояд, ба афзоиши ҷойҳои корӣ дар деҳот тавассути фароҳам овардани шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ, ки ба баланд шудани сатҳи некуаҳволии мардуми деҳот оварда мерасонад, мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар манотиқи деҳот ба рушди фазои рақобатнок, таъмини истеъмолкунандагон бо молу маҳсулот, сатҳи баланди хизматрасониҳои нав ба нав ва дар маҷмӯъ рушди соҳибкории хурду миёна мусоидат хоҳад кард

Адабиёт

1. Аминов И.А. Предпринимательство./Усебное пособие- Душанбе: «Ирфон», 2007.-12с
2. Борисов С.В., Роговский Е.И. Исследование особенностей и организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности. Вестник Алтайского государственного аграрного университета №2 (136) 2016 –С.258
3. Дадобоева М.Н. Нақши ананаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ. /М.Н. Дадобоева.\\Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров (маҷалаи илмӣ). Хуҷанд: - 2017 №2(51). С.225.
4. Донахонов И.С. Аграрное предпринимательство в условиях рынка: монография [Текст]/ И.С. Донахонов. - Душанбе: 2010. – С.57
5. Забазанова Т.А. Развития сельского предпринимательства в России на основе микробизнеса. Дисс … канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ Забазанова Татьяна Александровна - Волгоград: 2013.-27с.
6. Карелина К.С. Перспективы развития малого бизнеса в сельской местности [Текст]/ К.С. Карелина// Проблемы, теории и практики управления (научный журнал). 2011. №2. - С. 349
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» 19 майи соли 2009 таҳти рақами 508[Манбаи электронӣ]// URL: http:// Реҷаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (Санаи муроҷиат 27.02.2024 с).
8. Левина Н.Д., Проблемы развития бизнес-процессов в сельской местности [Текст]/ Н.Д. Левина, И.В. Палаткин , А.Ю. Павлов А.Ю. Интернет-журнал «Науковидение», Выпус 6, ноябрь-декабр 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: //publ.naukovedenie.ru (дата обращения 27.02.2024 г.).
9. Муродов М.Б. Баъзе проблемҳои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон / М.Б. Муродов, Д. Бобоев // Ҳунарҳои мардумӣ. - 2013. -№24. -С.3.
10. Мизробов С.С. Проблемы и перспективы развития предпринимательской деятельности в сельской местности /С.С. Мизробов, А.А. Мирзоалиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции . – 2018. - № 1. – С. 39-34.
11. Назаров С.Х. Государственное регулирование инновационного развития сельского хозяйства Республики таджикистан (на материалах сельскохозяйственых предприятий). Дисс … канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ Назаров Хуршед Собирджонович - Душанбе.: 2010.-46с.
12. Нефодова Е.А. Развитие малого сельского предпринимательства. дисс … канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ Нефодова Елена Анатольевна - М.: 2009.-с.34

13. Иванов Е.О. Основные направления функционирования малого бизнеса в сельской
местности дисс … канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ Е.О. Иванов – Курск 2011: -17с.

14. Сафаров Э.Г. Вазъи ҳуқуқии субъктҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Э.Г. Сафаров//Маводҳои конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. Рушди соҳибкории хурду миёна дар иқтисодиёти ҶТ: тамоюл ва муаммоҳо. Душанбе -2014. С.И. «Ахмедов Рӯзӣ» С-95

УДК: 338.1

Рачабов Э.Д.

ФАЗОИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ОН

Дар мақолаи мазкур механизми ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар ин замина сиёсати давлатии кишвар дар самти ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ муайян карда шудааст. Дар доираи омӯзиши таҷрибаи олимони ватаниву хориҷӣ як қатор пешниҳодот роҷеъ ба такмили низоми ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти миллӣ аз тарафи муаллиф баён гардидааст. Мақолаи мазкур ҷанбаҳои назаривию қисман амалии масоили таҳқиқиро фаро гирифта шуда, якчанд омилҳои таъсирасонии соҳавиро возеҳ намудааст. Дар чорчӯбаи омӯзиши масъалаи мазкур муаллиф кӯшидааст, ки ақидаи шахсии худро дар робита ба масъалаи мазкур баён созад. Дар интиҳои мақола муаллиф якчанд пешниҳодҳои илман асоснокро ҷиҳати инкишофи минбаъдаи сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, технология, иттилоот, раванд, инкишоф, сармоягузорӣ, тамоюл, такмил, ташаккул, инноватсия, тиҷорат, соҳибкорӣ.

Раджабов Э.Д.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ

В данной статье изучается механизм привлечения иностранных инвестиций в Республику Таджикистан и в этом контексте определяется государственная политика страны в направлении привлечения прямых иностранных инвестиций. В рамках изучения опыта отечественных и зарубежных ученых автором представлен ряд предложений по совершенствованию системы привлечения инвестиций в национальную экономику. В этой статье рассматриваются теоретические и частично практические аспекты проблем исследования и объясняются некоторые факторы, влияющие на эту область. В рамках исследования данного вопроса автор постарался высказать свое личное мнение по данному вопросу. В конце статьи автор высказал несколько научно обоснованных предложений по дальнейшему развитию инвестиций в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: экономика, технология, информация, процесс, развитие, инвестиции, тенденция, совершенствование, образование, инновации, бизнес, предпринимательство.

Rajabov E.D.

INVESTMENT SPACE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND MAIN DIRECTIONS OF ITS ORGANIZATION

This article studies the mechanism for attracting foreign investment to the Republic of Tajikistan and, in this context, determines the country’s state policy towards attracting foreign direct investment. As part of studying the experience of domestic and foreign scientists, the author presents a number of proposals for improving the system of attracting investments into the national economy. This article examines the theoretical and partly practical aspects of research problems and explains some of the factors influencing the field. As part of the study of this issue, the author tried to express his personal opinion on this issue. At the end of the article, the author made several scientifically based proposals for the further development of investments in the Republic of Tajikistan.

Key words: economics, technology, information, process, development, investment, trend, improvement, education, innovation, business, entrepreneurship.

Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи омилҳои хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, руҳӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, фискалӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ ва сохториву ташкилидошта, ки ба ҷалби сармоя мусоидат мекунад, ё баръакс дар ин роҳ монеа эҷод менамояд.

Аз тарафи муҳаққиқон муқаррар гардидааст: эҳтимолияти он ҳокимияти амалкунанда ваколатҳои худро дар натиҷаи таъмини фаъолияти сармоягузорӣ мусоиди тамдид менамояд, ба 75% баробар аст [2].

. Гурӯҳбандии мамолики ҷаҳон аз рӯи индекси фаъолияти сармоягузорӣ ё нишондиҳандаи баръакси он – индекси хавф дар маҷмӯъ нишондоди ҷолибияти сармоягузории мамлакат буда, барои сармоягузорони хориҷӣ як навъ **«ҳисобкунак»** ба ҳисоб меравад.

Аз усулҳои гуногуни арзёбӣ ва таҳлили ҳолати фаъолияти сармоягузории дар ҷомеаи ҷаҳонӣ истифодашаванда барои доираи васеи коршиносону сармоягузорон усули ба арзёбии Нишондиҳандаи интегралии эътимоднокии сармоягузорӣ (НИЭС) асос ёфта нисбатан мувофиқтар аст. Истифодаи ин усул ҳамасола ду маротиба (дар моҳҳои март ва сентябр) дар маҷаллаи машҳури «Euromoney» интишор карда мешавад. Кишварҳои собиқи шӯравӣ дар номгӯи мазкур мавқеи гуногунро ишғол менамоянд. Масалан, аз рӯи маълумотҳои моҳи марти соли 2010 вобаста ба рейтинги сабукии пешбурди тиҷорат ин кишварҳо ҷойҳои зеринро гирифтаанд: Эстония - 24, Литва - 26, Латвия - 27, Озарбойҷон - 38, Қирғизистон - 41, Арманистон - 43, Белорус - 58, Қазоқистон - 63, Молдова - 94, Гурҷистон - 103, Россия - 120, Украина - 142 ва Ӯзбекистон - 150. Тоҷикистон дар ин миён мавқеи аз ҳама пасттарини 152-юмро ишғол менамояд. Дар байни ин кишварҳо тафовут байни мавқеи ду кишвари пешқадам ва ақибмонда, яъне Эстония ва Тоҷикистон, 128 (152-24) мавқеъро ташкил менамояд. Аз ин бармеояд, ки НИЭС Тоҷикистон нисбат ба Эстония қариб чор маротиба ақиб мемонад ва ё пасттар аст. Мутаносибан дар Тоҷикистон эҳтимоли хавфи сармоягузорӣ ба ҳамин андоза зиёд ва эҳтимолияти ҷалби сармоя баръакс нисбат ба Эстония қариб панҷ маротиба камтар аст [4]..

Усули мазкури баҳодиҳии НИЭС ба истифодаи омилҳои ниҳоят маҳдуди иқтисодӣ (сатҳи самаранокии иқтисоди миллӣ), молиявӣ (ҳолати қарздорӣ, қобилияти хизматрасонии қарзи беруна, дастрасии қарзҳои бонкӣ ва ғ.), сиёсӣ (сатҳи хавфи сиёсӣ) ва омилҳои хусусияти ғайричашмдоштӣ (эҳтимолияти пайдоиши ҳолатҳои ғайричашмдошт) асос ёфтааст.

Тибқи маълумоти сомонаи www.doingbusiness.org, ки қаблан ишора кардем, ҳангоми арзёбӣ, таҳлил ва мониторинги фаъолияти сармоягузорӣ ва рейтинги сабукии пешбурди тиҷорат коршиносон асосан ба мӯҳлат, гаронӣ ва арзиши иҷрои тадбирҳои зерин аҳамият додаанд:

- бақайдгирии корхона;
- гирифтани иҷозат барои сохтмон;
- кирояи кормандон;
- бақайдгирии моликият;
- гирифтани қарз;
- ҳимояи сармоягузорон;
- андозбандӣ;
- савдои байналмилалӣ;
- таъмини иҷрои қарордодҳо;
- барҳамдиҳии корхона.

Муҳаққиқон фаъолияти сармоягузорӣ нисбат ба КГИБ ба таври илова ба омилҳои зайл низ эътибор додаанд [1].:

- мутобиқати қонунгузории мамлакат ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ (ФЯС);

- мавҷуд будани фишангҳои ҳуқуқии суғуртакунӣ ва ҳимояи ҳаёту саломатии сармоягузорон, моликияти онҳо (бо шумули моликияти зеҳнӣ), инчунин тақсими хавфҳо ҳангоми соҳибкории муштарак;
- дараҷаи хавф аз шиддатнокии сиёсии мавҷуда ва эҳтимолӣ;
- дараҷаи хавф аз шиддатнокии иҷтимоии мавҷуда ва эҳтимолӣ;
- сатҳи фаъолнокӣ, салоҳиятнокӣ ва шаффофии мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- сатҳи ҳамоҳангӣ ва таснифоти ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- мавҷуд будани санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ бо расмиёти чандири татбиқи ФЯС;
- дараҷаи самаранокии ФЯС;
- дараҷаи ФЯС-и дохилӣ;
- имконияти табодули арзи миллӣ ба асъори озоди табодул (АОТ);
- сатҳи мӯътадилии арзи миллӣ нисбат ба АОТ;
- сатҳи мӯътадилии сиёсати фискалӣ;
- имкони пешниҳоди имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ҳангоми ФЯС;
- мавҷуд будани ҳуқуқу имкониятҳои баробар барои иштироки сармоягузорони ватаниву хориҷӣ дар масъалаи хусусигардонии амволи давлатӣ;
- имкони ташкили корхона пурра бо сармояи хориҷӣ;
- дараҷаи озод будани савдои хориҷӣ ва танзими нархҳо барои содирот;
- стратегияи иқтисодии ҳукумат;
- сатҳи самаранокии иқтисоди миллӣ;
- вазъи қарзи берунаи (ҚБ) мамлакат;
- қобилияти хизматрасонии ҚБ;
- дастрасии гирифтани қарзҳо бо меъёри фоизии зарурӣ;
- ҳолати инфрасохтори истеҳсолӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоявӣ (таъминоти барқ, роҳҳо, алоқа, нақлиёт ва ғ.);
- ҳолати инфрасохтори соҳаи хизматрасонӣ (алоқа, меҳмонхонаҳо, хӯроки умумӣ ва ғ.);
- сифати иқтидори инсонӣ (таҳсилот, саломатӣ ва ғ.);
- мутобиқати низоми ҳисоби миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ;
- муносибати ҷамъият (аз ҷумла иттифоқи касаба, ВАО ва ғ.) ба ФЯС хориҷӣ;
- ҳолати бозори маҳаллӣ (ғунҷоиши он, қобилияти харидории аҳолӣ ва имконияти афзоиши минбаъдаи он, дастрасии ширкатҳои хориҷӣ ба бозор ва ғ.);
- ҷолибияти захираҳои табиӣ;
- вазъи ҷуғрофии мамлакат;
- сатҳи хароҷоти дохилӣ ҳангоми амали намудани лоиҳаҳои сармоявӣ (ЛС);
- имкони дастгирии давлатии сармоягузорон;
- имкони ҳаракати озод тавассути қаламрави мамолики ҳамҷавор [3].

Барои арзёбии нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда ва баҳисобгирии нишондоди ҳар кадоми онҳо меъёрҳои маҷмӯии (интегралии) арзёбии фаъолияти сармоягузорӣ (М) ҳамчун андозаи миёнаи арифметикии қимати нишондиҳандаҳо ҳисоб карда мешавад. Масалан, нишондиҳандаи «Мутобиқати қонунгузории мамлакат ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар ФЯС» чунин қиматҳо метавон дошт: «пурра мувофиқат мекунад», «начандон мувофиқат мекунад» ва «мувофиқат намекунад». Вазъи ҳар як нишондиҳанда ва қиматҳои он истифода аз усули арзёбии экспертӣ муайян карда мешавад.

М аз «0» то «10» баҳогузорӣ карда шуда, ҳар қадаре, ки рақам калон бошад фаъолияти сармоягузорӣ беҳтар аст ва мутобиқан, рақами хурд баръакси онро ифода мекунад.

Барои баҳогузорӣ ва таҳлили ҳолати фаъолияти сармоягузорӣ дар Тоҷикистон усули мазкур тариқи таҷриба озмоида шуд. Аз 70 нафар коршиноси пурсидашуда 27 нафар (38,6%)-ашон роҳбарони субъектҳои хоҷагидори бо ФЯС сарукордошта, 24 (34,3) – роҳбарону кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, 12 (17,1) – муҳаққиқони марказҳои илмию тадқиқотӣ ва 7 нафар (10.0%) – кормандони сафоратхонаҳо ва намояндагони созмонҳои минтақавии дар ҶТ фаъолиятдошта буданд [7]..

Пурсиши коршиносон муқаррар намуд, ки фаъолияти сармоягузорӣ ҶТ дорои қиматҳои зерин мебошад (ҷавобҳо ба эътибор гирифта шуданд ба шарте, ки агар на кам аз 2/3 ҳиссаи коршиносон, яъне 47 нафар ин ҷавобҳоро ҷонибдорӣ карда бошанд:

- қонунгузории мамлакат ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар ФЯС **пурра мутобиқат намекунад**;
- фишангҳои ҳуқуқии суғуртакунӣ ва ҳимояи ҳаёту саломатии сармоягузорон, моликияти онҳо (бо шумули моликияти зеҳнӣ), инчунин тақсими хавфҳо ҳангоми соҳибкории муштарак **вуҷуд надорад** [8].;
- дараҷаи хавф аз шиддатнокии сиёсии мавҷуда ва эҳтимолӣ **баланд аст**;
- дараҷаи хавф аз шиддатнокии иҷтимоии мавҷуда ва эҳтимолӣ **миёна аст**;
- сатҳи фаъолнокӣ, салоҳиятнокӣ ва шаффофии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ **паст аст**;
- сатҳи ҳамоҳангӣ ва таснифоти ваколатҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ **паст аст**;
- санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ бо расмиёти чандири татбиқи ФЯС **вуҷуд надорад**;
- дараҷаи самаранокии ФЯС **миёна аст**;
- дараҷаи ФЯС-и дохилӣ **паст аст**;
- имконияти табодули арзи миллӣ ба АОТ **мавҷуд аст**;
- сатҳи мӯътадилии сиёсати фискалӣ **миёна аст**;
- имкони пешниҳоди имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ҳангоми амали намудани ЛС **мавҷуд аст**;
- мавҷуд будани ҳуқуқу имкониятҳои баробар барои иштироки сармоягузорони ватаниву хориҷӣ дар масъалаи хусусигардонии амволи давлатӣ **мавҷуд аст**;
- имкони ташкили корхона пурра бо сармояи хориҷӣ **мавҷуд аст**;
- дараҷаи озод будани савдои хориҷӣ ва танзими нархҳо барои содирот **миёна аст**;
- стратегияи иқтисодии ҳукумат **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- сатҳи самаранокии иқтисоди миллӣ **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- вазъи ҚБ мамлакат **дар сатҳи зарурӣ аст**;
- қобилияти хизматрасонии ҚБ **дар сатҳи зарурӣ аст**;
- дастрасии гирифтани қарзҳо бо меъёри фоизии зарурӣ **паст аст**;
- ҳолати инфрасохтори истеҳсолӣ ҳангоми татбиқи ЛС (таъминоти барқ, роҳҳо, алоқа, нақлиёт ва ғ.) **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- ҳолати инфрасохтори соҳаи хизматрасонӣ (алоқа, меҳмонхонаҳо, хӯроки умумӣ ва ғ.) **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- сифати иқтидори инсонӣ (таҳсилот, саломатӣ ва ғ.) **миёна аст**;
- низоми муҳосиботи миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ **мутобиқат намекунад**;
- муносибати ҷемеа (аз ҷумла иттифоқи касаба, ВАО ва ғ.) ба фаъолияти сармоягузорони хориҷӣ **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- ҳолати бозори маҳаллӣ (ғунҷоиш, қобилияти харидории аҳолӣ ва имконияти афзоиши минбаъдаи он, дастрасии ширкатҳои хориҷӣ ба бозор ва ғ.) **дар сатҳи зарурист**;
- ҷолибияти захираҳои табиӣ **дар дараҷаи баланд аст**;

- вазъи ҷуғрофии мамлакат **дар сатҳи зарурӣ нест**;
- сатҳи хароҷоти дохилӣ ҳангоми ФЯС **аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ паст аст**;
- имкони дастгирии давлатии сармоягузорон **вуҷуд надорад**;

Ҳисобҳо собит месозанд, ки Мҷт =4.68 яъне аз миёна паст аст мебошад, ки ин аз дар сатҳи зарурӣ набудани фаъолияти сармоягузорӣ Тоҷикистон далолат мекунад. Бо дарназардошти ин барои тақвияти фаъолияти сармоягузорӣ – ҳамчун заминаи таъмини рушди устувори (РУ) ҶТ – бояд тавассути тадбирҳои зерин фаъолияти сармоягузории мусоид ба вуҷуд оварда шавад:

- мутобиқаткунонии қонунгузории мамлакат ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар ФЯС;
- ҷорӣ намудани фишангҳои ҳуқуқии суғуртакунӣ ва ҳимояи ҳаёту саломатии сармоягузорон, моликияти онҳо (бо шумули моликияти зеҳнӣ), инчунин тақсими хавфҳо ҳангоми соҳибкории муштарак;
- паст кардани дараҷаи хавф аз шиддатнокии сиёсӣ ва иҷтимоии мавҷуда ва эҳтимолӣ;
- баланд бардоштани сатҳи фаъолнокӣ, салоҳиятнокӣ, шаффофӣ ва таснифоти ваколатҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;
- мавҷуд будани санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ бо расмиёти фаҳмо ва чандири татбиқи ФЯС;
- баланд бардоштани имконияти табодули арзи миллӣ ба АОТ;
- татбиқи сиёсати фискалии ташвиққунандаи рушди бахши воқеии иқтисод;
- пешниҳоди имтиёзҳои андозиву гумрукӣ ҳангоми ФЯС;
- додани ҳуқуқу имкониятҳои баробар барои иштироки сармоягузорони ватаниву хориҷӣ дар масъалаи хусусигардонии амволи давлатӣ;
- барҳам додани маҳдудиятҳои беасоси ҳангоми ташкили корхонаҳо пурра бо сармояи хориҷӣ;
- баланд бардоштани дараҷаи озод будани савдои хориҷӣ ва танзими нархҳо барои содирот;
- ташкили шароит барои дастрасии гирифтани қарзҳо бо меъёри фоизии зарурӣ;
- беҳтар намудани ҳолати инфрасохтори истеҳсолӣ ҳангоми татбиқи ЛС (таъминоти барқ, роҳҳо, алоқа, нақлиёт ва ғ.) ва инфрасохтори соҳаи хизматрасонӣ (алоқа, меҳмонхонаҳо, хӯроки умумӣ ва ғ.);
- баланд бардоштани сифати иқтидори инсонӣ (таҳсилот, саломатӣ ва ғ.);
- мутобиқ намудани низоми муҳосибавии миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ;
- баровардани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ;
- дастгирии давлатии сармоягузорон ва ғ [6].

Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҷумҳурӣ дар соли 2021 ҳаҷми сармоягузории Чин ба иқтисоди Тоҷикистон 3 млрд 15 млн. сомониро ташкил медиҳад. Соли 2020 аз Чин ба Тоҷикистон 152 млн доллар сармоя ворид шудааст, ки 120 млн долларaш сармоягузориҳои мустақим мебошад. Ҳиссаи сармоягузории Чин ба иқтисоди ҷумҳурӣ дар соли гузашта 35,5% аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҷалбшудаи хориҷиро ташкил медиҳад. Соли 2020 вуруди сармояи хориҷӣ дар маҷмӯъ 428,4 млн долларро ташкил дод, ки 162,5 млн долларaш сармоягузориҳои мустақим ва 265,9 млн доллар – дигар сармоягузориҳо (қарзҳои имтиёзнок ва дигар маблағгузориҳо) мебошанд.

Ҷадвали 1. Ҳиссаи ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2007 - 2021

Солҳо	Аз он ҷумла:				Ҷамъи сармоягузориҳои хориҷӣ, млн.
	Сармоягузориҳои мустақим		Дигар намуди		

			сармоягузориҳо		сомонӣ
2007	6,40	**,70**	104,2	**4,3**	110,6
2008	17,4	**,50**	213,0	**2,5**	230,4
2009	3,30	**,50**	55,90	**4,5**	59,20
2010	31,6	**6,0**	56,20	**4,0**	87,70
2011	9,40	**4,1**	57,20	**5,9**	66,60
2012	82,9	**6,6**	41,40	**3,4**	124,3
2013	166,1	**4,9**	46,60	**5,1**	221,7
2014	105,3	**9,2**	46,70	**0,8**	152,0
2015	272,6	**7,1**	133,3	**2,9**	405,9
2016	322,7	**4,8**	174,7	**5,2**	497,5
2017	235,5	**7,7**	67,60	**2,3**	303,0
2018	238,8	**2,2**	91,60	**7,8**	330,5
2019	262,3	**2,6**	20,80	**7,4**	283,1
2020	120,3	**9,2**	31,50	**0,8**	151,8
2021	211,3	**6,9**	25,60	**3,1**	236,9
Ҳамагӣ:	**2514,2**	**7,1**	**1231,2**	**2,8**	**3745,4**

Манбаъ. Ҳисоби муаллиф дар асоси [9].

Бояд қайд намоем, ки дар давоми солҳои 2011-2021 сармоягузории мустақим аз Чин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш ниҳодааст, ки онро метавон дар ҷадвали зер мушоҳида намуд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ташкили Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) самт ва усули афзалиятноки таъмини пешбарандаи рушди иқтисодии ин ё он кишвар ё минтақа ба ҳисоб меравад. Асосан таъсисёбӣ ва ташаккули МОИ ба ҳалли самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ, татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои стратегӣ нигаронида шудааст.

Ҷадвали 2. Ҳиссаи сармоягузории мустқими Чин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2011-2021 (бо ҳаз долл. ИМА**)**

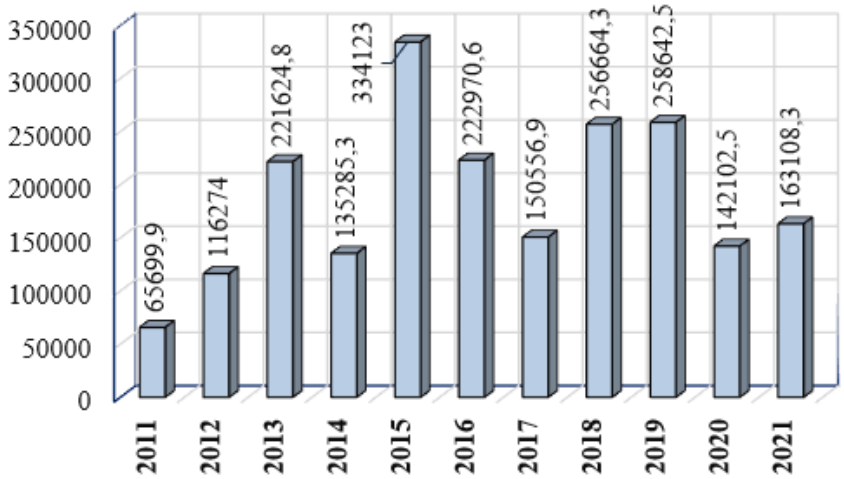

Манбаъ. Ҳисоби муаллиф дар асоси [9].

Ташкили ва рушди МОИ боиси фароҳамшавии фазои хуби соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ гардида, ба рушди минбаъдаи бахши воқеӣ дар мамлакат мусоидат хоҳад намуд.

Вобаста ба сатҳи рушди иқтисодию иҷтимоии ин ё он кишвар МОИ бо мақсадҳои гуногун ташкил карда мешаванд. Агар дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода МОИ бо мақсади ҷалби бештари сармоя таъсис гарданд, дар навбати худ дар мамлакатҳои мутараққӣ асосан бо мақсади рушди минтақаҳои қафомонда ва баробар кардани сатҳи тараққиёти минтақаҳои мамлакат таъсис мегарданд. Барои Тоҷикистон ҷиҳати ноил шудан ба ҳардуи ин мақсадҳо МОИ-ро истифода бурдан мумкин аст.

Диаграммаи 1. Ҳиссаи сармоягузории Чин ба иқтисодиёти ҶТ дар солҳои 2010-2021

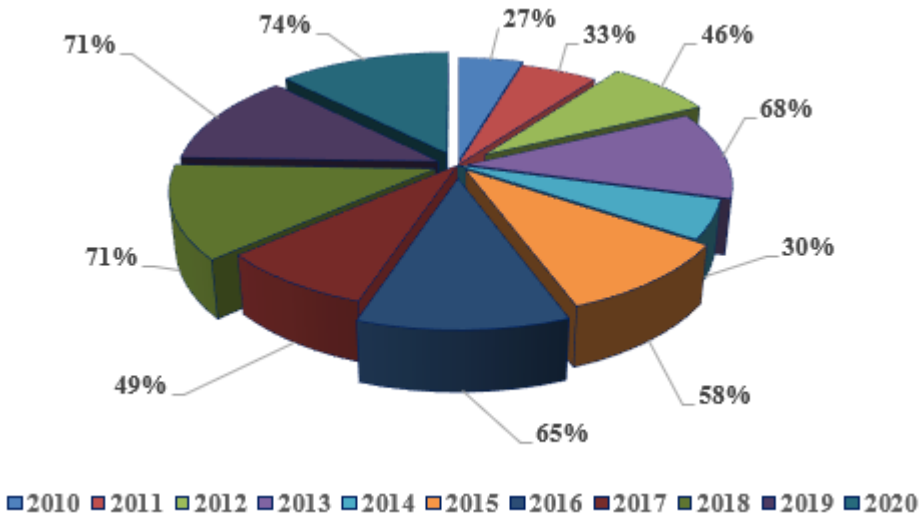

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти [9].

Барои истифодаи самарабахши ин имконияти афзалиятноки иқтисоди бозорӣ соли 2004-ум Қонуни ҶТ “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” қабул шуда, Низомномаи ташкили МОИ (аз 05.12.2005.) тасдиқ шудааст.

Диаграммаи 2. Таносуби ҳиссаи сармоягузори Чин бюа иқтисодиёти ҶТ дар солҳои 2010-2021

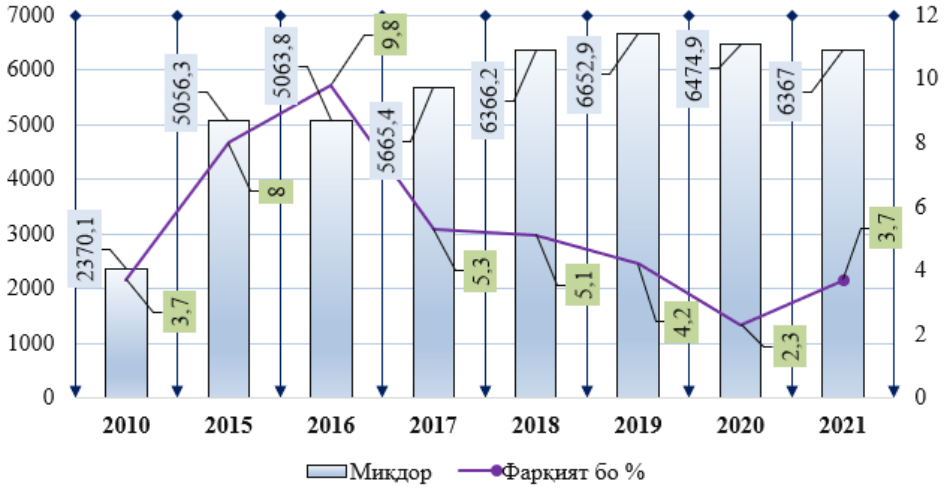

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти [9].

Татбиқи ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла озодсозии муносибатҳои фаъолияти иқтисоди хориҷии он имконияти мусоидро барои истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии ташкили муносибатҳои иқтисодии ба ҳамгироии байналмилалӣ равона шуда, ба монанди МОИ, фароҳам овардааст.

Марҳилаи ташкили МОИ дар ҶТ аз таҷрибаи ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ ибтидо гирифта, баъд аз давраи муайян оғози бевоситаи ташкилёбии минтақаҳои мазкур амалӣ гардида истодааст.

Дар давоми панҷ соли охир баъд аз қабули Қонун "Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ" дар мамлакат масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор дошта, бинобар норасоии таҷрибаву малакаи дахлдори мутахассисони соҳа иҷрои бевоситаи он таъхир ёфтааст.

Баъди омӯзиши шароит, мавзеъҳои мувофиқи ҷойгиркунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, таҷрибаи дигар давлатҳо, ташрифи коргузорони хориҷӣ ба вилоятҳо, қарори Ҳукумати ҶТ №103 аз 05.03.08. «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили МОИ дар ҶТ» қабул ва мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба МОИ дар ҶТ - Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ муайян гардидааст.

Ташкили МОИ дар ҶТ ҷиҳати ҷалб ва фароҳам овардани шароити мусоиди рушди сармоягузорӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои навтарин ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ асос ёфтааст.

Айни замон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор оид ба ташкили чор МОИ аз ҷумла, дар шаҳри Хуҷанди вилояти Суғд, ноҳияҳои Қумсангир ва Данғараи вилояти Хатлон ва ноҳияи Ишкошими ВМКБ имзо расида, ҷараёни ташаккулёбии минтақаҳои мазкур идома дорад. Мӯҳлати фаъолияти МОИ-и таъсисёфта 25 сол муайян гардидааст.

МОИ бо мақсадҳои зайл ташкил карда мешаванд:

- ҷалби бештари сармоягузории дохилию хориҷӣ;
- ҷалби техника ва технологияи истеҳсолии пешқадами ҷаҳонӣ;
-рушди илму техника, инноватсия ва истифодаи самарноки захираҳои моддӣ, зеҳнӣ ва техникии дохилӣ;
- баланд бардоштани потенсиали содиротӣ;
- ҷорӣ намудани истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда;
- таъмини коркарди пурраи ашёи хоми маҳаллӣ;
- рушди инфрасохтори саноатӣ ва коммуникатсионӣ;
- ташкили пурсамари шуғли аҳолӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ.

Мавқеи ҷойгиршавии МОИ «Суғд» ва «Панҷ» имкон медиҳад, ки дар ҳолати ба роҳ мондани фаъолияти самаранок дар баробари рушди намудҳои гуногуни соҳибкорӣ ва фаъолгардии бахши воқеии иқтисоди миллӣ, инчунин баъд аз давраи муайян ҳамаи

харочоти ташаккулёбии МОИ пурра чуброн гардида, ҳамасола ба БД маблағҳои муайян пардохт хоҳад шуд.

Самтҳои афзалиятноки фаъолияти МОИ «Суғд» ва «Панҷ» инҳоянд:

- таъмини рушди потенсиали истеҳсолоти саноатӣ, азхудкунии технологияҳои муосир, истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок, зиёд намудани намуд ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, рушди соҳаи савдо, азнавсозӣ ва азнавсозии истеҳсолот, сохтмони иқтидорҳои нави истеҳсолӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои хориҷӣ, коркарди такрории партовҳои истеҳсолӣ ва маишӣ;

- ҷорӣ намудани таҷрибаи замонавии идоракунии истеҳсолот, реструктуризатсияи иқтидорию истеҳсолӣ ва инфрасохтори мавҷуда, фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоя, баланд бардоштани фаъолнокии тиҷоратӣ, ҳамгироӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, пойдор намудани ҳамкории судманд бо дигар МОИ, рушди муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ва иштирок дар азхудкунии бозори ҷаҳонӣ;

- рушд ва таъмини истифодабарии самарноки инфрасохтори муҳандисӣ ва нақлиётии мавҷуда;

- тараққиёти фаъолияти навгонӣ, баланд бардоштани ҳамгирои ва фаъолнокии зеҳнӣ, рушди технологияи иттилоотонӣ, истифодаи самарноки захираҳои моддию техникӣ ва молиявию асъории дохилӣ.

Аз рӯи ҳисобҳои пешакии мутахассисон, агар аққалан дар 70% замини МОИ «Суғд» корхонаҳои саноатӣ ҷойгир шаванд, мувофиқан пешбинӣ мегардад, ки ҳаҷми маҳсулоти солонаи истеҳсол дар минтақа наздик 170 млн. долл-ро ташкил намуда, маъмурияти минтақа ба Хазинаи рушди (ХР) худ наздик 3 млн. сомонӣ даромад хоҳад гирифт.

Умуман дар назар аст, ки дар як сол аз тарафи минтақа ба БД бевосита 8,9 млн. сомонӣ андозҳо ва ба ХР минтақа боз 6,5 млн. сомонӣ даромад ворид карда мешавад.

Мӯҳлати баргардонидани маблағҳои барои ташкили инфрасохтори минтақа сарфшаванда танҳо аз ҷалби сармоягузорон, сохтмони анбору иншоотҳои истеҳсолӣ ва ба кор андохтани онҳо вобастагӣ дорад ва аз маъмурияти минтақа талаб мекунад, ки аз оғози фаъолият доир ба ҷалби резидентҳои потенсиалӣ кору фаъолияти пурсамар баранд.

Хусусиятҳои ҷуғрофию захираҳои табиӣ, демографӣ, дараҷаи рушди иқтисодӣ зарурияти интихобро дар доираи тамсилаи иқтисоди бозории тамоюли иҷтимоидошта, сиёсати саноатикунонии босуръат, рушд ва комплексҳои асосии саноат омилҳои асосии интихоби мавзеъҳо барои ташкили МОИ гардидааст.

Зимни ифтитоҳи пули азими байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар мавзеи «Панҷи поён» Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон қайд намудааст, ки дар ин ҷо МОИ ва шаҳраки муосири пешрафта бунёд мегардад ва боварӣ аст, ки пайванди «Панҷи поён»-и Тоҷикистон ва «Шерхон-бандар»-и Афғонистон ба нуқтаи бузурги транзитии минтақавӣ ва равобити савдо табдил меёбад.

Махсусияти дигари ин минтақа дар он аст, ки бо воситаи Афғонистону Покистон Тоҷикистон бо роҳҳои обӣ пайваст мегардад. Бо дарназардошти мавқеи ҷойгиршавии МОИ «Панҷ» аҳамияти истифодабарии боркашонӣ аз болои пули «Панҷи Поён» сол аз сол афзоиш меёбад.

Зимни фаъолияти МОИ «Панҷ», тибқи ҳисобҳои пешакии мутахассисон, бо воситаи пули мазкур дар як соат аз 120 то 140 автомошина бо иқтидори 18-20 тонна боркашонӣ менамоянд. Ҳангоми арзиши нақлии 1 кг бор 1 сомонӣ будан, даромади умумии он дар як сол ба 18662,4 млн. сомонӣ баробар мешавад

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бинобар таҳия ва амали нагардидани барномаи алоҳидаи, рушди МОИ дар ҶТ, ки марҳилаҳои ташкилӣ, ташаккулёбӣ ва рушди онро мушаххасан пешбинӣ намояд, як қатор масъалаҳои зерин сабаби кашол ёфтани ташкили МОИ гардидааст:

- зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба меъёрҳои ҳуқуқии мавҷудаи қонунгузории ҶТ;

- риоя нашудани пайдарпайии таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор;

- ҳалли масъалаҳои фарогирии моликият ва замини ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии алоҳида мансуб буда, ки дар ҳудудҳои интихобии ташкили МОИ қарор доранд.

Дар ҳолати имрӯза гарчанде масъалаҳои ҳуқуқии ташкилёбии МОИ «Панҷ» ва «Суғд» ҳалли худро ёфта бошанд ҳам, бе баррасии ҳаматарафаи меъёрҳои ҳуқуқии мавҷудаи қонунгузории ҶТ ва ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор таъмини ташаккулёбии минбаъдаи минтақаҳои мазкур метавонад бо масъалаҳои алоҳидаи танзими фаъолият рӯ ба рӯ шавад. Махсусан, ҷиҳати таъмини фаъолияти бевоситаи МОИ фишанги татбиқи меъёрҳои андоз ва гумрук бояд мушаххас гардонида шавад, ҳамзамон масъалаи бақайдгирии субъектҳои МОИ, ки мувофиқи муқаррароти равзанаи ягона ҳамчун субъектҳои соҳибкорӣ аз ҷониби Кумитаи андози назди Ҳукумати ва маъмурияти МОИ ба қайд гирифта мешаванд бояд аниқ карда шавад.

Вобаста ба ҳамроҳшавии шахсони ҳуқуқии дар ҳудуди муайяншудаи МОИ то ташкили он воқеъбуда, зарурати мушаххас намудани меъёрҳои ҳуқуқии мавҷуда ба миён омада, пешбинӣ намудани ҳолатҳои мазкур боиси пешгирии ихтилоф ва баҳсҳои минбаъда хоҳад гашт [5]..

Инчунин, МОИ ба мӯҳлати 25 сол таъсис дода шуда, замин барои истифодаи МОИ тибқи муқаррароти Кодекси замин ба мӯҳлати 20 сол муқаррар карда шудааст. Бинобар ин номувофиқатии мӯҳлатҳои зикршуда омӯзиши ҳаматарафаи ҷанбаҳои қонунгузорӣ ва мувофиқасозии ихтилофҳоро тақозо менамояд, ки андешидани чораҳо дар ин самт эҳтимолияти пайдошавии нофаҳмиҳоро аз ҷониби сармоягузорон пешгирӣ намуда, ба рушди бемайлони минтақаҳои мазкур мусоидат хоҳад намуд.

Бо дарназардошти ибтидои оғози фаъолият ва мавҷуд набудани инфрасохтори зарурӣ сармоягузорони хориҷӣ мавқеи интизориро пеша намуда истодаанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки қисмати зиёди сармоя дар МОИ аз ҷониби сармоягузорони дохилӣ амалӣ карда мешавад. Бинобар ин ҷалби ҳарчи зиёдтари сармояи дохилӣ дар минтақаҳои мазкур сабаби зиёдшавии ҳавасмандии сармоягузорони хориҷӣ хоҳад гашт.

Қайд кардан бамаврид аст, ки таъсиси МОИ кори мураккаб буда, барои амалӣ намудани он ба роҳ мондани як қатор лоиҳаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат зарур мебошад.

Амалӣ намудани таҷрибаи ҷаҳонӣ бе дарназардошти махсусиятҳои иқтисоди миллӣ натиҷаҳои дилхоҳи мусбат дода наметавонад. Алалхусус, кашолёбии ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор ба Қонуни ҶТ «Дар бораи МОИ», муаммоҳои мавҷуда дар МОИ ташкилшуда, мавқеи интизоронаи сармоягузорони имконпазир дар минтақаҳои мазкур омилҳое мебошанд, ки аз муайян намудани дурнамои мушаххаси рушди МОИ дар ҶТ вобаста мебошад.

Алҳол аз ҷониби Ҳукумати ҶТ як қатор лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ ҷиҳати раҳоӣ ёфтани ҶТ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ амалӣ гардида истодаанд.

Ҳалли мушкилоти зикршуда пеш аз ҳама ба ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ ба МОИ ва ободии як гӯшаи диёрамон мусоидат хоҳад кард.

Дар сурати фаъолияти амалии МОИ ва ҷалби субъектҳои хоҷагидор ба истеҳсолу молу маҳсулот ва хизматрасониҳои рақобатпазир фурсати таҳлили натиҷаҳои кори онҳо низ фаро мерасад, ки ин дар ояндаи наздик муяссараамон хоҳад гашт. Зеро роҳи интихобнамудаи давлат ҷиҳат ҷалб намудани сармоя ба иқтисодиёти ҶТ дар асосӣ таъсиси МОИ дуруст мебошад.

Адабиёт:

1. Дерябина, Я. Сравнительный анализ подходов к оценке инвестиционной привлекательности и инвестиционной активности российских регионов // Инвестиции в России. 2003. № 8. С. 17.

2. Джумаев У.М. Инновационное предпринимательство как фактор устойчивого роста промышленного производства Республики Таджикистан//Автореф. дисс. на соис. уч. степ. канд. экон. наук. - М., 2010. - С.7-8.

3. Егорова О.Ю. Совершенствование механизма стимулирования инновационной деятельности//Дис. ... канд. экон. наук. - СПб., 2007. - 178 с. 82.Жданов, В.П. Инвестиционные механизмы регионального развития. Калининград: БИЭФ, 2001. 355с.

4. Завлина П.Н., Казанцева К. Инновационный менеджмент. - СПб.: Наука, 2004. - 177 с. 84.Зенченко С.В., Шемёткина М.А. Инвестиционный потенциал региона// Сборник научных трудов. СевКавГТУ. Серия «Экономика».2007.№6.

5. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны в США//США - Канада: экономика - политика - культура. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - № 11. - С.24-38.

6. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны в США//Экономика XXI века. - М., 2008. - № 5. - С. 33 - 38. 6.Иванова Н. И. Научные исследования в корпорации - основа инновационного процесса//Инновационная экономика. - М. : Наука, 2001. - С.69.

7. Иванов И.Н. Экономика промышленного предприятия. - М.: ИнфраМ., 2011. - 395 с

8. Ивашковская И.В., Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Становление корпорации в контексте жизненного цикла организации // Российский журнал менеджмента, №4, 2004.

9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 (маҷмӯаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022.-С 414.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Нуров Н.Қ.

ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақола ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун омили муҳими рушд соҳибкори муайян шудааст. Инчунин дар мақола моҳият ва афзалиятҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ошкор карда шудааст. Ҳадаф аз қабули қонун дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Тоҷикистон, таҳкими вазифаҳо ва афзалиятҳои шарикони давлатӣ ва хусусӣ ошкор карда шудааст. Дар мақола шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамкории баробарҳуқуқи созандаи давлат ва ҷомеа ҳамчун яке аз шартҳои муҳими рушди устувори иқтисодии кишвар ҳисобида шудааст. Дар робита ба ин, паҳлуҳои гуногуни лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз мавзуҳои мубрам ва зарурии хоҷагидории муосири кишвар ба шумор рафта дар мақола мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, рушди устувор, сармояи хусусӣ, дастгирии соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, таҷрибаи хориҷӣ, инфрасохтор, минтақа.

Нуров Н.К.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье государственно-частного партнерства определяется как важный фактор развития предпринимательство. Также в статье раскрываются сущность и преимущества государственно-частного партнерства. Раскрыта цель принятия закона о государственно-частном партнёрстве в Таджикистане, усиление задач и приоритетов государственных и частных партнёров. В статье партнерство государства и частного сектора, равноправное конструктивное сотрудничество государства и общества рассматривается как одно из важных условий устойчивого экономического развития страны. В связи с этим в статье исследуются различные аспекты проектов партнерства государственного и частного секторов, которые считаются одной из актуальных и необходимых тем современной экономики страны.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, устойчивое развитие, частный капитал, поддержка предпринимательства, предпринимательская деятельность, инфраструктура, регион.

Nurov N.K

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A FACTOR IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

The article identifies cooperation between the state and the private sector as an important factor in the development of an entrepreneur. The article also reveals the essence and advantages of public-private partnership. The purpose of adopting the law on public-private partnership in Tajikistan, strengthening the tasks and priorities of public and private partners is revealed. In the article, partnership between the state and the private sector, equal constructive cooperation between the state and society is considered as one of the important conditions for the sustainable economic development of the country. In this regard, the article examines various aspects of public-private partnership projects, which are considered one of the relevant and necessary topics in the modern economy of the country.

Keywords: public-private partnership, sustainable development, private capital, support for entrepreneurship, entrepreneurial activity, foreign experience, infrastructure, region.

Дар давоми се даҳсолаи охир дар иқтисодиёти ҷаҳон чи аз ҷиҳати пешрафти илмӣ-техникӣ ва чи аз чиҳати муносибатҳои ташкилии идоракунии корхонаҳо дигаргуниҳои куллӣ ба амал омаданд. Сохторҳои давлатӣ ҳарчи бештар бо фишори

афзояндаи дарёфти маблағгузории устувор барои рушд ва таъмини инфрасохтори зарурӣ ҷиҳати дастгирии аҳолӣ ва иқтисодиёти афзоянда рӯбарӯ мешаванд. Давлатҳо бо мушкилоти қонеъ гардони ниёзҳои афзояндаи урбанизатсия, барқарорсозии инфрасохтори кӯҳна, зарурати васеъ намудани шабакаҳои коммуналӣ ба гурӯҳҳои нави аҳолӣ ва ғайра дучор меоянд. Гузашта аз ин, хизматрасониҳои инфрасохторӣ аксар вақт аз ҳисоби сарчашмаҳое сурат мегирад, ки бо субсидияҳо пӯшонида мешаванд ва боиси сарфи иловагии захираҳои давлатӣ мегардад.

Таҳлили тамоюлҳои имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бо мақсади мутобиқ гардонидани манфиатҳо ва ниёзҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии аҳолӣ давлатро зарур аст, то механизмҳо ва шаклҳои нави ҳамкориҳоро бо бахши хусусӣ ҷустуҷӯ намояд. Дар навбати худ, ин боиси ворид шудани сармояи хусусӣ ба соҳаҳое мегардад, ки қаблан аз ҳисоби давлат сармоягузорӣ мешуданд.

Дар баробари ин дар ҷараёни ворид шудани сармояи хусусӣ ба соҳаҳои анъанавии давлатӣ, ба фикри мо, тағйир ёфтани функсияҳои иқтисодии давлат, ки бо вусъати амалияи истифодаи механизмҳои хусусигардонӣ алоқаманд аст ба амал меояд. Устувории иқтисодӣ натиҷаи диверсификатсияи робитаи муассири давлат, бахши хусусӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Аз ин рӯ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд ҳамчун механизми ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди ҷумҳурӣ, минтақа ва соҳаҳои он баррасӣ карда шавад. Бо дарназардошти таҷрибаи дохилию хориҷӣ, мо метавонем бигӯем, ки шарикии давлат ва бахши хусусӣ роҳи махсусан муҳими ҳалли мушкилоти азнавсозии бахшҳо ва соҳаҳои гуногун мебошад, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр шудааст. Аз ҷула: Барои тақвият додани нақши ниҳодҳои ҳамоҳангсоз ва масъулияти иҷтимоии бизнес дар раванди назорат ва рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ тадбирҳо оид ба коҳиш додани фишори маъмурӣ ба фаъолияти хоҷагидорӣ, кам кардани ҷузъи коррупсионӣ, аз ҷумла дар асоси рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ баррасӣ мегарданд [2].

Дар айни замон мафҳуми ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, ки маҷмӯаи шаклҳои ҳамкории миёнамӯҳлат ва дарозмуддати давлат ва соҳибкорӣ барои ҳалли масъалаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимро дар шароити судманд дар бар мегирад ба назар мерасад.

Ба таври расмӣ, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ тавассути қарордод ё маҷмӯи қарордодҳо таъсис дода мешаванд. Дар он бахши хусусӣ, ки шарикони хусусӣ номида мешаванд, ӯҳдадор мешаванд то намуди возеҳ муайяншудаи хидматро таҳия ва пешниҳод намоянд. Кор ва хизматрасониҳое, ки мақомоти давлатӣ дар доираи шарикии давлат ва бахши хусусӣ фармоиш медиҳад, аҳамияти иҷтимоӣ дорад ва ба ин далел мақомоти давлатӣ ба он манфиатдор аст. Шарики хусусӣ (ё шарикон) барои иҷрои кор дар марҳилаҳои қаблан муайяншудаи лоиҳа масъул аст. Давлат ба муайян кардани ҳадафҳои аз ҷониби лоиҳаҳо ноил шудан, дастрас будани нарх ва сифати дилхоҳи хидматҳои фармоишӣ, мониторинги рафти иҷрои лоиҳаҳо, инчунин дигар шартҳои шартнома диққати махсус медиҳад.

Ҳамкории баробарҳуқуқи созандаи давлат ва ҷомеа яке аз шартҳои муҳими рушди устувори иқтисодии кишвар мебошад. Дар робита ба ин, лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ яке аз мавзӯъҳои мубрами ҳаёти иқтисодии муосири кишвар ба шумор мераванд. Таҷрибаи ҷаҳонии кор бо ин гуна лоиҳаҳо воқеияти дурнамои ҷалби маблағҳои воқеии ғайрибуҷетӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёти кишварро дар маҷмӯъ тасдиқ мекунад.

Дар шароити кунунии муносибатҳои иқтисодии муосир рушди устувори минбаъдаро бидуни ҷалби сармояи хусусӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии ғайриимкон ба назар мерасад. Дар баробари ин, гап на танҳо дар имкони ҷалби захираҳои молиявии хусусӣ, балки дар самти соҳибкории инноватсионӣ низ

меравад, ки дар маҷмӯъ бо кафолатҳои давлатӣ метавонад самаранокии ислоҳоти ҷорӣшавандаро ба таври назаррас афзун гардонад.

Дар шароити нави хоҷагидорӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ ҷиҳати рушди муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ як қатор вазифаҳои муҳимро анҷом додааст. Аз ҷумла:

✓ фароҳам овардани заминаи устувори меъёрии ҳуқуқӣ, ки имкони ҷалби нерӯи зеҳнию молиявии бахши хусусиро ба рушди соҳа ва бахшҳои гуногун бо шартҳои судманд таъмин менамояд;

✓ дар амал ҷорӣ намудани механизмҳои равшану шаффоф барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак бо шарикони хусусӣ ва ҳадди ақалли хатарҳои онҳо;

✓ идоракунӣ ва назорат аз болои татбиқи лоиҳаҳои шарикии мавҷудаи давлат ва бахши хусусӣ дар минтақа.

Вазъияти мураккаби молиявию иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳонӣ имрӯза боиси хеле зиёд шудани хароҷотҳои буҷетӣ дар ҳамаи зинаҳо ба назар мерасад. Дар чунин шароит барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ дастгирӣ ва ҳатто дар баъзан ҳолатҳо таъмин намудани рушди инфрасохтори иҷтимоӣ душвортар мегардад. Объектҳо ва комплексҳои мавҷудаи инфрасохторӣ, ки якчанд даҳсолаҳо пеш сохта шудаанд, ба таъмиру такмил эхтиёҷ доранд. Ин ҳолат бештар дар азнавсози шудани мактабҳо, беморхонаҳо, шабакаҳои обтаъминкунӣ ва обтозакунӣ, роҳҳо ва дигар иншоотҳои инфрасохтори мушоҳида мегардад. Аз тарафи дигар, барои татбиқи лоиҳаҳои комилан нави инфрасохторӣ, ки талаботи тағйирёбандаи сокинони минтақаро қонеъ мегардонанд, зарурати объективии маблағгузории назарраси асосӣ вуҷуд дорад. Дар баробари ин, мушкилоти ҳалнашудаи инфрасохторӣ ба қаноатмандии аҳолӣ аз сифати зиндагии онҳо ва фаъолияти мақомоти давлатӣ таъсири назаррас мерасонад. Ба ақидаи коршиносон ва муҳаққиқони соҳа дар чунин вазъият зарурати муттаҳид кардани захираҳои зеҳнию молиявии давлат ва бизнес роҳи ягонаи ҳалли чунин мушкилот баҳисоб меравад.

Инчунин бояд гуфт, ки баъзе лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ аз рӯи миқёс ва аҳамияти иҷтимоии худ комилан ба дасти хусусӣ гузашта наметавонанд. Масалан инҳо метавонанд, лоиҳаҳои марбут ба соҳаҳои амният, ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, инфрасохтори энергетикӣ ва нақлиётӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ бошанд. Дар ҳар яке аз ин соҳаҳо назорати доимӣ талаб карда, давлат барои сифати хизматрасонӣ, сиёсати тарифӣ, риояи қоидаҳои бехатарӣ, танзими рақобат ва ғайра чораҳои самарабах меандешанд. Маҳз дар ҳамин соҳаҳое, ки чун қоида аз ҷониби давлат назорат карда мешаванд, вале даромади зуди молиявӣ намедиҳанд, шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ таърихан инкишоф ёфтааст. Моҳияти ин механизм аз он иборат аст, ки органҳои давлатӣ ва маъмурӣ объектҳои соҳаҳои номбурдаро барои истифодаи муваққатии дарозмуҳлат ва миёнамуҳлат ба ихтиёри бахши хусуӣ медиҳанд ва ҳуқуқи танзим ва назорати фаъолияти онҳоро нигоҳ медоранд.

Якҷоя кардани имконият ва захираҳои бахши ва давлат дар доираи лоиҳаҳои мушаххас афзалиятҳои иловагии рақобатии онҳоро ташкил медиҳанд. Тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, бахши хусусӣ дар муқоиса бо бахши давлатӣ дорои ҳаракати бештар, суръати қабули қарорҳо, қобилияти навоварӣ ва хоҳиши ҷустуҷӯи такмили техникӣ ва технологӣ барои таъмини рақобатпазирӣ мебошад. Мақомот, дар навбати худ, метавонанд татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ тавассути эҷоди заминаи устувори меъёрӣ, гузаронидани фаъолияти ташкилӣ, аз ҷумла ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин истифодаи фишангҳои молиявию иқтисодӣ: субсидияҳо, кафолатҳо, андозбандии ҳавасмандӣ ва дигар намудҳои дастгирӣ ва имтиёзҳоро пешниҳод намояд[5].

Қайд кардан ба маврид аст, ки шарикии давлат ва бахши хусусӣ на ҳамчун ҳама гуна ҳамкории давлат ва бизнес, ки ба ноил шудан ба натиҷаи фоиданоки иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тамоми усулҳои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ метавон ҳамчун

ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ тасниф карда шавад. Аз 28- уми декабри соли 2012 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», ки талаботҳоро нисбати лоиҳаҳое, ки ба ин категория дохил мешаванд, возеҳ ва равшан нишон додааст. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ - ҳамкории шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ мебошад[1].

Муносибатҳои шарикии давлат бо бахши бо хусусиятҳои асосии зерин тавсиф мешаванд. Аввалан, шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад ҳам сармоягузорӣ ба иншооти инфрасохторӣ ва ҳам пешниҳоди хадамот бо истифода аз ин иншоот ё истифодаи онҳоро дар бар гирад. Дар ин ҳолат, бунёди иншооти инфрасохтори давлатӣ пурра ё қисман аз ҷониби бахши хусусӣ маблағгузорӣ карда мешавад. Сониян, лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ характери дарозмӯҳлат доранд ва ҳатман расмикунонии шартномавӣ доранд. Сеюм, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ тақсими хатарҳои лоиҳаро байни тарафҳо дар бар мегирад ва чунин мубодила шарти ҳатмӣ барои муносибатҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мебошад[3].

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ, тавре ки зикр гардид, мутаҳид намудани захираҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ мебошад, дар ҳоле ки мувофиқати комили ҳадафҳои онҳо шарт набуда, балки ҳамоҳангсозии мутақобилаи амалҳои онҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои объективии зарурӣ барои татбиқи самараноки лоиҳа кифоят мекунад. Ҳамзамон, ҳарду ҷониб барои иҷрои лоиҳа дар маҷмӯъ масъул буда, барои вазифаҳои ба онҳо гузошташуда масъулияти иловагӣ доранд[4].

Албатта, ин гуна ҳамкорӣ ба ҳарду тараф манфиату бартарӣ медиҳад. Ҳамин тавр, барои шарики давлатӣ он метавонад чунин бартариятҳоро фароҳам биорад:

- ✓ ба даст овардани имкониятҳои иловагӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои мушаххаси ҷамъиятӣ дар ҳаҷми зарурӣ ва дар мӯҳлати зарурӣ;
- ✓ сарфаи захираҳои буҷетӣ тавассути ҷалби сармояи хусусӣ;
- ✓ баланд бардоштани арзиши фондҳои асосии давлатӣ, беҳтар намудани сифати нигоҳ доштан ва истифодабарии техникии онҳо;
- ✓ таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи ҳамкорӣ;
- ✓ ба даст овардани таҷрибаи нави идоракунӣ – дастрасӣ ба ноу-хауи идоравӣ ва технологии шарикони хусусӣ.

Манфиати шарики хусусӣ дар ташаккули муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз инҳо иборат аст:

- ✓ баланд бардоштани арзиши фондхои асосии давлатӣ, бехтар намудани сифати нигох доштан ва истифодабарии техникии онхо;
- ✓ таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи ҳамкорӣ;
- ✓ ба даст овардани таҷрибаи нави идоракунӣ – дастрасӣ ба ноу-хауи идоравӣ ва технологии шарикони хусусӣ.

Манфиати шарики хусусӣ дар ташаккули муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз инҳо иборат аст:

- ✓ баланд бардоштани даромаднокии фаъолият аз ҳисоби сарфаи маблағгузории асосӣ, ки дар натиҷаи татбиқи лоиҳа дар заминаи моликияти давлатӣ ба вуҷуд меояд;
- ✓ ба даст овардани манфиатҳои обрӯ ва имкониятҳо барои ташаккули имиҷи шарики боэътимод;
- ✓ дастрасӣ ба технологияҳое, ки танҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ назорат карда мешаванд;
- ✓ гирифтани имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва кафолатҳои давлатӣ барои қарзҳои бонкӣ;
- ✓ имконияти ба даст овардани дастгирии ҳукумат дар давраи бӯҳрони иқтисодиёт ва ғайра.

Аксар вақт лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар чунин бахшҳои комплекси инфрасохторӣ амалӣ карда мешаванд, ба монанди:

✓ нақлиёт: роҳҳои автомобилгард (автомобилӣ ва роҳи оҳан), қубурҳо, бандарҳо (баҳрӣ ва дарёӣ), инфрасохтори саноатӣ ва муҳандисии фурудгоҳҳо ва дигар нақлиёти ҷамъиятӣ;

✓ таъминоти иҷтимоӣ: инфрасохтори нигаҳдории тандурустӣ, муолиҷаи санаторӣ, маориф, фарҳанг, хизматрасонии иҷтимоӣ, варзиш;

✓ энергетика: истеҳсол, интиқол ва тақсимоти энергияи барқ ва гармӣ, ва дигар иншооти марбути соҳа;

✓ хочагии коммуналӣ: обу коррезӣ, коркарди партовҳои маишӣ, кабудизоркунӣ, объектҳои маишӣ.

Дар доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ муҳити соҳибкорӣ инкишоф меёбад, ки дар натиҷа:

✓ ба буҷаи давлатӣ бештар пардохтҳои андозӣ ворид мегирад;

✓ давлат хароҷоти худро тавассути ҷалби маблағҳои бахши хусусӣ амалӣ мегардонад мекунад;

✓ давлат аз малака, маҳорат, қобилияти соҳибкори хусусӣ ва технология ва ноу-хауи он истифода мебарад;

✓ тараққиёти инфрастрӣ суръат мегирад.

Барои соҳибкории хурд ва миёна, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ муфид аст, зеро:

✓ ин шакли хамкорӣ ба иҷрои тадбирҳои дар шартнома пешбинишуда дар муддати дуру дароз кафолат медиҳад;

✓ барои соҳибкорон дар татбиқи имкониятҳои таҳиякардаашон роҳҳои нав кушода мешаванд;

✓ кафолати давлатӣ дар сармоягузории субъектҳои самараноки бахши хусусӣ вмавҷуд аст;

✓ ба бахши хусусӣ кафолати фоидаи нисбатан кам, вале устувор мегардад.

Ҳамин тариқ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба маънои васеъ иттиҳоди (ҳамкории) муассири давлат ва соҳибкорӣ буда, истифодаи захираҳои бахши хусусиро барои қонеъ гардонидани ниёзҳои ҷамъиятӣ дар бар мегирад. Аслан шарикии давлат ва бахши хусусӣ падидаи ҳамоҳангсозии манфиатҳои мақомоти давлатӣ ва соҳибкорӣ, ҷалби сохторҳои соҳибкорӣ барои бунёд ва идоракунии объектҳое мебошад, ки дар соҳаи қонеъ гардонидани ниёзҳои асосии шахс, давлат ва ҷомеа қарор доранд.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ механизмест, ки ҳам барои бизнес ва ҳам барои давлат имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ба шарофати ин иттиҳод субъектҳои соҳибкорӣ ба манбаъҳои нави даромад дастрасӣ пайдо мекунанд ва давлат имкон пайдо мекунад, ки аз захираҳо ва иқтидори зеҳнии бахши хусусӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳо истифода намояд. Ҳамин тариқ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ системаи махсуси ҳамкории субъектҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусии иқтисодиёт буда, дар асоси принсипҳои баробарии институтсионалӣ, мавҷудият, таъмин ва татбиқи манфиатҳои умумӣ ва хусусии иштирокчиён амал мекунад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» аз 28 декабри соли 2012, таҳти № 907

2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе -2016. 121 саҳ

3. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ: назария ва амалия. М., 2012. С. 28.

4. Мартынов Б.В. Онтология государственно-частного партнёрства в контексте проблемы общего и единичного // Интеллектуальные ресурсы – региональному развитию. 2016. Т. 2. № 1.

5. Хмелевский С.В. Теоретико-методологические подходы к исследованию социального (государственно-частного) партнерства, легитимации интересов бизнес-

структур в процессе взаимодействия с институтами публичной. https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-podhody-k-issledovani yu-sotsialnogo-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-legitimatsii-interesov-biznes/ viewer.

УДК: 631.115.8.

Раҳимов Ҷ.О.

БАҲОДИҲИИ КОМПЛЕКСИИ САМАРАНОКИИ КООПЕРАТИВҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақолаи илмии мазкур самаранокии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва диверсификатсионии кооперативҳои тиҷоратӣ тибқи низоми нишондиҳандаҳои мувофиқ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, тартиби истифодабарии методикаи баҳодиҳии комплексии самаранокӣ дар мисоли кооперативҳои тиҷоратии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *кооперативи тиҷоратӣ, баҳодиҳии комплексӣ, нишондиҳанда, самаранокии иқтисодӣ, самаранокии иҷтимоӣ, самаранокии диверсификатсионӣ, усули ҳисоб.*

Рахимов Дж. О.

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ КООПЕРАТИВОВ

В настоящее статье исследованы экономическая, социальная и диверсификационная эффективность коммерческих кооперативов в соответствии с определенной системой показателей оценки, обоснована порядок применения методики комплексной оценки на примере коммерческих кооперативов Хатлонской области Республики Таджикистан.

Ключевые слова: коммерческий кооператив, комплексная оценка, экономическая эффективность, социальная эффективность, диверсификационная эффективность, методы расчёта.

Rahimov J.O.

COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL COOPERATIVES

In this article the economic, social and diversification efficiency of commercial cooperatives in accordance with the defined system of evaluation indicators is investigated, the procedure for applying the methodology of complex evaluation on the example of agricultural cooperatives of the Khatlon province of the Republic of Tajikistan is substantiated.

Key words: commercial cooperative, complex evaluation, indicator, economic efficiency, social efficiency, diversification efficiency, calculation method.

Самаранокии кооперативи тиҷоратӣ маҷмӯи нишондиҳандаҳои натиҷавие мебошад, ки манфиатнокии молистеҳсолкунандагон, қонеъгардонии талаботҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аъзоёни кооператив, аҳолии деҳотро ба маҳсулот, инчунин ошкоркунии захираҳо ва таҳкимёбии вазъи кооперативҳои тиҷоратиро дар бозор ифода менамояд.

Дар муқаррароти овардашуда намудҳои муҳими самаранокии фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ ҷудо карда шудаанд:

Якум, таърифи додашуда усулҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолиятро тариқи якҷоякунии се унсури зерин муқаррар менамояд:

-самаранокии иқтисодӣ, ки бо ноилгардии нишондиҳандаҳои натиҷавӣ, самаранокии истифодабарии захираҳо ва гирифтани фоида алоқаманд аст;

-самаранокии иҷтимоӣ, ки сатҳи қаноатмандии талаботҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аъзоёни кооператив ва аҳолии деҳотро ба маҳсулот бо нархҳои дастрас ифода менамояд;

-самаранокии диверсификатсионӣ, ки мавҷудияти захираҳоро баҳри таҳкими фаъолнокии бозории кооперативи тиҷоратӣ нишон медиҳад.

Дуюм, таърифи пешниҳодшуда ба ошкор намудани функсияҳои асосии кооперативи тиҷоратӣ мусоидат менамояд.

Сеюм, мафҳуми додашуда дар худ самтнокии фаъолияти кооперативи тиҷоратиро баҳри ҳалли масъалаҳои идоракунӣ пешбинӣ менамояд, зеро самаранокии дар раванди фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва диверсификатсионӣ гирифташуда аслан ченшаванда ва идорашаванда мебошад. Яъне, баҳодиҳии самаранокии фаъолият барои идоракунии ҷории фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ ҳамчун асос хизмат менамояд.

Самаранокии дивесификатсионӣ бошад, ҳамчун заминаи имкониятҳои васеъшавии фаъолият арзёбӣ мегардад. Самаранокии умумимиллӣ бошад, манфиатҳои минтақа ва ҷамеаро дар умум ифода менамояд. Бояд қайд кард, ки байни намудҳои самаранокии кооперативҳои тиҷоратӣ низ робита ва таъсири мутақобила ҷой дорад. Чунончӣ, самаранокӣ иқтисодӣ бо самаранокии иҷтимоӣ ва самаранокии умумимиллӣ таъсири мутақобила доранд. Дар навбати худ, самаранокии умумимиллӣ ба самаранокии иҷтимоӣ таъсиргузор мебошад.

Баҳодиҳии самаранокии фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ аз марҳилаҳои зерин иборат буда метавонад:

- муқаррарсозии мақсади таҳқиқот;
- муайян намудани сарчашмаи маълумотҳои ибтидоӣ, ҳисоби нишондиҳандаҳо дар сатҳи корхонаҳои алоҳида;
- ҳисоби нишондиҳандаҳо аз рӯи намудҳои фаъолият ва намудҳои самаранокӣ;
- муайян намудани усули таҳлили системавии нишондиҳандаҳо (истифодаи усулҳои детерминантӣ ва стохастикии баҳодиҳӣ);
- истифодаи усулҳои ташаккули нишондиҳандаҳои интегралӣ аз рӯи бахшҳо (усулҳои миёнаи баркашида, коэффитсиенти муҳиммият, усули ҷамъкунӣ).

Ҳамзамон, дар муайянсозии самаранокии фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ ба масъалаҳои зерин бояд аҳамият дода шавад:

- чӣ нишондиҳандаҳои натиҷавӣ ва чӣ хароҷоти ноилшавии он бояд пурра ва объективӣ баҳисоб гирифта шаванд;
- бояд талаботи иҷтимоӣ ва иқтисодии аҳолии деҳот ва аъзоёни кооператив қонеъ карда шавад;
- хусусиятҳои фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.

Дар асоси омӯзиши методикаи Храмсова Т.Г. [3, с.231] баҳодиҳии самаранокии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва диверсификатсионии кооперативҳои тиҷоратии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи ҷадвалҳои 1, 2, 3, 4 ва 5 гузаронда мешавад.

Дар ҷадвали 1 низоми нишондиҳандаҳои самаранокии кооперативҳои тиҷоратӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1.-Низоми нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии кооперативҳои тиҷоратӣ

Номгӯи нишондиҳанда	Таснифи нишондиҳанда	Усули ҳисоб
Коэффитсиенти афзоиши ҳаҷми фаъолият	Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми фаъолият	KQ=IQх/IQг, дар ин ҷо, IQх – индекси ҳаҷми фаъолият дар давраи ҳисобӣ; Iqг – индекси ҳаҷми фаъолият дар давраи гузашта
Коэффитсиенти афзоиши фоида	Тағйирёбии фоидаи софро дар ҳаҷми фаъолият нишон медиҳад	Кф=Iфх/Iqг, дар ин ҷо, Iфх – индекси фоиданокӣ дар давраи ҳисобӣ; Iqг - индекси ҳаҷми фаъолият дар давраи гузашта
Коэффитсиенти фоиданокии дороиҳо	Самаранокии истифодабарии сарватҳои маҷмӯиро инъикос менамояд	Кфд=Iфдх/Iфдг, дар ин ҷо, Iфдх – индекси фоиданокии дороиҳо дар давраи ҳисобӣ; Iфдг - фоиданокии дороиҳо дар давраи гузашта
Коэффитсиенти	Ҳаҷми фаъолияти як	Кмм = Iммх/Iммг, дар ин ҷо, Iммх-

афзоиши маҳсулнокии меҳнат	корманди миёнаруйхатро ифода менамояд.	индекси маҳсулнокии меҳнат дар давраи ҳисобӣ, Іммг - индекси маҳсулнокии меҳнат дар давраи гузашта
Коэффитсиенти афзоиши сармояи худӣ	Андозаи фоидаро ба як сомонии сармояи асосӣ муайян менамояд	Ксх=Rсхҳ/Rсхг, дар ин ҷо, Rсхҳ – даромаднокии сармояи худӣ дар давраи ҳисобӣ, Rсхг - даромаднокии сармояи худӣ дар давраи гузашта
Коэффитсенти худмухтории молиявӣ	Мустақилият ташкилотро аз воситаҳои ҷалбӣ нишон медиҳад	Кхм=Іхмф/Іхмг, дар ин ҷо, Іхмф – индекси худмухтории молиявӣ дар давраи ҳисобӣ, Іхмг - индекси худмухтории молиявӣ дар давраи гузашта
Коэффитсенти даромаднокӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ	Фоидаи софро ба як сомонии сармоягузорӣ	Кдс=Ідсҳ/Ідсг, дар ин ҷо, Ідсҳ – индекси даромаднокӣ аз сармоя-гузориҳо дар давраи ҳисобӣ, Ідсг - индекси даромаднокӣ аз сармоя-гузориҳо дар давраи гузашта

Тибқи методикаи баҳодиҳии самаранокии кооперативҳо чор сатҳи ноилгардии он пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Баҳодиҳии натиҷаҳои самаранокии иқтисодии кооперативҳои тиҷоратӣ

Нишондиҳанда	Қиммати индекс	Ранги шартӣ	Баҳодиҳии натиҷаҳо
	0,40	3	Самаранокии иқтисодии баланд
	0,01	2	Самаранокии иқтисодии миёна
	0,00004	1	Самаранокии иқтисодии паст
	Аз 0 хурд ё ҳисоб номумкин аст	0	Самаранокии иқтисодии манфӣ

Қиммати индекси самаранокии иқтисодӣ тариқи зерин муайян карда мешавад: Іс = Д/Х *К1*К2*К3 *α , (1),

дар ин ҷо, Д- ҳаҷми даромад аз фаъолияти асосӣ; Х – маблағи хароҷоти фаъолияти асосӣ;

К1 – коэффитсиенти баинобатгирандаи ҳиссаи бозори кооперативҳои тиҷоратӣ дар ҳудуди вилояти Хатлон. Коэффитсиенти мазкур дар мавриди самаранокии иқтисодии баланд ҳамчун 1,0 дар мавриди самаранокии иқтисодии миёна ҳамчун 0,40, самаранокии иқтисодии паст ҳамчун 0,1 қабул гардидаанд.

К2 – коэффитсиенти баинобатгирандаи истеҳсоли маҳсулот ба сари аҳолӣ. Коэффитсенти мазкур барои самаранокии иқтисодии баланд ҳамчун 1,0 самаранокии иқтисодии миёна ҳамчун 0,50 ва самаранокии иқтисодии паст ҳамчун 0,01 қабул гардидааст.

К3 - коэффитсиенти баинобатгирандаи ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба сари аҳолӣ. Коэффитсенти мазкур барои самаранокии иқтисодии баланд ҳамчун 1,0 самаранокии иқтисодии миёна ҳамчун 0,11 ва самаранокии иқтисодии паст ҳамчун 0,1 қабул гардидааст.

α – коэффитсиенти дисконтӣ, ки бо формулаи зерин муайян карда мешавад: α = Ем*(1+ Ем)t-1/(1+ Ем)t-1 , (2),

дар ин ҷо, Ем – меъёри маблағгузориҳо (Ем = 0,15).

Агар индекси самаранокии иқтисодии паст ба 0,04*10-4 баробар гардад, - қиммати он паст аст, зеро коэффитсентҳои ҳисобшуда пастанд.

Агар индекси самаранокии иқтисодии миёна ба 0,01 баробар гардад, - қиммати он баланд нест, зеро коэффитсентҳои ҳисобшуда пастанд.

Агар индекси самаранокии иқтисодии баланд ба 0,4 баробар гардад, - қиммати он паст ва наздик ба 0,5 аст, зеро коэффитсентҳои ҳисобшуда баланданд. Қиммати индекс ба ҳамин монанд барои самаранокии иҷтимоӣ ва диверсификатсионӣ низ ҳисоб карда мешавад. Самаранокии иҷтимоӣ қонеъ будани талаботи иҷтимоӣ ва иқтисодии аҳолии деҳот ва саҳмдоронро барои маҳсулот ифода менамояд.

Дар асоси баҳодиҳии самаранокии иҷтимоии фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ нишондиҳандаҳои зерин дар ҷадвали 3 пешниҳод ва асоснок карда шудаанд.

Ҷадвали 3.- Низоми нишондиҳандаҳои самаранокии иҷтимоӣ

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Усули ҳисоб
Коэффитсиенти афзоиши ҷойҳои корӣ	Кҷк=ІҶКҳ/ІҶКг, дар ин ҷо, ІҶКҳ – индекси ҷойҳои кории нав дар давраи ҳисобӣ; ІҶКг – индекси ҷойҳои кории нав дар давраи гузашта
Коэффитсиенти афзоиши ҳаҷми хариди маҳсулот аз аҳолӣ	КQх=IQXҳ/IQXг, дар ин ҷо, IQXҳ – индекси афзоиши ҳаҷми хариди маҳсулот аз аҳолӣ дар давраи ҳисобӣ; IQXг - индекси афзоиши ҳаҷми хариди маҳсулот аз аҳолӣ дар давраи гузашта
Коэффитсиенти афзоиши шумораи саҳмдорон	КЧп=ІСҳ/ІСг, дар ин ҷо, ІСҳ -индекси афзоиши шумораи саҳмдорон дар давраи ҳисобӣ; ІСг - индекси афзоиши шумораи саҳмдорон дар давраи гузашта
Коэффитсиенти таносуби афзоиши саҳмдорон ба фоидаи соф	КЧпп=ІСФСҳ/ІСФг, дар ин ҷо, ІСФСҳ – индекси таносуби шумораи саҳмдорон ба фоидаи соф дар давраи ҳисобӣ; ІСФг - индекси таносуби шумораи саҳмдорон ба фоидаи соф дар давраи гузашта
Коэффитсиенти таносуби ҳақгузории меҳнат ба ҳадди ақали зиндагонӣ	Кзп=ІҲМҳ/ ІҲМг, дар ин ҷо, ІҲМҳ – индекси афзоиши музди меҳнати миёна ба ҳисоби ҳадди ақали зиндагонӣ дар давраи ҳисобӣ; ІҲМг – индекси афзоиши музди меҳнати миёна ба ҳисоби ҳадди ақали зиндагонӣ дар давраи гузашта
Индекси сатҳи нархҳои молу хадамот	Ін=ІНҳ/ІНг, дар ин ҷо, ІНҳ -индекси нархҳо дар давраи ҳисобӣ; ІНг -индекси нархҳо дар давраи гузашта
Афзоиши ҳаҷми фаъолият ба сари аҳолӣ	КQ=IQҳ/IQг, дар ин ҷо, IQҲ – индекси ҳаҷми фаъолият ба сари аҳолӣ дар давраи ҳисобӣ; IQг – индекси ҳаҷми фаъолият ба сари аҳолӣ дар давраи гузашта

Самаранокии диверсификатсионӣ захираҳо ва таҳким ёфтани ҳолати бозории кооперативҳои тиҷоратиро ифода менамояд. Кооперативҳои тиҷоратӣ дар раванди фаъолият дар мавриди тағйирёбии дараҷаи афзоиш ва самтҳои рушди иқтисодиёт водор мегардад, ки дар муборизаи рақобатӣ ба зарурати диверсификатсияи фаъолияти худ дучор мегардад. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 4 низоми нишондиҳандаҳои самаранокии диверсификатсионии фаъолияти кооперативи тиҷоратӣ пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 4.- Низоми нишондиҳандаҳои самаранокии диверсификатсионии фаъолияти кооперативи тиҷоратӣ

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Усули ҳисоб
Коэффитсиенти афзоиши фоидаи соф аз ҳисоби намудҳои нави фаъолият	Кфс=ІФСҳ/ІФСг, дар ин ҷо, ІФСҳ – индекси фоидаи соф аз ҳисоби намудҳои нави фаъолият дар давраи ҳисоботӣ; ІФСг – индекси фоидаи софи аз ҳисоби намудҳои нави фаъолият дар давраи дар давраи гузашта

Коэффитсиенти афзоиши фоида нисбат ба зиёдшавии аъзоёни кооператив	Кфк=Іфкх/Іфкг, дар ин ҷо, индекси афзоиши фоида ба зиёдшавии аъзоёни кооператив дар давраи ҳисобӣ, Іфкг - индекси афзоиши фоида ба зиёдшавии аъзоёни кооператив дар давраи гузашта
Коэффитсенти даромаднокии фаъолият аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми фаъолият	Кр=Ідфх/Ідфг, дар ин ҷо, индекси афзоиши даромаднокӣ ҳисоби афзоиши ҳаҷми фаъолият дар давраи ҳисобӣ; индекси афзоиши даромаднокӣ ҳисоби афзоиши ҳаҷми фаъолият дар давраи гузашта

Дар асоси баҳодиҳии диверсификатсионии самаранокии кооперативҳои тиҷоратӣ дар ҷадвали 5 чор сатҳи ноилгардии онҳо пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 5.- Баҳодиҳии натиҷаҳои самаранокии диверсификатсионии кооперативҳои тиҷоратӣ

Нишондиҳанда	Қиммати индекс	Ранги шартӣ	Баҳодиҳии натиҷаҳо
	0,40	3	Самаранокии дивесификатсионии баланд
	0,01	2	Самаранокии дивесификатсионии миёна
	0,00004	1	Самаранокии дивесификатсионии паст
	Аз 0 хурд ё ҳисоб номумкин аст	0	Самаранокии дивесификатсионии манфӣ

Дар ин маврид, зарур аст, ки сатҳи самаранокиии кооперативҳои кишоварзиро бо ҳисоб намудани индекси миёна аз бузургии ҷузъии индекси самаранокии иқтисодӣ, индекси самаранокии иҷтимоӣ, индекси самаранокии диверсификатсионӣ муайян намоем.

Ҳисобҳо нишон доданд, ки қимати коэффитсиенти рушди 14 кооперативи тиҷоратии вилояти Хатлон аз сатҳи 1,0 баланд буда, нишондоди рушди 12 кооперативи кишоварзӣ аз сатҳи 1,0 паст мебошанд (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6.- Баҳодиҳии комплексии самаранокии кооперативҳои тиҷоратии вилояти Хатлон

Номгуйи кооперативҳо	Индекси намудҳои самаранокӣ			Баҳодиҳии комплексии самаранокӣ	
	иқтисодӣ	иҷтимоӣ	диверсификатсионӣ	Индекси миёнаи самаранокӣ	Мавқеи ишғолкарда
1. КТ ба номи «Э.Раҳмон»	2,04	1,09	0,83	1,32	1
2. КИ «Раҳмонҷон»	1,27	1,08	1,07	1,14	2
3. КИ «Сомонҷон»	1,26	1,05	0,98	1,10	3
4. КТ «25-солагии ҶТ»	1,07	0,99	1,18	1,08	4
5. КТ ба номи «С.Ҷумъаев»	1,19	1,04	0,99	1,07	5
6. КТ ба номи «Бобои Рауф»	1,06	1,30	0,81	1,06	6
7. КТ «Шоҳи Аҳмадҷон»	1,15	1,12	0,90	1,06	6
8. КТ «Дӯстӣ-60»	1,15	1,05	0,95	1,05	7
9. КТ «Авесто»	1,15	1,04	0,96	1,05	7
11. КТ «Кӯлоб»	1,09	1,01	1,02	1,04	8
10. КТ «Оби тоза»	1,07	1,03	1,03	1,04	8
12.КТ «Серғайрат»	1,07	0,99	1,05	1,04	8
13. КТ ба номи «Т.Исанкулов»	1,00	0,96	1,08	1,01	9

14. КТ «Самар-И»	1,08	1,12	0,80	1,00	10
15.КТ ба номи «Эшбек Сатторов»	1,01	1,05	0,89	0,99	11
16. КТ «17 ҳизб»	1,09	1,01	0,86	0,99	11
17. КТ ба номи «Эргаш Султонов»	1,02	1,00	0,92	0,98	12
18. КТ ба номи «Ҳоҷӣ Зокир»	1,04	1,04	0,86	0,98	12
19. КТ «Бадахшон»	1,00	1,00	0,88	0,96	13
20. КТ «Нуфузи Вахш»	0,99	1,03	0,82	0,95	14
21. КТ «Навкор»	0,98	0,96	0,92	0,95	14
22. КТ «Бобосаид»	0,94	1,01	0,87	0,94	15
23. КТ ба номи «Ҳошимов Ҳ.»	0,86	0,99	0,98	0,94	15
24. КТ «Шамшод-05»	0,91	0,93	0,95	0,93	16
25. КТ «Кишоварз- 2»	0,92	0,94	0,93	0,93	16
26. КТ «Амударё»	0,90	0,94	0,85	0,90	17

Сарчашма: *Ҳисоботи солонаи кооперативҳои тиҷоратии вилояти Хатлон дар солҳои 2021-2022 ва ҳисобкуниҳои муаллиф* [3]

Аз руйи натиҷаҳои баҳогузорӣ дар мавқеи аввал кооперативи тиҷоратии ба номи «Э.Раҳмон» бо индекси миёнаи 1,32, дар ҷойи дуюм - кооперативи «Раҳмонҷон» бо индекси миёнаи 1,14, дар мавқеи сеюм кооперативи «Сомонҷон» бо индекси миёнаи 1,10 қарор доранд.

Кооперативҳои «Амударё», «Кишоварз-2», «Шамшод-05», ба номи «Ҳошимов Ҳ.», «Бобосаид»-ро зарур аст, ки ҷиҳати дуруст сафарбар намудани захираҳои дарихтиёрдоштаашон аз таҷрибаи кооперативҳои муваффақ истифода бурда, фаъолияти худро тағдиди назар намоянд.

Методикаи баҳодиҳии комплексии самаранокии фаъолияти кооперативҳои тиҷоратӣ бартариҳои зеринро дорад:

-натиҷаҳо ва хароҷоти ҳамаи иштирокдорони фаъолияти кооператсияи кишоварзиро (корхонаҳо, харидорон, аъзоёни кооператив ва давлат) ба инобат мегирад;

- таҳлили иттилооти ибтидоӣ гузаронда мешавад, ки ин дар навбати худ имконияти ҳосил намудани қиммати муайяни нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолиятро таъмин менамояд;

- баҳодиҳӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногун гузаронда мешавад;

-барои баҳодиҳии самаранокии фаъолият дараҷаи таъсироти омилҳо ба натиҷаҳои молиявӣ муайян карда мешавад.

Адабиёт:

1.Бабаджонов Д.Д. Перспективы формирования и развития аграничесого сектора сельского хозяйства Таджикистана. –Душанбе: Ирфон, 2010

2.Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. - Московский комсомолец, 1993. - С.114.

3.Храмцова Т.Г. Потребительская кооперация: методология оценки социально-экономического потенциала. Новосибирск: СибУПК,2010.-332 с.

4. Ҳисоботи солонаи кооперативҳои тиҷоратии вилояти Хатлон дар солҳои 2021-2022

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Раҳмонзода М.Н.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНФОРМАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Мақола ба нақш ва аҳамияти технологияи информатсионӣ дар рушди тиҷорати электронӣ бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур рушди маркетинги инноватсионии ширкатҳои пешрафта мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки муаллиф хусусиятҳои хоси маркетинги инноватсионӣ дар асоси коркарди олимони соҳа омӯхта, роҳҳои баландбардории онро пешниҳод намудааст. Инчунин, муаллиф дар мақола намудҳои асосии инноватсия, мушкилоти маъмулӣ ҳангоми ташкили маркетинг ва принсипҳои асосии тадқиқотбариро дида баромадааст. Бояд қайд намуд, ки дар мақолаи мазкур барномаҳои истифодашавандаи компютерӣ ва мутахассисони соҳа, ки барои рушди маркетинги инноватсионӣ мусоидат хоҳанд кард, ба таври васеъ нишон дода шудааст. Ба ақидаи муаллиф тадқиқоти маркетингии бозор барои фаъолияти ширкат самаранокии зиёдтар дорад. Пойгоҳи додаҳо яке аз манбаъҳои мукаммал ва муассири иттилоот ба ҳисоб меравад. Дастрасӣ ба он, ки чандин маротиба самаранокии таҳқиқоти гуногунро афзоиш ва имконият медиҳад, ки қариб якбора мушкилоти маркетинг ҳал карда шавад.

Калидвожа: иқтисодиёт, маркетинг, технологияи иттилоотӣ, инноватсия, идоракунӣ, тиҷорати электронӣ, тадқиқотбарӣ, марҳила, истеҳсолот, рушд, тараққиёбӣ.

Рахмонзода М.Н.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Статья посвящена роли и значению информационных технологий в развитии электронного бизнеса. В данной статье исследуется развитие инновационного маркетинга передовых компаний. Следует отметить, что автор на основе работ ученых данной области изучил особенности инновационного маркетинга и предложил пути его совершенствования. Также в статье автор рассмотрел основные виды инноваций, распространенные проблемы в организации маркетинга и основные принципы исследований. В данной статье показаны широко используемые компьютерные программы и специалисты отрасли, которые будут способствовать развитию инновационного маркетинга. По мнению автора, исследование рынка более эффективно для деятельности компании. База данных является одним из наиболее полных и эффективных источников информации. Доступ к нему, многократно повышающий эффективность различных исследований, позволяет практически мгновенно решать маркетинговые задачи.

Ключевые слова: экономика, маркетинг, информационные технологии, инновации, управление, электронный бизнес, исследования, этап, производство, разработка, разработка.

Rahmonzoda M.T.

ROLE AND IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE

The article is devoted to the role and importance of information technologies in the development of electronic business. This article examines the development of innovative marketing of leading companies. It should be noted that the author, based on the works of scientists in this field, studied the features of innovative marketing and proposed ways to improve it. Also in the article, the author considered the main types of innovations, common problems in the organization of marketing and the basic principles of research. It should be noted that this article shows widely used computer programs and industry experts who will contribute to the

development of innovative marketing. According to the author, market research is more effective for the company's activities. The database is one of the most complete and effective sources of information. Access to it, which greatly increases the effectiveness of various studies, allows you to almost instantly solve marketing problems.

Key words: economics, marketing, information technology, innovation, management, e-business, research, stage, production, development, development.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, чи дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва чи дар сатҳи як кишвари алоҳида инноватсия яке аз омилҳои асосии рушди на танҳо соҳаҳои иқтисодиёт, балки тамоми иқтисодиёти миллӣ мебошад. Дар ин марҳила ба чунин соҳаҳо, монанди ҷорӣ намудани технологияи сарфаи ресурс, бепартов истеҳсол намудан ва кам кардани арзиши аслии маҳсулот, инчунин таъмини рақобатпазирии хоҷагии халқ нигаронида шудааст. Олимони истеҳсолот Нефедова Е.А., Чернышева Ю.С., Вакурова Н.В., Голубева К.А. дар тадқиқоти худ қайд мекунанд, ки маркетинги инноватсионӣ яке аз соҳаҳои фаъолтарин дар ҷаҳон аст ва вазъи ӯ кайҳо боз дар сатҳи хеле баланди рушд қарор дорад [8, С.-157].

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ рушди хадамоти электронӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Бозори хидматҳои электронӣ як қисми асосии соҳаи хидматрасонӣ мебошад, ки дар он маҳсулоти гуногун ба ниёзмандон дар шакли электронӣ пешниҳод карда мешаванд. Бо рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, давра ба давра хизматрасониҳои нав ҷорӣ карда мешаванд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла дар асоси афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, пеш аз ҳама, суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ гардид. Ба шарофати бомуваффақият ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ вазъи воқеии иқтисодиёти кишварҳо ба куллӣ тағйир ёфт [7, С.-57] ва технология унсури боэътимоди рушди соҳаҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Дар шароити муосир, тиҷорати электронӣ барои ҳар як шахс имкониятҳои нав фароҳам меорад ва онро барои корбарон нисбат ба тиҷорати муқаррарӣ осонтар мекунад. Албатта, тиҷорати электронӣ нисбат ба тиҷорати анъанавӣ бартариҳои зиёд дорад. Дар шароити муосир тиҷорати электронӣ асосан тавассути Интернет сурат мегирад. Қобили зикр аст, ки Интернет дар шароити имрӯза ба яке аз хидматҳои маъмултарин табдил ёфтааст.

Шароити муосири рақобат дар бозор таваҷҷӯҳи илмӣ ва амалиро ба проблемаи баланд бардоштани самаранокии маркетинг ба вуҷуд меорад. Тиҷорати дохилӣ дар вазъияте оғоз меёбад, ки муваффақият асосан аз андозаи дороиҳои моддии соҳибкор муайян карда мешавад. Пеш аз ҳама, омилҳои муайянкунандаи муваффақияти тиҷорат қобилияти ширкат барои зуд эҷод кардан ва инкишоф додани асосҳои амалиёти муассир дар шароити босуръат рушдёбандаи бозор мебошад. Аз ин лиҳоз, дороиҳои ғайримоддии маркетинг – тамғаҳои молӣ, пойгоҳи додаҳо ва механизмҳои ҳамкорӣ бо истеъмолкунанда-гон, донистани бозор ва рафтори истеъмолкунандагон, қобилияти таҳия ва татбиқи стратегияҳо ва технологияҳои бозорӣ таваҷҷӯҳи зиёд доранд.

Барои рушди маркетинг, ширкатҳо бояд маълумоти кофӣ дар бораи маркетинги инноватсионӣ дошта бошанд. Ин имконият медихад, ки талаботи замони мо конеъ гардонда шавад.

Асосгузори назарияи инноватсия Ҷозеф Шумпетер инноватсияро (мутобиқсозии нав) ҳамчун воситаи ба даст овардани даромад барои тиҷорат арзёбӣ кардааст. Шумпетер дар китоби илмии худ «Назарияи рушди иқтисодӣ», ки соли 1912 нашр шудааст, 5 тағйироти умумиро дар рушди иқтисодиёт муайян кардааст:

- истифодаи таҷҳизоти нав, равандҳои нави технологӣ ё таъминоти нави бозори маҳсулот (хариду фурӯш);
- фурӯши маҳсулот бо вазифаҳои нав;

- истифодаи ашьёи хоми нав;
- тағйироти ташкили истеҳсолот ва таъминоти моддию техникии он;
- ташкили бозорҳои нави фурӯш.

Олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба рушди тиҷорати электронӣ ва маркетинги инноватсионӣ таҳқиқоти зиёде анҷом додаанд ва як гурӯҳ қайд мекунад, ки маркетинг як системаи идоракунии корхона аст, ки ба принсипҳои маркетинг, яъне мутобиқсозии тамоми сохторҳо ва хизматрасониҳои корхона асос ёфтааст. Ба талаботи истифодабарандагон дар шароити муосир [5, с.-228] гурӯҳи дигар қайд мекунад, ки "Маркетинги инноватсионӣ" мафҳуми нисбатан нав аст. Он дар робита ба рушди технологияи пешрафта ба миён омадааст [4, с.-166], гурӯҳи сеюм бар он назаранд, ки маркетинги инноватсиони ба омӯзиши бозори маҳсулоти нав ва ҷустуҷӯи рафтори рақобатии корхона нигаронида шудааст [8, с.-98]. Инчунин қайд карда мешавад, ки хусусиятҳои асосии ин марҳалаи рушди саноат баланд бардоштани самаранокии технологияҳои иттилоотӣ, кам кардани ҳаҷми таҷҳизот ва хароҷоти хариди он, баланд бардоштани эътимоднокӣ ва роҳандозии алоқа байни терминалҳои воқеъ дар минтақаҳои гуногуни кишвар мебошанд. Дар саросари ҷаҳон тавсеаи истифодаи шабакаҳо инчунин маркетинги беҳтари инноватсиониро таъмин менамояд [3, с.-203].

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки маркетинги инноватсионӣ як шакли нави маркетинг буда, ба мунтазам баланд бардоштани сифати маҳсулот, хизматрасонӣ ва усулҳои ҷалби мизоҷон асос ёфта, хариду фурӯш тавассути Интернет сурат мегирад. Барои самаранокии механизмҳо мутахассисон бояд ду объектро муттаҳид кунанд: маркетинг ва инноватсия.

Дар шароити муосир маркетинги инноватсионӣ як шакли фаъолияти иқтисодӣ ва истеҳсолии ширкат муайян карда мешавад, ки ба идоракунии навоварӣ, танзими истеҳсолот ва фурӯш дар асоси тадқиқот ва муҳимтар аз ҳама, таъсир расонидан ба бозор тавассути ҷорӣ намудани маҳсулоти нав равона карда шудааст, ба рушди тиҷорати электронӣ нигаронида шудааст.

Ҳукумати электронӣ яке аз падидаҳои дурахшони тамоюлҳои муосир - компютеризатсия ва ташкили ҷомеаи иттилоотӣ ва тиҷорати электронӣ ба ҳисоб меравад [2, с.-143]. Ба андешаи мо, мафҳуми ҳукумати электронӣ соддагардонии воқеии дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои давлатиро дар назар дорад. Имкони сарфаи вақт тавассути бевақтии шаб дар навбат истодан барои фаъолияти мақомоти давлатӣ чандон мусоид нест ва бешубҳа бартарии истифодаи ҳукумати электрониро нишон дода, арзиш ва аҳамияти онро бештар мекунад.

Тиҷорати электронӣ танҳо дар бораи маҳсулот ва технологияҳои нав аст. Мафҳуми маҳсулоти инноватсионӣ бештари маҳсулоти аслӣ, вариантҳои мукаммал ё такмили маҳсулоти мавҷуда, инчунин тамғаҳои наверо дар назар дорад, ки натиҷаи фаъолияти ширкати истеҳсолии корҳои илмӣ-тадқиқотӣ мебошанд [4, с.-75]. Тиҷорати электронӣ муносибати мунтазами истеҳсолкунандаро ба идоракунӣ тавассути инноватсия ва миёнаравҳо (фурӯшандагон), идоракунии фурӯши навоварӣ ва ба харидорон дар идоракунии навовариҳои харидшуда инъикос мекунад.

Дар айни замон ихтисоси тиҷорати электронӣ нисбатан заиф аст. Новобаста аз ин, аллакай якчанд усулҳои танзимро дар ин самт метавон номбар кард. Хусусиятҳои тиҷорати электронӣ аз рӯи хусусиятҳои қаламрави он ва пешниҳоди маҳсулот дар он муайян карда мешаванд. Дар асоси ин нишондиҳандаҳо, усулҳо ва воситаҳои маркетинг муайян карда мешаванд.

Тиҷорати электронӣ ин фаъолият дар бозори инноватсионист, ки ба эҷод ва муайян кардани ниёзҳо бо мақсади қонеъ кардани талабот ва дархостҳои ҳадди аксар нигаронида шудааст. Ин на танҳо ба бозор баровардани мол ва маҳсулоти тайёр, балки бо идоракунии протсесси ташкили он бо назардошти талаботи бозор алокаманд аст. Тиҷорати электронӣ дар рушди маркетинги инноватсионӣ саҳми назаррас мегузорад. Хусусиятҳои зерини маркетинги инноватсиониро метавон қайд кард, ки дар расми зерин

оварда шудаанд.

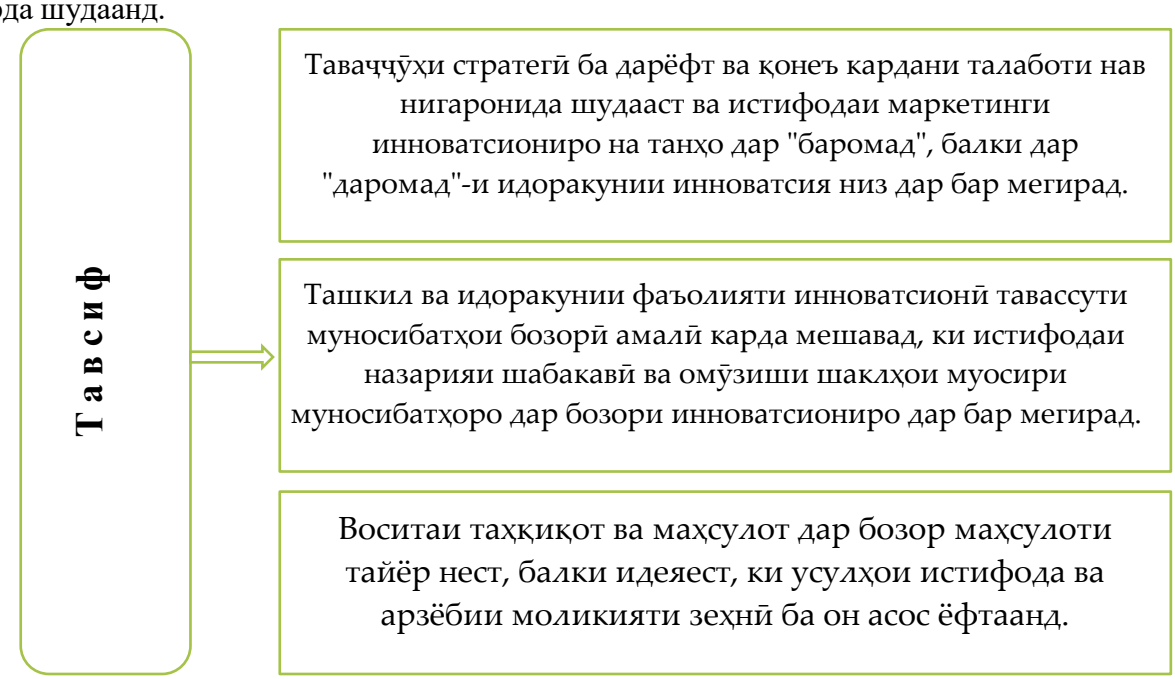

Расми 1. Хусусиятҳои маркетинги инноватсионӣ

Консепсияи маркетинг як системаи ғояҳо барои таҳлил, банақшагирӣ ва идоракунии истеҳсолот, талабот ва фурӯш мебошад. Консепсияи маркетинги инноватсионӣ мақсади фаъолияти инноватсионии истеҳсолкунандаро дар бозор тафсир намуда, ба қонеъ гардонидани талаботи гурӯҳи муайяни истеъмолкунандагон нигаронида шудааст.

Дар асоси ин, гуфтан бамаврид аст, ки дар шароити муосир се намуди фаъолияти инноватсионии маркетинг васеъ истифода мешавад.

Намудҳои асосӣ		
Роҳҳои нави пешбурди тиҷорат	Эҷоди маҳсулот ё хидматҳои инноватсионӣ	Ҷустуҷӯи аудиторияи нави мақсаднок

Расми 2. Намудҳои асосии инноватсия дар маркетинг

Ҳар як намуди инноватсия метавонад бо корхонаҳо ё лоиҳаҳои гуногун, бо маҳсулот ё хидматҳои мушаххас алоқаманд бошад.

Аз ин лиҳоз, маҳсулоте, ки дар як бозор мавҷуд аст, ҳангоми ворид шудан ба бозоре, ки қаблан вуҷуд надошт, метавонад навоварӣ шавад. Аз хориҷи кишвар ба бозор ворид намудани технологияи нав ё ҷорӣ намудани модели нави ташкилӣ дар ширкат бар асоси моделҳои идоракунӣ, ки воқеан дар ин ширкатҳо истифода мешаванд, дар ин замина ҳамчун маҳсулоти навоварӣ амал мекунанд. Дар кори худ шумо метавонед модели кишварҳои пешрафтаро аз нуқтаи назари инноватсия истифода баред. Мактаби байналмилалии INSEAD дар Донишгоҳи Корнел ва Созмони ҷаҳонии моликияти зеҳнӣ ҳамасола феҳристи кишварҳои пешрафтаи рушди инноватсияро пешниҳод мекунанд. Тавре Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ қайд мекунад, дар соли 2022 Швейтсария, Амрико, Нидерландия ва Кореяи Ҷанубӣ пешсафони рушди инноватсия номида шуданд [9].

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёре аз ширкатҳое, ки ба таҳқиқоти маркетингӣ машғуланд, аксаран барои таҳлили маълумоти бадастомада аз маҷмӯи хеле маҳдуди воситаҳои таҳлилӣ истифода мебаранд, баъзан ҳатто бе истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ. Дар айни замон, барномаҳое мавҷуданд, ки метавонанд барои коркарди иттилооти маркетинг истифода шаванд. Сабаби асосии суст тараққӣ кардани саноат, албатта, нодуруст истифода бурдани

технологияи ҳозиразамон мебошад. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар маркетинг сифат ва самаранокии қабули қарорҳоро беҳтар мекунад, ки боиси баланд шудани рақобатпазирии корхонаҳо ва беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодии онҳо мегардад.

Дар айни замон дар кишвар дар марҳилаи дарки аҳамияти маркетинг барои фаъолияти муваффақонаи корхона қарор дорад. Агар дар солҳои аввали тағйироти бозор воситаи асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона беҳтар намудани андозбандӣ ба ҳисоб мерафт, ҳоло бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ дар асоси истифодаи системаҳои муосири иттилоотӣ афзоиши фоида ба даст оварда мешавад. Мутаассифона, роҳбарони бисьёр корхонаҳо то ҳол аз технологияи информатсионӣ барои пешрафти кор ва пешниҳоди молу махсулоти худ самаранок истифода намебаранд. Дар воқеъ, ин савол яке аз саволҳои муҳимтарин аст. Агар фаъолияти корхонаҳои кишварро таҳлил кунем, мебинем, ки дар корхонаҳо аз технологияҳои иттилоотӣ, бахусус интернет самаранок истифода намебаранд, ки ин аз нарасидани мутахассисони ин соҳа гувоҳӣ медиҳад.

Тавре ки таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, барои рушди маркетинги инноватсионӣ аз технологияҳои иттилоотӣ самаранок истифода бурдан лозим аст. Дар шароити муосир рушди маркетинги инноватсионӣ ё худи маркетинги шабакавӣ хеле зарур аст, ки натиҷаи он пурра дар график бо даромад бо доллари ИМА нишон дода шудааст.

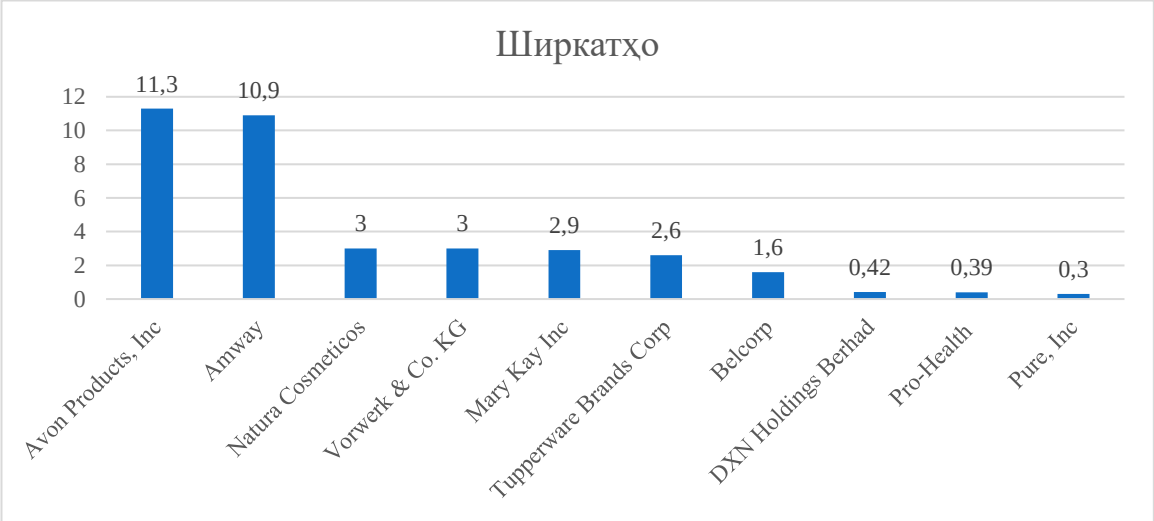

Диаграммаи 1. Даҳ ширкати пешқадам, ки фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи принсипи шабака ташкил карда шудааст.
(Ҳисобҳои муаллиф дар асоси (mlm-pro.ru)

Тиҷорати электронӣ барои рушди маркетинги инноватсионӣ як қатор бартариҳоро пешниҳод мекунад, аз қабили:

- Мизоҷон метавонанд маҳсулотро ба осонӣ пайдо кунанд;
- Роҳи зудтарин барои фурӯш ва харид;
- Дастрасӣ 24/7 аз ҳар гӯшаи ҷаҳон;
- Оғоз кардан, идоракунии тиҷорати худ осон ва содда аст;
- Сайт метавонад ба таври дақиқ танзим карда шавад, то ба мизоҷони шумо мувофиқ бошад;
- Имконоти анбор талаб карда намешавад;
- Дӯкони ҷисмонӣ лозим нест.

Шароити муосири бозор аз ширкат талаб мекунад, ки барои нигоҳ доштани мавқеъи худ дар бозор ё пайдо кардани имкониятҳои нав мунтазам вазъи бозорро назорат кунад. Аз ин рӯ, ширкатҳо бояд пайваста тадқиқот гузаронанд.

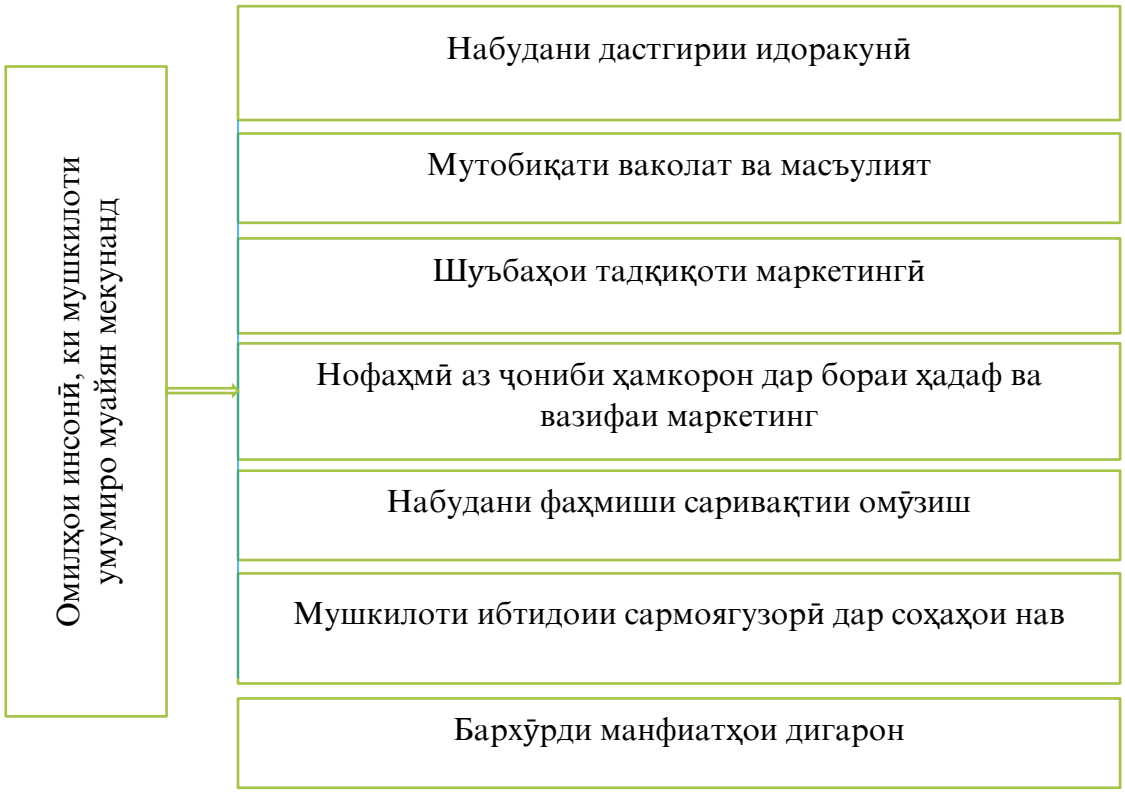

Расми 3. Мушкилоти умумӣ ҳангоми ташкили маркетинги инноватсионӣ

Таъсиси маркетинги имрӯза як кори мураккабест, ки бо монеаҳои зиёд дучор меояд. Мушкилоти дарки вазифа аз ҷониби тобеон (омили инсонӣ), ки дар расми 3 муфассал нишон дода шудааст, назорат ва танзими ҷиддиро талаб мекунад. Онҳо махсусан ҳангоми истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ аёнанд.

Раванди гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ мавҷудияти марҳилаҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати мураккабӣ ва хароҷоти молиявӣ фарқ мекунанд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки системаи таҳқиқоти маркетингӣ дар асоси принсипҳои ҳадди ақали хароҷот барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда таъсис дода шавад.

Дар раванди таҳлил, банақшагирӣ, татбиқ ва мониторинги самаранокии фаъолияти маркетинг, менеҷерҳо ба иттилооти гуногун ниёз доранд, аз ин рӯ, ҳангоми ҷорӣ кардани маркетинг дар корхона, таҳлили муфассали бозори иттилоот барои ҷустуҷӯи манбаъҳои иттилоот барои муассисаи мушаххас зарур аст. Дар айни замон, бозори хизматрасониҳои иттилоотӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии хариду фурӯши хадамоти иттилоотӣ мебошад.

Вазифаи аз ҳама гаронбаҳои фурӯшанда ҷамъоварии маълумотест, ки аз сарчашмаҳои тамоман гуногун ҷамъоварӣ карда мешавад. Усулҳои гуногуни ҷамъоварии маълумот захираҳои назаррасро талаб мекунанд. Ҳангоми ҷамъоварии маълумоти маркетингӣ тавсия дода мешавад, ки ба эътимоднокӣ, намояндагӣ ва эътимоднокии он диққат диҳед.

Тадқиқоти маркетингӣ бояд аз рӯи принсипҳои системанокӣ, мураккабӣ, объективӣ, самаранокӣ, мунтазамӣ ва саҳеҳӣ гузаронида шавад (расми 4). Ҳар яке аз ин принсипҳо ба таври худ муҳиманд, аммо дар якҷоягӣ ва ҳамкории мутақобила онҳо имкон медиҳанд, ки тадқиқоти маркетингӣ таҳия карда шаванд, ки барои қабули қарорҳои оқилонаи идоракунӣ заминаи боэътимод гардад.

Расми 4. Принсипҳои асосии тадқиқоти маркетингӣ

Тадқиқоти бозор барои ширкат самараноктар аст. Пойгоҳи додаҳо яке аз манбаъҳои мукаммал ва самараноки иттилоот мебошад. Дастрасӣ ба он, ки самаранокии таҳқиқоти гуногунро хеле зиёд мекунад, ба шумо имкон медиҳад, ки мушкилоти маркетингро қариб фавран ҳал кунед.

Аксар вақт ширкатҳо бо ҳолатҳое рӯ ба рӯ мешаванд, ки барои гузаронидани тадқиқот вақти кофӣ нест, зеро мушкилоти ба вуҷуд омада дахолати фаврии менеҷеро талаб мекунад ва тадқиқот вақти зиёдро талаб мекунад. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба натиҷаҳои назарраси маркетинг дар шароити маҳдуди захираҳо тавсия дода мешавад, ки технологияҳои муосири иттилоотӣ, ки ба даст овардани натиҷаҳои оптималии иқтисодии корхона нигаронида шудаанд, истифода шаванд, зеро бе истифодаи усулҳои таҳлилӣ ва қабул ҳалли мушкилоти мавҷудаи маркетинг душвор аст. Моделҳо қарорҳои оқилона, иттилоот ва системаҳои дастгирии тасмимро талаб мекунанд. Рушди замонавӣ ва мақсадноки маркетинг ташкили системаи ягонаи иттилоотии маркетингӣ бо модули системаи дастгирии қарорҳо ва истифодаи технологияҳои интернетӣ ҳамчун роҳи арзонтари ҷамъоварии маълумот мебошад.

Интернет ва технологияҳои муосири иттилоотӣ ба имкониятҳо ва вазифаҳои системаи иттилоотии маркетингӣ таъсири назаррас доранд, зеро Интернет имкон медиҳад, ки табақаҳои васеи аҳолӣ ба ҳамкорӣ ҷалб карда шаванд.

Технологияҳои муосири иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки иттилоот зуд ва самаранок ворид, ҳифз, тағир ва таҳлил карда шавад, ки ин фаъолияти шӯъбаи маркетингро самаранок ва беҳтар мекунад.

Дар тиҷорати имрӯза, қабули қарорҳои маркетингӣ метавонад бартарии муҳими рақобатӣ гардад. Фирмаҳо метавонанд аз рақибони худ бартарӣ дошта бошанд. Мафҳуми менеҷмент ба маркетинг нигаронидашуда назарияи анъанавии менеҷментро иваз мекунад, ки он асосан зарурати таҳияи заминаи консептуалии қабули қарорҳои маркетингиро муайян мекунад.

Назарияи қабули қарор як илми мураккаби байнисоҳавӣ буда, дар инкишофи он иқтисодчиён, математикҳо, психологҳо, ҷомеашиносон ва ғайраҳо усулҳо ва моделҳои математики саҳми калон гузоштаанд.

Унсури асосии маркетинг таблиғ аст. Реклама ин маълумотест, ки ба ҳар як гурӯҳи одамон бо ҳар роҳ, дар ҳар шакл ва бо истифода аз ҳама гуна воситаҳо равона карда шудааст.

Дар шароити муосир технологияҳои иттилоотӣ барои рушди таблиғи маҳсулот истифода мешаванд. Аз ин рӯ, дониши технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи онҳо барои мутахассисони ин соҳа зарур аст. Рушди таблиғ одатан мутахассисонро дар соҳаҳои зерин талаб мекунад, ки дар нақшаи нав оварда шудаанд [1].

Расми 5. Нақши мутахассисони гуногун дар рушди реклама

Тавре ки аз нишондиҳандаҳои расми 5 дида мешавад, ин дар ҳақиқат барои рушди мутахассисони реклама аз соҳаҳои гуногун зарур аст.

Одатан, мутахассисон технологияи иттилоотиро барои муайян кардани ҷойгиркунии таблиғот бо истифода аз Интернет истифода мебаранд. Иқтисоддонҳо самаранокии ҳар як намуди таблиғро ҳисоб мекунанд. Чунин ҳисобкуниро метавон тавассути ҷадвали электронӣ анҷом дод. Намунаҳои чунин таҳияи нармафзор ҳама барномаҳои офисӣ мебошанд: Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint. Барномаҳои дар боло зикршуда имкон медиҳанд, ки зуд ва бо харҷи кам реклама омода ва пешниҳод намоед [1, С.-58].

Дизайнерҳо дар якҷоягӣ бо барномасозон шаклҳои визуалӣ ва аудиоии таблиғро эҷод мекунанд. Барои ин намуди кор технологияҳои иттилоотӣ истифода мешаванд. Намунаҳои чунин технологияҳо муҳаррири графикӣ мебошанд.

Нақши ҳуқуқшиносон дар ташаккули таблиғ аз тариқи қонунӣ тафтиш кардани маълумоти нашршуда, инчунин дурустии пешниҳоди он дар сарчашмаҳои гуногун мебошад.

Яке аз нақшҳои муҳим дар пешбурди маҳсулоти ширкат дар бозор тамғаи молӣ мебошад, ки маҳсулоти ширкатро муаррифӣ мекунад.

Зарурати эҷоди бренд ин пайдо кардани тасвири графикӣ ё дигар аст, ки тамоми маълумотро дар бораи маҳсулоти ширкат дар шакли бартарии он инъикос кунад.

Истифодаи тасвирҳои визуалии брендҳо бо ёрии барномаҳо ва замимаҳои махсус имконпазир аст. Мисоли чунин коркарди информатсия муҳаррири графикӣ шуда метавонад. Имрӯзҳо барномаҳои маъмултарин ва таъсирбахш Adobe Photoshop ва Microsoft PowerPoint мебошанд. Adobe Photoshop як муҳаррири графикӣ ва бисёрфункционалӣ бо интерфейси интуитивӣ мебошад. Ин барнома метавонад намудҳои гуногуни тасвирҳои рақамиро бо истифода аз муҳаррир коркард кунад, ки метавонад рангҳои тасвирро бо роҳҳои гуногун тавсиф кунад. Илова бар ин, барнома ба шумо имкон медиҳад, ки бо маводи видеоӣ кор кунед. Adobe Photoshop Professional барои эҷоди аксҳо, видеоҳо, лоиҳаҳои мултимедиявӣ, дизайни графикӣ ва дизайни web истифода мешавад. Ҳамин тариқ, бо истифода аз асбобҳои муҳаррир шумо метавонед версияи электронии брендро эҷод кунед.

Муҳаррири графикии Microsoft PowerPoint ба шумо имкон медиҳад, ки барои намудҳои гуногуни маҳсулот презентатсияҳои таблиғотӣ эҷод кунед. Бо шарофати

асбобҳои ин барнома шумо метавонед ҳама гуна лоиҳаи тарроҳиро ҳал кунед. Нармафзори Power Point ба шумо имкон медиҳад, ки бо истифода аз филтрҳои тасвирӣ маҳсулоти ҷолиб барои таблиғоти назаррас эҷод кунед.

Исбот шудааст, ки вақте сухан дар бораи таҳияи стратегияи маркетинг меравад, ширкатҳо назаррасанд. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои пешниҳоди истеъмолкунандагони эҳтимолӣ ба ташкилотҳо ва корхонаҳо барои мол ва хидматҳо дар шакли имтиёзҳо имкониятҳои назаррас фароҳам меорад. Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ба рушди брендҳо мусоидат мекунад.

Маркетинги инноватсионӣ истифодаи муносибатҳои созандаро дар тамоми самтҳои фаъолияти ширкат дар бар мегирад ва ба ҷустуҷӯи идеяҳои нав ва татбиқи онҳо бо мақсади такмили технология ва эҷоди маҳсулоти рақобатпазир роҳнамоӣ мекунад.

Қайд кардан муҳим аст, ки тиҷорати электронӣ як қатор мушкилотро барои осон кардани фаъолияти соҳибкорон, ба монанди сарфаи вақт, пардохти осон ва бехатарро таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, мо бояд сатҳи дониши иттилоотии ҷомеаро барои рушди босамари соҳа баланд бардорем.

Адабиёт

1. Ашуров М.Н. Роль информационных систем и технологий в развитии маркетинга/ М.Н.Ашуров, Д.Кахори// Финансово-экономический вестник. 2019. № 1 (17). С. 56-62
2. Ашуров М.Н. Ҳукумати электронӣ ҳамчун консепсияи рушд ва фазои идоракунӣ//М.Н.Ашуров// Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 4 (28). с. 141-147.
3. Бегмуродов С.Ш. Необходимость внедрения информационных технологий в развитие туризма/ С.Ш.Бегмуродов, М.Н.Ашуров// Вестник Технологического университета Таджикистана. 2022. № 1 (48). с. 201-207
4. Бозоров Ш.Ш. Инновационное предпринимательство /Ш.Бозоров, Б.Г.Сафаров, Б.Юнусов // Учебник для Вузов, Душанбе Бахманруд 2020, стр. 383
5. Бозоров Ш.Ш. Маркетинг/Ш.Ш.Бозоров// Учебник для Вузов, Душанбе Эр-Граф2016, стр. 424
6. Лойко В. И., Луценко Е. В. и др. Современная цифровая экономика. Монография / В. И. Лойко, Е. В. Луценко, А. И. Орлов. - Краснодар: Куб-ГАУ, 2018. 508 с.
7. Нефедова Е.А. Сетевые интернет-коммуникации как инструмент маркетинга/ Нефедова Е.А., Чернышева Ю.С.// наука и бизнес: проблемы и перспективы развития предпринимательской деятельности. сборник статей международной научно-практической конференции. 2016. с. 155-158
8. Ускенов М. Стратегия развития инновационного маркетинга предприятия/ М. Ускенов, В. Сейтова, М. Арипходжаев, Р. Есимханова// Научные труды ЮКГУ им. М. Ауэзова. 2018. № 3 (47). с. 96-100
9. https://nonews.co/directory/lists/countries/global-innovation-index (15.09.2024)

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Саидова М.С.

ЗАРУРИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи зарурияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар самтҳои асосии он байён карда шудааст. Инчунин диққати махсус ба рушди соҳибкорӣ ҳамчун сарчашмаи афзоиши даромади миллӣ, кам кардани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани сатҳи синдагии аҳолӣ дода шудааст.

Калидвожа: соҳибкорӣ, даромади миллӣ, бекорӣ, сатҳи зиндагӣ, сармоягузорӣ.

Саидова М. С.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается вопросы необходимости предпринимательства в развитии экономики республики Таджикистан. Государственная поддержка предпринимательство описана по ее основным направлениям. Уделено внимание развитию предпринимательство как источника приумножения национального дохода, снижения безработицы, а также повышение жизненного уровня населения.

Ключевые слова: предпринимательства, национальный доход, безработица, уровень жизни, инвестиции.

Saidova M. S.

THE NEED OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The thesis outlines the issues of the need to create and develop entrepreneurship in various areas of the national economy. State support for entrepreneurship is described in its main areas. Attention is paid to the development of small and medium-sized entrepreneurship as a source of increasing national income, reducing unemployment, as well as raising the living standards of the population.

Key words: entrepreneurship, national income, unemployment, level of living, investments.

Соҳибкорӣ дар низоми муносибатҳои бозорӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менамояд. Ташкили оқилонаи фаъолияти соҳибкорӣ ба рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд. Соҳибкорӣ дар аксари кишварҳои дунѐ омили муассири рушди иқтисодиѐт буда, ҳиссаи он дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), шуғли аҳолӣ ва буҷети давлатию маҳаллӣ назаррас мебошад. Бинобар ин, дар стратегияву барномаҳои рушди иқтисодии кишвар ба ин самт диққати хоса дода шуда, барои таъмини рушди босуръати иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон ба муносибатҳои бозарӣ аҳамияти шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкориро ҳам дар рушди кишвар ва ҳам дар маҷмӯъ, баланд гардонд. Соҳибкорӣ, чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, омили муҳими ташаккули муносибатҳои бозарӣ, таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ ва рушди сектори хусусӣ чун унсури пешбари иқтисодиёти бозарӣ мебошад. Боиси тазаккур аст, ки ҳамаи дигаргуниҳои бозарӣ дар давраи охир баргузоршаванда барои ташкили шароит ва заминаҳои иқтисодӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии рушди фаъолияти соҳибкорӣ равона карда шудаанд.

Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузориро дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ

ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чорабиниҳои менамояд.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои хоҷагидор дар минтақаҳои ҷумурӣ то 01.03.2022 дар ВМКБ-6850 адад , вилояти Суғд 121321 адад, вилояти Хатлон-108743 адад, НТҶ-59375 адад, шаҳри Душанбе -43693 адад ба қайд гирифта шудааст[5 ,с.2].

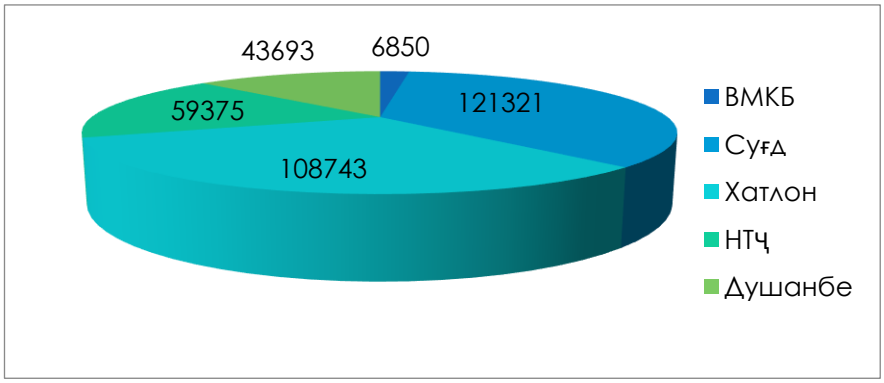

Расми 1. Субъкти хоҷагидор дар минтақаҳои ҷумҳурӣ (адад) .

Сарчашма: Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Агар шумораи соҳибкорони фаъолияткунанда ҳамагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то 01. 04 . 2021 339294 адад бошад то 01 .04 .2022 ба 339982 адад расид . Аз он 308652 соҳибкорони инфиродӣ ва 31330 шахсони ҳуқуқиро ташкил медиҳад[5,с.2].

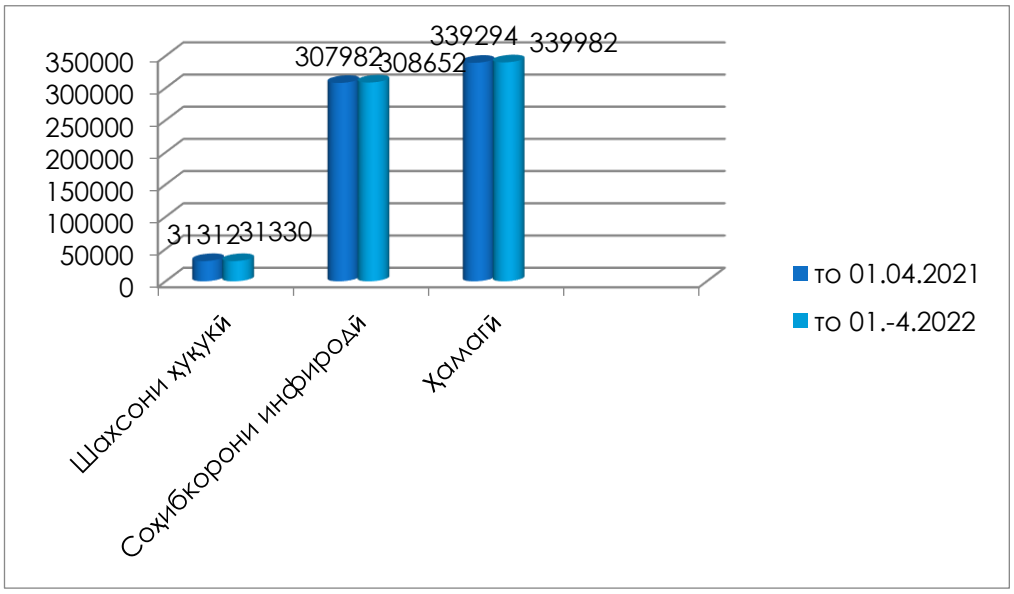

Расми 2. Соҳибкорони фаъолияткунанда (адад) .

Сарчашма: Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рушди ҳамаи соҳаҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бештари мавридҳо бо ҳаҷми сармоягузориҳо барои ташаккул ва фаъолияти соҳа алоқамандӣ дорад. Ҳамзамон ҳаҷми сармояҳогузориҳо аз мавҷуд будани захираҳои молиявии худӣ, инчунин воридот аз манбаъҳои дигари дохилӣ ва беруна робитаи зич дорад.

Дар шароити муносибатҳои бозарӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавҷудияти захираҳои молиявии худӣ ба мушкилиҳо дучор мешавад ва соҳибкорӣ дар ҷанбаи молиявӣ ба дастгирӣ ниёз доранд. Ҷалб намудани сармояи хориҷӣ барои таъмини рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳими рушт дар кишвар маҳсуб мешавад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ - дар соли 2023 воридоти сармояи хориҷӣ ба ҷумҳурӣ 2,7 миллиард доллярро ташкил дод.

Афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ нисбат ба соли 2022 - 113,6 млн доллар ё 4,4 фоизро ташкил дода, аз ҳисоби зиёдшавии дигар намуди сармоя ба андозаи 26,1 фоиз (маблағи 510,8 млн.доллар) ташаккул ёфтааст[5 ,с.2].

Соли 2023 барои ташкили истеҳсолоти нави саноатӣ, васеъгардонии фондҳои асосӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти наву рақобатнок аз ҳисоби сармояи хориҷӣ ва маблағи корхонаҳо зиёда аз 7 миллиард сомонӣ равона гардидааст, ки нисбат ба соли 2022-юм 1,5 баробар зиёд мебошад [4 ,с.2].

Таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз фаъолияти босамари соҳибкорони ватанӣ вобаста аст. Бо беҳбудӣ ёфтани фазои соҳибкории истеҳсолӣ тайи солҳои охир дар мамлакат шумораи корхонаҳои саноатӣ афзуда, ба зиёд гардидани маҳсулоти ватанӣ мусоидат намуд.

Танҳо дар соли 2023 соҳибкорони мамлакат 715 корхонаи нави истеҳсолӣ бо 5 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода супориданд [4 ,с.2].

Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақоми ваколатдори давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар шакли ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молумулкӣ, молиявӣ, иттиллоотӣ ва дигар шаклҳо амалӣ мешавад.

Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар самтҳои асосии зерин амалӣ мегардад:

- такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои соҳибкорӣ;

- имконияти озодона амалӣ намудани ҳамаи намудҳои соҳибкорие, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст;

- ташкили марказҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ, бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва дигар шаклҳои инфрасохтори соҳибкорӣ;

- таъмини методию таълимӣ, илмию методӣ ва иттиллоотии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ аз ҳисоби Фонди дастгирии давлатии соҳибкорӣ;

- ташкили фаъолияти шӯроҳо оид ба рушди соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ[2 ,с.2].

Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд.

То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст [3 ,с.3].

Соҳибкорони мамлакат, дар раванди саноатикунонии босуръати кишвар, бунёди корхонаҳои истеҳсолии хурду миёна, иншооти иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав саҳми назаррас гузошта истодаанд.

Маблағгузории қарзӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёт, вусъат додани истеҳсолоти ватанӣ, устувор намудани иқтидори содиротӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар асоси маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади зиёд намудани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ, ба ташкилотҳои қарзӣ баҳри баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва афзун намудани ҳаҷми қарзҳо ба муштариёни боэътимод, аз ҷумла додани қарзҳои хурди дорои фоизи паст ба соҳибкорон аз рӯи имкониятҳои мавҷуда мусоидат менамоянд.

Аз рӯйи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2022 ба соҳибкорони истеҳсолӣ аз ҷониби низоми бонкии кишвар қарз ба маблағи 19,8 миллиард сомонӣ дода шудааст, ки ин аз маблағҳои умумии қарзӣ 36,6 фоизро ташкил медиҳад [4 ,с.3].

Таҳлили вазъи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи рейтинги пешбурди соҳибкорӣ миёни давлатҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи 106 - ро касб намудааст.

Ҳамин тавр, мавриди зикр аст,ки соҳибкорӣ яке аз пояҳои асосии иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз фаъолияти босамари бахши хусусӣ ва соҳибкорони ватанӣ вобаста аст.

Дар низоми хоҷагидории бозорӣ рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодиёти миллии кишвар яке аз самтҳои асосии ислоҳот мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонеъ кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, ташаккули табақаи калони соҳибмулкон ва соҳибкорон мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Комилов С.Х., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди корхона. – Душанбе, ДМТ, 2015. – 640 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26.03.2014 с.
3. Раҳмон Э. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат ба маҷлиси Олӣ . 22.12.2022. ш. Душанбе.
4. Раҳмон Э. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат ба маҷлиси Олӣ . 28.12.2023. ш. Душанбе.
5. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Investcom.tj.
6. Фаррухи Раҳимбердӣ. Асосҳои соҳибкорӣ. Маводи таълимӣ. Душанбе, 2009.- 109с.

УДК: 334.764.44

Сафоев А. К.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО ТОЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Промышленный потенциал Республики Таджикистан в современных условиях представляет собой сложную и многогранную структуру, характеризующуюся как значительными ресурсными возможностями, так и разнообразием отраслей. Основными компонентами этого потенциала являются добывающая и обрабатывающая промышленности, каждая из которых играет важную роль в экономическом развитии страны. Добывающая промышленность, охватывающая такие ресурсы, как полезные ископаемые, демонстрирует устойчивый рост, что свидетельствует о потенциале для дальнейшего расширения и привлечения инвестиций. Обрабатывающая промышленность, в свою очередь, переживает период активной трансформации, в процессе которой происходят модернизация производства и внедрение новых технологий, что влечет за собой повышение конкурентоспособности местной продукции.

Тем не менее, существующие проблемы, такие как недостаток современных технологий, высокая зависимость от внешних рынков и ограниченные инвестиции, требуют комплексного подхода к развитию. В современных условиях важно не только укреплять внутренние производственные мощности, но и диверсифицировать экономику, активно развивая новые отрасли, такие как фармацевтика, легкая промышленность и информационные технологии. Стратегия устойчивого развития промышленного сектора должна основываться на усилении государственной поддержки, создании благоприятной инвестиционной среды и активном вовлечении частного сектора в производственные процессы. Такие меры могут значительно повысить общий уровень промышленного потенциала страны и обеспечить ее устойчивое экономическое развитие в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: промышленность, промышленный потенциал, развития промышленного сектора, объём промышленной продукции, добывающая промышленность, обрабатывающая промышленность, производство и распределение электроэнергии, газа и воды.

Сафоев А.К.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА ИҚТИДОРИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Иқтидори саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир сохтори мураккаб ва гуногунҷабҳа буда, ҳам бо имкониятҳои бузурги захираҳо ва ҳам бо соҳаҳои гуногуни саноат хос мебошад. Қисматҳои асосии ин иқтидор ин соҳаҳои саноати истихроҷ ва саноати коркард мебошанд, ки ҳар кадоми аз онҳо дар рушди иқтисоди кишвар нақши муҳим доранд. Саноати истихроҷ, ки захираҳо, аз қабили канданиҳои фоиданокро дар бар мегирад, рушди устуворро нишон дода, аз иқтидори тавсеа ва сармоягузории минбаъда шаҳодат медиҳад. Саноати коркард, дар навбати худ, давраи дигаргунсозии фаъолро аз сар мегузаронад, ки дар ин давра истеҳсолот таҷдид ва технологияҳои нав ҷорӣ карда мешаванд, ки боиси афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти маҳаллӣ мегардад.

Бо вуҷуди ин, мушкилоти мавҷудбуда, аз қабили нарасидани технологияи муосир, вобастагии зиёд аз бозорҳои хориҷӣ ва маҳдудияти сармоягузорӣ бархӯрди ҳамаҷониба ба рушдро тақозо мекунад. Дар шароити муосир на танҳо таҳкими иқтидорҳои истеҳсолии ватанӣ, балки диверсификатсияи иқтисодиёт тавассути рушди фаъолонаи соҳаҳои нав, аз қабили дорусозӣ, саноати сабук ва технологияҳои иттилоотӣ муҳим аст. Стратегияи рушди устувори бахши саноат бояд ба таҳкими дастгирии давлатӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби фаъолонаи бахши хусусӣ дар

равандҳои истеҳсолот асос ёбад. Чунин тадбирҳо метавонанд дараҷаи умумии иқтидори саноатии мамлакатро хеле баланд бардошта, дар мӯҳлати дурудароз рушди устувори иқтисодии онро таъмин намоянд.

Клидвожаҳо: саноат, иқтидори саноатӣ, рушди бахши саноат, ҳаҷми маҳсулотҳои саноатӣ, саноати истихроҷ, саноати коркард, истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об.

Safoev A. K.

MAIN FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The industrial potential of the Republic of Tajikistan in modern conditions is a complex and multifaceted structure, characterized by both significant resource capabilities and a variety of industries. The main components of this potential are the extractive and manufacturing industries, each of which plays an important role in the economic development of the country. The extractive industry, which covers such resources as minerals, demonstrates sustainable growth, which indicates the potential for further expansion and investment. The manufacturing industry, in turn, is going through a period of active transformation, during which production is being modernized and new technologies are being introduced, which entails an increase in the competitiveness of local products.

However, existing problems such as lack of modern technologies, high dependence on foreign markets and limited investment require a comprehensive approach to development. In modern conditions, it is important not only to strengthen domestic production capacities, but also to diversify the economy by actively developing new industries such as pharmaceuticals, light industry and information technology. The strategy for sustainable development of the industrial sector should be based on strengthening state support, creating a favorable investment environment, and actively involving the private sector in production processes. Such measures can significantly increase the overall level of the country's industrial potential and ensure its sustainable economic development in the long term.

Key words: industry, industrial potential, industrial sector development, volume of industrial output, extractive industry, manufacturing industry, production and distribution of electricity, gas and water

Республика Таджикистан, расположенная в Центральной Азии, обладает значительными ресурсами и потенциально высокими возможностями для развития промышленного сектора. Промышленность страны, несмотря на ряд экономических и социальных вызовов, играет ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста и повышения уровня жизни населения.

В связи с экономико-социальными проблемами и созданием рабочих мест 21 декабря 2021 года Основатель мира и Национального единства-Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в ходе своего очередного Послания Маджлиси Оли страны объявил, что «с учетом важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечения реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, предлагаю 2022-2026 годы объявить «Годами развития промышленности» [7, с. 2].

С учетом критической роли, которую промышленность играет в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан, а также ее влияния на достижение национальных стратегических целей, необходимо провести анализ и обоснование инициативы по объявлению 2022-2026 годов «Годами развития промышленности». Промышленный сектор не только способствует созданию рабочих мест и увеличению валового внутреннего продукта, но и служит основным движущим механизмом для решения комплексных социально-экономических проблем.

Производственный сектор способен стимулировать ускоренную индустриализацию, что особенно актуально в Республике Таджикистан. Ускоренная индустриализация, в свою очередь, формирует основу для адаптации к современным мировым вызовам и конкурентным условиям. Это подразумевает не только внедрение новых технологий и модернизацию производственных процессов, но и про активное привлечение иностранных инвестиций и развитие партнерство с внешними экономическими акторами.

Объявление указанных лет «Годами развития промышленности» может послужить катализатором для формирования более системного подхода к планированию экономической деятельности. Оно позволит сосредоточить внимание государственных органов, научных институтов и частного сектора на согласованных усилиях по улучшению индустриальной инфраструктуры, созданию инновационных центров, а также повышению квалификации рабочей силы.

В современных условиях глобализации и высокой конкурентоспособности, такие временные рамки могут наиболее эффективно отразить акценты на стратегические направления, включая устойчивое развитие, экологическую безопасность и социальную ответственность бизнеса. Эти аспекты являются важными для формирования общественного мнения и создания положительного имиджа страны на международной арене.

Таджикистан располагает значительными природными ресурсами, включая запасы полезных ископаемых и обширные гидроресурсы. Более 90% территории страны занимают горные массивы, что ограничивает сельскохозяйственные возможности, но создаёт благоприятные условия для гидроэнергетики. Субъекты энергетики, в частности, такие как Нурекская ГЭС и Сангтудинская ГЭС, представляют собой основу энергетической системы, обеспечивая как внутренние потребности, так и экспортные возможности.

Между тем, ключевое значение в индустриальной модели развития отводится именно промышленности. Промышленность - важнейшая отрасль национальной экономики, оказывающая решающее воздействие на уровень развития производительных сил общества.

А.Х. Файзуллоев изучая теоретические основы исследования промышленного потенциала в своих исследованиях отмечает, что “Промышленный потенциал, выступая в качестве важнейшего фактора социально-экономического развития регионов, характеризуется набором различных элементов, отражающих возможности промышленного комплекса в обеспечении конкурентоспособности региональной экономики. Отдельные элементы промышленного потенциала (производственный, инновационный, природно-ресурсный, институциональный и интеграционный) требуют комплексного изучения в соответствии с специфическими особенностями территориального разнообразия национальной экономики. При этом, в условиях динамичного развития внешней среды наиболее перспективной отраслью промышленного комплекса выступает легкая промышленность, потенциальные возможности которой в достижении параметров индустриальной модели развития национальной экономики достаточно высоко оцениваются” [8, с. 158].

Данную гипотезу можно характеризовать тем, что промышленный потенциал играет ключевую роль в социально-экономическом развитии регионов, отражая способность производственного сектора поддерживать конкурентоспособность региональной экономики. Он включает в себя различные элементы, такие как производственный, инновационный, природно-ресурсный, институциональный и интеграционный компоненты. Каждый из этих аспектов требует тщательного анализа, учитывающего специфические условия и разнообразие экономики на уровне территорий.

В условиях изменяющегося внешнего окружения легкая промышленность предстает как наиболее перспективный сектор. Ее потенциал в достижении целей индустриальной модели развития национальной экономики рассматривается как высокоэффективный, что подчеркивает важность комплексного подхода к исследованию и развитию данного направления. Сфокусировав внимание на этих элементах, можно создать условия для устойчивого роста и улучшения конкурентоспособности на региональном уровне.

У.М. Джумаев, А.М. Наджмиддинзода на основе оценки современной политики формирования инновационного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан выявили следующий перечень мероприятий, направленных на формирование инновационного потенциала промышленных предприятий, в том числе:

“1. Создание инновационной инфраструктуры, технологических парков и малых инновационных фирм, направленных на активизации прикладных исследований в области отбора и внедрения новой техники и технологии в производство;

2. Создание венчурных инвестиционных фондов с участием государственно-частного партнерства для финансирования инновационных проектов на предприятии;

3. Обновление производственных фондов и усиление производственно-инновационной базы промышленных предприятий;

4. Разработка внутренней политики и процедур по внедрению НИОКР и формирование необходимого инновационного потенциала промышленных предприятий;

5. Планирование средств для финансирования инновационной деятельности предприятия в уставной капитал новообразуемых и действующих предприятий;

6. Организация курсов повышения квалификации для производственников в научных исследовательских институтах в области организации управления инновационной деятельности на предприятиях” [2, с. 81].

Изучая исследование отечественных исследователей Джумаева У.М. Наджмиддинзоды А.М. можно отметить, что для ускорения инновационного развития промышленности необходимо реализовать несколько ключевых инициатив. Во-первых, следует создать инновационную инфраструктуру, включая технологические парки и малые инновационные фирмы, что будет способствовать прикладным исследованиям и внедрению новых технологий в производство. Во-вторых, важным шагом станет формирование венчурных инвестиционных фондов с участием государственного и частного секторов для финансирования инновационных проектов на предприятиях.

Кроме того, необходимо обновление производственных фондов и укрепление базы для производственно-инновационной деятельности. Разработка внутренней политики и процедур для внедрения научных исследований и опытно-конструкторских разработок (НИОКР) также является критически важной для формирования инновационного потенциала на уровне предприятий.

К тому же, планирование бюджета для финансирования инновационных активностей в уставном капитале как новых, так и действующих предприятий будет способствовать развитию. В завершение, организация курсов повышения квалификации для работников в области управления инновациями в научных институтах поможет повысить компетенции производственного персонала, что также будет способствовать успешной реализации инновационных стратегий.

А.О. Ларионов оценивая промышленный потенциал, предлагает более расширенное определение, где «…промышленный потенциал характеризуют совокупные силовые способности и возможности предприятий территории, которые могут быть реализованы при наличии ресурсов. Совокупные имеющиеся ресурсы, в свою очередь, характеризуют производственно-экономическую деятельность предприятий и представляют систему потенциалов более низкого порядка. Исходя из классификации факторов производства, в качестве составляющих промышленного

потенциала можно выделить материально-технический, инновационный, инвестиционный, трудовой, инфраструктурный, финансовый потенциалы, которые в свою очередь формируются на базе сырьевых, промышленных, научно-исследовательских, инновационных, инвестиционных, трудовых и информационных ресурсов» [3]. Промышленный потенциал региона определяется совокупностью возможностей и силовых ресурсов предприятий, которые могут быть эффективно использованы при наличии соответствующих ресурсов. Эти ресурсы отражают производственно-экономическую активность предприятий и образуют систему более низкого уровня потенциалов.

Анализируя факторы производства, можно выделить ключевые компоненты промышленного потенциала, такие как материально-технический, инновационный, инвестиционный, трудовой, инфраструктурный и финансовый потенциалы. Каждый из этих компонентов формируется на основе различных ресурсов, включая сырьевые, промышленные, научно-исследовательские, инновационные, инвестиционные, трудовые и информационные. Таким образом, эффективное управление этими составляющими является важным аспектом для повышения конкурентоспособности и устойчивого развития региональной экономики.

Особенности промышленного потенциала выявляется анализу объёма промышленной продукции в стране по ключевым видам экономической деятельности в ценах, соответствующих определённым годам. Такой анализ позволяет оценить динамику и структуру промышленного производства, а также выявить тенденции его развития. Использование данных в ценах соответствующих лет обеспечивает корректность сравнения показателей за разные годы, устраняя влияние инфляционных процессов. Это важно для формирования экономической политики и стратегического планирования в промышленном секторе страны (см. табл. 1).

Таблица 1. Объём промышленной продукции по основным видам экономической деятельности промышленности Республики Таджикистан, в ценах соответствующих лет, млн. сомони.

Годы	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**%**	**2018/ 2022,%**
Вся промышленность, в том числе:	**23894**	**27613**	**30890**	**38829**	**43025**	**100**	**180**
Добывающая промышленность	4686	4853	4309	8409	8906	20,7	190
Обрабатывающая промышленность	13520	15952	19054	22313	26497	61,6	195
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	5688	6808	7527	8107	7622	17,7	134

Источник: Статистический ежегодник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2023. - С. – 252.

По статистическим данным, указанным в таблице 1 можно отметить, что показатели добывающая промышленность, обрабатывающая промышленность и производство и распределение электроэнергии, газа и воды составляют основные показатели. Если вся промышленность в 2018 году составляло 23894 млн. сомони, то динамика этого показателя в 2022 году составляло 43025 млн. сомони, что на 180%.

Добывающая промышленность в объеме промышленной продукций в 2018 году составляло 4686 млн. сомони, в то время как этот показатель в 2022 году составляло

8906 млн. сомони, что увеличение составляет 190%. Доля этого показателя в объеме промышленной продукции составляет 20,7%.

Другим самим важным показателем в объеме промышленной продукции является обрабатывающая промышленность. Если этот показатель в 2018 году составляло 13520 млн. сомони, то в 2022 году составляло 26497 млн. сомони, что можно наблюдать на 195% увеличение. Доля данной отрасли в объеме промышленной продукции является самим большим и составляет 61,6%.

Общая сумма производство и распределение электроэнергии, газа и воды, если в 2018 году составляло 5688 млн. сомони, то в 2022 году составляло 7622 млн. сомони, что на 134% увеличился. Доля данной отрасли в объеме промышленной продукции по сравнению другими отраслями промышленной продукции является низким и составляет всего 17,7%.

Таким образом, динамика промышленного роста в Республике Таджикистане демонстрирует положительные тенденции во всех секторах, особенно в обрабатывающей промышленности, что может свидетельствовать о диверсификации и укреплении экономики страны.

Исследователь Б.А. Мулоджонов изучая экономико-математическое моделирование влияния промышленного производства отмечает, что “Современное состояние развития экономики Республики Таджикистан вызывает актуальность разработки механизмов и методов управления промышленными предприятиями, основанных на использовании методов экономико-математического моделирования. Этот процесс должен создать новую систему, основанную на точной и своевременной обработке данных и оптимальном управлении. Оптимальные варианты управления экономикой позволяют всесторонне изучить важные составляющие отрасли и выявить факторы, влияющие на ее дальнейшее развитие. Поэтому в данной работе исследовано факторы для создания экономико-математических моделей. На наш взгляд, анализ факторов, влияющих на развитие промышленности, с использованием методов экономико-математического моделирования имеет практический аспект и позволяет принять научно обоснованные и достоверные меры по их формированию” [4, с. 107].

Актуальность разработки механизмов и методов управления промышленными предприятиями в экономике Республики Таджикистан обусловлена необходимостью адаптации к современным условиям. В этом контексте использование экономико-математического моделирования становится важным инструментом для формирования эффективной системы управления, базирующейся на точной и своевременной обработке данных.

Применение оптимальных управленческих решений позволяет глубже исследовать ключевые компоненты отрасли и определить факторы, способствующие её дальнейшему развитию. В данной работе осуществляется анализ этих факторов с целью создания экономико-математических моделей, что имеет практическое значение. Использование данных моделей способствует выработке научно обоснованных и надежных мер по развитию промышленности, обеспечивая более эффективное управление экономическими процессами.

На основе вышеизложенного и выше анализов о факторов влияющих на промышленности, нами в работе представлено основные факторы влияющие на развитие промышленности Республики Таджикистан, которое иллюстрировано в виде нижеследующего рисунка.

Рисунок 1. Основные факторы влияющие на развитие промышленности Республики Таджикистан

Источник: составлено автором.

Без сомнения указанные данные в рисунке являются основными факторами влияющие на развития промышленности Республики Таджикистан, и мы кратко будем их характеризовать:

1. Ресурсный потенциал. Таджикистан обладает многими природными ресурсами, включая полезные ископаемые, гидроресурсы и сельскохозяйственное сырьё. Страна богата запасами таких минералов, как алюминий, уголь, золото и железные руды. Гидроресурсы страны, благодаря наличию множества рек и водохранилищ, обеспечивают не только электрификацию региона, но и возможности для дальнейшего развития химической и металлургической промышленности.

2. Энергетический сектор. Энергетика является одной из ключевых отраслей, определяющих промышленный потенциал Таджикистана. Страна владеет крупными ГЭС, такими как Нурекская ГЭС, что позволяет генерировать достаточное количество электроэнергии для внутренних нужд и экспортировать излишки в соседние государства. Однако энергетический сектор сталкивается с проблемами, связанными с устаревшей инфраструктурой и сезонными колебаниями в производстве электроэнергии.

3. Промышленные отрасли. В Таджикистане развиваются несколько основных промышленных отраслей. К числу ключевых секторов принадлежат металлургия, пищевая промышленность и текстиль. Металлургическая отрасль, в частности, сосредоточена на переработке алюминия, что делает Таджикистан одним из ведущих производителей этого металла в регионе. Пищевая промышленность также занимает важное место в экономике, обеспечивая местное население продуктами питания и создавая рабочие места.

4. Инновации и технологии. Современное развитие промышленного потенциала Таджикистана требует внедрения инновационных технологий и модернизации производственных процессов. Однако низкий уровень научно-технической базы и недостаток инвестиций затрудняют этот процесс. Для повышения конкурентоспособности промышленного сектора необходимо развивать системы образования и повышения квалификации кадров, а также устанавливать тесные связи между научными учреждениями и производственными предприятиями.

5. Инвестиционный климат. Инвестиционный климат в Таджикистане остается сложным. Несмотря на наличие природных ресурсов и благоприятных условий для ведения бизнеса, неопределенности в политической ситуации и недостаточная правовая защита инвесторов негативно влияют на приток иностранных инвестиций. Для улучшения инвестиционной привлекательности стране необходимо разработать и

реализовать стратегии, способствующие созданию более стабильной и прозрачной экономической среды.

Таким образом, на основе проведенного анализа и гипотезы отечественных и иностранных исследователей можно сделать следующие выводы и предложения:

1. Промышленный потенциал Республики Таджикистан в современных условиях имеет как значительные преимущества, так и серьезные вызовы. Развитие ресурсного и энергетического секторов, а также отдельных промышленных отраслей требует комплексных мер, направленных на модернизацию, внедрение инновационных решений и повышение уровня инвестиций. В условиях глобализации и возрастающей конкуренции Таджикистан должен осознать свое стратегическое положение в регионе и воспользоваться преимуществами, которые предоставляет природный и человеческий капитал, для достижения устойчивого экономического роста и улучшения уровня жизни своего населения.

2. Промышленный потенциал Республики Таджикистан представляет собой многообещающую, но нерешённую задачу. Поддержка ключевых секторов, внедрение инноваций и улучшение инвестиционного климата являются необходимыми условиями для достижения экономической устойчивости и повышения качества жизни населения. Более внимательное отношение к созданию и развитию производственных мощностей наряду с реформами в образовательной сфере и власти помогут Таджикистану максимально эффективно использовать свои ресурсы и достичь устойчивого роста.

3. Объявление 2022-2026 годов «Годами развития промышленности» является не просто инициативой, а требует комплексного подхода, основанного на глубоком аналитическом осмыслении текущих вызовов и возможностей. Исходя из актуальных потребностей и ресурсов, необходимо разработать согласованную стратегию действий, что позволит Таджикистану не только решить текущие социально-экономические проблемы, но и создать прочный фундамент для будущего устойчивого роста и развития.

4. Исследование данных таблиц заключается в глубоком анализе динамики объёма промышленной продукции Республики Таджикистан за период с 2018 по 2022 год, выделяя ключевые сектора, способствующие экономическому росту. Основное внимание уделяется значительному увеличению доли обрабатывающей промышленности, которая, подчеркивая её критическую роль в структуре экономики, увеличила свой объём на 195% и составила 61,6% от общего объёма промышленности. В исследовании также акцентируется внимание на прогрессе добывающей промышленности, которая за тот же период продемонстрировала рост на 190%, подтверждая свои возможности расширения и влияния на общий экономический контекст. Кроме того, анализируется сектор производства и распределения электроэнергии, газа и воды, показывающий более скромные темпы роста (134%) и низкую долю в общепромышленной структуре, что открывает возможности для дальнейшего исследования его потенциала. Таким образом, результаты исследования подчеркивают необходимость дальнейшего изучения факторов, способствующих росту обрабатывающей и добывающей промышленности, и оценки влияния каждой из отраслей на устойчивое развитие экономики страны.

Литературы

1. Абдуллоев У.Х. Формирование и развитие регионального промышленного кластера (на материалах Центрального Таджикистана): авт.к.э.н. / У.Х. Абдуллоев. - Душанбе, 2019. – 178 с.

2. Джумаев У.М., Наджмиддинзода А.М. Оценка современной политики формирования инновационного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2022. - №2. – С. 81.

3. Ларионов А.О. Оценка промышленного потенциала региона // Проблемы развития территории. - 2015. -№2(76). [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-promyshlennogo-potentsiala-regiona (дата обращения: 13.10.2024).

4. Мулоджонов Б.А. Экономико-математическое моделирование влияния промышленного производства на рост валового внутреннего продукта Республики Таджикистан. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2022. - №3. – С. – 107.

5. Мухсинова П.А. Понятийный аппарат кластеризации промышленности и ее содержание. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2022. - №3. - С. 122.

6. Низомов С.Ф. Стратегические направления цифровизации промышленности в Республике Таджикистан / С.Ф. Низомов, Ф.А. Джабборов // В сборнике: Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований. Материалы IX Международной научно-практической конференции. Под общей редакцией И.В. Дегтяревой. - Уфа, 2020. -С.166-172, 168.

7. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21.12.2021 года. - Душанбе. – С. - 2.

8. Файзуллоев А.Х. Теоретические основы исследования промышленного потенциала на региональном уровне. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2022. - №11. – С. – 158.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Мирсаидзода Ф. А.

ВКЛАД ТУРИЗМА В ЭКОНОМИКУ И ПЕРСПЕКТИВИ РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

В статье приведена оценка роста международного туризма по странам современного мира. Рельеф местности и сложившийся аграрно-индустриальный тип хозяйства предопределяют совершенствование управления комплексом посредством выработки целевой комплексной программы развития туризма. В решении проблем занятости сельского населения и продовольственной безопасности страны программу следует совместить со стратегией развития горных территорий. Уникальная высокогорная обсерватория на Памире может служить для брендирования астрономического туризма в деле продвижения новых туров на мировом рынке, привлечения потоков туристов и иностранных инвесторов.

Ключевые слова: туристический комплекс, ресурсный потенциал страны, рыночный спрос и предложение, стратегическое планирование, объекты инфраструктуры, капитальные вложения, инвестиции.

Мирсаидзода Ф. А.

САҲМИ САЙЁҲӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

Дар мақола рушди сайёҳии байналмилалӣ дар мисоли мамлакатҳои ҷаҳони муосир нишон дода шудааст. Ба маҷмааи рушди сайёҳӣ, ки дар зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва фишори бозори ҷаҳонӣ фаъолият менамояд, аҳамияти махсус дода мешавад. Релефи маҳал ва навъи (типы) хоҷагии аграрию саноатии бавуҷудомада, ташаккулёбӣ, ба таври маҷмӯӣ идора намуданро ба воситаи тарҳрезӣ ва таҳияи барномаҳои маҷмӯи ҳадафноки рушди сайёҳӣ аз нав муайян менамояд. Дар ҳалли муаммоҳои шуғли аҳолии деҳот амнияти озуқавории мамлакат ва стратегияи рушди ҳудудҳои кӯҳистонро муттаҳид кардан лозим аст. Расадхонаи нодири баландкӯҳ дар Помир барои брендкунонии сайёҳии астрономӣ дар кори пешравии сафарҳои нави сайёҳӣ дар бозори ҷаҳонӣ, ҷалби воридшавии сайёҳон ва сармоягузории хориҷӣ хизмат карда метавонад.

Калимаҳои калидӣ: Маҷмааи сайёҳӣ, иқтидори захираҳои мамлакат, талабот ва пешниҳодҳои бозорӣ, банақшагирии стратегӣ, объектҳои зерсохтор, маблағгузорӣ, сармоягузор.

Mirsaidzoda F.A.

CONTRIBUTION OF TOURISM THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN AND THE PROSPECTS OF TOURISM INDUSTRY

Article deals with evaluation of international tourism growth over the countries of modern world in new century. Special emphasis is made on touristic complex functioning under impact of globalization and presser of the world touristic services market. Terrain relief and formed agro-industrial type of economy bring about the only way to improve governance through working out the targeted long term complex program. The program should be combined with strategy of cultivation the mountainous territories for solving problems of food security and employment of rural dwellers. The unique highland observatory on Pamir can serve for branding astronomic tourism in case of promotion new tours on world market, attraction tourists and foreign investors.

Key words: touristic complex; resource potential of country, sites of infrastructure, market demand and supply, strategic planning, capital contributions, investments.

В последнее время туризм приобрёл колоссальные темпы роста и масштабы

влияния на уровень развития мирового сообщества в целом, а во многих странах стал базовой отраслью экономики. Практика показывает, что туризм в ряде стран становится основной сферой экономической деятельности, опередив традиционные отрасли как сельское хозяйство, машиностроение, лёгкая промышленность. Он прочно вошёл в тройку лидеров мировой торговли наряду с нефтяной и автомобильной промышленностью. По прогнозам специалистов, при таких темпах роста туризм в скором будущем выйдет на первое место.

Все объекты посещения туристов, такие как культурно-исторические памятники изобразительного искусства и архитектуры, культовые места поклонения и приписываемые мифам и легендам причудливые творения природы, природные ландшафты и важнейшие географические и биологические компоненты, располагаются в рамках территории страны. Но сами по себе они не могут быть туристическим продуктом, а являются лишь туристическим потенциалом.

В рекомендациях по статистике туризма от 1994 г. ООН классифицировала три формы туризма – внутренний, международный, транзитный, Исходя из концепции, выдвинутой одном из крупных американских учёных Нейлом Лейпером, где в обороте туристических потоков он выделил географический компонент, составляющими которого являются: 1) регион, порождающий поток туристов, 2) транзитный регион, 3) регион туристской дестинации, т.е. регион, принимающий поток туристов. Основным научным вкладом Н. Лейпера является применение системного подхода в исследовании явления. Он рассмотрел туризм как систему, основными элементами которой являются: географический компонент, туристы и туристская индустрия. Термин «туристический сектор экономики» используется для определения всей совокупности предприятий, прямо или косвенно удовлетворяющих туристические потребности как в месте конечной дестинации путешественника, так и в транзитной стране [1].

Как автономная сфера научных знаний туризм стал складываться в первых декадах XX века. Основателями научного туризма справедливо считаются учёные Вальтер Хунцикер из Швейцарии и Курт Крапф из Германии. Их совместный труд «Генплан по обучению туризму как науке» (1942 г.) стал основой проведения исследований в области туризма. Эти учёные сформулировали одно из первых и наиболее точных определений туризма: ряд явлений и взаимоотношений, возникающих как результат путешествий людей до тех пор, пока это не приводит к постоянному пребыванию и не связано с получением какой-либо выгоды [2]. Данное определение было принято международной ассоциацией научных экспертов по туризму.

В настоящее время к туризму стали относить не только виды активного ознакомительного или познавательного отдыха, но и спортивный, оздоровительный, лечебный, интер- и фотоохоту, астрономический и другие виды туризма. В каждой стране ресурсный потенциал туризма включает историю и культуру народа, но ведущим компонентом служит уникальная живая природа страны. В то же время природные ресурсы оказались решающим фактором в создании санаторно-курортных учреждений, относимых к отдельному рекреационному виду туризма. Туристская активность проявляется в свободное от работы время. Как отмечается в Гаагской декларации по туризму (Нидерланды, 1989 г.), «… из многих возможностей проведения свободного времени ни одна (единственным исключением является телевидение) не обрела такого значения как туризм» [4].

Туризм имеет большое экономическое значение в народном хозяйстве страны как самостоятельная отрасль, активно развивающаяся и приносящая большие доходы. Инвестиции, вкладываемые в эту сферу, оправдывают себя за сравнительно короткий срок, принося при этом социальную и экономическую выгоду.

Последние данные также говорят о позитивных экономических последствиях восстановления туризма.

Согласно данным Всемирного совета по туризму и путешествиям (ВСТП), прямой вклад туристического сектора в мировой ВВП (рассчитывается как добавленная стоимость – сумма расходов на личные и деловые поездки и путешествия с целью отдыха, совершаемые на территории конкретных стран резидентами и нерезидентами, за вычетом промежуточного потребления в виде стоимости товаров и услуг, потребленных в качестве затрат в процессе производства) по предварительным оценкам, доходы от международного туризма в 2023 году достигли 1,4 триллиона долларов, что составляет около 93 процентов от 1,5 триллиона долларов в 2019 году [6].

В частности в послании Президента РТ Парламенту страны отмечено: «Туризм считается одной из важнейших сфер по обеспечению занятости трудоспособного населения, повышению уровня жизни народа, развитию других сфер услуг и производства, а также сферой, представляющей историю, культуру, природу и национальные традиции....С целью развития сферы туризма, достойного представления туристических возможностей страны и национальной культуры на международной арене, а также привлечения инвестиций в туристическую инфраструктуру предлагаю объявить 2018 год в стране Годом развития туризма и народных ремесел [7].

В национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030) отмечено, что основу превентивного, индустриального и инновационного развития страны будет составлять и природный капитал. Богатое историко-культурное наследие Таджикистана, его уникальная природа с неповторимыми озерами, редкими животными и растениями, а также высокие горы, являются важным условием развития сферы туризма и увеличения вклада этой отрасли в ВВП страны [8]. Для этого, необходимо реализовать комплексную государственную программу развития туризма в регионах Таджикистана. Вклад туризма в ВВП бес спорно, может быть достигнут 15 -20%.

Приём туристов на своей территории создаёт рабочие места, формирует структуру услуг для населения и приносит существенные доходы частному сектору и государству в виде продаж и полученных от туризма налогов и сборов. Поэтому, основная роль сохраняется за хозяйствующими субъектами, действующими в качестве принимающей стороны. Одни виды туризма требуют развитой инфраструктуры и большого количества услуг, другие могут развиваться при их полном отсутствии. Учитывая важность туризма, Правительством республики была принята стратегия развития туризма до 2030 годы, концепция развития туризма на 2009-2019 годы и Программа развития туризма на 2018 -2020 годы.

С целью придания ускорения решению упомянутых вопросов и с учетом необходимости развития сельской инфраструктуры, предлагаю 2023-2024 годы объявить «Годами развития села, туризма и народных ремесел»[5].

Одним из важнейших успехов развития туризма в Таджикистан стало включение Таджикского национального парка “Горы Памира” в список культурного мирового наследия и особо охраняемых объектов под эгидой ООН, чего таджикские власти добивались около 10 лет, что в будущем может привлечь огромное число туристов.

Туризм в Таджикистане – это один из важнейших секторов экономики страны. Практически ежегодно увеличивается количество туристов, посещающих страну, о чем свидетельствуют статистические данные. Туризм является мощным фактором усиления престижа страны, роста её значения в глазах мирового сообщества и рядовых граждан. Кроме того, туризм имеет социальное значение, как фактор повышения образовательного уровня людей. Туристская отрасль оказывает существенное влияние на международные связи, стабилизируя отношения между странами и регионами.

Целями экономической интеграции в области туризма являются устранение преград при пересечении государственных границ, укрепление экономического, социального,

культурного сотрудничества, снижения экологических проблем и решение вопросов, связанных с предпринимательством.

Развитие туристического сектора принесет значительный доход в национальную экономику. Помимо реальных доходов от туризма, у этого сектора есть и другие преимущества, в том числе:

- большая часть доходов получается в иностранной валюте, что важно для поддержания платежного баланса государства;

- многие из затрат, связанных с этим сектором, напрямую связаны с доходами. Каждый доллар, потраченный на сектор туризма, “приносит” 70 центов чистого дохода. Это выше, чем соотношение доходов автомобильной промышленности, связи, химической и горнодобывающей промышленности;

- каждый 1 доллар, потраченный в туристическом секторе (например, в гостиницах), генерирует еще 3 доллара во взаимосвязанных структурах туристического сектора (например, поставщиков услуг гостиниц, строительных компаний и др.) ;

- туризм является главным инструментом поддержки регионов, особенно горных и отдаленных сельскохозяйственных регионов, которые не имеют других экономических приоритетов и являются основой для повышения уровня жизни людей на местах;

- приём туристов на своей территории создаёт рабочие места, формирует структуру услуг для населения и приносит громадные доходы, как частному сектору, так и государству в виде продаж и налоговых поступлений.

Следовательно, место и роль туризма определяются теми функциями, которые он выполняет в социально-экономической жизни страны. Поэтому, значение и роль туризма в полной мере признано в нашей республике.

Развитие туризма оказывает стимулирующее воздействие на такие ключевые секторы экономики, как транспорт, связь, торговля, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и, с учетом мультипликативного эффекта, составляет одно из наиболее перспективных направлений структурной перестройки экономики.

Таким образом, туризм способен оказывать активное влияние на экономику страны. Он развивается на его хозяйственной, социальной и гуманитарной основах. Экономические аспекты туризма, долгое время считавшиеся второстепенными, в условиях перехода к рыночной экономике, становятся актуальными, заслуживавшими приоритетного внимания со стороны теоретиков и практиков. Это объясняет тем, что в переходной период, одним из решающих условий социально-экономического развития республики является активизация человеческого фактора в создании эффективной системы организации туризма. Как свидетельствует международная практика, туризм – отрасль экономики, отвечающая этим условиям.

Туризм в связи с доходностью и быстрой окупаемостью дает возможность прямого и косвенного повышение уровня жизни населения[10].

В первом случае, прямое влияние на повышение доходов населения оказывает увеличение доходов непосредственно туристских предприятий, предлагающих широкий ассортимент товаров и услуг потребителям. Здесь работники сферы услуг могут увеличить свои доходы в виде заработной платы, надбавок и премий, косвенным влиянием является развитие широкой сети сервиса, для нужд туристов.

Между тем, косвенные доходы от туризма значительно превышают прямые, поскольку туризм вовлекает в свою деятельность самые различные категории населения, работающего в самых различных «косвенных отраслях»: - в учреждениях культуры (музеи, библиотеки, театры, зоопарки); бытовых услуг (ателье, мастерские); физической культуры (стадионы, бассейны, ипподромы); изготовления сувенирных и ювелирных изделий; на автотранспортных предприятиях (станциях технического обслуживания, заправочных станциях) и т.д. Пример тому, религиозный туризм

(паломничество) в Саудовскую Аравию, который дает заработок большинству жителей Мекки, являющийся средством получения доходов торговцами, транспортниками, ремесленниками, поварами, служащими, духовенством, носильщиками и т.д..

На наш взгляд, со стороны власти происходит экономическая неоцененность отрасли. Считается, что туризм дает в бюджет страны примерно 23 миллиона долларов. Но это лишь прямое влияние, а если учесть мультипликативный эффект, то можно говорить уже о сотнях миллионов долларов. Соответственно, если на реализацию новой программы по развитию туризму, Концепции развития туризма и Стратегии развития туризма на период до 2030 года государство тратит миллион сомони, то можно представить, насколько это скромно по отношению к тому вкладу, который дает отрасль. Инвестиции государства в эту отрасль должны быть больше. Пора уже от задачи развития инфраструктуры, с которой в принципе научились справляться, перейти к «человеческому аспекту» туризма. Роль туризма в развитии таджикской экономики пока не получила должной оценки. Проблема – добиться понимания значимости туризма для экономики. Таких устойчивых отраслей, к тому же с высоким экспортным потенциалом, в стране почти нет. Сейчас важно донести до всех ветвей власти важнейший вклад туризма в развитие национальной экономики страны. Отрасли нужен другой уровень поддержки.

Да, есть Концепция развития туризма, Программа развития туризма и Стратегия развития туризма на период до 2030 года, но целевые показатели в них не амбициозны, даже их достижение не даст качественного рывка в развитии отрасли. С каждым годом растёт количество отраслей, вовлечённых в туристическую индустрию. Нам нужен принципиально другой подход, а также инновационные проекты, которые помогли бы решить такие проблемы отрасли, как, например, короткий сезон. У нас слишком завышенные цены на авиабилеты, автомобильные и железнодорожные билеты и др.

По мнению провайдеров туристических услуг, в число основных проблем, мешающих развитию отрасли, входят:

- слабая связь системы образования и рынка труда, вследствие чего новые трудовые кадры не соответствуют требованиям туристического рынка;
- проблемы туристических компаний с маркетингом и продвижением страны на мировые рынки туристических услуг;
- отсутствие инвестиций. Бюджет страны не позволяет делать реконструкции в сфере туризма;
- общий уровень инфраструктуры страны находится в состоянии упадка, создает барьеры к комфортабельному пребыванию туристов из более развитых стран с более высокими запросами на отдых;
- загрязнение окружающей среды, в частности, бытовыми отходами;
- иностранные туристы сталкиваются с проблемой навигации в связи с отсутствием географических указателей на иностранных языках;
- как провайдеры туристических услуг, так и туристы сталкиваются с проблемами электроснабжения, водоснабжения, канализации и т.

Разработка и реализация стратегии развития туризма и схемы размещения туристических объектов по областям и климатическим зонам страны с целью решения проблемы полного, своевременного, бесперебойного и качественного удовлетворения потребностей людей в путешествиях и отдыхе, играет важную роль в деле модернизации туристического комплекса. Развитие туризма требует основательного изучения потенциала всех климатических поясов и природных зон с учетом их экономико-географического положения, системы расселения, характера связей с другими отраслями и, в конечном итоге, проведения рекреационного районирования территории страны. Более того, сегодня туризм немыслим без средств телекоммуникации и широкого внедрения компьютерных технологий во все сферы жизни и деятельности.

Благодаря только рельефу местности, Таджикистан располагает разнообразными богатствами в плане предложения широкого спектра туристских услуг. Горы представляют неповторимый по своему разнообразию полигон для массового альпинизма, спортивного скалолазания, лыжного и водного слалома, мото - и авторалли в летний период. Благоприятные условия для отдыха в зимнее время имеются в среднегорном поясе. Наиболее освоенными являются склоны Такобского хребта, где установлены кресельные и бугельные подъёмники. Проведены лыжные трассы в районе Сафедара в Варзобском ущелье.

Наиболее посещаемыми жителями страны являются курорты Бахористон, Ходжа Обигарм в Варзобском ущелье, Шамбары в Гиссарской долине, Обигарм в Рамитском ущелье, Гармчашма на Памире. Курорты предназначены для круглогодичного функционирования, а практически работают только в летнее время. Местные учреждения курортного хозяйства могли бы составить конкуренцию известным в мире курортам, как Карловы-Вары в Чехии, Атами в Японии, Боржоми в Грузии, Трускавец в Украине. Однако за рубежом они малоизвестны и вряд ли иностранные туристы выразят желание здесь отдыхать. Ни один объект не соответствует мировым стандартам в плане комфорта проживания, санитарно-технического оборудования, качества медицинского обслуживания и питания, а также отсутствия каких-либо развлечений и возможностей проведения досуга.

Для существенного роста туристического потока, Таджикистану необходим стратегический ***«прорыв».*** Он может быть связан с созданием национального туристского бренда. Для Таджикистана необычным брендом может стать телескоп высокогорной обсерватории в Мургабе с развитием ***астрономического туризма*** в качестве основного альтернативного направления.

Геофизики утверждают, что земная кора под океанами очень тонкая, под большими континентальными платформами ее толщина составляет 30-40 километров, под Памиром и Гималаями 75-80км [13]. Побывав в Бадахшане, турист, несомненно, унесёт в душе незабываемые впечатления об уникальной природной аптеке, раскинувшейся в поднебесье.

Бесспорно, астрономический туризм не является уникальным, хотя и не столь распространённым видом. При Мургабской обсерватории существует реальная возможность создания международного отделения по подготовке научных кадров, малой академии для увлечённых астрономией детей из разных стран. В малой академии можно организовать по сменам месячный курс, включая отдых в детском санатории, созданном на базе горячего минерального источника. В предлагаемых таджикскими агентствами турах, экскурсии могут комбинироваться с посещением существующих обсерваторий, других высокогорных объектов АН РТ при совмещении с 3-5 днями отдыха в санаторно-курортном учреждении.

Однако, задачи центра должны быть шире и охватывать вопросы мониторинга состояния рекреационных зон, подготовки индивидуальных и частных предпринимателей, переподготовки кадров для действующих туристских предприятий во взаимодействии с ведущими вузами страны. Поэтому, предлагаемое к созданию учреждение, должно быть научно-образовательным центром (НОЦ) [7]. Таким путём, может быть осуществлена модернизация социальной инфраструктуры туризма и сохранение туристского ресурсного потенциала страны.

Пакистанский физик, лауреат Нобелевской премии по физике Абдус Салам так отзывался об этой станции: «Памирская лаборатория космических лучей – это уникальная и незаменимая база для физиков всего мира, она стёрла все политические и национальные границы, и ее следует сохранить как памятник просвещенности таджикского народа» [8].

Жемчужиной туристского ресурсного потенциала страны можно смело назвать ***Сангворский (Тавильдара) район*** республики. Он по площади один из крупнейших

среди районов республиканского подчинения Таджикистана. Район расположен в долине реки Хингоб в Припамирье. Основная река – приток Вахша Обихингоу, каньон которой пролегает с востока на запад в окружении двух хребтов Памира – Петра Первого и Дарвазского. Высочайшие вершины района превышают 6,5 тысяч метров над уровнем моря, имеются большие скопления ледников. Район посещают туристы. В долине Обинхингоу есть мавзолей Хазрати Бурхи. Многие сотни лет к Хазрати-Бурхи сходились караваны паломников – из других концов Бухарского эмирата, из Афганистана, Индии. В Советском Таджикистане, когда паломничество в Мекку было практически невозможным, многие группы отправлялись к Хазрати-Бурхи. Те одиночки, которым посчастливилось добраться до Мекки, встречали там живущих на святой земле таджиков, которые их тут же спрашивали, а были ли они на Хазрати-Бурхи. Сегодня тысячи паломников из Таджикистана и зарубежных стран: из Узбекистана, Киргизстана и других стран посещают святые места. Эти путешествия к святым местам могут придать новые силы, открыть новые источники энергии, так считают у нас в Таджикистане. Другим красивейшем местом в этом районе называется «хавзи кабуд», где можно и нужно создать туристический база на 100 мест в пос. Хавзи кабуд Сангворский район, это позволит осуществлять путешествия по красивым природным уголкам верховья реки Обихингоу. Создать альпинистский базовый лагерь, для этого необходимо организовать бытовое обслуживание туристов в местах временного пребывания, а также привалах (отдыхе), с расчетом обеспечения сервиса на достаточно высоком уровне. Строительство кемпингов, палаточных городков осуществить вблизи озер, и других примечательных мест, предусмотрев полное обеспечение их всеми видами инженерного оборудования и безопасности от природных стихий, характерных для высокогорных районов.

Другим приоритетным направлением туризма в Таджикистане является бывший лазуритный путь. К настоящему времени существует уже довольно объёмный массив научной информации по результатам исследований Великого Шёлкового Пути, а также, практическое воплощение туристических характеристик этого Пути в современных предлагаемых туристическими компаниями разнообразных туров по его многочисленным маршрутам. Существует гипотеза, что «история этого Пути уходит в глубокую древность к III-II тысячелетию до н.э. [10]. До появления так называемого «шелкового» пути существовали другие пути, которые были непосредственно связаны с Таджикистаном: Первый - ***«Лазуритовский путь»,*** который был связан с добычей Лазурита в горах Бадахшана и доставкой его к царским дворам между речья Тигра и Евфрата, Египта и Индии в Ш-П тысячелетии до н.э., а в 1 тыс. до н.э. лазуритовский путь повернулся также на Восток - в Китай. Почти параллельно существовал «***Нефритовский путь»,*** нефрит добывался в верхнем течении Яркет-дарьи в Хутане. Это был второй путь. Следующий путь называют ***«Степной путь»*** через Среднюю Азию и Казахстан в Китай (середина 1 тыс. до н.э.), по которому вывозился шелк на запад в VI-Vв. до н.э.». Есть все основания считать, что возрождение лазуритовского пути возрождаться и будет альтернативным направлением. Этот путь соединит Таджикистан, Афганистан, Пакистан и Индию, а дальше разделит на две ветки: Первый путь Индия, Пакистан, Афганистан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан до Европы; второй путь - Индия, Пакистан, Афганистан, Таджикистан, Кыргызстан, Казахстан, Россия и дальше в Европу. Этот маршрут можно организовать через организацию ШОС, учитывая, что Индия и Пакистан стали членами ШОС. Международный туристический маршрут от Таджикистана до Индии протяженностью 129 км (по территории Афганистана 35 км, Пакистана 65 км) под названием ТАПИ (бывший древний Путь Лазурита).

В советские времена организация охотничьих поездок в Таджикистане началась в 1987 году, которыми занималась государственная компания «Интурист» в сотрудничестве с Министерством лесного хозяйства Таджикистана.

Стоит отметить, что охота является весьма прибыльным делом, однако очень немногие компании предлагают такой тип поездок. Несколько охотничьих хозяйств были созданы на Памире, из которых только единицы проводят охоты на высоком уровне. Туроператоры предлагают специализированные пакеты стоимостью одной лицензии 40 - 50 тысяч долларов США для охоты на винторогого козла, 15 – 20 тысяч долларов США для охоты на горного барана «Марко Поло». Также популярными у туристов является охота на сибирского горного козла, дикого кабана, снежного барса, архара, козерога сибирского, волка и шакала. Охотничий сезон длится с сентября по декабрь. Как правило, охотники привозят свое собственное оружие и поэтому незамедлительно отправляются в охотничьи угодья. Следует отметить, что до настоящего времени не обеспечена прозрачность процедуры выдачи разрешения на ведение туристического охотничьего бизнеса поэтому необходимо совершенствовать механизм и процедуры выдачи лицензий. Также на базе заказников районов Дарвази и Мургоб, в рамках охотничьих хозяйств «Сайёд» и «Гиди Помира» есть возможности развитие горного туризма в сочетании с охотой.

Исходя из этого можно заключить, что в условиях рыночных отношений, туризм должен стать важнейшей отраслью народного хозяйства Таджикистана, выполняющей все выше перечисленные функции, поскольку как показывает мировая практика, невозможно представить развитие рыночной экономики без развитого туристического бизнеса или наоборот - развитую туристическую индустрию без развитой рыночной экономики.

Все вышеизложенное позволяет нам сделать выводы о том, что Таджикистан, как горная страна, располагает огромным потенциалом для развития туризма, который в свою очередь может стать прорывным направлением для повышения благосостояния жителей страны и экономического развития в 21 веке.

Литература

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. – Новосибирск: Наука, 1992. - С. 47.
2. А. В. Бабкин Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону 2008 г. –с. 3.
3. https://icss.ru/vokrug-statistiki/razvitie-turizma
4. Сайт www.president.tj. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан, г. Душанбе - 22.12.2017
5. Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030–Душанбе 2022г..
6. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на годы. – Душанбе 2023.
7. Сайт. www.president.tj Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан г. Душанбе. - 26.12.2018
8. Шодиев Дж.Р. Махкамов Б.Б. Кластерный и другие подходы к исследованию туризма. //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономически наук. - Душанбе: «Сино», 2017.
9. Результаты социологического опроса 2013 г. по теме «Исследование рынка туризма в Республике Таджикистан (на материалах ГБАО и Хатлонской области)». Составлено и проведено лично автором.
10. Жукова М.А. Менеджмент в туристическом бизнесе. – М.: Кно Рус, 2015.
11. Таджикистан - край туризма / А.И. Моргунов, В.В. Фролов, В.С. Шипилов [и др.]. - Душанбе: Ирфон, 1980..
12. Пивоварова Н.В. Дисс к.и.н. «История туризма», 2010.
13. Мухабатов Х. М, Хоналиев Н.Х. Памир ресурсный потенциал и перспективы развития экономики. – Душанбе: «МАСТЕР принт», 2005.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Нурматова М.Р.

ТОҶИКИСТОН - МИНТАҚАИ САЙЁҲӢ

Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳо барои барқароршавӣ ва рушди сайёҳии байналхалқӣ дар мамлакат якчанд қонуну қарорҳо қабул шудааст.Тоҷикистони маҳбуби мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари меваҳои шаҳдбор аст. Аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пиряхҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотакрор ва макони беҳтарини сайру сайёҳат мебошад.

Калидвожа: сайёҳӣ, туризм, туризми байналхалқӣ, Тоҷикистони соҳибистиқлол, ҳунарҳои мардумӣ, ҷойҳои таърихӣ, шаҳрҳои қадима

Нурматова М.Р.

ТАДЖИКИСТАН-ТУРИСТИЧЕСКАЯ ЗОНА

Принимая во внимание туристический сектор как важную отрасль экономики Республики Таджикистан, Правительством Республики Таджикистан принят ряд мер по восстановлению и развитию международного туризма в стране. С точки зрения климата, ветра, природных ландшафтов, высоких гор, огромных ледников, целебных вод, озер и родников с чистой водой, животных и растений, а также народных традиций, это уникальное в мире место и лучшее место для пеших прогулок.

Ключевое слово: путишествия, туризм, международный туризм, независимый Таджикистан, народные промислы, исторические места, древние города

Nurmatova M.R.

TAJIKISTAN - TOURIST AREA

Taking into account the tourism sector as an important sector of the economy of the Republic of Tajikistan, the Government of the Republic of Tajikistan has taken a number of measures to restore and develop international tourism in the country. In terms of climate, wind, natural landscapes, high mountains, huge glaciers, healing waters, lakes and springs with clean water, animals and plants, as well as folk traditions, this is a unique place in the world and the best place for hiking.

Keywords: Travel, tourism, international tourism, independent Tajikistan, folk crafts, historical places, ancient cities

Соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодиёти кишвар маҳсуб меёбад. Тоҷикистони соҳибистиқлол дорои сарватҳои табии бойу нотакрор ва осорҳои таърихию фарҳангии бузург буда, барои инкишофи ва пешрафти соҳаи сайёҳӣ шароитҳои мусоидро доро мебошад. Агар ба пешрафт ва тараққиёти давлатҳои мутааракқӣ назар афканем, сайёҳӣ яке аз соҳаҳои даромадноки буҷети он мамлакатҳоро ташкил медиҳад.

Дар замони ҳозира дар ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳои куллӣ ба вуҷуд омада, дар вазъи сиёсиву амнияти кишвар ва вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷаҳони имрӯза боиси нигаронист. Мо дар сарзамини амну ором ва соҳибистиқлоле бо номи Тоҷикистон, ки худ баёнгари саодат ва сарбаландии миллати мутаммадин ва соҳибфарҳанги тоҷик дар ҷаҳони муосир ба шумор меравад зиндагӣ дорем. Дар шароити имрӯза кам кишварҳое ҳастанд, ки дорои сулҳу осоиш ва амнияти фикриву зеҳнӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ мебошанд. Бо таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ, якдигарфаҳмӣ, рушди муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон таҳти консепсияи сиёсати хориҷии мамлакат, муаррифии кишвари ҳуқуқбунёд ба чашми аҳли сайёра, даъвати сармоягузорони хориҷӣ ва сайёҳони мамолики гуногуни дунё дар заминаи сиёсати

дарҳои боз имкон фароҳам овардааст, ки мавқеи Тоҷикистон ва имкониятҳову зарфиятҳои сайёҳии он, сайёҳон ва гардишгарони хориҷиро ба домони Тоҷикистон ҷалб намояд.

Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол соҳаи сайёҳӣ ва ҷаҳонгардӣ ҳамасола ҳузури сайёҳони хориҷиро дар кишвар бештар менамояд. Имрӯз, ки Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ мебошад, ин имкон фароҳам овардааст, ки Тоҷикистон ва минтақаҳои таърихиву фарҳангӣ ва сайёҳии он дар китоби харитаи сайёҳии ҷаҳон ворид гардад. Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо ин ҳама минтақаҳои дорои аҳамияти сайёҳиву кӯҳҳои баланду обҳои мусаффо ва сокинони меҳмоннавозу башардӯсташ ҷаҳониён бишиносанд ва бо ин далел сайёҳону рӯзноманигорон дар ҳар ҷои ҷаҳон ба Тоҷикистон сафар кунанд ва барои васоити ахбори оммаи кишварҳои худ хабару гузориш ва маълумотҳои хубу диданиро ба ҳадя баранд.

Соҳаи сайёҳӣ барои муаррифӣ намудани таърихи тӯлонӣ, фарҳанги гуногунранги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ имкониятҳо фароҳам меорад. Заминаҳои асосии рушди соҳаи сайёҳиро таҳқиқу тадқиқ намудан ва системаҳои беҳтарини бастан ба одатҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯро ҷорӣ кардан боиси густариши соҳаи сайёҳӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, дар соҳаи сайёҳӣ беҳтарин роҳу усули инкишофи соҳаи туризм баррасӣ карда шудааст.

Ҳунарҳои мардумӣ аз қадимулайём дар байни халқи мо инкишоф ёфта, оммавӣ гаштааст. Хушбахтона, имрӯз барои ҳунармандон аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёде фаароҳам оварда шудааст. Гузаронидани озмуну фестивалҳо ва намоиши беҳтарин намунаҳои ҳунармандӣ барои ҳунармандон имконият дод, ки истеъдоди хешро муаррифӣ карда тавонанд.

Дар таърихи навини халқи тоҷик Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсиятест, ки на танҳо дар ташаккулу таҳаввули таърихи давлатдории соҳибистиқлоли тоҷик ва ҳастии имрӯзу фардои Тоҷикистон, балки барои эҳё намудани падидаҳои неку писандида ва арзишҳои волои фарҳангии ниёгонамон хизматҳои барҷаста кардааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, ба сифати “Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ ва Пешвои миллат” эътироф шудааст. Сарвари давлат Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба баландатарин мартабаҳо меарзанд, зеро имрӯз ҳама он дастоварду пешравиҳое, ки мо мебинем, ҳама аз хизматҳои шоёни ин шахсияти фидокор буда, моро мебояд танҳо бо хизматҳои арзанда ва бо дасту дили пок паҳлу ба паҳлуи Ҷаноби Олӣ содиқ будан ба ин давлату миллатро собит намоем. Дар ҳар давру замон барои рушду пешрафти ҳар миллат фарзандони барӯманду фарзонааш нақши мондагоре аз хеш боқӣ мегузоранд:

Шукри Истиқлолу сарвар мекунем,
Шукри ободии кишвар мекунем.
Шукри он зоте, ки моро ҳаст кард,
Шукри бому хонаву дар мекунем!

Тӯли солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарвари давлат будани мавсуф кишварамон рушд ёфта, симояшро ба куллӣ дигар намуд. Аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳоӣ ёфтем. Садҳо корхонаю муассисаҳои истеҳсолӣ бунёд гардиданд. Пулу нақбҳо ва роҳҳои ҳамвор чор тарафи ватанамонро ба ҳам пайвастанд. Рӯзгори мардум рӯ ба беҳбудӣ ниҳод:

Давлати мо давлати сулҳофар аст,
Давлати озод дар баҳру бар аст,
Нест ин ҷо аз хазонӣ ҳеҷ ёд.
Мисли ҷаннат сабзу ҳам муаттар аст.

Дар таърихи халқи тоҷик низ чунин абармардоне буданд, ки барои дар ҷодаи таърих боқӣ мондани миллати мо саҳми худро гузоштаанд. Аз ҷумла, чунин нақшро дар

гузашта Шоҳ Исмоили Сомонӣ дошт. Пас аз ҳазорсолаҳо, дар эҳёи нави миллати тоҷик чунин нақши барҷастаро Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бозидааст. Аз рӯзи аввали расидан ба қудрати сиёсӣ то ба имрӯз Президенти кишвар ҳамеша мекӯшад, ки давлатдории миллӣ ва мероси гаронбаҳои аҷдодиро аз нав зинда намояд ва тақвият бахшад, осоишу сулҳу субот ва ҳаёти арзандаро барои миллати тоҷик фароҳам оварад. Дар ин ҷода месазад, ки хизматҳои арзишманди Президенти кишварро дар кушодани фабрикаву заводҳо ва марказҳои дӯзандагиву бофандагӣ, ки боиси пешрафти иқтисодиёти кишвар мегардад, зикр намоем. Бо кӯшиш ва талошҳои пайдарҳами Президенти кишвар Тоҷикистон аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию маънавӣ раҳо ёфт ва тадриҷан зина ба зина сӯйи пешрафт аст. Дар фазои орому осуда ҳаёти шаҳрвандони кишвар рӯз аз рӯз рӯ ба беҳбудӣ мениҳад ва бо шукргузорӣ аз суботи мавҷуда шаҳрвандони кишвар баҳри зиндагии арзанда дар ҷомеа ва мустаҳкамии давлатдории миллиамон камари ҳиммат мебанданд.

Хизмати арзандаи дигаре, ки Президенти кишвар дар соҳаи сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои қадимаи мардуми ориётабор ба сомон расонид, барои ҷалби сайёҳони бунунмарзӣ мебошад. Имрӯз низ ин сиёсати босамар идомаи худро дорад. Дар умум Сарвари кишварамон бо сиёсати пешгирифтаи худ бар он мекӯшад, ки иқтисодиёти кишварамон боз ҳам рушди баланд дошта бошад ва Тоҷикистон ба қатори кишварҳои пешрафта ворид гардад.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бошуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррификунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар замони муосир сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои тараққикарда табдил ёфта истодааст.

Таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз нигоҳи сайёҳӣ ба кишварҳое равона гардидааст, ки мероси бойу пурғановати фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ, инфрасохтори рушдкардаи сайёҳӣ доранд. Таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба омӯзиш , ҳифз ва эҳёи мероси фарҳанги табиӣ ва таърихӣ, азхудкунии ҳарчи бештари онҳо ва бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, тарбияи кадрҳои баланихтисоси соҳа метавонад, сайёҳиро бо яке аз манбаъҳои боэътимоди даромади миллӣ табдил диҳад.

Туризм аз калимаи фаронсавии “tourism”- сайру гашт, сайёҳат гирифта шудааст. Сайёҳӣ пеш аз ҳама ҳузуру ҳаловат, қонеъ кардани шавқу завқ мебошад. Дар замони имрӯза сарватҳои рекреатсионӣ торафт аҳамияти калони хоҷагӣ пайдо карда истодааст.

Имрӯз дар соҳаи сайёҳӣ намудҳои гуногуни сайёҳӣ фарқ карда мешавад ба монанди экотуристӣ, фарҳангӣ, фароғатӣ, шиносоӣ, дилхушӣ, тиҷоратӣ, аёдати динӣ, варзишӣ, соҳилӣ ва ғайра фарқ карда мешавад. Мавқеи ҷуғрофӣ, релеф, иқлим, наботот, олами ҳайвонот, боғҳои миллӣ, баҳру уқёнусҳо, пиряхҳои материкӣ ва кӯҳӣ унсурҳои ҷуғрофии соҳаи сайёҳиро дар бар мегирад. Меҳмонхонаҳо, армуғонҳо, нақлиёт, тарабхонаҳо, осоишгоҳҳо, истироҳатгоҳҳо, истеҳсоли таҳҷизотҳои сайёҳӣ ва ғайраҳо индустрияи сайёҳиро ташкил мекунад.

Тоҷикистон дорои ҳудудҳои нодири фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ, аз қабили шаҳрҳои қадима, шаҳракҳо маҷмаҳои меъморивву таърихӣ, мавзеъҳои нодири таърихӣ ва табиӣ, обҳои шифобахш, олами нотакрори наботот ва ҳайвонот буда, миёни кишварҳои ҷаҳон бо таърихи куҳанбунёд, мардуми тамаддунсоз ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ба куллӣ фарқ мекунад ва барои равнақ додани намудҳои гуногуни сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихию фарҳангӣ ва захираҳои табиию фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар шароити мусоид фароҳам меоварад.

Хулоса, соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳо барои барқароршавӣ ва рушди сайёҳии байналхалқӣ дар мамлакат якчанд қонуну қарорҳо

қабул шудааст.Тоҷикистони маҳбуби мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари меваҳои шаҳдбор аст. Аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пиряхҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотакрор ва макони беҳтарини сайру сайёҳат мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе,23.12.2023

2. Симитенко Б.М., Международнҷе экономические отношения. ИНФРА – Москва, 2005

3. Диловаров Р.Д. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ / Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров Н.Н.,Н.Н. Сайфуллоев – ДМТ, 2013

4. Гӯшаи зебои дунё, кишварам // А.Ҷӯраев, Ш.Ҷӯраева.- Ҳафтаномаи “Омӯзгор” 01.03.2018, № 9.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Камышева А.О.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается система подготовки специалистов для сферы туризма в Таджикистане. Раскрыты особенности туристического образования с точки зрения государственной системы образования. На основе анализа мировых стандартов выяснены основные предпосылки формирования системы туристического образования в Таджикистане: соответствующая законодательная база; разработка единой государственной системы стандартов образования; тенденции вхождения таджикской системы образования в европейское и мировое образовательное пространство; сведение образовательно-квалификационных уровней и ступенчатости образования в соответствии с международными требованиями. Определены педагогические основы профессионального туристского образования и особенности подготовки специалистов для сферы туризма, направленных на обеспечение высокого уровня профессиональной подготовки, адаптированной к изменяющимся требованиям индустрии туризма. Отображено место агента по организации туризма в системе непрерывного туристического образования. Автор подчеркивает необходимость обеспечения нового качества профессионального образования, направленного на подготовку конкурентоспособных, профессионально мобильных, высококвалифицированных специалистов сферы туризма.Цель статьи заключается в определении и раскрытии содержания профессионального развития персонала предприятий отрасли туризма и в изучении запросов практики туризма и проблем подготовки кадров-специалистов по различным направлениям туристской деятельности в республике Таджикистан.

Ключевые понятия: образование, система образования, туристическое образование, специалист, профессиональная подготовка, индустрия туризма, подготовка кадров, сфера туризма, агента по организации туризма.

Камышева А.О.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола низоми омода кардани мутахассисон барои соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Хусусиятҳои таълими сайёҳӣ аз нуқтаи назари системаи давлатии маориф ошкор карда шудаанд. Дар асоси таҳлили стандартҳои ҷаҳонӣ шартҳои асосии ташаккули системаи маорифи сайёҳӣ дар Тоҷикистон мушаххас карда шуданд: заминаи қонунгузорӣ дахлдор; таҳияи системаи ягонаи давлатии стандартҳои таҳсилот; тамоюлҳои воридшавии низоми маорифи Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти аврупоӣ ва ҷаҳонӣ; ба ҳам овардани сатҳҳои таълимӣ ва тахассусӣ ва марҳилаҳои таҳсилот мутобиқи талаботи байналмилалӣ. Асосҳои педагогии таълими касбии сайёҳӣ ва хусусиятҳои тайёр кардани мутахассисон барои соҳаи сайёҳӣ муайян карда шудаанд, ки ба таъмини сатҳи баланди омодагии касбӣ, мутобиқ ба талаботи тағйирёбандаи соҳаи туризм нигаронида шудаанд. Мавқеи агенти сайёҳӣ дар системаи таълими пайвастаи сайёҳӣ нишон дода шудааст. Муаллиф зарурати таъмини сифати нави таълими касбиро, ки ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос дар соҳаи сайёҳӣ нигаронида шудааст, таъкид менамояд, ки ҳадафи мақола муайян ва ифшои муҳтавои такмили ихтисоси кадрҳои корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ мебошад.

Вожакалимаҳо: маълумот, соҳаи маориф, маълумоти сайёҳӣ, омадагии касбӣ, тарбияи мутахассисон, соҳаи сайёҳӣ, агентӣ оид ба ташкили сайёҳӣ.

Kamusheva A.O.

MAIN ASPECTS OF THE TRAINING SYSTEM SPECIALISTS FOR TOURISM IN TAJIKSTAN

The article discusses the system of training specialists for the tourism sector in Tajikistan. The features of tourism education from the point of view of the state education system are revealed. Based on an analysis of world standards, the main prerequisites for the formation of a tourism education system in Tajikistan have been clarified: the corresponding legislative framework; development of a unified state system of education standards; trends in the entry of the Tajik education system into the European and world educational space; bringing together educational and qualification levels and stages of education in accordance with international requirements. The pedagogical foundations of professional tourism education and the features of training specialists for the tourism sector are determined, aimed at ensuring a high level of professional training, adapted to the changing requirements of the tourism industry. The place of a tourism agent in the system of continuous tourism education is shown. The author emphasizes the need to ensure a new quality of professional education aimed at training competitive, professionally mobile, highly qualified tourism specialists. The purpose of the article is to determine and disclose the content of professional development of personnel of tourism industry enterprises and to study the demands of tourism practice and the problems of training specialists in various areas of tourism activity in the Republic of Tajikistan.

Key concepts: education, education system, tourism education, specialist, professional training, tourism industry, personnel training, tourism industry, tourism agent.

Подготовка специалистов в сфере туризма охватывает несколько ключевых аспектов, направленных на обеспечение высокого уровня профессиональной подготовки, соответствующей современным требованиям индустрии. Включает:

1. **Разработку актуальных образовательных программ** для бакалавриата, магистратуры и дополнительных курсов, которые соответствуют конкурентным стандартам.
2. **Акцент на разнообразие дисциплин**, таких как гостеприимство, менеджмент в туризме, маркетинг, культурология и иностранные языки.
3. **Интеграцию практических элементов** в учебные программы, таких как стажировки, практики, визиты на предприятия и взаимодействие с индустрией туризма.
4. **Сотрудничество с туристическими компаниями, отелями, ресторанами и другими организациями** для предоставления студентам реального опыта работы.
5. **Внедрение современных технологий и инструментов**, включая онлайн-резервирование, системы управления отелями и цифровой маркетинг, чтобы студенты были в курсе последних тенденций.
6. **Создание программ с международным компонентом**, которые позволяют студентам приобретать опыт работы в разных культурных контекстах и быть готовыми к глобальной индустрии туризма.
7. **Обучение навыкам общения и взаимодействия с клиентами**, поскольку это является ключевым аспектом в сфере гостеприимства и туризма.

Включение принципов устойчивого туризма и заботы об окружающей среде в образовательный процесс позволяет будущим специалистам способствовать устойчивому развитию отрасли. Необходимость регулярного обновления учебных планов и программ в соответствии с изменениями в индустрии и новыми тенденциями также имеет огромное значение.

Для Таджикистана совершенствование системы подготовки профессионалов в сфере туризма имеет особую важность, поскольку развитие туризма недавно было признано приоритетной задачей, как для государства, так и для общества. Профессиональная подготовка работников туризма является ключевым элементом

работы учебных заведений Таджикистана, которые занимаются этим важным направлением.

Открытие на государственном уровне образовательных направлений, таких как „Туризм и гостеприимство“, „Менеджмент в сфере международного туризма“ и „Экономика и управление туризмом“, безусловно, вносит новые импульсы в совершенствование системы обучения и воспитания кадров для туризма. Это имеет значительное социальное, экономическое и культурное значение, подчеркивающее туризм как феномен XXI века.

Изучение профессиональной подготовки специалистов в туризме занимает важное место, как в педагогической теории, так и в практике. В частности, проблемы дидактики профессионального образования исследуют такие ученые, как С. Я. Батышев, Ю. К. Бабанский, С. У. Гончаренко и другие. Теоретические и методологические основы подготовки специалистов для сектора туризма рассматриваются М.А. Азимовой, Т. І. Власовой, И. В. Зориным, М. И. Кадыровой, В. О. Квартальновым, А. П. Конохом, В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко и другими специалистами. Эти исследователи анализируют актуальные проблемы в данной области, подчеркивают значимость качественного туристического образования и изучают теоретические основы кадрового обеспечения туристической отрасли.

Теперь рассмотрим систему подготовки специалистов для туризма в Таджикистане с точки зрения государственной системы образования. Особое внимание уделим роли агента по организации туризма в этой системе.

Основной задачей системы туристического образования является подготовка квалифицированных специалистов для профессиональной деятельности в сфере туризма. Эта система должна быть эффективной, экономически обоснованной, открытой и демократичной, соответствуя основным принципам образовательной деятельности, таким как гуманизм, свобода и ответственность, приоритет общечеловеческих ценностей, связь с историей, культурой и традициями страны, а также взаимодействие с другими культурами.

В Республике Таджикистан основная цель системы туристического образования заключается в обеспечении качественной фундаментальной и общекультурной подготовки специалистов для туристической индустрии. Это достигается за счет привлечения высококвалифицированных преподавателей, ученых и практиков, а также укрепления научно-методического и материально-технического обеспечения образовательного процесса.

Ключевые принципы построения системы туристического образования в Таджикистане включают развитие туристического образования как части национальной образовательной системы и интеграцию этого образования в государственную систему на основе единой законодательной и правовой базы.

Предпосылки для формирования системы туристического образования в Таджикистане включают наличие соответствующей законодательной базы, разработку единой государственной системы образовательных стандартов, стремление интегрировать таджикскую образовательную систему в европейское и мировое образовательное пространство, а также выравнивание образовательно-квалификационных уровней и ступенчатости образования в соответствии с международными требованиями.

Туристическое образование, как вид профессионального образования, представляет собой одну из подсистем образовательной сферы и развивается в соответствии с законами общественного и культурного прогресса. Для глубокого анализа системы туристического образования необходимо, во-первых, изучить её взаимосвязи с другими подсистемами общества. Во-вторых, чтобы понять суть этого социального явления и определить его уникальные черты и особенности, следует

рассматривать туристическое образование как самостоятельную и целостную социальную систему, состоящую из взаимосвязанных компонентов.

Понятие «туристское образование» рассматриваем как производное от общих понятий: «система образования» и «образование» [6].

Образование является ключевой отраслью общественной жизни и важной предпосылкой для решения основных задач общества и государства. Оно представляет собой необходимое условие для общественного возрождения, трудовой деятельности и подготовки кадров для всех сфер развития общества. Система образования как социальный институт предназначена для обеспечения этих процессов.

Туристическое образование является неотъемлемой частью общего государственного образования. Оно представляет собой процесс формирования и развития личности специалиста в сфере туризма и передачи ему социального опыта. Поскольку туристическое образование направлено на подготовку профессионалов для туристической отрасли, оно обладает уникальными особенностями, характерными только для этой области [4].

В 1991 году туристическая отрасль в Таджикистане не признавалась частью экономики и рассматривалась как прикладная сфера. За прошедшие годы страна сделала значительные шаги в развитии туристического образования, однако система этого образования в Таджикистане всё ещё находится на стадии формирования.

На сегодняшний день в Таджикистане около 20 учебных заведений занимаются подготовкой специалистов для сектора туризма. В этой области подготовлено более 20 учебных пособий, а также ведется переподготовка преподавателей по специальности «Профессиональное образование. Туризм и гостеприимство».

Учебные заведения реализуют образовательные программы начального, среднего и высшего профессионального уровня. Подготовка кадров для туристической сферы находится под вниманием государственных органов, которые управляют туристическим бизнесом.

Сегодня туризм является популярной областью среди абитуриентов, что приводит к тому, что многие учебные заведения стремятся открыть соответствующие специальности. По мнению М.И. Кадыровой, система профессиональной подготовки специалистов в области туризма в Таджикистане состоит из трех уровней [7].

1) высший (институционально-управленческий) уровень. Институционально-управленческий уровень предусматривает подготовку менеджеров, которые устанавливают задачи работы, стратегию, направления и тактику отрасли, отдельного предприятия (менеджер маркетинговой деятельности в туризме, менеджер в туризме, менеджер отеля и др.). Подготовка персонала высшего уровня проводится в ведущих учебных заведениях страны (школы туризма, учреждения по повышению квалификации, университеты) согласно программам ОКР «бакалавр» и «магистр»;

2) средний уровень (управленческо-технологический). Управленческо-технологический уровень предусматривает взаимодействие персонала туристской сферы (менеджер по резервированию мест, тур агент, метрдотель ресторана и т. д.) и обеспечивает технологическую последовательность обслуживания. Обеспечение управленческо-технологического уровня осуществляются высшими и средними специальными учебными заведениями, колледжами, лицеями, которые готовят специалистов по менеджменту определенных технологических процессов бакалаврского уровня;

3) начальный уровень (технологически исполнительный) – представлен персоналом, которые выполняют конкретные задачи и обеспечивают удовлетворение некоторых потребностей туриста или через реализацию разных видов обслуживания.

Таджикистан взаимодействует с Всемирной туристской организацией через участие в её руководящих органах, включая Генеральную ассамблею, Исполнительный совет (в качестве наблюдателя) и Региональную комиссию для Европы, а также через

участие в её программных структурах, таких как рабочая группа по разработке юридических инструментов для упрощения туристских поездок.

Членство Таджикистана во Всемирной туристской организации значительно повысило имидж и авторитет страны в международном туристическом сообществе. Это сотрудничество обеспечивает доступ к ресурсам и обмену опытом, а также создает возможности для продвижения туристического потенциала Таджикистана на мировой арене. В результате страна привлекла большее количество туристов, инвестиций и способствовала развитию туристической инфраструктуры. Членство также открыло новые перспективы для взаимовыгодного сотрудничества с другими государствами на двустороннем, многостороннем и региональном уровнях [9].

Реализация общих проектов и грантов Всемирного банка, финансируемых Международной ассоциацией развития в размере 15 млн. долларов США, целью которых является разработка механизмов повышения и мониторинга качества высшего образования в стране и его соответствия потребностям рынка труда.

Подготовка кадров в целях устойчивого развития туризма в Республике Таджикистан»: актуализация образовательных стандартов по специальностям и направлениям подготовки в Университете с позиции их сближения с Европейской рамкой квалификаций и разработка примерных образовательных программ, обеспечивающих их адресную реализацию.

Основной целью проекта является актуализация образовательных стандартов и разработка примерных образовательных программ, а также создание условий, позволяющих решить стратегическую задачу образования в Республике Таджикистан — повышение качества образования, достижение новых образовательных результатов, отвечающих современным потребностям личности, общества и государства.

Азиатский банк развития (АБР) также выделил грант в размере 10 млн. долл. США для поддержки Таджикистана в развитии туризма в стране. Этот проект является первым проектом АБР в сфере туризма Таджикистана, другие финансирующие организации и инвесторы по программам развития туризма в Таджикистане, в частности по оптимизации политики в сфере туризма, стратегии и планированию развития туризма, подготовке и повышению квалификации кадров в сфере туризма, распространению стандартов качества туристических услуг, ведению статистики туризма, улучшению туристического имиджа Таджикистана, определены среди главных приоритетов сотрудничества Таджикистана и ЮНВТО [1].

Особое значение для развития системы профессиональной подготовки кадров туристической сферы в Таджикистане имеет международное сотрудничество, которое играет ключевую роль в развитии профессиональной подготовки кадров туристической сферы в Таджикистане. Это позволяет обмениваться передовым опытом, знаниями и передовой практикой в сфере туризма. Благодаря такому партнерству студенты и преподаватели могут получить доступ к новейшим технологиям, методам обучения и обогатить свой опыт за рубежом. Кроме того, международное сотрудничество способствует укреплению престижа учебных заведений Таджикистана и повышению уровня подготовки специалистов для развития сферы туризма.

В учебно-научно-производственном комплексе реализуется ступенчатая система на основе образовательных и квалификационных уровней:

- **Специалисты и магистры** по специальностям: правоведение, менеджмент организаций, туризм, гостиничное хозяйство, маркетинг, учет и аудит, международные экономические отношения.
- **Младшие специалисты** в областях: правоведение, технологии питания, организация обслуживания в гостиницах, организация обслуживания в туризме, товароведение, коммерческая деятельность, бухгалтерский учет.

• **Рабочие профессии**, такие как: агент по организации туризма, администратор, горничная, секретарь руководителя, учетчик по регистрации бухгалтерских данных, оператор компьютерного набора.

Постоянную поддержку учебного процесса оказывают предприятия, входящие в состав комплекса, включая гостиницы такие как „Таджикистан“, „Сирена“, „Хаятт Ридженси“, „Истиклол“, „Душанбе“ и туристические компании, такие как „Сугдиён-Помир Тур“, „Эл-Тур“, „Таджикинтурсервис“, „Таджикавиатур“ и другие.

Основная задача комплекса заключается в координации деятельности учебных заведений и организаций, входящих в его состав, с целью повышения уровня туристического образования в Таджикистане. Концепция образовательного процесса в комплексе основана на непрерывной последовательной подготовке и переподготовке специалистов в области туризма через специализированные учебные заведения, ориентированные на туристическую отрасль.

Эта система позволяет готовить кадры для всех уровней индустрии гостеприимства и туризма — от рабочих профессий до управленческих специалистов.

Практическая подготовка студентов осуществляется на базе отечественных предприятий, входящих в туристический комплекс страны. Этот подход предоставляет студентам возможность получить реальный опыт и навыки, работая на местных предприятиях. Такая практика позволяет студентам ознакомиться с особенностями работы в стране, понять специфику туристической отрасли на локальном уровне и применить полученные знания на практике.

Кроме того, этот метод способствует укреплению партнерских отношений между образовательными учреждениями и бизнесом, что может привести к созданию более качественных образовательных программ, учитывающих потребности, как индустрии, так и студентов. Обеспечение практического подготовленные по специальностям «Туризм и гостеприимство», «Менеджмент в сфере международного туризма», «Экономика и управление туризмом» в соответствии с таджикскими образовательными стандартами, стандартами индустрии туризма и международными образовательными стандартами помогает улучшить качество обучения. Это достигается через организацию выездных ознакомительных и производственных практик, а также через организацию экскурсионных путешествий, что способствует воспитательной и культурной работе со студентами.

Концепция деятельности компаний „Зигана-ТУР“ и «Скай Тур» включает организацию деловых поездок сотрудников комплекса, проведение учебных и деловых туров, а также организацию семинаров и конференций для специалистов и работников туризма. В рамках этих компаний также реализуются профессиональные учебные курсы по туризму на хозрасчетной основе.

Анализ теоретического опыта подготовки специалистов для сферы туризма позволяет учитывать мировой опыт в этой области и подчеркивает важность обмена профессиональным опытом. Это нацеливает систему подготовки в Таджикистане на адаптацию к международным стандартам.

Подготовка специалистов в экономически развитых странах, таких как Великобритания, Франция, Швейцария и США, характеризуется информационной открытостью и наличием разветвленной сети учебных заведений различных типов (колледжи, институты, университеты). В зарубежных странах содержание подготовки специалистов нацелено на формирование личности, способной работать в многокультурной среде, действовать в рамках общеевропейского туристического пространства и развивать европейское сознание, а также чувство моральной ответственности за свою работу.

Обобщение результатов анализа литературы, документов и других источников позволило выявить педагогические основы профессионального туристического образования, а именно:

а) Опыт общественных организаций в создании систем туризма и туристического образования должен быть учтен как исторический и актуальный для будущего развития. Это включает пополнение и обновление кадров, таких как организаторы, функционеры, работники, специалисты и персонал туристско-гостиничного комплекса и общественных туристических организаций.

б) Суть непрерывной системы профессионального туристического образования охватывает конкретные направления, принципы, условия, критерии, методы обучения, воспитания, а также особенности обеспечения и реализации содержания туристического образования.

в) Для формирования компетентности и профессионализма важно обеспечить расширение и непрерывность образования. Это требование является необходимым условием для подготовки и переподготовки всех категорий кадров, занимающих должности в сфере туризма и связанных общественных групп.

г) Существенное значение имеет межсистемное и междисциплинарное взаимодействие теории, методики и практики туристического образования с конкретными секторами экономики (индустрией туризма) и социальной активности (туристической деятельностью).

Развитие непрерывной системы образовательных учреждений в области туризма представляет собой одно из наиболее перспективных направлений реформирования образовательного процесса в данной сфере.

Непрерывное образование в туризме является ключевым фактором для устойчивого развития индустрии. Оно обеспечивает постоянное обновление знаний и навыков специалистов, что позволяет им успешно адаптироваться к изменениям на рынке туризма.

Для достижения этой цели необходимо:

- Разрабатывать и внедрять обновленные образовательные программы, которые соответствуют современным тенденциям в туризме и учитывают новые технологии и требования потребителей.
- Предоставлять возможности для переквалификации и обновления профессиональных навыков работников в туристической сфере, что помогает им сохранять конкурентоспособность на рынке труда.
- Установить тесное сотрудничество с предприятиями туризма для адаптации образовательных программ к реальным потребностям рынка труда.
- Внедрить современные технологии, которые обеспечивают доступ к образовательным ресурсам в любое время и из любой точки мира, что делает обучение более гибким и удобным.
- Организовать систему стажировок и практических занятий на предприятиях туристической индустрии, что способствует глубокому пониманию профессиональной среды.

Развитие непрерывной системы образования в туризме способствует поддержанию высокого качества туристических услуг и подготовке квалифицированных специалистов, которые могут успешно адаптироваться к изменениям на рынке.

Педагогическая концепция непрерывного образования, включающая демократизацию, гуманизм, интеграцию, непрерывность, индивидуализацию и профессионализм, служит основой для создания комплексной системы профессионально-образовательного процесса.

С учетом быстрого развития туризма как на мировом уровне, так и в Таджикистане, требования к специалистам на рынке труда становятся все более высокими. Современные реалии требуют от работников не только наличия специального образования, но и компетенций, позволяющих им принимать

профессиональные решения и обеспечивать высокое качество обслуживания и удовлетворение потребностей клиентов.

Непрерывное туристическое образование способствует осознанному выбору профессии, формированию устойчивых мотивов выбора, развитию необходимых личностных качеств и овладению основными профессиональными знаниями и навыками. Это также сокращает время, необходимое для профессиональной адаптации молодых специалистов. Эффективное функционирование отечественного непрерывного туристического образования возможно при условии целенаправленной организационной и научно-методической работы педагогических коллективов, а также трансформации существующих форм и методов учебного процесса.

Непрерывное профессионально-техническое образование охватывает сеть учебных заведений, занимающихся первичной профессиональной подготовкой, переподготовкой рабочих и повышением квалификации кадров.

Н. В. Анисимов подчеркивает, что современное производство требует от работников постоянного обновления теоретических знаний и непрерывного совершенствования профессиональных навыков. Это связано с тем, что рабочие все чаще выполняют задачи, требующие интеллектуальных умений и навыков, то есть умственного труда. Современное профессиональное образование должно быть ориентировано на подготовку компетентных специалистов, обладающих необходимыми умениями и навыками для удовлетворения требований рынка труда[10].

Развитие потенциала будущего агента по организации туризма связано с усовершенствованием процесса обучения, направленного на активизацию умственной деятельности и формирование профессиональных навыков. В условиях стремительного увеличения объема информации и внедрения компьютерных технологий, эффективное развитие умений учеников становится важным для достижения глубоких и прочных знаний.

Социальные изменения в обществе предъявляют новые требования к подготовке высококвалифицированных и конкурентоспособных работников. Важность творческого подхода к работе, умение самостоятельно приобретать знания, совершенствовать профессиональное мастерство, осваивать смежные профессии, адаптироваться к изменениям и применять полученные знания в различных условиях труда возрастает.

В соответствии с современными требованиями, содержание образования изменяется. Идет поиск новых образовательных технологий, направленных на формирование у учеников профессиональных знаний, умений и навыков, соответствующих требованиям общества к квалифицированным специалистам.

Одной из ключевых задач профессионального образования является предоставление знаний, умений и навыков, соответствующих отраслевым стандартам, квалификационным характеристикам и образовательным программам. В учебном процессе профессионально-технического образования практика имеет как теоретическое, так и научное значение, связанное с учебными предметами и видами обучения. Учебные предметы характеризуются не только теоретическим содержанием, но и практическим применением.

Содержание обучения должно рассматриваться не просто как набор учебных предметов, а как часть учебной и профессиональной деятельности, что обеспечивает эффективную связь между теорией и практикой.

Знания в сфере туризма представляют собой синтез различных областей знаний, что отражается в процессе подготовленные будущих агентов по организации туризма в профессионально-технических учебных заведениях. Учебный план подготовки агентов по организации туризма включает несколько ключевых блоков учебных предметов:

- **Основы туризма**: Введение в туризм и гостеприимство, история и развитие туризма, основные понятия в индустрии туризма.
- **География и культура**: География туризма и туристических направлений, межкультурные аспекты и культурные особенности различных регионов.
- **Туристические продукты и услуги**: Типы туристических продуктов, организация туристических услуг и пакетов.
- **Менеджмент в туризме**: Принципы организации и управления в туристической индустрии, маркетинг и реклама в туризме.
- **Транспорт и размещение**: Организация туристического транспорта, гостиничное дело и варианты размещения.
- **Правовые аспекты в туризме**: Законодательство в сфере туризма, права и обязанности туристов и туроператоров.
- **Информационные технологии в туризме**: Использование современных технологий в бронировании и управлении информацией.
- **Профессиональная практика**: Стажировки на туристических предприятиях, развитие практических навыков в организации и обслуживании туристов.
- **Этика и безопасность**: Этические аспекты в туризме, безопасность туристов и предупреждение чрезвычайных ситуаций.
- **Иностранный язык**: Изучение иностранного языка для общения с иностранными туристами.

Этот учебный план обеспечивает студентам комплексные знания и навыки, необходимые для успешной карьеры в туризме, охватывая как теоретические, так и практические аспекты этой динамичной отрасли.

Профессиональная квалификация агентов по организации туризма зависит как от общей, так и от профессиональной подготовки, сориентированной на существующую практику, мировой опыт и стандарты гостеприимства.

Следовательно, рынок труда в туристской отрасли нуждается в четкости и объективности относительно определения профессиональной способности будущих специалистов, их профессиональной компетентности. Поэтому основная цель туристского образования и подготовки заключается в формировании компетентных специалистов, которые владеют соответствующими знаниями и навыками для удовлетворения потребностей туристского рынка труда [3].

Да, в текущих условиях туристическая индустрия действительно нуждается в высококвалифицированных специалистах. В связи с быстрым развитием отрасли и постоянными изменениями на рынке, профессионалы в сфере туризма должны иметь широкий набор навыков и знаний. Развитие этих компетенций позволит специалистам эффективно адаптироваться к требованиям рынка и обеспечивать высокий уровень обслуживания туристов.

Рецензент: Кадырова М.И.- к.п.н., доцент МУТПТ

Литература

1. Азимова М.А. Педагогические аспекты профессиональной подготовки менеджеров туризма в Таджикистане: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01/ М.А. Азимова. – Душанбе, 2010. – 22 с.

2. Алилуйко Е.А.Трансформация международного туризма и ее отражение в процессе подготовки кадров // Региональный сборник научных трудов по экономике. Душанбе: Прометей, 2013. Вып. 1. С. 114–120.

3. Горячева Т.К.Профессиональная подготовка менеджеров туризма средствами природного рекреационного потенциала региона: Дис. … канд. пед. наук. М., 1999. 148 с.

4. Гринько С.А.Рынок подготовки туристских кадров: реалии и перспективы развития // Слобожанський науково-спортивний вісник. 2006. № 10. С. 243–246.

5. Зорин И.В.Образование и карьера в туризме: Учебное пособие. М.: Советский спорт, 2012. 224 с.

6. Иванова С.А.Педагогические основы начальной подготовки юных туристов проводников в системе дополнительного образования: Дис. … канд. пед. наук. М., 2000. 195 с.

7. Кадырова М.И.Профессиональное туристское образование в Таджикистане: к постановке вопроса // Народная культура: состояние, проблемы и перспективы. Сборник научных статей. Душанбе: НИИ культуры и информации, 2014. С. 154–159.

8. Кадырова М.И. Требование в сфере тризма к подготовке специалистов по направлении туристско-рекреационной деятельности Республики Таджикистан. Научный журнал Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. Том 10. 2016 / № 3.С..25-32.

9. Кадырова М.И. Подготовка кадров-специалистов по различным направлениям туристской деятельности с учетом запросов практики в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. - № 2/3 (201). - С. 143-148.

10. Квартальнов В.А.Подготовка туристских кадров // Управление персоналом. 2009. № 5. С. 21–22.

11. Лагусева Н.Н. Научное сопровождение профессионального туристского образования: монография. — М., Логос, 2012. — 245 с.

12. Мамадризохонов А.А.Туризм – важный рычаг развития экономики горных регионов // Развитие горных регионов: проблемы и перспективы: Материалы семинара. Душанбе: Ирфон, 2013. С. 43–51.

13. Сангинов Д.Ш. Правовое регулирование туристской деятельности в Республике Таджикистан: проблемы и пути их рушения. Диссертация Душанбе, 2010 г., 165 с.

14. Сенин В.С., Хорошилов А.В., Кленова О.В.Основы квалификационных требований к некоторым профессиями должностям работников гостинично-туристского комплекса туризма М., 2012. - 65 с.

15. Рахимов С.Х. Основные направления развития высшего образования в сфере туризма в республики Таджикистан. // Вестник педагогического университета. Естественные науки. Душанбе,2019.- № 1-2 (12). С. 86.-90.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Аскаров А.Р., Холиқова А.З., Абдуалимова Н.А.

РУШДИ ДЕМОГРАФИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Таваллудноки нишондиҳандаи муҳими демографӣ буда, ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсир расонида, сохтори демографии онро муайян мекунад. Сатҳи фавти аҳолӣ вобаста ба омилҳои гуногун, аз қабили дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ, сифати зиндагӣ, сатҳи таҳсилот, рушди иқтисодӣ ва мавҷудияти бемориҳо ё офатҳои табиӣ метавонад фарқ кунад. Сатҳи баланди фавт метавонад аз масъалаҳои соҳаи тандурустӣ, шароити бади зиндагӣ ё эпидемияро, дар ҳоле ки сатҳи пасти фавт метавонад аз сатҳи баланди кӯмаки тиббӣ ва некӯаҳволии умумии аҳолӣ шаҳодат диҳанд. Бинобар ин дар мақола хусусиятҳои рушди ин нишондиҳандаҳо дар шароити рушди иҷтимоию иқтисодӣ, тағйирёбии онҳо, дар шаҳру деҳот нишон дода шуда, инчунин омилҳо ва сабабҳои тағйирёбии ин нишондиҳандаҳо низ муайян карда шудааст. Асоснок карда мешавад, ки дигаргуниҳои сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодие, ки дар охири солҳои бистум ва ибтидои асри XXI дар ҷумҳурӣ ба амал омада буданд, ба динамикаи таваллуд ва фавти аҳолӣ таъсир расонидаанд.

Калимаҳои калидӣ: Таваллудноки, фавт, масъалаҳои демографӣ, шумораи аҳолӣ, афзоиши табиӣ, коэффитсиентҳо, динамика.

Аскаров А. Р., Холикова А. З., Абдуалимова Н.А.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ РОЖДАЕМОСТИ И СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рождаемость является важным демографическим показателем, который влияет на социально-экономическое развитие страны и определяет её демографическую структуру. Смертность населения может быть разной в зависимости от различных факторов, таких как доступ к медицинским услугам, качество жизни, уровень образования, экономическое развитие и наличие болезней или бедствий. Высокая смертность может свидетельствовать о проблемах в здравоохранении, плохих условиях жизни или эпидемиях, в то время как низкая смертность может указывать на высокий уровень медицинского обслуживания и общего благополучия населения. Исходя из этого, в статье показаны особенности развития данных показателей в условиях социально-экономического развития, в историческом разрезе, по городской и сельской местности, а также определены факторы и причины изменения данных показателей. Обосновывается, что политические и социально-экономические перемены, произошедшие в республике в конце XX, и в начале XXI века, не могли не отразиться на динамике рождаемости и смертности населения.

Ключевые слова: рождаемость, смретность, проблемы демографии, цифры насиление, коефициненты, динамика

Askarov A. R., Holikova A. Z., Abdualimova N.A.

DEMOGRAPHIC INDICATORS OF FERTILITY AND MORTALITY OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Fertility is an important demographic indicator that affects the socio-economic development of a country and determines its demographic structure. The mortality rate of a population can vary depending on various factors such as access to health services, quality of life, level of education, economic development and the presence of diseases or disasters. High mortality may indicate health problems, poor living conditions or epidemics, while low mortality may indicate high levels of medical care and general well-being of the population. Based on this, the article shows the features of the development of these indicators in the conditions of socio-economic development, in a historical context, in urban and rural areas,

and also identifies the factors and reasons for changes in these indicators. It is substantiated that the political and socio-economic changes that occurred in the republic at the end of the twentieth and beginning of the twenty-first century could not but affect the dynamics of the birth rate and mortality rate of the population

Key words: birth, death, demography problems, number of population, natural increase,coeficients, dynamic.

То давраҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқотҳои илмии соҳаи демография диққати кофӣ дода намешуд. Дар мактабҳои олӣ ва низоми маориф курсҳои оид ба демография вучуд надоштанд, фаҳмиши умумии масъалахои демографӣ дар байни аҳолӣ хеле паст буд. Дар баробари ин дар мамлакат муаммоҳои зиеди ҷиддии демографӣ мавчуд буда,ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар монеъ мешаванд.

Имрӯз дар Тоҷикистон ҳам ҷомеаи илмӣ ва ҳам мақомоти давлатӣ зарурати рушди мутавозини иҷтимоию иқтисодии кишварро тавассути равиши инноватсионӣ бештар дарк мекунанд. Рушди иқтисодиёт дар асоси инноватсияҳо барои рафъи мушкилоти вобастагии захираҳо ва диверсификатсияи нокифоя муҳим мегардад. Ин истифодаи неруи зеҳнӣ ва эҷодии инсонро ҳамчун нерӯи пешбарандаи рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии миллӣ дар бар мегирад. Чунин муносибат беҳтар шудани сифати зиндагонии аҳолиро таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, мавҷудияти муосир ба инсон ҳамчун ҳадаф, восита ва шарти рушд торафт бештар нигаронида мешавад. Дар ин шароит ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ аз нерӯи демографии ҳудуд ва самаранокии механизмҳои ташкилию иқтисодии татбиқи он вобаста аст.

Вазъи демографии Тоҷикистон бо сатҳи баланди таваллуд ва дар маҷмӯъ нисбатан кам будани фавт фарқкунанда буда, вале дар айни замон фавти кӯдакон ва модарон баланд аст. Сатҳи шаҳришавӣ паст боқӣ монда, муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ дар сатҳи баланд қарор дорад.

Сатҳи таваллуди аҳолӣ дар Тоҷикистон хусусиятҳои хос дорад, ки ба вазъи демографии кишвар таъсир мерасонад. Аз ҷониби мо баъзе ҷанбаҳои асосии таҳлили таваллуднокӣ дар ҷумҳурӣ ҷудо қарда шудааст:

1. Сатҳи баланди таваллуд: Дар маҷмӯъ, Тоҷикистон дорои яке аз баландтарин сатҳи таваллуд дар ҷаҳон мебошад. Ин ба арзишҳои фарҳангии анъанавӣ вобаста аст, ки дар он оилаҳои серфарзанд нишонаи шукуфоӣ ҳисобида мешаванд.

2. Аҳолии ҷавон: Аксари аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки ин ҳам ба афзоиши таваллуд мусоидат мекунад. Оилаҳои ҷавон аксар вақт кӯшиш мекунанд, ки шумораи оилаи худро зиёд кунанд.

3. Омилҳои иқтисодӣ: Ноустувории иқтисодӣ ва даромади пасти аҳолӣ метавонад ба таваллуд таъсир расонад. Баъзе таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки мушкилоти иқтисодӣ метавонад боиси афзоиши кӯдакон дар оила ҳамчун як шакли амнияти иҷтимоӣ дар пиронсолӣ гардад.

4. Дастрасӣ ба хизматрасониҳои тандурустӣ ва маориф: Сатҳи дастрасӣ ба хизматрасониҳои тандурустӣ ва маориф низ ба таваллуд таъсир мерасонад. Дар минтақаҳое, ки дастрасии паст ба хизматрасониҳои тиббӣ ва маориф доранд, аксар вақт сатҳи таваллуд баландтар аст.

5. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ: Арзишҳои фарҳангии анъанавӣ ва динӣ ба таваллуд дар Тоҷикистон низ таъсир мерасонанд. Эътиқод ва расму русуми динӣ метавонанд ба таваллуди баланд мусоидат кунанд.

6. Муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ: Муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ метавонад ба таваллуднокӣ таъсир расонад. Масалан, низоъ, муҳоҷират ва дигар шаклҳои ноустувории оилаҳо метавонанд ба қарорҳои фарзанддорӣ таъсир расонанд.

Дар маҷмӯъ, сатҳи баланди таваллуд дар Тоҷикистон ҳам ҷониби мусбӣ дошта (масалан, қувваи кории ҷавон ва динамикӣ), ва ҳам мушкилотҳои гуногуни иҷтимоиро ба вуҷуд меорад (масалан, таъмини хизматҳои иҷтимоӣ ва захираҳо барои оилаҳои

калон ва ғ.). Ин таҳлил ва таҳияи сиёсатҳоеро талаб мекунад, ки ба дастгирии оилаҳо ва идоракунии тамоюлҳои демографӣ нигаронида шудаанд.

Вазъияти демографӣ ба рушди иқтисодиёти чамъият таъсири калон мерасонад. Шумора ва таркиби аҳолӣ дар ташаккули ММД, талабот ва пешниҳоди умумии мамлакат фаъолона иштирок мекунанд. Дар баробари ин равандҳои демографии таваллуд, фавт, никоҳ ва муҳоҷират бо рушди иҷтимоию иқтисодӣ алоқаманд буда, ба сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ таъсири назаррас мерасонанд. Омӯзиши ин динамика барои банақшагирӣ ва таҳияи сиёсати иқтисодии давлатӣ муҳим мебошад.

Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи афзоиши мутлақи аҳолӣ дар ИДМ мавқеи пешқадамро ишғол намуда, дар гурӯҳи кишварҳои ҷаҳон қарор дорад, ки суръати зиёди афзоиши табиии аҳолӣ нигоҳ дошта мешавад. Дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2022) нишондиҳандаҳои аҳолӣ 1,8 маротиба афзуда, афзоиши миёнаи солона 2% ва шумораи аҳолии ҷумҳурӣ дар соли 2022 ба 9,9 миллион нафар расид.

Диаграмма 1. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз. нафар.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст дар асоси Демографияи солонаи ҶТ Агентии омори назди Президенти ҶТ, 2022

Аз соли 1991 то соли 2022 дар динамикаи афзоиши аҳолии Тоҷикистон тағйироти назаррас ба амал омад. Дар солҳои аввали истиқлолият коҳиши нишондодҳои мутлақ ва нисбии афзоиши аҳолиро мушоҳида мекунем. Афзоиши аҳолӣ дар соли 1991 2,7% буд ва то соли 2022 ба 1,8% коҳиш ёфт. Суръати афзоиши мутлақи аҳолӣ низ аз 179 ҳазор нафар дар соли 1991 то 177,3 ҳазор нафар дар соли 2021 коҳиш ёфт, аммо ин коҳиш ночиз аст [1]. Нерӯи демографии наслхо, ки дар давоми 50 соли охир ба вучуд омадааст, барои муддати дароз суръати баланди афзоиши аҳолиро ба амал меорад. Дар давоми 80 соли охир (1950-2020) шумораи аҳолии ҷумҳурӣ 7804,5 хазор нафар афзуда, зиёда аз 500% ташкил медиҳад, ки ин аз заминаи зиёди аҳолӣ гувохӣ медиҳад. Суръати афзоиши аҳолӣ 2,0-2,1% ташкил дод.

Аз соли 1950 то соли 1991 коэффитсиентҳои таваллуд ва фавти аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд буд. Дар ин давра ғайр аз соли 1950 дараҷаи баланди афзоиши табиии аҳолӣ низ хос буд. Дар соли 2020 дар муқоиса бо солҳои қаблӣ афзоиши умумии фавт бахусус назаррас аст. Дар соли 2020 ин таносуб якбора аз 3,6‰ дар соли 2019 то ба 4,5‰ афзоиш ёфт. Албатта, ин ба пандемияи COVID-19 вобаста аст. Тибқи омори расмӣ, шумори фавтидагон дар солҳои 2019-2020 аз тақрибан 33 ҳазор то 42 ҳазор нафар афзоиш ёфтааст.

Ҷараени бозтавлиди аҳолӣ дар Чумхурии Точикистон ва минтақаҳои он бо фарқияти тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ, анъана ва таъсири омилхои гуногун муайян карда мешавад. Солҳои охир тахмин ва баробарсозии маълумот оид ба бозтавлиди

аҳолӣ ба амал омад. Масалан, дар давраи аз соли 1998 то соли 2022 мизони таваллуд дар манотиқи кишвар тағйир ёфтааст. Дар соли 1998 ин нишондод дар шаҳри Душанбе 28,0, дар вилояти Суғд – 26,8, дар вилояти Хатлон – 35,4, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) – 26,4 ва дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ (НТҶ) - 33.1 ташкил дод. Дар соли 2020 ин нишондиҳандаҳо ба таври зайл тағйир ёфтанд: дар ВМКБ – 20,5, дар вилояти Суғд – 23,2, дар вилояти Хатлон – 28,8, дар Душанбе – 18,4 ва НТҶ – 27,0.

Таҳлили маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки дар давраи баррасишаванда сатҳи умумии таваллуд дар шаҳри Душанбе ва баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ ба таври назаррас паст шудааст. Ин коҳишро дар вилояти Хатлон, ВМКБ ва НТҶ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Сатҳи таваллуд дар шаҳри Душанбе бо суръати баланд коҳиш меёбад.

Омилҳо, аз қабили коҳиши шуғли аҳолӣ ва издивоҷ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, паҳншавии усулҳои пешгирии ҳомиладорӣ, ислоҳоти бозор, танзими оила, муҳоҷирати аҳолӣ, сатҳи маълумотнокӣ ва ғайра ба сатҳи таваллуд таъсири гуногун доштанд. Ҳангоми омӯхтани динамикаи шумораи кӯдакон дар оилаҳо, мо метавонем гузаришро аз оилаҳои серфарзанд ба миёнаҳол қайд кунем. Занони дорои маълумоти олӣ ва миёнаи махсус одатан 2-3 фарзанд доранд, ки оилаҳоеро ташкил медиҳанд, ки ба тарбияи босифати кӯдакон нигаронида шудаанд ва ҳам аз ҷиҳати ҳудудӣ ва ҳам аз ҷиҳати касбӣ бештар мобилӣ мебошанд.

Дар соли 2022 коэффисиенти маҷмӯии таваллуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як зани синни репродуктивӣ 3,0 кӯдакро ташкил дод. Дар сохтори аҳолӣ ҳиссаи баланди аҳолии сини 0-15 сола аз сатҳи баланди таваллуд дар гузашта гувоҳӣ медиҳад. Бо дарназардошти он, ки Тоҷикистон кишвари кӯҳистонӣ буда, заминҳои корам маҳдуд ва сатҳи пасти рушди иқтисодӣ мебошад, афзоиши баланди аҳолӣ дар айни замон барои рушди босифати аҳолӣ хатари ҷиддӣ дорад.

Қобили зикр аст, ки дар сохтори аҳолӣ афзоиши ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат (57,7%) муаммои таъхирнопазир мебошад. Ин тамоюл аз як тараф таъсири мусбат дошта, ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Аммо муҳимтарин шарти гирифтани дивидендҳои иқтисодӣ аз чунин афзоиш сиёсати мақсадноки давлатӣ дар самти ташаккули бозори меҳнат ва паст кардани сатҳи бекорӣ, камбизоатӣ ва ташаккули сармояи саломатӣ мебошад. Самаранокии чунин сиёсат оқибатҳои манфии афзоиши аҳолии қобили меҳнатро, ки дар иқтисодиети миллӣ ба қадри нокифоя истифода бурдани қувваи меҳнатӣ зохир мегардад, махдуд мекунад.

Дар даҳсолаи охир афзоиши аҳолии кишвар мӯътадил буд - он ба ҳисоби миёна 170 ҳазор нафар ё 2,2% дар як сол ташкил медиҳад [1].

Ҷадвали 1. Афзоиши умумӣ, табиӣ ва афзоиши муҳоҷирати аҳолии ҶТ, ҳаз. нафар

Солҳо	Афзоиши умумӣ	Афзоиши табиӣ	Афзоии муҳоҷират
Ҳамаи аҳолӣ			
1991-1999	767,5	1373,8	-606,3
2000- 2009	1288,9	1525,4	-236,5
2010 - 2018	1709,2	1746,6	-37,4
Аҳолии шаҳр			
1991-1999	-46,6	291,6	-338,2
2000- 2009	343,5	361,4	-17,9
2010 - 2018	411,3	388,1	23,2
Аҳолии деҳот			
1991-1999	814,1	1082,2	-268,1
2000- 2009	945,4	1164	-218,6
2010 -	1297,9	1358,5	-60,6

2018			
2019-2022	760,2	578,6	-116,3

Сарчашма: аз рӯи маълумотҳои «Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Агентии омори назди Президенти ҶТ, Душанбе, – 2022 тартиб дода шудааст

Дар солҳои рушди мустақил афзоиши демографӣ пайдарпай бо суръати хеле баланди афзоиши табиӣ сурат гирифт.

Дар панҷсолаи гузашта афзоиши миёнаи солона 194,1 ҳазор нафарро ташкил дод. Суръати умумии афзоиши табиӣ дар ин давра нисбатан устувор боқӣ монда, ба ҳисоби миёна 21 наф. ба 1000 аҳолӣ ташкил дод [2].

Ҷадвали 2.

Динамикаи афзоиши табиии аҳолии ҶТ (% ба 1000 аҳолӣ)

Минтақа	1991	2000	2010	2021
Ҷумҳурии Тоҷикистон	33,0	22,3	27,3	18,1
ш. Душанбе	17,2	24,3	20,8	13,1
НТҶ	38,4	23,8	30,1	20,4
Суғд	27,7	19,2	24,1	15,1
Хатлон	39,7	24,4	30,7	21,3
ВМКБ	29,6	12,8	15,4	11,4

Сарчашма: аз рӯи маълумотҳои «Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Агентии омори назди Президенти ҶТ, Душанбе, – 2022 тартиб дода шудааст

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши умумии аҳолӣ аз ҳисоби афзоиши табиӣ мушоҳида мешавад, ки тавозуни манфии муҳоҷиратро ҷуброн мекунад. Сохтори аҳолӣ бо синну соли ҷавон тавсиф мешавад, ки шумораи кӯдакони аз 0 то 14 сола дар байни солҳои 2000-2021 1,6% коҳиш ёфтааст, ки асосан аз ҳисоби коҳиши таваллуд дар солҳои 1990-ум. Синну соли миёнаи аҳолӣ дар давраи аз соли 2000 то 2022 аз 18 то 23 солро каловиш ёфт, ки аз бартарияти насли наврас ва ташаккули иқтидори назарраси муҳоҷират шаҳодат медиҳад. Афзоиши баланди табиии аҳолӣ метавонад ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад. Аз як тараф, ин метавонад аз вазъи солими демографии кишвар, дастрасии ёрии тиббӣ ва сатҳи умумии некӯаҳволӣ шаҳодат диҳад. Аз тарафи дигар, афзоиши баланди табиӣ метавонад дар соҳаҳои ҳифзи иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва манзилӣ, бахусус дар сурати маҳдуд будани захираҳо мушкилот ба миён орад. Инчунин метавонад боиси афзоиши шумораи аҳолӣ ва фишор ба муҳити экологӣ гардад. Аз ин рӯ, барои кишвар муҳим аст, ки ин равандро моҳирона идора карда, барои таъмини рушди устувори аҳолӣ ва иқтисод тадбирҳои дахлдори сиёсию иҷтимоӣ андешад.

Динамикаи нишондиҳандаҳои демографиро ҷамъбаст намуда, метавон гуфт, ки Тоҷикистон дар масъалаи такрористеҳсоли аҳолӣ давраи гузаришро аз сар мегузаронад. Вай аз «таркиши аҳолӣ» наҷот ёфт ва дар роҳи модернизатсияи бозтавлиди аҳолӣ қарор дорад.

Мавриди зикр аст, ки дар замони ба даст овардани истиқлолият шумораи аҳолии Тоҷикистон душвориҳои муайяни иқтисодиро ба амал овард ва гарчанде, ки вазъият хеле мушкил буд, иқтисодиёти кишвар ба тақсимоти аҳолии дохили кишвар таъсири

худро идома дод. Минтақаҳои шаҳрӣ афзоиши назаррасро нишон доданд, ки он аз ҳисоби муҳоҷирати дохилӣ ба вуҷуд омада ва аз 24,4% то 28,8% ташкил дод. Дар баробари ин, дар деҳот афзоиши аҳолӣ тақрибан дар сатҳи ивазшавии табиии аҳолӣ, яъне дар сатҳи таваллуд ва фавт, ё каме болотар аз ин сатҳ монд.

Таҳсимоти аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо омилҳои гуногун, аз қабили хусусиятҳои ҷуғрофӣ, релеф, дастрасии захираҳои замин, имкониятҳои инфрасохторӣ ва иқтидори рушд муайян карда мешавад. Дар давраи истиқлолият дар шумора ва таносуби аҳолии шаҳру деҳот, бахусус дар тобеи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Ин афзоиш асосан ба динамикаи баландтар нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар вобаста аст. Дар ин минтақаҳо шумораи аҳолӣ бештар аз 1,7 баробар афзуд.

Дар давраи аз соли 1991 то соли 2022 ҳиссаи аҳолии сокини шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, инчунин дар вилояти Хатлон дар шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ аз 55,9 фоиз то 59,1 фоиз афзуд [2]. Аммо дар ҳамаи минтақаҳо вазни киёсии аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳр хеле зиёд аст. Таҳлили дақиқ метавонад фарқиятҳои муайяни ҳиссаи аҳолии деҳоти вилояти Суғдро ошкор созад, ки ҳиссаи он дар соли 2021 75,2 % ташкил дод, дар ҳоле ки дар дигар минтақаҳо ин рақам аз 80% зиёд аст. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки дар муддати тӯлонӣ омилҳои зиёде таъсир расониданд: оқибатҳои пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ, ки боиси муҳоҷирати оммавии ҳам мардуми бумӣ ва ҳам ғайримуқимӣ аз шаҳрҳои кишвар гардид, муҳоҷирати меҳнатӣ, тафовути рушди саноатии минтақаҳо, ҷалби шаҳрҳо ба сифати марказҳои соҳибкорӣ ва корӣ, тамоюлҳои анъанавӣ, таваллуди зиёд ва оилаҳои серфарзанд ва ғайра.

Ҷадвали 4.

Вазни хоси аҳолии шаҳр вак деҳот дар шумораи умумии аҳолӣ, *(охири сол;%)*

*

	2010		2015		2016		2017		2021	
	город	село	город	село	город	село	город	село	город	село
Тоҷикистон	26,5	73,5	26,4	73,6	26,3	73,7	26,4	73,6	26,3	73,7
ВМКБ	13,2	86,8	13,4	86,6	13,4	86,6	13,4	86,6	13,4	86,6
Суғд	25,0	75,0	24,8	75,2	24,8	75,2	24,8	75,2	24,8	75,2
Хатлон	17,3	82,7	18,0	82,0	17,8	82,2	18,1	81,9	18,0	82,0
ш. Душанбе	100		100	-	100	-	100	-	100	-
НТҶ	13,5	86,5	13,1	86,9	12,5	87,5	12,4	87,6	12,7	87,3

* **Сарчашма:** тартиб дода шудааст аз рӯи маълумотҳои «Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Агентии омори назди Президенти ҶТ, Душанбе, – 2021.- *С. 26*

Аз маълумоти дар ҷадвали 4 овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳиссаи аҳолии шаҳр дар сохтори умумии аҳолӣ нисбат ба деҳот доимо паст аст. Сарфи назар аз он, ки дар соли 2010 ҳиссаи аҳолии шаҳр 26,5% ташкил дод, то соли 2021 ин рақам амалан бетағйир боқӣ монда, 26,3% ташкил медиҳад. Ин аз идомаи деурбанизацияи ҷамъият, яъне аз бартарӣ доштани ҳаёти деҳот ва суст афзудани аҳолии шаҳрҳо шаҳодат медиҳад.

Тафовути шумораи аҳолии Тоҷикистон ба таҳсимоти ҳудудии он ва зичии аҳолӣ дар минтақаҳои гуногун таъсир мерасонад. Дар соли 2021 ба ҳар як километри мураббаъ қаламрави кишвар шумораи гуногуни сокинон рост омад. Масалан, зичии

аҳолӣ дар ВМКБ дар як километри мураббаъ 3,7 нафар, дар вилояти Суғд 112,1 нафар, дар вилояти Хатлон 142,9 нафар ва дар НТҶ 74,0 нафарро ташкил дод. Афзоиши минъбадаи шумораи аҳолӣ метавонад зичии аҳолиро афзоиш диҳад, махсусан дар вилоятҳои Хатлону Суғд, ки аллакай зичии аҳолӣ хеле зиёд аст. Афзоиши бештари зичии аҳолӣ дар шаҳри Душанбе ба қайд гирифта шудааст, ки дар 29 соли охир ин нишондод ба 114% афзудааст.

Ҷадвали 5. Зичии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (нафар ба 1 км^2)[5]

	1991	**2000**	**2010**	**2018**	**2021**
Ҷумҳурии Тоҷикистон	38,5	43,7	53,4	64,5	69,9
НТҶ	41,8	47,9	60,7	74,4	74,0
Суғд	65,9	74,8	89,2	105,5	112,1
Хатлон	75,8	88,6	109,7	132,6	142,9
ВМКБ	2,7	3,2	3,2	3,6	3,7

Сарчашма: тартиб дода шудааст аз рӯи маълумотҳои «Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Агентии омори назди Президенти ҶТ, Душанбе, – 2022

Аз ин рӯ, дар давраи миёнамуҳлат васеъ намудани инфрасохтори иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақаҳое, ки зичии аҳолӣ зиёд аст, муҳим аст, то ба раванди рушд фаро гирифтани тамоми табақаҳои аҳолӣ таъмин карда шавад. Дар баробари ин дар минтақаҳое, ки зичии аҳолӣ нисбатан кам аст, ҷидду ҷаҳди беҳтар намудани шароити зиндагонӣ ва муҳити зист аҳамияти калон‰ пайдо мекунад.

Омӯзиши динамикаи шумораи таваллудҳо байни солҳои 1991 ва 2021 нишон медиҳад, ки тағиротҳо гуногунанд. Аввалин коҳиши шадид дар солҳои 1991-1992 ба қайд гирифта шуда буд, ки бо сар задани ҷанги шаҳрвандӣ алоқаманд буд. Пас аз он то соли 1996 афзоиши таваллуд ба мушоҳида мерасад. Дуввумин коҳиши назаррас дар солҳои 1995-1996 (-10,8%), эҳтимолан бо бад шудани муҳити сиёсӣ ва банақшагирии пуршиддати оила аз ҳисоби таъмини воситаҳои пешгирии ҳомиладорӣ аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ ба амал омад. Афзоиши навбатии шумораи таваллуд дар солҳои 1997-1998 (4,3%) ва пас аз он дар солҳои 1999-2000 (ба ҳисоби миёна 7,6 фоиз) кам шуд. Дар маҷмӯъ, дар давраи аз соли 1991 то соли 2021 шумори таваллуд дар Тоҷикистон 10,3%, дар шаҳрҳо 14,9% ва дар деҳот 8,8% зиёд шудааст.

Таҳлили сатҳи фавти аҳолӣ дар Тоҷикистон ҷанбаи асосии арзёбии вазъи демографии кишвар мебошад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ин арзёбӣ сатҳи фавт аст, ки аз 6,1‰ дар соли 1991 то 4,1‰ соли 2020 коҳиш ёфтааст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки сатҳи фавт дар деҳот нисбат ба шаҳрҳо камтар аст. Инчунин зикр мегардад, ки фавти мардон нисбат ба занон бештар аст. Дар давраи таҳлилшуда фавти занон аз 5,5 то 3,2‰ кам шуда, фавти мардон бошад дар шаҳрҳо 4,5‰ ва дар деҳот 3,8‰ ташкил дод.

Якчанд нуқтаҳои асосиро барои баррасӣ ва роҳнамоии дар таҳқиқот зарур мебошанд, ҷудо мекунем:

1. Сатҳи умумии фавт: Дар давоми даҳсолаҳои охир Тоҷикистон бо сатҳи баланди фавт дучор омадааст, ки онро асосан омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муайян мекунанд.

2. Сабабҳои фавт: Дар кишвар сатҳи фавт аз бемориҳои гардиши хун, онкологӣ, бемориҳои узвҳои ҳозима, фалокат ва заҳмбардорӣ ва дигар бемориҳо баланд аст.

Илова бар ин, баъзе таҳқиқотҳо ба мушкилоти дастрасӣ ба хидматрасонии босифати тиббӣ ва набудани огоҳӣ дар бораи тарзи ҳаёти солим ишора мекунанд.

3. Таъсири омилҳои иқтисодӣ: Ноустувории иқтисодӣ ва даромади паст ба дастрасӣ ва сифати хизматрасонии тиббӣ дар кишвар таъсир мерасонад. Захираҳои маҳдуди соҳаи тандурустӣ метавонанд қобилияти назорати паҳншавии бемориро маҳдуд кунанд ва сабаби зиёд шудани фавт шавад.

4. Вазъияти эпидемиологӣ: Баъзе даврaҳо метавонанд бо афзоиши фавт аз сабаби эпидемияи бемориҳои сироятӣ ё дигар ҳолатҳои фавқулодда қайд карда шаванд. Вокуниши ҳукумат ба чунин ҳодисаҳо метавонад ба сатҳи умумии фавт таъсир расонад.

Омори фавт дар Тоҷикистон афзоиши теъдоди фавтидагон аз рӯи гурӯҳҳои ҷинсият ва синну сол дар шаҳрҳо ва деҳот бештар аз сатҳи солҳои қаблиро нишон медиҳад. Бар асоси гузориши солонаи демографии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2021 39112 нафар фавтидагон ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба соли гузашта 9089 (27%) бештар аст, ва 42 626 нафарро ташкил дод. Дар солҳои қаблӣ фавти миёнаи солона дар Тоҷикистон аз 32 то 33 ҳазор нафарро ташкил медод.

Дар Тоҷикистон то соли 2022 тамоюли афзоиши фавти аҳолии шаҳр ва деҳот мушоҳида мешавад. Ин махсусан ба сокинони шаҳрҳо таъсир расонд. Агар дар соли 2010 сатҳи фавт дар шаҳр 9723 нафарро ташкил дода бошад, пас соли 2021 ин нишондод ба 15358 нафар расид.

Ҷадвали 6. - Динамикаи коэффитсиенти умумии фавт аҳолии шаҳр ва деҳот дар давраи солҳои 1940 -2020 (шумораи фавтидагон ба 1000 нафар аҳолӣ) [6]

Солҳо	**1940**	**1950**	**1960**	**1970**	**1980**	**1990**	**2000**	**2015**	**2020**
Шаҳр	20,3	9,9	6,4	6,2	7,7	6,4	5,6	4,4	5,6
Деҳот	12,5	7,5	4,5	6,5	8,2	6,2	4,4	3,8	4,2

Таҳлили таърихии динамикаи фавти аҳолии шаҳру деҳоти Тоҷикистон, ки дар ҷадвали 6 оварда шудааст, тамоюли муайян ва тафовути сатҳи фавт байни ин ду гурӯҳро дар муддати тӯлонӣ ошкор менамояд. То соли 1960 дараҷаи фавт дар деҳот назар ба шаҳр паст буд. Аммо аз соли 1960 то соли 1990 шумораи аҳолии деҳот аз ҷиҳати фавт аз шаҳрҳо зиёд шуд ва аз соли 1990 вазъ тағйир ёфт ва фавт дар шаҳрҳо боз аз деҳот зиёдтар шуд. Чунин нобаробарӣ дар динамикаи фавт байни аҳолии шаҳр ва деҳот метавонад ба омилҳои зиёд вобаста бошад. Эҳтимол дар давраи солҳои 1940 ва 1970 сабти нопурраи таваллуд ва фавт дар деҳот мавҷуд буд. Масалан, дар соли 1940 коэффитсиенти умумии таваллуд дар шаҳр 38,1, дар деҳот — 28,7 ташкил дод, коэффитсиенти фавт мутаносибан 20,3 ва 12,5 буд. Чунин ҳолатро метавон бо он шарҳ дод, ки сатҳи баланди таваллуд дар деҳот метавонад ба сатҳи баланди фавт дар шаҳрҳо, сарфи назар аз фарқияти тарзи зиндагӣ байни аҳолии шаҳр ва деҳот таъсир расонад. Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки дар ибтидои солҳои 40-ум аҳолии шаҳр танҳо 19% шумораи умумии аҳолиро ташкил медод ва раванди фаъоли урбанизатсия боиси афзоиши фавт дар шаҳрҳо бошад.

Сабабҳои фавт дар деҳот назар ба шаҳрҳо бештар анъанавӣ мебошанд. Азбаски зиёда аз 74% аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад, коҳиши фавт дар деҳот ба афзоиши шумораи аҳолии кишвар мусоидат мекунад. Дар даҳ соли охир фавт аз рӯи ҷинс низ тамоюли афзоиш дошта, сатҳи фавт аз 4,2‰ то 4,5‰, аз ҷумла дар байни мардон аз 4,7‰ то 5,4‰ афзуд ва дар байни занон, баръакс, аз 3,8‰ то 3,6‰ коҳиш ёфт [7]. Ҳамчунин коҳиши назарраси фавти модарон аз 34,6 то 11,7 ба 100 ҳазор зиндатаваллудшуда ба қайд гирифта шудааст.

Ҷадвали 7.

Динамикаи коэффитсиенти умумии фавти аҳолии ҶТ ва минтақаҳои он (шумораи фавтидагон ба 1000 наф. аҳолӣ) [8].

Минтақаҳо, сол	2010	2015	2020	2021
ҶТ	4,2	4,0	4,5	4,0
ВМКБ	5,7	5,5	5,5	5,0
Суғд	5,0	4,5	5,2	4,7
Хатлон	4,2	3,9	4,2	3,7
НТҶ	4,1	3,6	4,1	3,9
ш. Душанбе	3,5	3,3	4,3	3,0

Дар даҳсолаи охир афзоиши аҳолии кишвар мӯътадил буд - он ба ҳисоби миёна 170 ҳазор нафар ё 2,2% дар як солро ташкил медиҳад [1]. Дар давоми панч соли охир афзоиши миёнаи солона 194,1 хазор нафарро ташкил дод. Суръати умумии афзоиши табиӣ дар ин давра нисбатан мӯътадил боқӣ монда, ба ҳисоби миёна ба 1000 нафар аҳолӣ 21-ро ташкил дод [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи фавти мардон ва занон тафовут ба назар мерасад. Аз соли 2010 то соли 2022 сатҳи баланди фавт дар ҳарду ҷинс мушоҳида шудааст, аммо дар мардон нисбат ба занон ба сатҳи фавт баландтар мебошад. Дар шароити муҳоҷирати меҳнатии берунии аҳолӣ ин масъала махсусан барои мардон аҳамияти калон дорад.

Коэффитсиенти синну соли фавт ва нишондиҳандаҳои ҷадвалҳои эҳтимолии фавт, ки дар асоси онҳо ҳисоб карда шудаанд, махсусан давомнокии миёнаи умр нишондиҳандаҳои беҳтарин барои тавсифи сатҳи фавт ва динамикаи он мебошанд [2]. Дар байни ҳамаи гурӯҳҳои синну сол сатҳи баланди фавти тифлон яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ боқӣ мемонад. Ҳангоми муқоисаи маълумот аз соли 1995, коҳиши ин нишондиҳанда ба назар мерасад, аммо он назаррас боқӣ мемонад. Дар соли 1995 фавти тифлон ба 27,1 ба 1000 таваллудшудагон буд ва дар соли 2020 ин нишондод то 9,9 ба 1000 таваллудшудагон коҳиш ёфт. Бо таҳлили динамикаи фавт аз рӯи гурӯҳҳои синну солӣ метавон қайд намуд, ки сатҳи пасттарини фавт дар категорияҳои синну солӣ аз 10 то 14-сола то 35-39-сола мушоҳида мешавад.

Сатҳи фавт дар ҳарду гурӯҳҳои ҷинси дар синну соли 50-54 ва калонтар баланд аст. Масалан, дар соли 2020 дар синни 60-64 сола сатҳи фавт 20‰ ва дар синни 65-69 сола 35,4‰ ташкил дод. Дар муқоиса бо соли 2019 ин нишондодҳо низ афзоиш ёфтанд: дар синни 60-64 сола аз 14‰ то 20‰ ва дар синни 65-69 сола аз 24,9 ҳолат ба 1000 нафар ба 35,4‰.

Ҷадвали 8. – Давомнокии эҳтимолии умр ҳангоми таваллуд аз рӯи ҷинс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[11].

Солҳо	Мард	Зан	Фарқият
1990	67,1	72,6	5,5
1993	63,5	68,9	5,4
2000	66,1	70,3	4,2
2005	68,1	73,2	5,1
2010	70,8	74,4	3,6
2015	71,8	75,6	3,8
2019	73,5	76,8	3,3
2020	69,9	76,1	6,2
2021	71,8	74,9	3,1

Фарқият дар давомнокии умри мардон ва занон ҳам дар соли 1993 ва ҳам дар соли 2020 назаррас буд (Ҷадвали 8). Дар мавриди аввал ин метавонад ба тағйироти вазъи сиёсиву иқтисодӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва бӯҳрони иқтисодии он давра алоқаманд бошад. Пандемияи COVID-19 дар солҳои 2020-21 низ ба давомнокии умр таъсири назаррас расонд, ки боиси талафоти зиёди одамон гардид.

Хулосаҳои моро таҳлили нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ тасдиқ мекунанд. Нигоҳ доштани сатҳи баланди таваллуд бо коҳиши фавт метавонад боиси афзоиши босуръати аҳолӣ гардад. Бо дарназардошти суръати пасти рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ин метавонад ба рушди демографӣ ва иқтисодии Тоҷикистон хатари ҷиддӣ эҷод кунад. Таҳлили нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ имкон медиҳад, ки мушоҳида кунем то кадом андоза суръати баланди афзоиши табиии аҳолӣ бо захираҳои маҳдуд ва сатҳи пасти рушди иҷтимоию иқтисодӣ монеа барои ноил шудан ба рушди устувор ва босифати кишвар шуда метавонад.

Тамоюли умумии коҳиши таваллуд дар Тоҷикистон дар давраи аз соли 1991 то соли 2021 ба қонуниятҳои умумии тағйирёбии шакли бозтавлиди аҳолӣ пурра мувофиқат намекунад. Эҳтимол, ин коҳиш на танҳо аз тағйири тарзи зиндагӣ ва омилҳое, аз қабили шуғл, сатҳи маълумотнокӣ, даромад, шаҳршавӣ ва саломатии аҳолӣ, балки аз ҳисоби ҷорӣ намудани усул ва воситаҳои банақшагирии оила аз берун ба вуҷуд омад. Омилҳои анъанавии таваллуднокӣ то ҳол ҳам ба шуур ва ҳам ба тарзи зиндагии аҳолӣ таъсири назаррас доранд. Чунин ҳолат афзоиши мӯътадили солонаи аҳолиро дар доираи 2,0–2,3% ва коэффисиенти умумии таваллудро дар давоми қариб бист сол дар 26–27‰ тасдиқ мекунад. Чунин сатҳи таваллуд дар ояндаи наздик метавонад нигоҳ дошта шавад.

Дар асоси таҳлилҳо дар боло зикршуда якчанд хулосаҳои асосиро гурӯҳбандӣ мекунем:

1) Тамоюлҳои коҳиши таваллуд: дар даҳсолаҳои охир дар Тоҷикистон, бахусус дар шаҳрҳо ва занони соҳибмаълумот каме коҳиш ёфтани сатҳи таваллуд мушоҳида мешавад. Ин метавонад сабаби тағйир ёфтани шароити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла афзоиши имкониятҳои таҳсилот ва касб барои занон бошад.

2) Тавозуни демографӣ: сатҳи баланди таваллуд метавонад ба номутаносибии демографӣ, аз қабили шумораи аз ҳад зиёди аҳолӣ ва фишор ба захираҳои иҷтимоӣ оварда расонад. Нигоҳ доштани таносуби байни таваллуднокӣ ва захираҳои ҷамъиятӣ ҷанбаи муҳими рушди иҷтимоиву иқтисодӣ мебошад.

3) Таъсири муҳоҷират: муҳоҷирати дохилӣ ва байналмилалӣ низ метавонад ба таваллуд дар Тоҷикистон таъсир расонад. Масалан, муҳоҷирони меҳнатии муваққатӣ метавонанд оилаҳои худро дар ватани худ тарк кунанд, ки ин метавонад ба динамикаи сатҳи таваллуд дар кишвар таъсир расонад.

4) Сиёсати давлат: дар ин ҷо ҷанбаи асосии дастгирии мақсадноки оилаҳо (оилаҳои серфарзанд, оилаҳои нопурра, оилаҳои ҷавон) мебошад, ки моҳияти он дар танзими оила, беҳтар намудани шароити зиндагӣ, дастрасӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ зоҳир мегардад.

5) Баробарии гендерӣ: пешбурди баробарии гендерӣ ва эмансипатсияи занон низ метавонад ба таваллуднокӣ таъсир расонад, зеро додани мустақилияти бештар ба занон дар интихоби роҳи зиндагии худ метавонад сатҳи таваллудро коҳиш диҳад.

6) Дастрасӣ ба таҳсил дар ҳама сатҳҳо: одамони маълумотдор, бахусус занон, аксар вақт дар бораи банақшагирии оила ва истифодаи усулҳои пешгирии ҳомиладорӣ қарорҳои огоҳона қабул мекунанд.

7) Мавҷудияти усулҳои пешгирии ҳомиладорӣ: дастрас кардани усулҳои гуногуни пешгирии ҳомиладорӣ барои оилаҳо метавонад ҳомиладории номатлуб ва таваллудро коҳиш диҳад. Ин на танҳо дастрасӣ ба воситаҳои пешгирии ҳомиладорӣ, балки таълим ва машварати мувофиқро дар бар мегирад.

8) Муҳоҷират ва дурнамои демографӣ: таъсири муҳоҷират ба вазъи демографии Тоҷикистонро ба назар гирифтан муҳим аст, зеро вобаста ба хусусияти ҷараёни муҳоҷират он метавонад сатҳи умумии таваллудро нигоҳдорад ё кам кунад.

9) Мушкилоти демографӣ: сатҳи баланди таваллуд дар Тоҷикистон дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, амнияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ мушкилот ба бор меорад. Нигоҳ доштани рушди устувор ва мутавозини демографӣ муносибати ҳамаҷониба ва ҳамкориро ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ талаб мекунад.

Дар мавриди сатҳи фавти аҳолии Тоҷикистон, дар ин ҷо давлатро зарур аст, ки барои ҳалли ин мушкилот шароити мусоид фароҳам оварад, ки чунин самтҳоро дар бар мегирад:

1) Инфрасохтори тандурустӣ: самаранокии системаи тандурустӣ дар паст кардани сатҳи фавт нақши муҳим дорад. Дар Тоҷикистон нобаробарӣ дар дастрасии хизматҳои тиббӣ байни шаҳру деҳот, инчунин байни минтақаҳои гуногуни кишвар вуҷуд дорад. Набудани дастрасӣ ба хадамоти тиббӣ метавонад сатҳи фавтро дар минтақаҳои дурдаст афзоиш диҳад.

2) Чорабиниҳои пешгирикунанда ва тарзи зиндагӣ: тадбирҳои пешгирикунанда, аз қабили эмкунӣ, омӯзиши саломатӣ ва тарғиби ғизои оқилона ва фаъолияти ҷисмонӣ метавонанд хатари инкишофи бемориҳои музминро коҳиш диҳанд ва ба ин васила сатҳи фавтро коҳиш диҳанд.

3) Сифати оби ошомиданӣ ва шароити санитарӣ: сифати нокифояи оби ошомиданӣ ва сатҳи пасти шароитҳои санитарӣ дар баъзе минтақаҳои кишвар метавонад боиси паҳншавии бемориҳои сироятӣ гардад, ки фавт, махсусан дар байни тифлон ва пиронсолон зиёд кунад.

4) Омилҳои рафторӣ: фавт мустақиман (илм исбот кардааст) ба тарзи зиндагии фард ва инстинктҳои худмуҳофизатӣ алоқаманд аст.

5) Омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ: камбизоатӣ, бекорӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ инчунин метавонанд хатари фавтро аз сабаби дастрас набудани хизматрасонии тиббӣ, озуқа ва хадамоти ҷамияти зиёд кунанд.

6) Пойгоҳи иттилоотӣ ва маърифат: паҳн кардани маълумот дар бораи тарзи ҳаёти солим, пешгирии бемориҳо ва муроҷиати саривақтӣ ба ёрии тиббӣ метавонад ба паст кардани сатҳи фавти аҳолӣ мусоидат намояд.

Адабиет:

1. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, – 2021.
2. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, – Душанбе, 2022.
3. Захарова О.Д. Методика статистического анализа смертности и продолжительности жизни. М., 1996. С.89.
4. Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы. – Душанбе г. 2019.
5. Ибрагимова Д.И. Внешняя трудовая миграция и рождаемость. - Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: экономика- Душанбе, 2010г., №1-2. 0,5 п.л.
6. Ибрагимова Д.И. Факторы и мотивы многоженства и рождаемость. - Душанбе, 2010г. - Депонирована в НПИ Центре под № 12 (1843) от 8 июня 2010г. - 1,8 п.л.
7. Исломов Ф.С., Абдулаева М.Р. Современные тенденции смертности населения Таджикистана (демографический аспект, Душанбе, 2012)

УДК 338.48.

Сохибов А.Н.

ПРИНЦИПЫ И ЦЕЛИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются различные термины, связанные с туризмом, а также влияние туристической отрасли на экономику стран и ее положительное и отрицательное воздействие на окружающую среду. Особое внимание было уделено прямому и косвенному воздействию туризма на природные экосистемы. Кроме того, было проанализировано понятие экологического туризма и его роль в развитии туристической сферы в различных зарубежных странах. В статье также рассматривается влияние экотуризма на развитие туристической отрасли в Республике Таджикистан, а также стратегические подходы к развитию туризма и их влияние на экономику страны. Особое внимание уделено туристическому потенциалу Республики Таджикистан и его возможностям для развития различных видов туризма, в том числе экологического туризма. В статье представлена хронология развития экотуризма в Республике Таджикистан, а также приоритетные направления и стратегии его развития. Подробно анализируется степень влияния государственных программ и формирования базы данных по различным видам экотуризма на темпы его развития. Кроме того, в статье устанавливаются взаимосвязь и отличительные особенности различных компонентов экотуризма в природных условиях Таджикистана. Проанализированы меры государственной поддержки экотуризма, их эффективность, рассмотрены перспективы и потенциал дальнейшего развития экотуризма в контексте устойчивого развития и экономической выгоды для местного населения.

Ключевые слова: туризм, туристская деятельность, экотуризм, окружающая среда, туристский поток, рекреационный потенциал, экономика стран, влияние туризма, географические факторы.

Сохибов А.Н.

ПРИНСИПҲО ВА МАҚСАДҲОИ РУШДИ САЙЁҲӢ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола истилоҳоти мухталифи марбут ба сайёҳӣ, инчунин таъсири соҳаи сайёҳӣ ба иқтисодиёти кишварҳо ва таъсири мусбат ва манфии он ба муҳити зист баррасӣ шудааст. Ба таъсири мустақим ва ғайримустақими туризм ба экосистемаҳои табиӣ диққати махсус дода шуд. Илова бар ин, мафҳуми сайёҳӣ экологӣ ва нақши он дар рушди бахши сайёҳӣ дар кишварҳои мухталифи хориҷӣ мавриди таҳлил қарор гирифт. Дар мақола ҳамчунин таъсири экосайёҳӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин равишҳои стратегӣ ба рушди сайёҳӣ ва таъсири онҳо ба иқтисоди кишвар баррасӣ шудааст. Ба иқтидори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои он барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳӣ экологӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Дар мақола ҷадвали рушди сайёҳии экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин самтҳои афзалиятнок ва стратегияҳои рушди он оварда шудааст. Дараҷаи таъсири барномаҳои давлатӣ ва ташаккули махзани маълумот оид ба намудҳои гуногуни экосайёҳӣ ба суръати рушди он ба таври муфассал таҳлил карда мешавад. Илова бар ин, дар мақола робита ва хусусиятҳои фарқкунандаи ҷузъҳои гуногуни экосайёҳӣ дар шароити табиии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст. Тадбирҳо оид ба дастгирии сайёҳӣ экологӣ аз ҷониби давлат ва самаранокии онҳо таҳлил гардида, дурнамо ва иқтидори рушди минбаъдаи сайёҳӣ экологӣ дар заминаи рушди устувор ва манфиатҳои иқтисодӣ барои аҳолии маҳаллӣ баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: туризм, фаъолияти сайёҳӣ, экотуризм, муҳити зист, ҷараёни туристӣ, иқтидори рекреатсионӣ, иқтисоди кишварҳо, таъсири туризм, омилҳои ҷуғрофӣ.

Sohibov A.N.

PRINCIPLES AND GOALS OF ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines various terms associated with tourism, as well as the impact of the tourism industry on the economies of countries and its positive and negative impacts on the environment. Particular attention is paid to the direct and indirect impact of tourism on natural ecosystems. Additionally, the definitions of ecotourism and its role in the development of the tourism sector in various foreign countries are analyzed. The article also explores the influence of ecotourism on the development of the tourism industry in the Republic of Tajikistan, as well as strategic approaches to the development of tourism and their impact on the country's economy. Special attention is given to the tourism potential of the Republic of Tajikistan and its opportunities for the development of various types of tourism, including ecotourism. The article provides a table illustrating the development of ecotourism in the Republic of Tajikistan, as well as priority areas and strategies for its development. The degree of influence of government programs and the formation of a database on various types of ecotourism on the pace of its development is examined in detail. Additionally, the article establishes the relationship and distinctive features of various components of ecotourism in the natural conditions of Tajikistan. Measures to support ecotourism by the state and their effectiveness are analyzed, and the prospects and potential for further development of ecotourism in the context of sustainable development and economic benefits for the local population are examined.

Keywords: tourism, tourism activities, ecotourism, environment, tourist flow, recreational potential, countries' economies, influence of tourism, geographical factors.

Туризм является одной из наиболее быстрорастущих сфер мировой экономики и оказывает как положительное, так и отрицательное воздействие на окружающую среду. Степень ущерба зависит от характера и масштаба туристической деятельности. Основные проблемы возникают из-за увеличения числа туристов и увеличения спроса на природные ресурсы. Быстрое развитие этого региона требует высокого потребления различных ресурсов, что в свою очередь приводит к созданию большого количества отходов. Воздействие туризма можно разделить на две основные категории: прямое и косвенное.

Непосредственными последствиями собственных действий туристов является уничтожение флоры и фауны в результате охоты, рыбалки и различных форм отдыха. Также стоит отметить нарушение естественных экосистем, вызванное кормлением и наблюдением за дикими животными в неблагоприятных условиях. Кроме того, необходимо учитывать шумовое загрязнение и разрушение естественных мест обитания, таких как гнезда и убежища.

Таблица 1. Прямые и косвенные воздействия туризма.

Категория	**Прямое воздействие**	**Косвенное воздействие**
Экономика	Увеличение доходов от туристических услуг	Рост смежных отраслей (строительство, производство)
Занятость	Создание рабочих мест в гостиницах, ресторанах, туристических компаниях	Создание рабочих мест в сфере транспорта, розничной торговли
Инфраструктура	Развитие гостиниц, ресторанов, туристических объектов	Улучшение транспортной и коммунальной инфраструктуры
Культура	Сохранение и популяризация культурного наследия	Повышение интереса к традициям и ремеслам

Экология	Негативное воздействие на природные ресурсы (переполненные туристические зоны)	Развитие экологического туризма, улучшение экопросвещения
Образование и наука	Повышение квалификации работников туризма	Увеличение научных исследований в сфере туризма
Социальная сфера	Повышение уровня жизни в туристических регионах	Усиление социальных связей и международного сотрудничества
Государственные финансы	Увеличение налоговых поступлений от туристической деятельности	Повышение инвестиционной привлекательности регионов

Источник: Составлено автором на основе обзора литературы. [3] [4] [7] [8] [9]

С ростом потока туристов от традиционных видов туризма увеличивается нагрузка на транспортные сети: увеличивается количество поездок как за рубеж, так и внутри страны, в том числе в населенных пунктах. В настоящее время 85 процентов всех перевозок осуществляется авиационным и автомобильным транспортом, что приводит к выбросам в атмосферу оксидов азота и углекислого газа, что может оказывать негативное влияние на здоровье человека и окружающую среду в целом.

Крайне важно отметить, что позитивным шагом могло бы стать введение новых мер по борьбе с экологическими правонарушениями, включая увеличение штрафов, а также целевое направление этих средств на развитие экологического туризма. Эти действия не только будут способствовать улучшению состояния окружающей среды, но и будут способствовать устойчивому развитию туристической сферы. [13, с. 111-115]

Туризм — это многоуровневая и сложная система, включающая в себя различные секторы экономики. В период до 1990-х годов ряд стран развивали свою туристическую отрасль без должного системного подхода и анализа финансово-экономических аспектов, что было частью общего экономического развития. Это привело к ряду проблем, включая ухудшение состояния окружающей среды, потерю конкурентоспособности и проблемы безопасности. В результате количество туристов сократилось и был нанесен большой экономический ущерб.

В то же время правительства многих стран, активно развивающихся и участвующих в международной торговле, понимают важность туристической сферы как ключевого элемента в достижении экономического развития и стратегического прогресса. Туризм играет важную роль в развитии общества и экономики в целом: он способствует созданию новых рабочих мест, увеличению доходов и восстановлению утраченных природных и культурных ресурсов. [2]

В последние годы экология все чаще становится центральной темой международных публикаций. Всемирная туристская организация прогнозирует бурное развитие экотуризма в ближайшие годы, что приведет к значительному увеличению доходов и окажет положительное влияние на экономику многих стран, особенно развивающихся стран. Эффективное управление природными, культурными и историческими ресурсами в контексте туризма помогает уменьшить или избежать негативных последствий массового туризма. Основное отличие экотуризма от традиционных форм заключается в том, что туристы пытаются пообщаться с природой, познать ее особенности и насладиться активным отдыхом. [10, с. 13-14]

Туризм является важным социальным явлением, занимает важное положение в экономике и связан с различными сферами человеческой деятельности. В 1986 году была опубликована статья, в которой обсуждалась необходимость экологического просвещения туристов. Основными моментами являются защита ландшафтов от

чрезмерного использования, соблюдение экологических стандартов и поощрение туристов к принятию мер по защите природы. Эти факторы подчеркивают важность экологического сознания в туризме и необходимость пропаганды устойчивого поведения среди туристов. [3].

Туризм можно рассматривать как способ «сохранения природных ресурсов» с экологической точки зрения. С начала 1980-х годов интерес к экотуризму в ряде стран значительно возрос. В 90-е годы термин «экологический туризм» активно вошел в международную литературу и считался одним из направлений функционального туризма.

В отличие от «жесткого» туризма, целью которого является максимизация прибыли, экотуризм часто рассматривается как «мягкий» подход. В отличие от «жесткого» туризма, «мягкий» подход не только способствует развитию туристической отрасли, но и способствует культурному процветанию местных сообществ, обеспечивает устойчивое использование и восстановление природных ресурсов, а также направлен на минимизацию негативных последствий. влияние на туризм. среда. [4]

В 2002 году, когда был объявлен Международный год экотуризма, Всемирная туристская организация (ВТО) представила концепцию, согласно которой экотуризм включает в себя различные формы туристической деятельности, направленные на взаимодействие с природой и наблюдение за ней. Такой подход помогает защитить окружающую среду и культурное наследие и снижает негативное воздействие на эти ресурсы. Экотуризм можно рассматривать как вид природного туризма, целью которого является объединение людей в образовательных и исследовательских целях. Экологических туристов привлекают природные экосистемы и проблемы окружающей среды, особенно в охраняемых территориях, где они узнают о биоразнообразии и методах сохранения. [9, с. 56-62]

Туризм обычно определяется спецификой регионов, природными ресурсами и другими географическими условиями, которые играют ключевую роль в развитии экотуризма на региональном уровне. Как отмечают в исследованиях А. А. Анисимова, А. Я. Рыженкова и А. Ю. Чикильдиной, экотуризм – это «деятельность, сочетающая экологию и предпринимательство, помогающая людям о природных объектах и экономической выгоде, социально-познавательной направленности. А также вовлечение местных сообществ и защита прав национальных меньшинств». Таким образом, известно, что экотуризм не только способствует формированию устойчивого отношения к окружающей среде, но и способствует социально-экономическому развитию регионов республики. [12, с. 663-668].

Республика Таджикистан обладает большим туристско-рекреационным потенциалом, что предоставляет широкие возможности для развития внутреннего и внешнего туризма. В настоящее время эффективное использование этих ресурсов является важной частью социально-экономической стратегии правительства.

В этом контексте исследования в области туризма и отдыха в Центральной Азии приобретают важное научное, теоретическое и практическое значение. Данная проблема приобрела особую значимость в связи с возрастанием роли туризма в социально-экономическом развитии страны и усилением позиций Таджикистана на международной арене. На протяжении многих лет ведется активная научная работа по изучению охраняемых природных территорий Центральной Азии как объектов экологического туризма. [14, с. 116-120]

Республика Таджикистан имеет богатое природное, культурное и историческое наследие. Уникальное географическое положение, красивые природные пейзажи, гостеприимство местных жителей, а также уникальная культура и богатое историческое наследие делают эту страну привлекательной для иностранных туристов. Таджикистан имеет возможность занять значимое место на мировом туристическом рынке.

Страна с богатым историческим прошлым и красивой природой активно способствует развитию туристической отрасли и предоставляет новые возможности для привлечения туристов. В регионе созданы благоприятные условия для развития экотуризма, который включает в себя альпинистский, культурно-оздоровительный туризм, познавательные экскурсии, этнический туризм, международную охоту и различные виды активного отдыха.

В последние годы экотуризм приобрел в Таджикистане особое значение и отличается от других видов развлечений. Этот район привлекает все больше и больше местных жителей и иностранных туристов. Такой подход способствует экологическому просвещению и знакомит туристов с бытом и традициями таджикского народа.

Таджикистан, славящийся величественными горами и обширными ледниками, радует разнообразием флоры и фауны, а также целебными реками и источниками. Уникальные природные ландшафты создают хорошие условия для активного развития экологического туризма.

Мировой опыт показывает, что для успешного продвижения этой отрасли важны четыре основных элемента:

- наличие достопримечательностей и туристических маршрутов;
- хорошие условия для приема и размещения туристов и высокое качество услуг;
- наличие специальных зон отдыха;
- и налаженное общение между туристами и местным населением.

Горные районы Таджикистана привлекают туристов своей уникальной природой, включающей великолепные горы, ледники и разнообразную флору, и фауну. На территории находятся как горячие, так и холодные минеральные источники, а также множество исторических и культурных объектов, в том числе охраняемые природные территории. По последним данным, 22% территории страны занимают 3,1 млн га территорий экотуризма. Это сделало Таджикистан важной базой для развития экологического туризма. [8, с. 43-47]

Таджикистан также имеет множество уникальных достопримечательностей, не похожих на другие страны. Республика славится своим богатым культурным и историческим наследием. Среди интересных мест Таджикистана есть природные и исторические места, такие как озеро Искандаркуль, крепость Хисар, величественные горы Фан и мирный Памир. Эти места придают стране особую атмосферу и делают ее уникальной. В частности, есть два важных и знаменитых места, привлекающих множество туристов: древний город Саразм и национальный парк «Памирские горы», которые включены в список всемирного наследия ЮНЕСКО. [1, с. 133-138]

Климат Таджикистана, его богатая история, восточная культура и множество исторических и природных достопримечательностей создают благоприятные условия для развития туризма, который может стать важной отраслью экономики страны. Республика Таджикистан уделяет особое внимание развитию туристической отрасли. Основатель мира и национального единства Президент Эмомали Рахмон издал Указ № 1170 от 2 января 2019 года. В этом документе, ссылаясь на статью 69 Конституции, он объявил 2019-2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремесел» с целью ускоренного развития сельских территорий, туристической отрасли и поддержки традиционных ремесел. Напомним, что 2018 год был объявлен «Годом развития туризма и народных ремесел». Этот указ дал мощный импульс развитию туристической сферы Таджикистана и способствовал повышению ее узнаваемости на международной арене. [5, с. 181-191].

В Таджикистане разработали и утвердили «Стратегию развития туристической отрасли на период до 2030 года». Этот документ содержит конкретные цели, выполнение которых будет оцениваться на основе заранее определённых критериев. (Таблица 1).

Таблица 1. Основные индикаторы Стратегии развития туризма Республики Таджикистан на период до 2030 года

Наименование	2017	2020	Рост (в %)	2025	Рост (в %)	2030	Рост (в %)
Количество туристов, посещающих страны (тыс. чел)	430,9	1000,0	132,07	1600,0	60	2500,0	56,25
Вклад туризма в ВВП (в %)	1,2	5,0	316,66	6,5	30	8,0	23,07
Вклад туризма в экспорт (в %)	6,2	8,0	29,03	12,0	50	15,0	25
Доля капитала в туристической отрасли в комплексе инвестиций (в %)	0,07	2,0	2757	5,0	150	10,0	100
Доля туризма в части дохода государственного бюджета (в %)	0,046	1,0	2073,9	1,6	60	3,0	87,5
Масштаб предоставляемых услуг в туристической отрасли (млн. сомони)	1906,8	4425,0	132,06	7080,0	60	11862,6	67,55
Количество зарегистрированных субъектов, предоставляющих услуги в области отдыха и лечения	230	300	30,43	410	36,66	500	21,95
Занятость населения в туристической отрасли (в %)	0,6	2,0	233,33	5,0	150	10,0	100

Источник: Стратегия развития туризма Республики Таджикистан 2030.

Из данных, представленных в таблице 1, видно, что важнейшие прогнозы в девятой стратегии развития туризма связаны с двумя ключевыми аспектами: формируется поток туристов и растет их вклад в сферу туризма, что, в свою очередь, положительно влияет на экспортные показатели валового внутреннего продукта страны. Также уделяется внимание расширению спектра предоставляемых услуг в сфере туризма.

На территории страны также располагаются «заповедники», которые условно можно разделить на три группы:

а) комплексные, такие как Окташский, Чилдухтаронский и другие;

б) ботанические, например, Алмасы или Кусавлисай и т. д.;

в) зоологические, к которым относятся Комаровский и Дашти Джумский.

Общая площадь всех этих заповедников составляет 31 326 га, что составляет 3,5% от всей территории государства. Обобщая значение таких заповедников, следует сделать правильный вывод, что их существование необходимо для надлежащего обеспечения и качественных условий охраны природы и животных под контролем и

любовью специалистов своего дела, поэтому их можно назвать определенной мерой поддержки политики развития экологического туризма. (рисунок 1.)

Рисунок 1. Заповедники, заказники и парки в Республики Таджикистан. [6].

Экотуризм стал ключевым компонентом экономики многих развивающихся стран и имеет потенциал стать важным источником валютных поступлений. Развитие этого вида туризма может иметь множество положительных эффектов, в том числе в экологической, экономической и социальной сферах. Влияние экотуризма в этих регионах зависит от его масштаба, степени экономической зрелости региона и культурных особенностей конкретной страны или региона. Наиболее важными факторами являются формы и виды экологического туризма, которые сформировались и развиваются на определенной территории. Влияние туризма на социально-экономическое развитие в большей степени зависит от того, в какой степени доходы с территории остаются в пределах региона и способствуют ли они созданию новых финансовых потоков. В развивающихся странах экономические выгоды от туризма часто преувеличиваются, поскольку большая часть доходов уходит за пределы страны. Это связано с использованием импортных товаров для обслуживания туристов, сильным влиянием иностранных туроператоров и туристических компаний на внутреннем рынке и небольшим количеством местных жителей в этом районе. Кроме того, высокие затраты на международные маркетинговые кампании и репатриацию прибыли иностранными инвесторами способствуют утечке доходов. Таким образом, хотя туризм и приносит в страну дефицитную валюту, большая ее часть может снова покинуть страну. Это явление особенно заметно в странах с низким уровнем экономического развития, где туристическая индустрия широко использует импортные предметы роскоши. [11]

Современные люди зачастую проводят значительную часть времени в мегаполисах, окруженных загрязнением и густым смогом, сидя в офисах и стоя в пробках. Вечером большинство из них сидят дома перед экранами компьютеров или отправляются в переполненные бары и кафе. Даже праздники и каникулы часто проходят в подобных условиях, когда отдых включает в себя посещение клубов и ресторанов, что, конечно, не способствует здоровью. Однако мы продолжаем оставаться в этом цикле из года в год, не видя выхода. Хорошая новость в том, что все больше людей начинают интересоваться активным отдыхом на природе, таким как экотуризм. Растет внимание к местам, не тронутым деятельностью человека, особенно к горным регионам. Это направление туризма проявляется на фоне ухудшающейся

экологической обстановки, сокращения площади охраняемых территорий, обострения проблемы с качественной питьевой водой и утраты биоразнообразия.

Экотуризм должен соответствовать ряду условий. Во-первых, он должен предлагать людям возможность полноценного отдыха в практически нетронутой природе. Во-вторых, важно, чтобы эта сфера сочетала рекреационные мероприятия с изучением природной среды и местных обычаев. Третье требование – применение современных, экологически чистых технологий. Наконец, этот вид туризма должен активно способствовать сохранению природной и культурной среды, что также приносит экономическую выгоду местным жителям. [3, с. 53-58].

Ежегодно более миллиарда человек отправляются за рубеж с туристическими целями. Туризм является одной из самых прибыльных и быстрорастущих отраслей мировой экономики. С рыночной точки зрения туризм является одной из ведущих и динамично развивающихся сфер мировой экономики. Благодаря быстрым темпам роста он признан экономическим феноменом прошлого века и ему пророчат блестящее будущее в следующем столетии. Высокие темпы развития туризма и значительные объемы валютных поступлений активно влияют на различные отрасли экономики и способствуют формированию целой туристической индустрии. Важным преимуществом туристической отрасли является ее быстрый оборот при сравнительно небольших инвестициях. [7, с. 59-62].

Следует отметить, что внешние воздействия не всегда негативны, они могут выступать катализатором позитивных изменений, способствующих развитию. Традиционный образ жизни и тенденции урбанизации не обязательно противостоят необходимой адаптации.

Поэтому активизация теневого туризма, экотуризма и рекреации в христианских регионах изменит основные экономические и социальные условия жизни в этих районах. Исследование показывает, что успешное развитие туристической отрасли на особо охраняемых природных территориях республики в современных реалиях является сложной и многомерной задачей. Эффективная реализация туризма в таких зонах включает ряд особенностей и зависит от многих факторов, среди которых географические и природные условия, научно-технический потенциал, этнический состав населения, экономические особенности региона, а также политика и состояние рыночной инфраструктуры. Уровень предпринимательской активности населения и другие сопутствующие элементы также становятся важным аспектом. Кроме того, в силу региональных и сезонных особенностей экотуризма внешняя среда существенно меняется. В таких условиях рекомендуется наиболее подходящая форма управления развитием экотуризма с учетом особенностей конкретного региона.

Для успешной реализации экологических инициатив необходимо наличие ряда условий. Важно подчеркнуть, что в настоящее время обсуждается вопрос системной поддержки как туризма, так и охраны окружающей среды на особо охраняемых природных территориях республики, которая осуществляется государственными органами. На данный момент не установлены четкие критерии разумного использования региональных ресурсов. Экотуризм признан приоритетным направлением. Решение этой проблемы возможно только при условии устойчивого развития экотуризма, превращения его в прибыльное направление, не только поддерживающее экологический баланс, но и способствующее социально-экономическому прогрессу.

Литература

1. Аминов И. Нилуфархон Б. Г. "О необходимости развития туризма в республике Таджикистан." Вестник Таджикского государственного университета коммерции № 3 (2020): С.133-138

2. Большой толковый словарь русского языка. – СПб., 1998. - 672 с.

3. Газалиева, Н. И. Экологический туризм, как главное направление развития туризма в Дагестане / Н. И. Газалиева, С. С. Айгубова // Практика использования концепции маркетинга предприятиями и предпринимательскими структурами : Всероссийская научно-практическая конференция, Махачкала, 21–26 апреля 2016 года. – Махачкала: Общество с ограниченной ответственностью «Апробация», 2016. – С. 53-58. – EDN XAPPMT.

4. Дроздов А.В. Основы экологического туризма: Учебное пособие. — М.: Гардарики, 2005. — 271 с.

5. Давлатзода, Д. А. Современное состояние и развитие туризма в Республике Таджикистан / Д. А. Давлатзода, Е. Н. Сахибов // Таджикистан и современный мир. – 2021. – № 2(74). – С. 181-191. – EDN KFJJVN.

6. Заповедники, заказники и парки в Республики Таджикистан. Источник. URL: https://tourism.tj/index.php/ru/otadzhikistane/66-okhrana-okruzhayushchej-sredy (дата обращения 10.06.2024)

7. Касаткина, Е. В. Принципы и виды экологического туризма / Е. В. Касаткина // Туризм и общественная география: вчера, сегодня, завтра : Материалы II Международной научно-практической конференции: сборник научных статей, Гжель, 10 декабря 2015 года. Том 2. – Гжель: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Гжельский государственный художественно-промышленный институт», 2016. – С. 59-62. – EDN WZMCOJ.

8. Кодиров, Х. Возможности развития экологического туризма в Таджикистане / Х. Кодиров // Вестник Института развития образования. – 2018. – № 2(22). – С. 43-47. – EDN QUMLOO.

9. Куприна, Л. Е. Экологический туризм и экологичность туризма в аспекте создания учебных экологических троп / Л. Е. Куприна // Интегративная перспектива в гуманитарных науках. – 2015. – № 2. – С. 56-62. – EDN ZFACCF.

10. Полонкоева, Ф. Я. Воздействие туризма на природу. Экологический туризм / Ф. Я. Полонкоева, З. Б. Дошлакиева // Colloquium-Journal. – 2021. – № 32-1(119). – С. 13-14. – EDN OSVHCY.

11. Рыжкова, М. С. Экологический туризм как перспективное направление туризма в Волгоградской области / М. С. Рыжкова // Аллея науки. – 2016. – № 4. – С. 663-668. – EDN XKNURL.

12. Рыжкова, М. С. Экологический туризм как перспективное направление туризма в Волгоградской области / М. С. Рыжкова // Аллея науки. – 2016. – № 4. – С. 663-668. – EDN XKNURL.

13. Сахибов, Е. Н. Совершенствование управления устойчивым развитием туризма на основе социально-экономической модели / Е. Н. Сахибов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-1. – С. 111-115. – EDN YUXQLT.

14. Хомидов, С. К. Экологический туризм в Центральном Таджикистане и проблемы его развития / С. К. Хомидов, М. Т. Салимова, Д. Хакимова // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2021. – Т. 1, № 1. – С. 116-120. – EDN WBQXFI.

15. Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учебно-методическое пособие. М.: Финансы и статистика, 2014. - 208с.

УДК 338.48

Носиров С., Каримзода Ш.

ФУНКЦИЯ ЭКОТУРИЗМА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОТДЫХА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ

В данной статье рассматриваются большие возможности экотуризма в различных странах мира, изучены несколько самых популярных направлений экотуризма. В данном исследовании были рассмотрены возникновение экотуризма как источника экономического роста и использование его в качестве инструмента для балансирования экологических проблем и обеспечения устойчивого развития. В мире на сегодняшний день все острее стоит вопрос о необходимости сохранения уникальных участков земной поверхности. Это связано с обострением экологических проблем, следствием которых является нарушение и деградация природных экосистем на значительных территориях и акваториях. Определённый вклад в этот процесс вносит развитие туристической индустрии. В результате туристической деятельности неизбежно происходят изменения окружающей среды. Отрицательное воздействие туризма проявляется в загрязнении используемых территорий, активизации некоторых неблагоприятных природных процессов, учащении пожаров в залесных районах, уплотнении почвы и вытаптывании растительности, уничтожении отдельных видов животных или нарушении экологических условий их существования и т. д.

Новым направлением развития туризма является экотуризм. Это один из самых быстрорастущих секторов туристической индустрии. Экотуризм относится к особому виду туризма, который ориентирован на сохранение и бережное отношение к природе. Экотуризм отличается от других видов туризма тем, что он "не любит" массовости, то есть, большие потоки гостей на природе – это проблема развития и безопасности в экологическом туризме. Экотуризм, как бизнес-идея – это отличное решение, так как по оценкам статистов, на его долю приходится свыше 20% прибыли всего туристического рынка. Возможности экотуризма могут способствовать как экономическому росту, так и защите окружающей среды в бедных странах.

Ключевые слова: биоразнообразие, развитие, экотуризм, устойчивость, экологический туризм, устойчивое развитие, безопасный туризм, рекреация, формы экологического туризма.

Носиров С., Каримзода Ш.

ВАЗИФАИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ НИЗОМИ ИСТИРОҲАТУ ФАРОҒАТ

Ин мақола иқтидори бузурги экотуризмро дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон баррасӣ мекунад ва якчанд самтҳои машҳуртарини экотуризмро омӯхтааст. Тадқиқоти мазкур пайдоиши туризми экотуризмро ҳамчун манбаи рушди иқтисодӣ ва истифодаи он ҳамчун воситаи мувозинати масъалаҳои экологӣ ва ноил шудан ба рушди устувор баррасӣ кардааст. Дар ҷаҳони имрӯза масъалаи зарурати нигоҳ доштани минтақаҳои беназири сатҳи замин торафт тезутунд мегардад. Ин ба бад шудани мушкилоти экологӣ вобаста аст, ки оқибати он вайрон ва таназзули экосистемаҳои табиии минтақаҳои васеъ ва об мебошад. Дар ин раванд рушди соҳаи сайёҳӣ саҳми муайян мегузорад. Дар натиљаи фаъолияти туристї њатман таѓйироти муњити зист ба амал меояд. Таъсири манфии туризм дар ифлосшавии ҳудудҳои истифодашаванда, фаъол шудани баъзе равандҳои номусоиди табиӣ, афзоиши сӯхтор дар минтақаҳои ҷангалзор, фишурдани хок ва поймол кардани растаниҳо, нобудшавии баъзе намудҳои ҳайвонот ё вайрон кардани шароити экологии мавчудияти онхо ва гайра.

Самти нави рушди туризм ин экотуризм мебошад. Ин яке аз соҳаҳои босуръат рушдёбандаи соҳаи сайёҳӣ мебошад. Экотуризм як намуди махсуси сайёҳӣ мебошад, ки ба ҳифз ва нигоҳубини табиат нигаронида шудааст. Экотуризм аз дигар намудхои туризм бо он фарк мекунад, ки туризми оммавиро «писанд намекунад», яъне чараёни зиёди мехмонон дар табиат проблемаи инкишоф ва бехатарии туризм мебошад.

Экотуризм ҳамчун идеяи тиҷорат як роҳи беҳтарин аст, зеро ба гуфтаи оморҳо, он зиёда аз 20% фоидаи тамоми бозори сайёҳӣ мебошад. Имкониятҳои сайёҳии экологӣ метавонанд ҳам ба рушди иқтисодӣ ва ҳам ба ҳифзи муҳити зист дар кишварҳои камбизоат мусоидат кунанд.

Калидвожаҳо: гуногунии биологӣ, рушд, туризми экологӣ, устуворӣ, туризми экологӣ, рушди устувор, туризми бехатар, рекреатсионӣ, шаклҳои туризми экологӣ.

Nosirov S., Karimzpda Sh.

THE ROLE OF ECOTOURISM IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RECREATION

This article examined the enormous potential of ecotourism in countries around the world and examined several of the most popular ecotourism destinations in the country. This study explored the emergence of ecotourism as an economic growth and the use of ecotourism as a tool to balance environmental issues and sustainable development. In the world today, the question of the need to preserve unique areas of the earth's surface is becoming increasingly urgent. This is due to the aggravation of environmental problems, the consequence of which is the disruption and degradation of natural ecosystems in large areas and water areas. The development of the tourism industry makes a certain contribution to this process. As a result of tourism activities, environmental changes inevitably occur. The negative impact of tourism is manifested in the pollution of used areas, the activation of some unfavorable natural processes, the increase in fires in forested areas, compaction of soils and trampling of vegetation, the destruction of certain species of animals or disruption of the ecological conditions of their existence, etc.

A recent development in tourism is ecotourism. It is one of the fastest growing sectors of the tourism industry. Ecotourism refers to a special type of tourism that focuses on nature and has a high impact on the environment. Ecotourism differs from other forms of tourism in that it depends on maintaining natural ecosystems so that they and the cultural values they represent can be experienced and appreciated by visitors. Ecotourism opportunities can contribute to both economic growth and environmental protection in poor countries.

Key words: biodiversity, development, ecotourism, sustainability, ecotourism, sustainable development, safe tourism, recreation, forms of ecotourism.

Термин "экологический туризм" был введен в оборот мексиканским экономистом-экологом Гектором Цебаллос-Ласкурейном в 1983 году[10].. Он понимал экотуризм как "сочетание путешествия с экологически чутким отношением к природе, позволяющим объединить радость знакомства и изучение образцов флоры и фауны с возможностью способствовать их защите". Таким образом, это направление туристической деятельности отвечает за сохранение природы, повышает экологическую культуру путешественника, выполняет просветительскую функцию и бережно относится к традиционным культурам и местным сообществам.

Несмотря на то, что экотуризм уже существует более сорока лет, до сих пор нет точного и общепринятого определения. Как отмечает в своих научных работах М.Б. Биржаков, проанализировав большое количество формулировок данного термина, можно представить его наиболее полное и обобщенное толкование. Экологический туризм - это форма природо-ориентированного туризма, осуществляемая с целью познания дикой природы и культуры туристического места, не нарушающая целостности экосистемы, призванная внести вклад в сохранение природных ресурсов, охрану окружающей среды и социально-экономическое развитие туристской территории[1, с 25].

Отличительные особенности экотуризма заключаются в том, что он должен предотвращать негативное воздействие на природу и побуждать к содействию в охране природы и социально-экономическому развитию территорий. Экологический аспект в

туризме с каждым годом приобретает все большее значение. Туризм существует при взаимодействии трех систем: "общество", "экономика" и "природная среда". Существование индустрии туризма невозможно без взаимодействия с окружающей природной средой, но его развитие может подорвать экологическое состояние используемых территорий.

Взаимосвязь туризма с природным комплексом сводится в основном к следующим отношениям:

Туризм влечет за собой загрязнение окружающей среды и потребление природных ресурсов, тем самым оказывая негативное воздействие как на природный комплекс, так и на саму индустрию. Разрушение природной среды ведет к спаду туристического производства.

Туризм способствует сохранению окружающей среды за счет ограничения туристских потоков и допусков к определенным территориям, что положительно сказывается на природном комплексе. Однако это может отрицательно отразиться на индустрии туризма из-за снижения доходов.

Природная среда является необходимым условием существования для туризма, так как большинство людей стремится к оздоровлению и получению эстетического удовольствия от пребывания на природе.

В научной работе Боброва А.Л. "Устойчивое развитие и экономика природопользования" отмечается, что в настоящее время стало ясно, что туризм может оказывать как положительное, так и отрицательное влияние на природные и культурные ресурсы окружающей среды. Следовательно, с одной стороны, мы не можем отказаться от туризма как от экономического и социального фактора, а с другой стороны, он несет общую ответственность за разрушение нашего жизненного пространства. [2, с 88]

В целом, степень и характер воздействия туризма на экосистемы зависят от ряда факторов, в частности, от количества туристов, регулярности их пребывания на территории, характера их деятельности, а также экологических особенностей конкретных природных территорий и стадии жизненного цикла животных и растений, когда происходит посещение туристами данной территории. Для предотвращения негативных последствий необходимо планировать использование природных ресурсов в процессе туризма без их деградации и умело управлять туристическими потоками и их потенциальным воздействием.

При разработке программ развития туризма, включая отдельные туристические мероприятия на природе, всегда необходимо учитывать возможные негативные последствия. Однако самым важным и правильным решением, а главное - предотвращением экологических проблем, будет разработка альтернативного вида туризма. Экотуризм, который эволюционировал за последние десятилетия, является одной из форм альтернативного природо-сохраняющего туризма на территориях.

Из-за возросшего темпа современной городской жизни и культуры у людей не остается так много времени для общения друг с другом. В результате общественные места остаются без внимания. Невозможно переоценить важность зеленых насаждений в городской жизни, их роль в устойчивости города, а также их физические и социальные последствия для городской системы. Поэтому присутствие зеленых насаждений в городах и их оптимальное распределение являются одной из фундаментальных проблем городского планирования. [3, с. 21-33]

Характер использования зеленых насаждений в городских районах – еще один фактор, заслуживающий внимания. Естественные, эстетические и социальные опасения сосредоточены вокруг такого землепользования в городских условиях, что делает его решение необходимым. Рост населения и его пространственная концентрация оказывают очевидное воздействие на здоровье экосистемы. Существует порочный круг

между ростом населения, бедностью и ухудшением состояния окружающей среды в самых бедных странах мира.

Усилиями стран Третьего мира по достижению устойчивого развития препятствуется порочный круг низкого качества жизни. Повышение благосостояния людей и облегчение их жизни являются одной из стратегий по содействию долгосрочному социальному развитию. В настоящее время на Земле благополучие и мир обеспечиваются всеми правительствами и властями.

Физические и духовные аспекты счастья и удовлетворения жизнью, хотя и разделены, но дополняют друг друга. Это один из самых важных факторов обеспечения благосостояния и удовлетворенности в густонаселенных городских зеленых зонах. Духовный комфорт имеет серьезное значение для благосостояния жителей и оказывает значительное влияние на их благополучие. В современной практике городского планирования особое внимание уделяется сохранению связи города с его природным окружением.

Рост экотуризма сопровождался множеством новых проблем, включая напряженность между фанатичными сторонниками практики и нелогичным использованием природных ресурсов с одной стороны, и взглядами защитников природы на "устойчивое использование этих природных ресурсов" с другой. Однако во многих развивающихся странах обеспокоенность по поводу глобального потепления, защиты окружающей среды и углеродных последствий активной жизни получила большое внимание. [4, с. 98]

В связи с ростом населения и ограниченными возможностями "природных ресурсов, включая использование природных ресурсов для последующих поколений, которые связаны с природой", у туристов есть фундаментальный стимул посещать и использовать природные достопримечательности и местную культуру, не причиняя при этом нарушений.

Интерес туристов к изучению и познанию уникальной флоры, фауны и природных ресурсов является единственным наиболее эффективным способом стимулировать их посещение природных достопримечательностей, поскольку это приводит к большему пониманию природы и усилению желания охранять природные территории.

Люди ищут убежище на природе, чтобы справиться со стрессом городской жизни, вызванным урбанизацией, которая включает миграцию в города, рост населения внутри городов, а также изменения климата и экосистемы из-за экологических факторов, технологического прогресса, роста доходов и увеличения количества жилья.

Что касается туризма, устойчивый подход обеспечит хороший баланс между требованиями посетителей и будущими поколениями, одновременно защищая планету, ее жителей и их традиции. Другими словами, устойчивый туризм активно учитывает социальные, экономические и культурные аспекты. Поэтому термин "Экотуризм" включает в себя больше, чем просто путешествие.

Кроме того, экотуризм соответствует целям устойчивого развития туризма, включая сохранение биоразнообразия, охрану окружающей среды, сокращение бедности и защиту окружающей среды. [5, с. 49]

Сильные ценности экотуризма могут научить местных жителей необходимости сохранения окружающей среды. Экотуризм - это то, что они пытаются интегрировать в свою повседневную жизнь в надежде принести долгосрочную пользу своему региону. Экотуризм широко рассматривается как эффективная стратегия для многих стран, поскольку помогает сохранять природные территории, охранять культурные традиции, способствует национальному развитию и созданию рабочих мест для местных жителей. Экотуризм в первую очередь служит природоохранной цели.

Экотуризм рассматривается как движущая сила регионального и экономического роста туристической индустрии, что имеет многочисленные положительные эффекты,

включая создание новых рабочих мест, повышение уровня занятости местного населения, возможности новых инвестиций и стимулирование обмена иностранной валюты. Некоторые из наиболее убедительных примеров финансовых инвестиций в экотуризм можно увидеть в отчетах стран Африки. Существует свидетельство того, что экотуризм может помочь снизить уровень бедности. Например, в Южной Африке местные жители благодаря этой отрасли получают доходы, что в свою очередь способствует увеличению числа рабочих мест.

Согласно эмпирическим данным, экотуризм может обеспечить значительный доход, который может помочь местным жителям. Экотуризм вытесняет традиционные способы существования, такие как охота, сельское хозяйство и животноводство, становясь основным двигателем экономики местного населения. [6, с. 119]

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что экотуризм может стимулировать экономику страны и создавать рабочие места. Социальные и культурные нормы также имеют решающее значение для устойчивого развития туризма. Экотуризм оказывает конструктивное воздействие на социальную и культурную структуру региона. Поскольку развитие экотуризма увеличивает доход населения и помогает укреплять местные сообщества, побуждает к участию больше людей и расширяет связи между разными частями одного и того же региона, он оказывает хорошее и существенное влияние на местную культуру и общество. Экотуризм также способствует повышению местной экономики, улучшению доступа к здравоохранению, содействует более глубокому осознанию и пониманию уникальной культурной традиции региона и многое другое. Преимущества экотуризма привели к значительному сокращению неустойчивой деятельности, включая охоту, рыболовство и вырубку лесов.

Одним из краеугольных элементов устойчивого туризма является сохранение естественной среды обитания и ее ресурсов. Многочисленные исследования показали, что экотуризм играет решающую роль в сохранении местной экосистемы и природных ресурсов. Экотуризм является положительной силой в борьбе с вырубкой лесов, защищает дикую природу, способствует расширению растительной жизни и развитию возобновляемых источников энергии. Доходы от экотуризма, по мнению исследователей, также приносят пользу окружающей среде. Ученые установили, что экотуризм способствует сохранению природных территорий и, следовательно, биоразнообразия региона. Этика экотуризма по своей сути связана с защитой природных экосистем. Внедрение экотуризма в регионах снижает количество ущербов, нанесенных природе. Экотуризм - это вид туризма, при котором используется минимальное количество природных ресурсов территории насколько это возможно, чтобы максимизировать долгосрочные выгоды как для местного населения, так и для окружающей среды. [7, с. 142

В этом смысле экотуризм - это направление в индустрии туризма, наиболее сильно заинтересованное в сохранении своего главного ресурса - естественной природной среды или ее отдельных компонентов (памятников природы, определенных видов животных или растений и т. д.). Когда в процесс экотуризма вовлечено местное население, оно также становится заинтересованным в использовании и сбережении этих ресурсов. Из всего вышесказанного вытекают основные принципы экотуризма:

- ✓ путешествия в природу, причем главное содержание таких путешествий - знакомство с живой природой, с местными обычаями и культурой;
- ✓ сведение к минимуму негативных последствий экологического и социально-культурного характера, поддержание экологической устойчивости среды;
- ✓ содействие охране природы и местной социокультурной среды;
- ✓ экологическое образование и просвещение;

- ✓ участие местных жителей и получение ими доходов от туристической деятельности, что создает для них экономические стимулы к охране природы;
- ✓ экономическая эффективность и вклад в устойчивое развитие посещаемых регионов.

Объектами экотуризма могут быть как природные, так и культурные достопримечательности, природные и природно-антропогенные ландшафты, где традиционная культура составляет единое целое с окружающей средой. А основными объектами экологического туризма являются особо охраняемые природные территории разных категорий и уровней.

Выделяют четыре вида экотуризма и экотуров:

- ✓ научный туризм;
- ✓ туры истории природы;
- ✓ приключенческий туризм;
- ✓ путешествия в природные резерваты, ООПТ.

В то же время есть и другие мнения экспертов, считающих арго туризм или сельский туризм разновидностями экотуризма.

Экологический туризм считается одним из самых быстроразвивающихся направлений туризма в мире. Согласно данным Международного общества экотуризма, с начала 1990-х гг. темпы роста экотуризма составляют 20-34% в год. В общем объеме всего мирового туристического рынка сегмент устойчивого туризма занимает порядка 25%. Помимо экономической составляющей, для экологического туризма значима его культурная и эколого-просветительская миссия. [8, с 81]

Экотуристы – не просто путешественники, ориентированные исключительно на отдых и удовольствие, ими движет этическая мотивация, желание принять участие в эко реабилитации природных территорий, помочь местным сообществам, пожертвовать средства на сохранение биоразнообразия территорий.

Экологический туризм из всех секторов туризма наиболее близок к окружающей среде. Это выражается в более тесных связях со многими сферами, важными для устойчивого развития отдельных территорий и мировой системы в целом. С развитием экотуризма связана смена моделей природопользования, что способствует охране природы и культуры, социальному и экономическому развитию. Эти элементы образуют систему и взаимно влияют друг на друга.

Основная идея экологического туризма – это, прежде всего, забота об окружающей природной среде, которую используют в туристских целях. Именно рациональное использование богатства природы, в сочетании с воспитанием любви к ней, утверждением важности ее защиты и является отличительной и главной чертой экологического туризма. [9, с 39]

И в заключении, экотуризм должен быть обусловлен экологическими проблемами, а не финансовой выгодой. Если единственная мотивация - финансы, то возникнут трудности. Когда рост туризма превышает то, что может помочь устойчиво развить окружающую среду, это может иметь разрушительные последствия для мира природы. Перенаселенность и неподобающее поведение могут нанести непоправимый вред на окружающую среду. Вырубка лесов и другие экологические ущербы могут возникнуть в результате строительства гостиниц и санаториев. Эти действия могут привести к загрязнению окружающей среды, образованию мусора и не биоразлагаемых отходов, что может оказать негативное воздействие на экосистему и диких животных. Экотуризм при правильном использовании может оказать существенное положительное влияние на экономику и образование тех, кто в нем участвует. Он имеет потенциал охватить новую аудиторию и заручиться поддержкой природоохранных усилий, одновременно обучая широкую общественность о ценности и нестабильности этих экосистем. Это также стимулирует людей использовать дикие территории, не

отнимая у них чего-либо, что помогает населению, находящемуся в диких регионах и зависящему от них. Природный туризм обеспечивает временное избавление от стресса искусственного мира и смога крупных городов. Когда люди контактируют с природой, у них появляется понимание необходимости защищать ее собственными силами. Это повышает осведомленность и понимание коренных и региональных культур. Благодаря своему положительному воздействию на экономику, окружающую среду и местное население, экотуризм является мощным инструментом для привлечения инвестиций. В некоторых развивающихся странах мира экотуризм может помочь в защите окружающей среды, местных обществ и обеспечить экономический рост и устойчивое развитие. Из вышесказанного ясно, что большинство правительств признают ценность экотуризма и что ряд популярных туристических мест были разработаны соответствующим образом.

Литературы:

1. Биржаков М.Б., Воскобойникова Н.Н., Григорьева В.В. Экологический туризм // Большой Глоссарий терминов международного туризма. – СПб; М.: Невский фонд: Издательский дом «Герда», 2006. – С. 881-906.

2. Бобров А.Л. Устойчивое развитие и экономика природопользования. – М., 2002. – С. 25.

3. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма. – 1999. – С. 34.

4. Колбовский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: ИЦ «Академия», 2008. – С. 216.

5. Косолапов А.Б. География российского внутреннего туризма: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: КНОРУС, 2009. – С. 69.

6. Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 267. 7. Tourism and Environment, Principle for Sustainable Tourism (Special Issue). Enviro (International Magazine on the Environment). – June 1994. – № 17. – P. 3-5.

7. Харрисон, Дэвид и Стивен Шипани. «Лаосский туризм и борьба с бедностью: общественный туризм и частный сектор». Текущий вопросы туризма 10.2-3 (2007): 194-230.

8. Карсон, Дин Б. и Эндрю Дж. Тейлор. «Поддержание полно приводного туризма в пустыне Австралии: изучение доказательств спроса перспектива». The Rangeland Journal 30.1 (2008): 77-83.

9. Ньяупане, Гьян П. и Бриджеш Тапа. «Оценка экотуризма: сравнительная оценка в заповеднике Аннапурны». Проект, Непал». Журнал экотуризма 3.1 (2004): 20-45.

10. https://ru.wikipedia.org/wiki

10. Резейнеджад, Исмаил и Амол Ханивадекар. «Роль экотуризма в устойчивом развитии: тематическое исследование проблем экотуризма» в Иране». Сеть конференций E3S. Том 311. EDP Sciences, 2021.

11. Хокинс, Дональд Э. «Конкурентоспособный кластерный подход в области экотуризма на охраняемых территориях для стимулирования сохранения биоразнообразия и экономического развития». рост в Болгарии». Журнал устойчивого туризма 12.3 (2004): 219-244.

12. Пикард, Дэвид. «Сделать экотуризм устойчивым: переориентация на экономическую жизнеспособность. Уроки, извлеченные из «Региональных стратегических действий» план развития прибрежного экотуризма в юго-западной части Индийского океана». Журнал устойчивого туризма 23.6 (2015): 819-837.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Шоҳзода Н. И.

ҶАЛБ КАРДАНИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭКОЛОГӢ ДАР АСОСИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Дар мақола масъалаҳои муҳими таҷрибаи хориҷӣ, иштироки сармоягузории хориҷӣ дар рушди бозори хизматрасонии экологӣ баррасӣ карда шудааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки бидуни ҷалби сармояи хориҷӣ ба ҳадафҳои иқтисодии кишварҳо расидан ғайриимкон аст. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисоди он дар ҳоли рушд аст, барои инкишофи иқтисоди сабз дар ҳама самтҳои ҷалби сармояи хориҷӣ нақши асосӣ дорад. Дар баробари ин, қайд карда шудааст, ки тамоюли инвеститсионӣ асоснок кардани танзими комплекси иктисодии хориҷӣ мебошад, ки ба принсипи риояи манфиатхои байни сармоягузори хориҷӣ ва кишвари қабулкунанда асос ёфтааст. Дар мақола инчунин таҳлили муқоисавии сиёсати сармоягузории хориҷӣ ва хусусиятҳои он дар шароити кишварҳои хориҷӣ оварда шудааст. Дар муқоиса, таҷрибаи идоракунии давлатӣ тавассути ҷалби мустақими сармояи хориҷӣ дар кишварҳои Чин, ИМА, Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ омӯхта шуд.

Калидвожаҳо: сармояи хориҷӣ, бозори хизматрасонии экологӣ, идоракунии давлатӣ, иқтисод, ҳамкории байналмилалӣ, таҳлили муқоисавӣ, иқтисоди сабз.

Шохзода Н. И.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ РЫНКА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье рассматриваются важные вопросы зарубежный опыт участие иностранных инвестиций в развитии рынка экологических услуг. Было подчеркнуто, что опыт развитых стран мира показывает, что невозможно достичь экономических целей стран без привлечения иностранного капитала. В частности, Республике Таджикистан, экономика которой развивается, для развития зеленой экономики во всех сферах ключевую роль играет привлечение иностранного капитала. При этом было отмечено, что инвестиционная тенденция заключается в обосновании регулирования внешнеэкономического комплекса, в основе которого лежит принцип соблюдения интересов между иностранным инвестором и страной пребывания. А также в статье проводится сравнительный анализ политики иностранных инвестиций и ее характеристик в разрезе зарубежных стран. В сравнении изучен опыт государственного управления прямым привлечением иностранного капитала в странах Китая, США, Японии и Южной Кореи.

Ключевые слова: иностранный капитал, рынок, экологические услуги, государственное управление, экономика, международное сотрудничество, сравнительный анализ, зеленой экономики.

Shohzoda N. I.

FOREIGN EXPERIENCE OF THE PARTICIPATION OF FOREIGN CAPITAL IN THE FORMATION OF THE MARKET OF ENVIRONMENTAL SERVICES

The article discusses important issues of foreign experience, the participation of foreign investment in the development of the market for environmental services. It was emphasized that the experience of the developed countries of the world shows that it is impossible to achieve the economic goals of countries without attracting foreign capital. In particular, the Republic of Tajikistan, whose economy is developing, for the development of a green economy in all areas, attracting foreign capital plays a key role. At the same time, it was noted that the investment trend is to justify the regulation of the foreign economic complex, which is based on the principle of observing the interests between the foreign investor and the host

country. The article also provides a comparative analysis of the foreign investment policy and its characteristics in the context of foreign countries. In comparison, the experience of public administration by direct attraction of foreign capital in the countries of China, the USA, Japan and South Korea was studied.

Key words: foreign capital, environmental services market, public administration, economy, international cooperation, comparative analysis, green economy.

Ҷиҳати рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ омӯзиши таҷрибаи хориҷии ҷалби сармоя масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафтаи дунё нишон медиҳад, ки бе ҷалби сармояи хориҷӣ амалинамоии ҳадафҳои иқтисодии мамлакатҳо номумкин аст. Хусусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёташ дар ҳоли рушд аст, барои рушди иқтисоди сабз дар ҳама самтҳо ҷалби сармояи хориҷӣ нақши калидӣ дорад. Муҳимияти ин масъаларо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар Паёми худ чунин шарҳ доданд: «Зарур аст, ки дар самти пешбурди ҳамкориҳои минбаъда бо мамлакатҳои хориҷӣ вазорату идораҳо фаъолияти худро ҷиҳати ҳифзи манофеи миллии кишвар, ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим ва технологияҳои нав ҳарчи пурсамар роҳандозӣ намоянд.

Ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, ҳалли масъалаҳои вобаста ба соҳаҳои обу энергетика, махсусан, истифодаи манбаъҳои энергияи барқароршаванда ва татбиқи “иқтисодиёти сабз”, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ, рушди бахши хусусӣ ва таъмини волоияти қонун сафарбар кардааст» [13].

Вобаста ба муҳимияти масъалаи мазкур таҷрибаи мамлакатҳои муваффақ дар ин самт ва омилу хусусиятҳои ҷалби сармои хориҷиро барои рушди хизматрасониҳои экологӣ дар асоси маълумотҳои мавҷуда ва сарчашмаҳои боэътимод баррасӣ менамем. Равияи сармоягузорӣ барои асоснок кардани танзими маҷмааи иқтисодии хориҷӣ, ки аз принсипи эҳтироми манфиатҳои байни сармоягузори хориҷӣ ва кишвари қабулкунанда бармеояд, иборат аст.

Дар бораи ҳаракати сармоя ва таъсири он ба кишвари қабулкунанда, ки он паҳлӯҳои манфӣ ва мусбати масъаларо фаро мегирад, вуҷуд доранд. Аввалан, муайян кардан зарур аст, ки барои ба даст овардани сатҳи мутавозин кадом шакл ва ба кадом андоза ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар зарур аст. Дуюм, сарфи назар аз назарияи ҳамоҳангии манфиатҳо, сармоягузориҳои хориҷӣ аксар вақт бо сабабҳои гуногун дар он соҳаҳо сармоягузорӣ мешаванд, ки барои кишвари қабулкунанда аз ҷиҳати амнияти миллӣ, рушди иқтисодӣ, афзоиши шуғл ва ғайра номатлуб бошанд. Сеюм, ширкатҳои бузурги фаромиллӣ одатан содиркунандагони сармоягузориҳои мустақим мебошанд. Чорум, аз нуқтаи назарияи "давраи ҳаёт" одатан технологияи куҳнаеро ворид мекунанд, ки наметавонанд дар кишварҳои пешрафта ба фурӯш бароварда шаванд [8]. Вазифаи баландбардории фаъолнокии сармоягузорӣ ҳамчун омили рушди иқтисодӣ ва интиқоли ҳаракати устувор дар динамикаи сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ тавассути бозор ва механизмҳои идоранамоии таъсири давлат ба ҷараёнҳои сармоявӣ таъмин карда мешавад.

Ин таъсир мумкин аст ҳамчун иштироки бевоситаи давлат дар маблағгузории лоиҳаҳои сармоявӣ таҷассум ёбад ва ҳамзамон таконбахши фаъолияти сармоявии қабулшуда, ки қабули механизмҳои идоранамоии иқтисодӣ – андоз, буҷет, гумрук – тарифного ва ғайраҳо аст. Масъалаи интихоби воситаҳои гузаронидани сиёсати макроиқтисодӣ ва сармоягузорӣ дар давлат бисёр муҳим дар рушди муосири иқтисодиёт ба шумор меравад.

Мавриди зикр аст, ки таърихан аз рӯи рушди ҷомеа ва давлат ҳам роҳҳои ҳалли масъалаи мазкур тағир ёфтааст ва ҳамзамон дар якҷоягӣ бо онҳо масъалаи азнавбинӣ ва моделҳои сармоягузорӣ ба миён омадааст. Консепсияҳои гуногун ва назарияи

идоранамоии макроиқтисодӣ дар ҳар давлат хусусиятҳои рушди худро бо дарназардошти менталитети миллӣ дорад ва маводи ташаккули муносибатҳои иқтисодии ҷомеа, саноат ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин дахолати давлатӣ дар ҷараёнҳои иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳамеша маҳдуд аст, он зарур ва мақсаднок танҳо барои азбайнбарии рушди нохуш, минтақаҳои алоҳидаи аз ҷиҳати иқтисодӣ ҷалбнашуда, субъектҳои хоҷагиҳои ақибмонда дар фазои фаъолияти сармоягузорӣ аст.

Талабот ба амалинамоии танзими давлатии ҷараёнҳои ҷалби сармояи хориҷӣ ба таваҷҷуҳи тадқиқотчиёни ватанӣ ба асосноккунии самаранокии шакл ва усулҳои он асоскарда шудааст. Таҳлили таҷрибаи ҳозираи хориҷӣ дар халли ин масъала нақши муайян бозида метавонад. Мақсади татбиқи он муайян намудани равишҳои асосии ташкили танзими давлатии равандҳои ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад. Биёед, пеш аз ҳама ба таҷрибаи Хитой назар мекунем, бо назардошти он ки дар байни мамлакатҳои тараққиёбанда намунаи барҷастаи кишварест, ки ба ҷалби сармояи хориҷӣ муваффақ шудааст. Сармоягузории хориҷӣ дар Чин яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ мебошад, ки инро суръати рушди иқтисодии Ҷумҳурии мардумии Чин равшан нишон медиҳад, ки имрӯз аз ҷиҳати ҷалб намудани сармояи хориҷӣ дар ҷаҷон ҷои якумро ишғол менамояд.

Дар натиҷаи сиёсати ҳукумат дар бобати ҳавасманд гардондани сармояи хориҷӣ дар давоми даҳ соли охир Хитой тақрибан 25%-и маблағи умумии маблағгузорӣ ба давлатҳои тараққиёбанда равона карда шудааст [3, с.3]. Бинобар ин ба сиёсати инвестиционии у эътибор надодан мумкин нест. Ҳанӯз дар охири солҳои 1970-ум ҳукумати Чин тасмим гирифт, ки ин соҳаро созад ҷалби сармояи хориҷӣ самти афзалиятноки тамоми сиёсати давлат баро онҳо мебошад. Ин кишвар аввалин шуда дар бораи татбиқи идеяи таъсиси “районҳои иқтисодӣ” махсус қарор қабул кард (дар музофотҳои Гуандун ва Фуянг). Ин минтақаҳо ҳам бо низоми либералии андоз ва ҳам бо коҳиши назарраси маъмурӣ фарқ мекарданд. Сармоягузориҳои Ҳонконг ва Тайван ба иқтисоди Чин дар муваффақияти ин минтақаҳои иқтисодӣ аҳамияти бузург доштанд.

Аллакай дар охири асри бистум беш аз 50 фоизи тамоми сармояи хориҷӣ ба ин минтақаҳо ҷалб карда шудааст. Муваффақияти Минтақаҳои махсуси иқтисодии Чин таваҷҷуҳи тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб мекунад, зеро онҳо майдони озмоиши ислоҳоти иқтисодии Чин буда, дар сафи пеши омезиши мутаносиби иқтисодиёти нақшавӣ ва бозорӣ қарор доранд. Таъсиси минтақаҳои иқтисодии махсуси хитоӣ боиси воридшавии сармояи хориҷӣ гардид, вале дар айни замон дар тараққиёти иқтисодиёти соқилҳо ва маркази фосилаи калон ба вуҷуд овард. [2].

Аз ин рӯ, дар соли 1992 сиёсати нави сармоягузории хориҷӣ қабул карда шуд, ки диққати худро аз режими махсуси сармоягузорони хориҷӣ ба як кишвари ҷолиб барои ширкатҳои хориҷӣ табдил дод. Дар доираи ин стратегия, Чин ба сармоягузорон афзалиятҳои зиёде пешниҳод кард. Ҳама лоиҳаҳои сармоягузории хориҷӣ дар Чин мувофиқи феҳристи лоиҳаҳои марбут ба онҳо арзёбӣ ва тасниф карда шуданд. Барои Хитой сарморяи хориҷӣ дар тараққиёти миллӣ нақши калон мебозад. Маҷмӯи тамоми тадбирҳои дастгирии давлатӣ ба ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ нигаронида шудааст. Ҳукумати Чин ислоҳоти иқтисодиро барои ҳавасмандгардонии сармоягузории мустақими хориҷӣ ба лоиҳаҳои баландтехнологӣ ва сармояталаб дар доираи лоиҳаҳои саноатӣ анҷом дод. Дар натиҷаи фаъолияти пурсамари давлат дар ҷалби сармояи хориҷӣ Чин дар фатҳи бозорҳои хориҷӣ муваффақ гардид. Афзалият ба лоиҳаҳои содиротӣ, инчунин истеҳсоли таҷҳизот ва маводи нав бо истифода аз технологияҳои нав, аз ҷумла лоиҳаҳо дода шуд, ки мақсад аз худ кардани конҳои сарватҳои табиии Хитой буданд ё истифодаи қувваи кори нисбатан арзон. Ҳиссаи маблағгузорӣ ба хоҷагии қишлоқ ҳанӯз кам аст. Ҳукумати Чин низ ба истилоҳ "шабакаҳои содиротӣ" - ро сармоягузорӣ кардааст. Инҳо соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт (хусусан саноати сабук ва электроника) буданд, ки барои навсозии заводҳо ва харидани ашёи хом

грантҳо мегирифтанд. Ҳадафи ин барнома беҳтар кардани сифат ва миқдори молҳои содиротии Чин мебошад. Дар "шабакаҳо" ширкатҳое, ки беш аз 25 дарсади онҳо таҳти назорати хориҷиён қарор доштанд, имтиёзҳои махсус ва дастрасӣ ба қарзҳои Бонки марказии Чин фароҳам оварда шуданд. Ҳоло ин гуна корхонаҳо зиёда аз 80 фоизи хитоиро истеҳсол мекунанд.

Баҳо додан ба амалиёти ҳукуматдорони Хитой, ки ба ҳавасмандгардонии ҷараёнҳо вобастаанд бо ҷалби сармоягузорӣ, мо қайд мекунем, ки ангезаи асосии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Чин арзиши пасти омилҳои истеҳсолӣ, бахусус қувваи корӣ мебошад, ки сармояи хориҷиро ҷалб мекунад ва инчунин талаботи афзояндаи бозори Чинро, ки ин сармояҳоро ҷалб мекунад, муайян мекунад. Дигар омилҳои объективӣ вуҷуд доранд, ки ба ворид шудани сармояи хориҷӣ ба Чин мусоидат мекунанд. Дар байни онҳо бояд қайд кард: - иқтидори зиёди бозори дохилӣ; - захираҳои бузург;

- қурби мусоиди асъор;
- меъёрҳои тарифии мусоид;
- суботи сиёсӣ.

Мавҷудияти имтиёзҳоеро, ки ба корхонаҳои муштарак дода мешаванд, қайд кардан бамаврид аст. аз ҷумла:

- озод кардан аз пардохти андоз аз даромад ба муҳлати 5 соли баъди оғози фаъолият;

-ҳуқуқи воридоти бебоҷи ашёи хом ва воситаҳои истеҳсолот;

-ҳуқуқи озод ба хориҷи кишвар содироти фоида, фоизҳо ва дивидендҳо.

Дар сурати миллӣ кунонда шуданаш Ҷумҳурии мардумии Чин дар назди мамлакати содиркунандаи сармоя ҷавобгарии моддӣ дорад, ки ин дар фавран додани ҷуброн ва ба хориҷа зоҳир мегардад. Гузариш аз равиши миқдорӣ дар ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба усули сифатӣ пешбинӣ шудааст. Ба гузариш аз он диққати махсус ба сармояи хориҷӣ дода шуд, ки ба истеҳсоли молҳои арзони содиротӣ равона карда шудааст ва заводҳои васлкунӣ, ба сармоягузорӣ дар бахшҳое, ки ҳиссаи баланди иловашуда доранд. Воқеаи хеле муҳим дар роҳи Хитой ба сӯи муваффақиятҳо дар фатҳ намудани хориҷиён бозорҳо, таъсиси системаи возеҳи огоҳ кардани ҳамаи сармоягузорон буд. Кушодани шумораи зиёди захираҳои интернетӣ, ки дар бораи имкониятҳои сармоягузорӣ нақл мекунанд. Имрӯз Ҷумҳурии мардумии Чин кӯшиш мекунад, ки нисбат ба сармояи хориҷӣ сиёсати муътадилро пеш гирад.

Ин дар омӯзиши чораҳои ҳавасмандкунӣ бо чораҳои маҳдудкунанда ва назорати маъмурӣ ба истифодаи фаъолонаи фишангҳои иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонӣ барои таъсир расондан ба тақсимоти территориявию соҳавии сармоя мухолиф нест. Натиҷаи ҳамин аст, ки сармояи хориҷӣ ба омили муҳими дарозмуддати гулгулшукуфии иқтисодиёти мамлакат табдил ёфт. Дар айни замон, иқтисоди Русия каме ба иқтисоди Чин монанд аст. Дар солҳои аввали ислоҳот: ҳам Русия ва ҳам Чин аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ гузаштанд, ҳарду кишвар қаламрави васеъ доранд, гуногунанд. Минтақаҳои ҳар ду давлатро дар як вақт ва мутаносиб ислоҳкардан мумкин нест инкишоф диҳанд. Аз ин рӯ, бисёре аз иқтисоддонҳои Русия ҷонибдори қарзгирӣ ва истифода бурдани таҷрибаи Хитой барои ба план гирифтани тараққиёти иқтисодиёти дохилӣ мебошанд. Омӯзиши таҷрибаи Чин ва Россия имкон медиҳад, ки ба сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳот ворид карда шавад.

Дар баъзе масъалаҳо имкон дорад таҷрибаи Хитойро ва Россияро дар Тоҷикистон татбиқ намоем. Истифодаи чунин воситаҳои сиёсати давлатӣ, ба монанди фаъолгардонии нақши давлат, суботи молиявӣ, рақобат, ошкорбаёнӣ, воридот ба мақсад мувофиқ аст. Дар Тоҷикистон, бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, танҳо стратегияи рушди тамаддун, баъзе унсурҳои иқтисод ва сиёсати Чин, ба ҷои нусхабардории маҳз модели идоракунӣ имкон дорад. Мисоли бомуваффақият истифода бурдани сармояи хориҷӣ мебошад. Таҷрибаи Ҷопону Кореяи Ҷанубӣ низ барои

Тоҷикистон аз манфиат холи нест. Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ, ки дар марҳилаҳои аввали рушди худ барномаҳои қарздиҳии мустақимро барои соҳаҳои афзалиятноки саноат фаъолона истифода мебурданд. То имрӯз ин мамлакатҳо ба суръати баландтарини тараққиёти иқтисодӣ ноил гардиданд. Барои муқоиса қайд кардан лозим аст, ки дар Филиппин, ки системаи молия хеле озод карда шудааст ва доираи дастгирии бевоситаи давлат бо ресурсҳои молиявӣ ниҳоят маҳдуд аст, ҷараёни тараққиёти иқтисодиёт чандон муваффақиятнок нест. Диққат ба тадбирҳое, ки Ҳукумати Япония барои дастгирӣ намудани тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ба туфайли озод ба даст овардани патенту литсензияҳои Амрико ва Европаи Ғарбӣ, паст шудани бозорҳои ҷаҳонӣ дида мешавад, ҷалб карда мешавад. Чунин муносибат ба Япония имкон дод, ки аз бӯҳронҳо канорагирӣ карда, тараққиёти пуравҷи иқтисодиётро таъмин намояд.

Дар солҳои охири асри 20 дар Япония барои ҳавасмандгардонии суръатбахшии рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама, аз ҳисоби афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ шаш лоиҳаи бузург таҳия ва амалӣ карда шуданд. Асоси татбиқи амалии ин лоиҳаҳо сармоягузории мустақим ва қарзҳои давлатӣ буд. Модели ҷопонии сиёсати сармоягузории давлатӣ ба муносибатҳои шарикии давлат ва сармоягузорон асос ёфтааст.

Дар баробари ин давлат лоиҳаҳои сармоягузории хусусиро бо истифода аз назорат маблағгузорӣ мекунад, системаи бонки захираҳои сармоягузориро ҳавасманд ва сафарбар менамояд, фаъолона системаи кредитии имтиёзнокро ба корпоратсияҳои саноатӣ ба ивази он истифода мебарад. Аз соли 1998 Кореяи Ҷанубӣ сиёсати таҷовузкоронаи ҷалби онҳоро пеш гирифтааст, сармоягузории хориҷӣ, ки яке аз ҳадафҳои он "монеъ шудан"-и сармоягузорӣ мебошад. Онҳо асосан ба электроника (истеҳсоли экранҳои моеъ, булур ва оинаи нилгун) ва саноати химия нигаронида шуда буданд.

Сармоягузориҳо ба саноат 38 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузории хориҷиро ташкил дода, ба соҳаи хизматрасонӣ 60 фоизро ташкил дод (асосан барои тараққӣ додани нигаҳдории тандурустӣ, таҷҳизонидани канализация ва қубурҳои обгузар, инчунин тоза кардани партов) равона карда шудааст. Пас аз бӯҳрони молиявии Осиё, Корея сиёсати нави сармоягузории мустақими хориҷиро қабул кард, ки пешбинӣ кардааст. Сармоягузорон бо доираи васеи ҳавасмандкунӣ имтиёзҳои андоз ва онҳоро дар бар мегиранд.

Имтиёзҳои асосии андоз ба лоиҳаҳо дар соҳаи технологияҳои баландсифат, тадқиқоти илмӣ-тадқиқотӣ, ки мақоми дастгирии рушди соҳаро доранд ё корхонаҳое, ки дар минтақаҳои сармоягузории хориҷӣ ҷойгиранд, дода шуданд. Ба ин имтиёзҳо таътилҳои андоз аз андоз аз даромад дохил мешаванд. Бо дарназардошти он, ки расонидани кӯмак ба ширкатҳои хориҷӣ пас аз ворид шудан ба кишвар метавонад ҳамчун воситаи баланд бардоштани ҷолибияти Корея барои сармоягузории хориҷӣ хизмат кунад, ҳукумат ба ҷуз аз Агентии пешбурди сармоягузорӣ Идораи омбудсмени сармоягузорӣ таъсис дод. Идораи сармоягузорӣ Омбудсмен ба ширкатҳои хориҷӣ дар бартараф кардани монеаҳои бюрократӣ ва ноил шудан ба ҳалли масъалаҳои дар шикоят овардашуда кӯмак мерасонад. Чун қоида, шикоятҳо ба андозбандӣ ва тарифҳо, танзими бозори меҳнат, расмиёти гумрукӣ ва савдо ва ғайра дахл доранд. Кишварҳои Осиё ба болоравии соҳаҳои афсурдагӣ, бисёрфункционалӣ азхудкунии ҳудудҳо, аз нав сохтан ва нав кардани соҳаҳои калони саноат, ҳали масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ мусоидат карданд. Таҷрибаи Иёлоти Муттаҳида дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисод ва ҷолибияти сармоягузории кишвар тавассути ҳавасмандгардонии инноватсия ва имкони татбиқи он дар Тоҷикистон низ сазовори таваҷҷӯҳ аст.

Илова бар ин, барои ИМА бо фарқияти назарраси минтақавӣ тавсиф карда мешавад. Дараҷаи баланди рақобатпазирии иқтисоди ИМА аз бисёр ҷиҳатҳо ба даст оварда шудааст, зеро ҳавасмандгардонии маблағгузорӣ ба тадқиқот ва конструктори

технологияҳои нав яке аз вазифаҳои асосии мақомот дар ҳама сатҳҳо мебошад. Дар баробари ин давлат инчунин қариб нисфи хароҷоти илмӣ-тадқиқотӣ ва бештар аз нисфи тамоми тадқиқоти заминавиро бо пул таъмин мекунад. Боқимондаи маблағҳо аз ҷониби корпоратсияҳои хусусӣ, донишгоҳҳо ва сармоягузорони хориҷӣ, ки саҳми онҳо низ калон аст [15]. Ин ба он вобаста аст, ки рушди иқтидори сармоягузории давлатҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ кишвар ҳамеша ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомот дар ҳама сатҳҳо муайян карда мешуд. Тамоми маҷмӯи усулҳое, ки дар Штатҳои Муттаҳида дар зинаҳои гуногуни ҳукумат ба мақсади инкишофи иқтидори сармоягузории минтақаҳои худ, ҷудо кардан мумкин аст се гурӯҳ:

1) ҳавасмандгардонии бевоситаи молиявӣ: - додани субсидияҳо, грантҳо, қарзҳо ва қарзҳо аз ҷониби ҳукуматҳои давлатӣ; - маблағгузории лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва конструкторӣ;

2) ҳавасмандгардонии ғайримустақими молиявӣ: - имтиёзҳои андоз; - озодкунӣ аз андоз; - тахфифҳо; - қарзҳои андози сармоягузорӣ ва ғ.;

3) ҳавасмандгардонии ғайримоддӣ: - рушди инфрасохтор; - сиёсати иттилоотии шаффоф ва ғ. [15, с. 60].

Таҷрибаи пешбурди сиёсати сармоягузорӣ дар Иёлоти Муттаҳида бо он тавсиф мешавад, ки дастгирии давлатӣ ба содиркунандагони амрикоӣ асосан дар Ҳиндустон, Бразилия, Канада, Франция, Русия андозаи сармоягузорӣ формалӣ: як қатор вебсайтҳои ҳукуматӣ таъсис дода шудаанд, ки дар он маълумоти муфассал барои роҳбарони ширкатҳои амрикоӣ дар бораи имкониятҳои эҳтимолии содироти молҳо ва бозорҳои фурӯши хориҷӣ мавҷуданд. Бо ташаббуси ҳукумат портали махсуси интернетӣ дар Россия (www.export.gov) барои ҷойгир кардани маълумот дар бораи созишномаҳои савдои бо сармоягузорони хориҷӣ басташуда ва маълумот дар бораи имкониятҳои нави тиҷорати амрикоӣ таъсис ёфтааст. Сармоягузории саноатӣ тавассути васоити ахбори омма, ки падидаи дигаре ба вуҷуд овард. Онҳо ба сармоягузорон маълумоти муфассал дар бораи инфрасохтори маҳаллӣ, қувваи корӣ, низоми андоз, нархи амволи ғайриманқул ва ғайра медиҳанд. Ҳукуматҳои иёлот сармоягузоронро дар бораи хароҷоти хариди замин ва сохтмон, хадамоти нақлиёт, вазъи коммуникатсия ва имкониятҳо огоҳ мекунанд.

Омӯзиш, тадбирҳои ҳифзи муҳити зист, дурнамои рушди бозор, яъне ба онҳо тамоми маълумоти заруриро барои қабули қарор ба манфиати амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузории худ дар ҳудудҳои эълоншуда пешниҳод мекунанд. Дар Иёлоти Муттаҳида механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ асосан таҳия шудааст, ки таъсири мусбати он тавассути инҳо зоҳир мешавад: - таъсиси унсурҳои сохтории иқтисодиёти нав дар асоси ҳамгироии ташкилотҳои тиҷоратии бахшҳои воқеӣ ва молиявӣ, аз як тараф, ва аз тарафи дигар институтхои илм ва тадкикот; - муттаҳид намудани захираҳои молиявии давлат ва сармоягузорони хусусӣ ва равона кардани онҳо ба рушди ҷузъи инноватсионии ҳудудҳо.

Масалан, ҳамкории донишгоҳҳо, кафедраҳо ва лабораторияҳои федералӣ, мақомоти давлатӣ ва минтақавӣ, сектори хусусии саноат ва муассисаҳои молиявӣ дар шаклҳои зерин васеъ истифода мешавад:

- созишномаҳои ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи тадқиқот ва пешрафтҳо;

- шарикии инноватсионӣ ва технологӣ.

Ҳамин тариқ, сиёсати хуб ҳамоҳангшуда дар ҳама сатҳҳои ҳукумат ба бунёди он фазои мусоиди сармоягузорӣ дар ИМА мусоидат мекунад. Ин равиш ин кишварро ба яке аз ҷолибтарин сармоягузориҳо барои гурӯҳҳои мухталифи сармоягузорон табдил додааст. Баррасии равишҳои фаъолгардонии сармоягузориҳои хориҷӣ номбаршуда мамлакатҳоро дар заминаи васеътари дигаргуниҳои фаъолияти байналхалқии иқтисодӣ баҳо додан лозим аст.

Моҳияти ин дигаргуниҳо дар шакли умумӣ чунин аст: - шароит барои дастрасии осон ба бозорҳои хориҷӣ ба вуҷуд меояд, омилҳои истеҳсолот дар хориҷа, интихоби васеи роҳҳои ба хориҷа дохил шудан бозорҳо: савдо, сармоягузории мустақим, созишномаҳои навъи шартнома, франчайзинг; - тавсеаи бозорҳо барои иқтисодиёт, афзоиши ширкатҳо имкониятҳои мусоид фароҳам меорад, аммо ҳамзамон рақобатро дар миқёси минтақавӣ ва ҷаҳонӣ афзоиш дода, ширкатҳоро барои пайваста нигоҳ доштани рақобатпазирии худ ташвиқ мекунад; - арзиши муқоисавии омилҳои мухталифе, ки ба тағирёбии ҷойгиршавӣ таъсир мерасонанд.

Бояд қайд кард, ки дар мисоли Россия мушоҳида кардан мумкин аст, ки мушкилии муносибатҳои байналмилалӣ ва бад шудани вазъи макроиқтисодии Русия ба рӯҳияи сармоягузорони хориҷӣ ба таври возеҳ таъсир расонд. Коршиносон, вобаста ба фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ, дар солҳои 2014-2015 коҳиши лоиҳаҳои сармоягузорие, ки аз ҷониби сармоягузорони хориҷӣ ташаббускор дар Русия ва амалӣ мешаванд, қайд карда шуд. Ҳодисаҳои бӯҳрони асосӣ бо нуқтаи назари сармоягузорон, мушкилоти фазои сармоягузорӣ дар Русия равшантар нишон дода шудаанд. Дар баробари мушкилоти анъанавии марбут ба идоракунии давлатӣ ва бюрократизм, вазъи номусоиди иқтисодӣ, ки ҷолибияти бозори миллиро коҳиш дода, корро дар он мушкил месозад, инчунин номуайянии пайвастагии сиёсати иқтисодие, ки дар бозор пеш гирифта мешавад, илова карда мешавад.

Фазои иқтисодии таърихии гетерогении Русия ба характери ҷараёнҳои сармоягузории минтақавӣ таъсири калон мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин раванд хушҳолкунанда аст. Муносибати байналмиллалии Тоҷикистон бо мамлакатҳои дигар рӯз то рӯз беҳтар гардида, ба ҷалби сармояи хориҷӣ осони овардаистодааст. Аммо ширкатҳои хориҷӣ, ки дар Русия фаъолият мекунанд, қайд мекунанд, ки дар солҳои охир фазои сармоягузорӣ дар минтақаҳо ба таври қобили мулоҳиза беҳтар шудааст. Ин раванд тавассути татбиқи Стандарти сармоягузории минтақавӣ, ки аз ҷониби Агентии ташаббусҳои стратегӣ таҳия шудааст (ҳуҷҷати талаботи мақомотро оид ба кор бо сармоягузорон муайян мекунад), харитаҳои роҳ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва маҷмӯи нишондиҳандаҳои самаранокӣ дар ин соҳа бозӣ мекунад. Омили дуюм афзоиши таваҷҷӯҳи минтақаҳо ба сармоягузории хориҷӣ таҳкими рақобати минтақавӣ мебошад. Ин омилҳо боиси он шуданд, ки мақомоти вилоят ба пардохти бештар шурӯъ карданд, таваҷҷуҳ ба ҳарду ҷанбаи марбут ба фазои сармоягузорӣ ва муносибатҳо бо сармоягузорон.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо самаранок кор мекунанд. Ҳукуматдорони вилоятҳо омодаанд, ки барои сармоягузорон ҷиддӣ мубориза баранд, таваҷҷӯҳи онҳоро ба амалҳои мушаххас тасдиқ кунанд ва шумораи чунин минтақаҳо афзоиш меёбад [10]. Амалисозии стандарти сармоягузории минтақавӣ ва рейтингҳои минтақавӣ ҷолибияти сармоягузорӣ Агентии ташаббусҳои стратегӣ эҷод мекунад. Фазои иқтисодии таърихии гетерогении Русия ба характери ҷараёнҳои сармоягузории минтақавӣ таъсири калон мерасонад. Имрӯз аз рӯи сатҳи сармоягузорӣ тафовути зиёд ба назар мерасад ҷолибияти минтақаҳо, ки дар навбати худ боиси тавсеаи мушкилот мегардад территорияҳо, суст шудани алоқаҳои иқтисодии байни ноҳияҳо, зиёд карда мешавад зиддиятҳое, ки дар ниҳояти кор боиси пароканда шудани хоҷагии халқ мешаванд.

Ҷорӣ намудани ин таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки мақомот аҳамияти фароҳам овардани фазои ҷолиби соҳибкорӣ ва кори муассир бо сармоягузоронро (дар баробари чунин вазифаҳо, ба мисли таъмини суботи иҷтимоӣ) дарк мекунанд. Таваҷҷӯҳи афзояндаи минтақаҳо ба сармоягузории хориҷӣ то ҳол бо мутамарказшавии аз ҳад зиёди қудрат, инчунин бо хусусиятҳои низоми буҷет (қисман) маҳдуд аст. Пешсаф бебаҳс дар ҷолибияти сармоягузорӣ дар минтақаҳои Русия, аз нигоҳи сармоягузорон, Ҷумҳурии Тоториston мебошад. Вилоятҳои Калуга ва Тула низ аз ҷумлаи минтақаҳои ҷолибтарин мебошанд. Мақомоти ин минтақаҳо барои беҳбуди сармоягузорӣ талошҳои

зиёде ба харҷ доданд. Тағирёбии иқлим, кам кардани расмиёти бюрократӣ, зиёд кардани кушодагии сармоягузорон ва эҷоди инфрасохтори қулай ва ҷолиб аст. Сарфи назар аз иқтидори хеле баланди сармоягузории Ҳавзаи Федералии Қафқози Шимолӣ аз ҳисоби захираҳои зиёди рекреатсионӣ ва захираҳои меҳнатии зиёдатӣ омилҳое низ мавҷуданд, ки таъсири манфии қавӣ ҷолибияти сармоягузории нест.

Омилҳое аз қабили номуайянии вазъи иқтисодӣ, фоизи баланди қарзҳои тиҷоратӣ, набудани манобеъи молиявӣ, мушкили дарёфти қарз, набудан ё номукаммалии заминаи меъёрӣ мавҷуданд. Баррасии равишҳои фаъолгардонии сармоягузориҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои номбаршуда дар заминаи васеътари дигаргуниҳои фаъолияти байналхалқии иқтисодӣ баҳо додан лозим аст. Моҳияти ин дигаргуниҳо дар шакли умумӣ чунин аст:

- шароит барои дастрасии осон ба бозорҳои хориҷӣ, омилҳои истеҳсолот дар хориҷа, интихоби васеи роҳҳои ба хориҷа дохил шудани бозорҳо:

- савдо, сармоягузории мустақим, созишномаҳои навъи шартнома ба вуҷуд меояд;

- тавсеаи бозорҳо имкониятҳои мусоид фароҳам меорад, ширкатҳо афзоиш меёбанд, аммо ҳамзамон рақобатро дар миқёси минтақавӣ ва ҷаҳонӣ афзоиш дода, ширкатҳоро барои пайваста нигоҳ доштани рақобатпазирии худ ташвиқ мекунад;

Таҷрибаи хориҷиро дар танзими сармоягузории мустақими хориҷӣ омӯхтан имкон медиҳад, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба минтақаҳо як қатор тавсияҳо дода шаванд. Барои таъмини фазои мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузорони хориҷӣ зарур аст, ки заминаи қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорони хориҷӣ ба меъёрҳои ғарбӣ мутобиқ карда шавад.

Ҳангоми таҳияи қонунҳо бояд таҷрибаи кишварҳои дигар, тавсияҳо ва талаботи созмонҳои байналмилалие, ки ҷалби сармояи хориҷиро танзим мекунанд, ҳадди аксар ба инобат гирифта шавад. Ҳавасманд кардани баъзе намудҳои фаъолияте, ки барои иқтисоди Тоҷикистон аҳамияти калон доранд, муҳим аст, аз ҷумла ҳавасмандгардонии содироти маҳсулоти рақобатпазир (маҳсулоти истеҳсолӣ, ба содирот нигаронидашуда ва ё воридот ивазкунанда ва воридоти технологияҳои нав). Дар мисоли ҳамаи кишварҳои омӯхташуда, бояд ба ҷалби сармояи хориҷӣ ба истеҳсолоти баландтехнологӣ ва доништалаб, ки аз омадани технологияи пешкадами хориҷӣ ва нав кардани фондҳои асосии истеҳсолӣ дараҷаи ихтисос ва ҳосилнокии меҳнатро баланд мебардорад. Ҳамин тавр, бо татбиқи маҷмӯи тадбирҳо оид ба беҳтар намудани шароити ташкилию ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ бо дарназардошти таҷрибаи хориҷӣ минтақаҳо метавонанд самаранокии ҷалби сармоягузории хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоранд.

Адабиёт

1. Ахмедова Л.А., Булатова У.Б. Оценка уровня инвестиционного потенциала в СевероКавказском федеральном округе // Экономика и предпринимательство. – 2016. – № 4–1 (69–1). – С. 300–304.

2. Булатова У.Б., Ахмедова Л.А. Модель экономики региона с учетом влияния макроэкономических тенденций на инвестиционную активность Республики Дагестан // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 11–2 (52–2). – С. 229–232.

3. Ван Гуаншэн. Иностранный капитал в экономике КНР // Международный журнал «Проблемы теории и практики управления». URL: http: // Паёми ДДТТ | Вестник ТГУК - 301 - www.vasilievaa.narod.ru/ptpu/current/htm/. Ахмедова Л.А., Булатова У.Б. Зарубежный опыт привлечения иностранных инвестиций и возможности его использования Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 3. Общественные науки. 2016. Том. 31. Вып. 2/44

4. Гаджиев Н.Г., Гумбатова С.И. Исследование государственного регулирования в аграрном секторе (зарубежный опыт) // Научный обозреватель. – 2016. – № 5. – С. 6–9.

5. Гаджиев Н.Г., Махмудов М.К., Абдулсамедов Т.А Организационноэкономические аспекты инвестиционной деятельности в регионе (на

примере Республики Дагестан) // Региональная экономика: теория и практика. – 2013. – № 32. – С. 24– 27.

6. Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды» от 08.06.2022г.,№1879. (электронный ресурс) http://ncz.tj/content

7. Закон Республики Таджикистан «Об экологическом аудите» от 26 декабря 2011года №785. (электронный ресурс) https://base.spinform.ru/show _doc. fwx? rgn=51058

8. Иванов И. Транснациональный монополистический капитал и развивающееся общество// МЭ и МО. 1986. - №11. – С. 31-44. 4. Райсберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Современный экономический словарь. - М.: Наука, 1997. - С.173.

9. Исаева Ш.М., Джабраилова Д.М. Анализ альтернатив принятия инвестиционных решений // Инновации, качество и сервис в технике и технологиях. Сб. научных трудов 4-й Межд. научно-практической конференции: в 3 т. / отв. ред. Горохов А.А. – 2014. – С. 119– 121.

10. Инвестиционный климат в России: мнение иностранных инвесторов URL: http: // www.fiac.ru/pdf/EY-investment-climate-in-russia-2015-rus.pdf.

11. Магомедова З.О., Аджиева Н.К. Основные направления инвестиционного и инновационного развития Республики Дагестан // Научное обозрение. Сер. 1: Экономика и право. – 2011. – № 6. – С. 253–255.

12. О состоянии и перспективах международных и внешнеэкономических связей Республики Дагестан. URL: http: // www.mid.ru/ru.

13. Послание ПрезидентаРеспублики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2022 (электронный ресурс) https://avesta.tj/2022/12/23/strong-polnyjtekst-poslaniya-prezidenta-strong/

14. Седаш Т.Н., Бирюков А.В. Использование зарубежного опыта для повышения конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности российских регионов // Финансы и кредит. 2013. – № 38 (566). – С. 59–65.

15. Смитиенко Б.М. Мировая экономика. – М.: Юрайт. Высшее образование, 2009.

16. Сулейманова Д.А. Особенности анализа инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов региона // Научное обозрение. Сер. 1: Экономика и право. – 2014. – № 5. – С. 99– 101.

17. Султанов Г.С. Формы улучшения инвестиционного климата как базиса формирования эффективной инвестиционной политики // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 12–2 (53–2). – С. 278–280.

УДК 4т

Шарипов А.М.

ИМКОНОТ ВА ЧОЛИШҲОИ ТУРИЗМ ДАР ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ РУШД ВА САМАРАНОКӢ

Дар ин мақола масъалаҳои муҳим ва захираҳои асосии туризм дар Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифта, аҳамияти ин бахш барои иқтисодиёти кишвар ва рушди устувор баррасӣ шудааст. Дар оғоз, бо таърифи туризм ва ҷойгоҳи он дар иқтисоди миллӣ шуруъ гардида, муҳокима мешавад, ки чӣ гуна ин бахш метавонад ба рушди ҷойҳои кор, афзоиши сармоягузорӣ ва такмили инфрасохтор мусоидат кунад. Тоҷикистон бо захираҳои бойи табиӣ ва фарҳангии худ, аз ҷумла кӯҳҳои баланд, кӯлҳои мусаффо ва ёдгориҳои таърихӣ, дорои потенсиали хуб барои ҷалби сайёҳон мебошад.

Қисмати дувуми мақола ба таърихи туризм дар Тоҷикистон, аз даврони шӯравӣ то ба имрӯз равона гардида, раванди рушд ва тағйиротҳои инфрасохтории ин бахшро дар заминаи даврaҳои гуногун меомӯзад. Баъдан, мақола захираҳои табиии кишвар, аз ҷумла кӯҳҳо, дарёҳо, пиряхҳо ва мавзеъҳои махсуси туристиро, ба монанди Бадахшон ва Искандаркӯл муфассал шарҳ медиҳад. Ин манзараҳои нотакрор ва мавзеъҳои истисноӣ имкониятҳои васеъро барои рушди туризми табиӣ ва экотуризм фароҳам меоранд.

Мақола ҳамчунин ба захираҳои маънавӣ ва фарҳангии кишвар, ба монанди осорхонаҳо, ёдгориҳои таърихӣ, санъати миллӣ ва анъанаҳои мардуми тоҷик, ки диққати сайёҳонро ҷалб мекунанд, диққати махсус медиҳад. Дар охир, бахши "Пешниҳодҳо барои рушди минбаъдаи туризм" як қатор қадамҳои амалӣ барои рушди соҳаи туризм дар Тоҷикистонро пешниҳод менамояд, ки аз ҷумлаи онҳо такмили инфрасохтор, барномаи таблиғоти байналмилалӣ барои ҷалби сайёҳон, рушд ва омодасозии кадрҳо барои бахши туризм мебошанд.

Хулосаи мақола ба аҳамияти рушди соҳаи туризм ҳамчун яке аз омилҳои муҳими иқтисодӣ ва фарҳангӣ таъкид мекунад, ки метавонад ба рушду пешрафти иқтисодиёти Тоҷикистон саҳмгузор бошад. Ҳамин тавр, ин мақола бо баррасии ҳамаҷонибаи захираҳо ва пешниҳодоти рушди соҳаи туризм метавонад барои муҳаққиқон ва роҳбарони соҳа як манбаи муфид бошад, ки дар асоси он онҳо метавонанд қарорҳои дуруст қабул намоянд.

Калидвожаҳо: туризм, сайёҳӣ, Тоҷикистон, чолишҳо, имкониятҳо, оянда, имрӯза, таърих, сайёҳон, иқтисод, фоида, рушди устувор, инфрасохтор.

Шарипов А.М.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТИ

В данной статье анализируются важные вопросы и основные ресурсы туризма в Таджикистане, а также рассматривается значение этого сектора для экономики страны и его устойчивого развития. Она начинается с определения туризма и его места в национальной экономике, а также обсуждается, как этот сектор может способствовать развитию рабочих мест, увеличению инвестиций и улучшению инфраструктуры. Благодаря своим богатым природным и культурным ресурсам, включая высокие горы, чистые озера и исторические памятники, Таджикистан имеет большой потенциал для привлечения туристов.

Вторая часть статьи посвящена истории туризма в Таджикистане, начиная с советских времен и до наших дней, и изучает процесс развития и инфраструктурные изменения этой отрасли в контексте разных периодов. Далее в статье подробно описаны природные ресурсы страны, включая горы, реки, ледники и особые туристические достопримечательности, такие как Бадахшан и Искандаркуль. Эти

уникальные ландшафты и исключительные места предоставляют широкие возможности для развития природного и экотуризма.

В статье также уделяется особое внимание духовным и культурным ресурсам страны, таким как музеи, исторические памятники, национальное искусство и традиции таджикского народа, которые привлекают внимание туристов. Наконец, раздел «Предложения по дальнейшему развитию туризма» предлагает ряд практических шагов по развитию туристической отрасли в Таджикистане, включая улучшение инфраструктуры, международную рекламную программу по привлечению туристов, развитие и подготовку кадров для туристического сектора.

В заключении статьи подчеркивается важность развития туризма, как одного из важных экономических и культурных факторов, способных способствовать развитию и прогрессу экономики Таджикистана. Таким образом, данная статья с всесторонним рассмотрением ресурсов и предложений по развитию туристической отрасли может стать полезным источником для исследователей и руководителей отрасли, на основе которого они смогут принять правильные решения.

Ключевые слова: туризм, Таджикистан, вызовы, возможности, будущее, сегодня, история, туристы, экономика, прибыль, устойчивое развитие, инфраструктура.

Sharipov A.M.

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF TOURISM IN TAJIKISTAN: ANALYSIS OF DEVELOPMENT FACTORS AND EFFICIENCY

In this article, the important issues and main resources of tourism in Tajikistan are analyzed, and the importance of this sector for the country's economy and sustainable development is discussed. It begins with a definition of tourism and its place in the national economy, and discusses how this sector can contribute to the development of jobs, increased investment and improved infrastructure. With its rich natural and cultural resources, including high mountains, clear lakes and historical monuments, Tajikistan has great potential to attract tourists.

The second part of the article focuses on the history of tourism in Tajikistan, from the Soviet era to the present day, and studies the process of development and infrastructural changes of this sector in the context of different periods. Next, the article details the country's natural resources, including mountains, rivers, glaciers, and special tourist attractions such as Badakhshan and Iskandarkul. These unique landscapes and exceptional places provide ample opportunities for the development of natural tourism and ecotourism.

The article also pays special attention to the spiritual and cultural resources of the country, such as museums, historical monuments, national art and traditions of the Tajik people, which attract the attention of tourists. Finally, the section "Proposals for the further development of tourism" offers a number of practical steps for the development of the tourism industry in Tajikistan, including the improvement of infrastructure, an international advertising program to attract tourists, development and training of personnel for the tourism sector.

The conclusion of the article emphasizes the importance of the development of tourism as one of the important economic and cultural factors that can contribute to the development and progress of the economy of Tajikistan. Thus, this article with a comprehensive review of the resources and proposals for the development of the tourism industry can be a useful resource for researchers and managers of the industry, on the basis of which they can make the right decisions.

Keywords: tourism, tourism, Tajikistan, challenges, opportunities, future, today, history, tourists, economy, profit, sustainable development, infrastructure.

Туризм дар Тоҷикистон солҳои охир ҳамчун як соҳаи афзоишёбандаи иқтисодӣ эътироф шуда, нақши муҳимро дар баланд бардоштани сатҳи шуғл ва даромадҳои

кишвар мебозад. Соли 2023 саҳми туризм ба ММД Тоҷикистон тақрибан 2%-ро ташкил дод ва тибқи пешгӯии Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва туризм (WTTC), то соли 2034 ин нишондиҳанда метавонад афзоиш ёбад. Аз сабаби сарватҳои табиӣ ва мероси бойи фарҳангӣ, Тоҷикистон ба сайёҳони байналмилалӣ ҷолиб менамояд ва дар натиҷаи ин, таваҷҷӯҳи сайёҳони фарҳангшинос низ зиёд гардидааст. Инчунин, як ҳиссаи муҳимро сайёҳони мустақил (ба монанди дучархаронӣ ва сафарҳои саёҳатӣ) ташкил медиҳанд, ки асосан ба Шоҳроҳи Помир ва кӯҳҳои Фанн равона мешаванд. Дар маҷмӯъ, сайёҳоне, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба кишвар меоянд, ба ҷойҳои муҳими таърихӣ ва фарҳангӣ ба монанди Саразм ва Қалъаи Ҳисор ташриф меоранд.

Туризм яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва як унсури муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Он равандест, ки одамонро барои шиносоӣ бо фарҳангҳо, ҷойҳои зебоманзар ва истироҳат сафарбар мекунад. Туризм ба иқтисодиёт тавассути таъсири он ба бахшҳои хизматрасонӣ, меҳмонхонаҳо, нақлиёт ва саноати хӯрокворӣ мусоидат мекунад. Тибқи маълумоти Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва туризм (WTTC), саҳми умумии туризм ба ММД кишварҳо сол аз сол афзоиш меёбад ва барои Тоҷикистон низ, ин соҳа аҳамияти иқтисодӣ дорад. Дар айни замон, туризм ба таъсиси ҷойҳои корӣ, ҷалби сармоя ва такмили инфрасохтори миллӣ кӯмак мекунад.

Тадқиқотҳои охирин нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон бо табиати зебо ва мероси фарҳангии худ, дар бозори ҷаҳонии туризм ҷойгоҳи махсус дорад. Бо маконҳои таърихӣ ва табиии худ, ба монанди Шоҳроҳи Помир, кӯҳҳои Фанн ва мероси тамаддуни Роҳи Абрешим, Тоҷикистон барои сайёҳони гуногун ва дӯстдорони таърих диққатҷалбкунанда аст. Ин кишвар бо шароитҳои нотакрори сайёҳӣ, ки он то ҳол барои аксари ҷаҳон номаълум боқӣ мемонад, маъруфият пайдо кардааст. Бо вуҷуди ин, рушди туризм дар Тоҷикистон бо чолишҳо, ба монанди дастрасии маҳдуд ба нақлиёти ҳавоӣ ва инфрасохтори маҳдуд, рӯ ба рӯ аст.

Таҳқиқи туризм дар Тоҷикистон на танҳо барои омӯхтани имкониятҳо, балки барои муайян кардани стратегияҳои рушди устувор зарур аст. Рушди устувори туризм ба беҳтар кардани иқтисодиёти маҳаллӣ, ҳифзи муҳити зист ва ташаккули ҳувияти фарҳангии кишвар кӯмак мерасонад. Бонки ҷаҳонӣ инчунин пешниҳод мекунад, ки рушди туризм дар Тоҷикистон метавонад бо роҳи беҳтар кардани инфрасохтор, кор бо платформаҳои рақамӣ ва афзоиши хидматрасонии меҳмонхонаҳо тақвият дода шавад. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи туризм барои дарёфти роҳҳои нав ва самараноки рушди ин соҳа муҳим мебошад.

Дар маҷмӯъ, туризм метавонад на танҳо дар беҳтар кардани иқтисодиёти миллӣ, балки дар шиносоӣ бо фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон низ саҳмгузор бошад.

Таърихи туризм дар Тоҷикистон ба замони Шӯравӣ бармегардад, вақте ки ин кишвар яке аз маконҳои саёҳати табиӣ ва фарҳангии Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра, Тоҷикистон бо кӯҳҳои баланд, табиати зебо ва маконҳои таърихии худ, ба монанди Харитаи Саразм ва Қалъаи Ҳисор, ба сайёҳон ҷолиб буд. Туризм дар ин давра бо таъсиси лагерҳои истироҳатӣ ва осоишгоҳҳои табобатӣ, ки барои истироҳати сайёҳони дохилии Шӯравӣ пешбинӣ шуда буданд, рушд кард. Бо сабаби маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, ҳадафҳои асосии туризм бештар ба сайёҳати дохилӣ ва ташкили инфрасохтори маҳдуд равона гардида буд. Таъсиси ин инфрасохтор бештар дар навоҳии дорои табиати нотакрор, ба монанди Варзоб ва Ҳисор сурат мегирифт, ки онҳо то ҳол ҷозибаи сайёҳӣ доранд [10;с.47].

Бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 90-ум, туризм дар Тоҷикистон бо мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ рӯ ба рӯ шуд. Ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) таъсири манфӣ ба соҳаи туризм гузошта, боиси коҳиши ташрифҳои хориҷӣ ва қатъи рушд дар инфрасохтор шуд. Ба гуфтаи Мирзоев, дар давоми ин давра, аксарият аз имкониятҳои табиии кишвар истифода карда наметавонистанд ва соҳаи туризм қариб ба ҳолати бозмонда табдил ёфт [8;с.65].

Пас аз барқарорсозии сулҳ дар охири солҳои 90-ум, таваҷҷӯҳ ба рушди туризм ҳамчун як манбаи эҳтимолии даромади миллӣ дубора барқарор шуд. Дар ин давра, ҳукумат бо ташкили марказҳои табиӣ ва фарҳангӣ, инчунин роҳандозии чорабиниҳои байналмилалӣ, ба монанди Фестивали Помир, саъй намуд, то сайёҳонро ба кишвар ҷалб кунад. Бо таъсиси Барномаи давлатии рушди туризм дар солҳои 2000-ум ва афзоиши сармоягузории хориҷӣ, ки ба беҳбуди инфрасохтор ва роҳҳо равона шуда буданд, нишонаҳои аввали рушди мусбати соҳа ба назар мерасиданд. Аз соли 2015 инҷониб, бо ташвиқи Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва туризм (WTTC) ва Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO), сафарҳои байналмилалӣ ба Тоҷикистон афзоиш ёфтанд, ки ин боиси болоравии маблағгузорӣ ба ин соҳа гардид [14;с.51].

Имрӯз, туризм ҳамчун бахши дорои афзоиши баланд дар иқтисоди Тоҷикистон шинохта мешавад, ки асосан ба туризми экологӣ ва фарҳангӣ такя мекунад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки минтақаҳои кӯҳистон ба ҳайси маконҳои маъруфи сайёҳӣ, меҳмонони зиёдеро ҷалб мекунанд. Тоҷикистон яке аз кишварҳои кӯҳистонӣ ба ҳисоб меравад, ки бо манзараҳои табиии нотакрори худ маъруф аст. Кӯҳҳои сар ба фалаккашидаи Помир ва Тиёншон қисми зиёди қаламрави кишварро ташкил медиҳанд, ки дар онҳо сафарҳои кӯҳнавардӣ ва экспедитсияҳои илмӣ мегузаранд. Ин маконҳо, аз ҷумла қуллаҳои Исмоили Сомонӣ ва Ибни Сино, ки баландии онҳо аз 7,000 метр зиёд аст, дар ҷалби кӯҳнавардон ва дӯстдорони табиат нақши муҳим мебозанд [4;с.33].

Пиряхҳои бузурги кишвар низ, ба монанди пиряхи Федченко, ки аз ҷумлаи калонтарин пиряхҳо дар берун аз қутбҳо мебошад, сарчашмаҳои муҳими дарёҳо ба ҳисоб мераванд. Ин пиряхҳо на танҳо ҷаззобияти сайёҳии нотакрор доранд, балки манбаи муҳими оби нӯшокӣ ва захираҳои гидроэнергетикӣ низ мебошанд. Мувофиқи маълумотҳо, захираҳои пиряхӣ дар Помир ва Тиёншон як имконияти беҳамто барои сафарҳои экологӣ ва омӯзиши табиатро фароҳам меоранд.

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) яке аз ҷойҳои асосии сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин минтақа бо роҳи машҳури Помир маъруф аст, ки яке аз роҳҳои баландтарин ва зеботарини ҷаҳон маҳсуб мешавад. Дар асари "Сайёҳӣ дар Бадахшон" қайд мешавад, ки роҳҳои кӯҳӣ ва манзараҳои кӯҳҳои Помир дар Бадахшон ба сайёҳон ва муҳаққиқон имкониятҳои нодирро барои таҳқиқ ва саёҳат фароҳам меоваранд [15;с.29].

Аз дигар мавзеъҳои машҳур, Искиндаркул мебошад, ки барои намудҳои гуногуни туризм, ба монанди сайёҳии кӯҳӣ шароит фароҳам меорад. Ин кӯл, бо оби кристаллӣ тозаи худ, сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб мекунад. Норак, бо кӯли сунъии худ, ки бар асари сохтани сарбанд ба вуҷуд омадааст, яке аз манбаъҳои муҳими гидроэнергетикӣ ва як макони дилрабо барои истироҳат аст [7;с.63].

Бо захираҳои табиии васеъ ва маконҳои бойи экологӣ, Тоҷикистон барои рушди туризми табиӣ ва экотуризм имкониятҳои зиёд дорад. Табиати бой ва гуногунрангии биологии Тоҷикистон метавонанд таваҷҷӯҳи сайёҳони экологиро ҷалб кунанд. Мавзеъҳои гуногун ба монанди боғи миллии Тоҷикистон ва минтақаҳои ҳифзшуда дар кӯҳҳои Помир, ки дорои ҳайвоноти нодир ба монанди гӯсфанди Марко Поло ҳастанд, барои рушди экотуризм шароити мусоид фароҳам меоранд [5;с.45].

Имкониятҳои экотуризм, ба хусус бо таваҷҷӯҳ ба иқлим ва муҳити зист, дар Тоҷикистон метавонанд барои ҳифзи захираҳои табиӣ ва рушди устувор мусоидат кунанд. Ин соҳа ҳамчунин ба омӯхтани гуногунии фарҳангии Тоҷикистон тавассути шиносоӣ бо анъанаҳои маҳаллӣ ва зиндагии кӯҳистониён кумак мерасонад.

Тоҷикистон дорои мероси бои фарҳангӣ аст, ки дар осорхонаҳо ва ёдгориҳои таърихии он ифода ёфтааст. Осорхонаҳои миллии кишвар, ба монанди Осорхонаи Миллии Тоҷикистон дар Душанбе, коллексияи нодире аз ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ доранд, ки таърихи бой ва санъати миллии тоҷиконро намоиш медиҳанд. Бино ба гуфтаи Исмоилов, осорхонаҳои Тоҷикистон бо коллексияҳои пуразриш ва

осори қадимаи худ, аз қабили ҳайкалҳои буддоӣ ва зарфҳои антиқа, фарҳанг ва таърихи миллатро ба сайёҳон муаррифӣ мекунанд [6;с.23].

Ёдгориҳои таърихӣ низ ҷузъи муҳим дар ҷалби сайёҳон ба ҳисоб мераванд. Яке аз чунин ёдгориҳо, Қалъаи Ҳисор мебошад, ки таърихи он ба чандин асрҳо қабл бармегардад ва ҳамчун намунаи меъмории қадимаи тоҷикон шинохта шудааст. Қалъаи Ҳисор барои сайёҳоне, ки ба таърихи Осиёи Миёна таваҷҷӯҳ доранд, як макони ҷолиб мебошад ва барои рушди туризм аҳамияти калон дорад [11;с.75].

Анъанаҳои миллии тоҷикон, ки тавассути идҳо ва расму оинҳо нишон дода мешаванд, барои сайёҳон ҷаззобияти хос доранд. Ҷашнҳои миллӣ, аз қабили Наврӯз, ки аз қадим ҳамчун оғози баҳор ва зиндашавии табиат ҷашн гирифта мешавад, дар Тоҷикистон хеле маъмул буда, ба худ хусусиятҳои махсуси миллӣ дорад. Таҷлили Наврӯз бо мусиқӣ, рақс ва либосҳои миллии тоҷикӣ, ба сайёҳон имконияти шиносоӣ бо фарҳанги қадимаи тоҷиконро фароҳам меорад.

Хӯрокҳои миллии тоҷикон, ба мисли ош ва қурутоб, низ як ҷузъи ҷолиб барои сайёҳони хориҷӣ мебошанд. Сайёҳон тавассути чашидани хӯрокҳои миллии тоҷикӣ бо анъанаҳои кулинарии тоҷикон ошно мешаванд, ки дар ҷалби онҳо ба фарҳанги маҳаллӣ нақши калон мебозад [2;с.19].

Либосҳои миллӣ, ки аз маводи табиӣ ва бо нақшҳои хоси миллӣ сохта мешаванд, ҷузъи муҳими мероси фарҳангии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Ин либосҳо, ки дар расму оинҳо ва идҳо пӯшида мешаванд, бо тарроҳии нодир ва рамзҳои миллӣ фарқ мекунанд ва бо дидани либосҳои анъанавӣ, сайёҳон фарҳанги бой ва маҳорати дӯзандагии мардуми тоҷикро қадр мекунанд [3;с.60].

Туризм дар Тоҷикистон, сарфи назар аз дороии манзараҳои нотакрор ва мероси бойи фарҳангӣ, бо чолишҳои муҳиме рӯ ба рӯ мешавад. Аввалан, мушкилоти инфрасохторӣ, аз ҷумла роҳҳои нокофӣ, меҳмонхонаҳои маҳдуд бо хизматрасонии паст ва норасоии хадамоти туристии босифат, монеаи ҷиддӣ барои рушди сайёҳӣ мебошанд. Ин масъалаҳо на танҳо сафар ва истироҳати сайёҳонро нороҳат мегардонанд, балки таҷрибаи умумии онҳоро низ заиф менамоянд.

Аз ҷониби дигар, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва тартиботи расмии иҷозатномадиҳӣ ба ширкатҳои сайёҳӣ боз як мушкили дигар аст. Ин тартиботи душвор ва норасоии дастрасии одилона ба иҷозатномаҳои зарурӣ метавонанд имкониятҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти ширкати туристиро коҳиш диҳанд.

Илова бар ин, бо афзоиши теъдоди сайёҳон, мушкилоти экологӣ низ пеш омадаанд. Мавзӯъҳои марбут ба партовҳо ва вайрон шудани экосистемаҳои маҳаллӣ аз таъсири сайёҳон, махсусан дар минтақаҳои кӯҳӣ, ба захираҳои табиии Тоҷикистон зарар мерасонанд. Барои пешгирӣ аз ин таҳдидҳо, чораҳои ҳифзкунандаи табиат ва риояи меъёрҳои экологӣ бояд дар мадди аввал гузошта шаванд.

Ғайр аз мушкилоти инфрасохторӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ, якчанд омилҳои дигари муҳим низ барои рушди соҳаи туризм дар Тоҷикистон монеа мегузоранд. Масалан, норасоии мутахассисони соҳаи туризм бо дониш ва малакаҳои муосир, аз ҷумла забономӯзӣ ва идоракунии хадамоти туристӣ, метавонад сатҳи хизматрасониро паст нигоҳ дорад. Барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ, ширкатҳои сайёҳӣ бояд кормандонеро дошта бошанд, ки бо забонҳои хориҷӣ муошират карда, бо ниёзҳои гуногуни меҳмонон ошно бошанд.

Инчунин, норасоии иттилоот ва таблиғоти байналмилалӣ дар бораи имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон низ ба шумораи ками сайёҳон таъсир мерасонад. Бисёре аз сайёҳони хориҷӣ ҳанӯз бо имкониятҳои туристии Тоҷикистон, ки бо кӯҳҳо, кӯлҳо ва мавзеъҳои беназири худ фарқ мекунад, шинос нестанд. Ташкили маъракаҳои таблиғотӣ ва ташвиқи туризм тавассути васоити ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ ва иштирок дар намоишгоҳҳои байналмилалии сайёҳӣ метавонад дар ин самт нақши муҳим бозӣ кунад.

Ниҳоят, масъалаи амният. Ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалии амниятӣ ва таҳқиқоти муҳофизатӣ метавонад ба сайёҳон кӯмак кунад, ки бо эътимоди бештар ба кишвар сафар кунанд.

Пешниҳодҳо барои Рушди Минбаъдаи Туризм

Барои рушди минбаъдаи туризм дар Тоҷикистон, такмили инфрасохтори туристӣ, аз ҷумла роҳҳо ва ҷойгиршавии меҳмонхонаҳо дар минтақаҳои муҳим, нақши калидӣ мебозад. Рушди инфрасохтори роҳсозӣ, махсусан дар минтақаҳои кӯҳӣ, метавонад дастрасии сайёҳонро ба маконҳои туристӣ беҳтар созад. Бино ба гуфтаи Саидов дар асараш «Туризм ва инфрасохтор», роҳҳои хуб ва шароити муносиб барои сайёҳон муҳиманд, зеро ин омилҳо таъсири мусбат ба таҷрибаи сайёҳон ва омодагии онҳо барои бозгашт ба кишвар доранд [13;с.34].

Таблиғоти фаъолонаи байналмилалӣ барои ҷалби сайёҳон ба Тоҷикистон метавонад имкониятҳои туризмро дар сатҳи ҷаҳонӣ бештар муаррифӣ кунад. Муслиҳиддинов дар «Таблиғоти туризм: Афзалиятҳои Тоҷикистон» қайд мекунад, ки барномаҳои таблиғотии босифат, аз ҷумла истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва ширкатҳои байналмилалӣ, метавонанд шумораи зиёди сайёҳонро ба кишвар ҷалб кунанд ва иқтисодиёти маҳаллиро тақвият бахшанд [9;с.48].

Таҳияи мутахассисони соҳибтаҷриба ва соҳибилм барои хизматрасонӣ дар бахши туризм, ки бо малакаҳои муошират байналмилалӣ ва донишҳои фарҳангӣ таҷҳизонида шудаанд, муҳим аст. Ба гуфтаи Раҳимов дар «Кадрҳои сайёҳӣ ва талаботи замони муосир», рушди туризм дар сатҳи ҷаҳонӣ ниёз ба кормандони омодашуда ва хуб таълимдида дорад, ки метавонанд ба мизоҷон хизматрасонии босифат расонанд [12;с.77]. Омодасозии мутахассисон бо гузаронидани курсҳои махсуси сайёҳӣ ва забономӯзӣ метавонад сатҳи хизматрасониро дар Тоҷикистон баланд бардорад.

Барои таъмин намудани рушди устувори туризм, пешгирӣ ва танзими таъсирҳои манфӣ ба табиат ва ҷомеа муҳим аст. Чуноне ки Юсупова дар «Экосистемаи туризм ва муҳофизати табиат» менависад, рушди босуръати туризм метавонад ба муҳити табиии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонад, агар қадамҳои муҳофизатӣ ва идоракунии дуруст амалӣ нагарданд [16;с.102]. Барқарорсозии минтақаҳои туристӣ ва риояи қоидаҳои экологӣ метавонанд ба нигоҳ доштани манзараҳои табиии кишвар ва ҷалби сайёҳон кӯмак расонанд.

Рушди минбаъдаи туризм дар Тоҷикистон ниёз ба якчанд тадбирҳои муҳими стратегӣ дорад. Аввалан, такмили инфрасохтори роҳҳо, меҳмонхонаҳо ва дигар иншооти лозимӣ метавонад дастрасии сайёҳонро ба минтақаҳои туристӣ осонтар ва таҷрибаи онҳоро беҳтар созад. Таблиғоти байналмилалӣ барои муаррифии манзараҳои табиӣ, фарҳанг ва мероси нодири Тоҷикистон низ аҳамияти калон дорад. Ин метавонад таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро афзун намояд ва обрӯи кишварро дар бозори ҷаҳонии туризм баланд бардорад. Ҳамчунин, омодасозии кадрҳои баландихтисос дар бахши туризм, ки дорои малакаҳои забономӯзӣ ва фарҳангии муосир бошанд, сатҳи хизматрасониро беҳтар менамояд.

Ниҳоят, бо мақсади нигоҳдории манзараҳои табиӣ ва муҳити зист, пешгирии таъсирҳои манфии туризм тавассути риояи қоидаҳои экологӣ зарур аст, то рушди устувори туризм кафолат дода шавад. Ҳамин тадбирҳо метавонанд ба Тоҷикистон имкон диҳанд, ки худро ҳамчун як макони ҷолиб ва устувори туристӣ муаррифӣ намояд.

Барои рушди минбаъдаи туризм, тибқи тавсияҳои Бонки Ҷаҳонӣ, Тоҷикистон бояд сатҳи хизматрасонии инфрасохтор, ба монанди меҳмонхонаҳо ва роҳҳоро беҳтар кунад. Қисмҳои зиёде, ба мисли дастрасӣ ба обу корез дар меҳмонхонаҳои хурд, ниёз ба беҳбудӣ доранд. Ҳамчунин, мавҷудияти воситаҳои нақлиёти ҳавоӣ барои расидан ба минтақаҳои кӯҳистон, ба монанди хатсайри Душанбе - Хоруғ, метавонад сайёҳони бештарро ба кишвар ҷалб кунад. Дар ҳоли ҳозир, меҳмонон ба ҳисоби миёна барои як

сафари 6-12 рӯза тақрибан $800-$1,400 сарф мекунанд, ки нисбат ба миёнаи ҷаҳонӣ камтар аст.

Платформаҳои рақамӣ ба монанди Google Maps ва Airbnb низ метавонанд нақши муҳим бозанд. Ҳамзамон, рушди платформаҳои нави ҳамлу нақл ва манзил, инчунин дастрасии интернет ва малакаҳои забонии соҳибкорони маҳаллӣ метавонанд таҷрибаи сайёҳонро беҳтар кунанд, ки ин барои ҷалби бештари сайёҳон дар дарозмуддат мусоидат хоҳад кард. Аз ин рӯ, бо истифодаи таҷрибаи кишварҳое, ки ба тарзи муваффақ туризмро рушд доданд, Тоҷикистон метавонад тадбирҳои нав андешад, то туризмро ҳамчун як бахши калидии иқтисоди худ тақвият бахшад.

Хулоса

Дар маҷмӯъ, таҳқиқот ва таҳлили соҳаи туризм дар Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки ин кишвар дорои потенсиали бузурги табиӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ мебошад, ки метавонанд заминаи рушд ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва дохилиро таъмин кунанд. Туризм метавонад ба иқтисодиёти кишвар тавассути таъсиси ҷойҳои нави кор, афзоиши сармоягузорӣ ва беҳбуди инфрасохтор саҳми назаррас гузорад. Бо вуҷуди ин, Тоҷикистон барои амалӣ кардани потенсиали худ бояд як қатор мушкилотро ҳал кунад, ки онҳо дар таҳқиқоти мазкур баррасӣ шуданд.

Пеш аз ҳама, такмили инфрасохтори роҳҳо ва меҳмонхонаҳо дар шаҳрҳо ва минтақаҳои дурдасти кишвар муҳим аст, зеро ин нуқтаҳо метавонанд сафар ва иқомати сайёҳонро сабук гардонанд. Инчунин, фароҳам овардани дастрасии бештар ва боэътимод ба хадамоти туристӣ ба монанди нақлиёт, саёҳатҳои роҳбаладона ва дигар шароити хизматрасонӣ сатҳи таҷрибаи сайёҳонро дар кишвар беҳтар хоҳад кард. Бо пешниҳоди ин имкониятҳо, Тоҷикистон метавонад худро ҳамчун як макони истисноии сайёҳӣ дар минтақа муаррифӣ намояд.

Дуввум, ташкили равандҳои соддакардашуда барои гирифтани иҷозатномаҳо барои ширкатҳои сайёҳӣ ва паст кардани монеаҳои ҳуқуқӣ барои сармоягузорони хориҷӣ низ аҳамияти калон дорад. Ин метавонад ба рушди бозори туристӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат кунад, ки он барои рушди инфрасохтор ва имкониятҳои хизматрасонӣ зарур аст. Ҳамин тариқ, қабули қонунгузориҳои равшан ва одилона дар соҳаи туризм метавонад монеаҳоро аз байн барад ва шароити мусоидро барои фаъолиятҳои сайёҳӣ фароҳам оварад.

Чунончи, бо назардошти зарурати ҳифзи муҳити зист, Тоҷикистон бояд дар барномаҳои худ барои рушди туризм ба масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи табиат аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Мавҷудияти муҳити табиии нотакрор ба Тоҷикистон бартарии истисноии рақобатиро дар соҳаи сайёҳӣ медиҳад, вале ин захираҳо аз таъсири сайёҳон муҳофизат карда шаванд. Аз ин рӯ, чораҳои устувори ҳифзи табиат ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ бояд қисми таркибии нақшаҳои рушди туризм бошанд, то ки ин бахш рушди дарозмуддат ва босубот дошта бошад.

Ниҳоят, рушди кадрҳои касбӣ ва мутахассисони соҳавӣ барои баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ба сайёҳон дар Тоҷикистон аҳамияти зиёд дорад. Омӯзонидани кадрҳо дар соҳаи забономӯзӣ, хадамоти мизоҷон, идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ ва ҳунарҳои роҳбаладӣ метавонад ба рушди туризми босифат дар Тоҷикистон мусоидат кунад. Ҷалби мутахассисони баландихтисос ба соҳа имконият медиҳад, ки кишвар дар бозори байналмилалии туризм рақобатпазир бошад ва сатҳи хизматрасонӣ ба сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро афзун намояд.

Дар маҷмӯъ, туризм метавонад омили муҳими иқтисодӣ барои Тоҷикистон гардад, агар мушкилотҳои мавҷуда ба таври самаранок ҳал карда шаванд ва захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ бо истифодаи роҳҳои устувор ҳифз гарданд. Бо қабул ва татбиқи чораҳои пешниҳодшуда, Тоҷикистон метавонад ҳамчун як макони маъруфи сайёҳӣ муаррифӣ шуда, на танҳо иқтисодиёти худро рушд диҳад, балки фарҳанг ва мероси ғании худро низ ба ҷаҳон муаррифӣ намояд.

Адабиёт:

1. Аминзода, С. Мероси фарҳангии тоҷикон//С.Аминзода. Хуҷанд: Нашриёти Ирфон, 2019. – саҳ. 42.

2. Бобоҷонов, М. Гастрономияи миллӣ дар Тоҷикистон//М.Бобоҷонов. Душанбе: Нашриёти Меҳргон, 2017. – саҳ. 19.

3. Гулмуродова, Х. Либосҳои миллӣ ва фарҳанги тоҷикон//Х.Гулмуродова. Душанбе: Ҷумҳурият, 2021. – саҳ. 60.

4. Давлатов, М. Кӯҳҳои Помир ва аҳамияти онҳо дар туризми Тоҷикистон//М.Давлатов. Душанбе: Нашриёти Адабиёт ва Санъат, 2021. – саҳ. 33-34.

5. Давлатов, М. Туризми экологии Тоҷикистон// М.Давлатов. Душанбе: Ҷумҳурият, 2017. – саҳ. 45.

6. Исмоилов, А. Осорхонаҳо ва мероси фарҳангӣ//А.Исмоилов. Душанбе: Китобхонаи Миллӣ, 2018. – саҳ. 23.

7. Қурбонов, А. Туризми обӣ дар Тоҷикистон//А.Қурбонов. Душанбе: Институти Туризм ва Меҳмондорӣ, 2018. – саҳ. 63.

8. Мирзоев, Ф. Асрори иқтисодиёт ва туризм дар Тоҷикистон//Ф.Мирзоев. Душанбе: Маориф ва Маданият, 2019. – саҳ. 65-66.

9. Муслиҳиддинов, Р. Таблиғоти туризм: Афзалиятҳои Тоҷикистон//Р. Муслиҳиддинов. Душанбе: Нашриёти Ҷумҳурӣ, 2020. – саҳ. 48.

10. Нуриддинов, Ш. Таърихи туризм дар Осиёи Марказӣ.//Ш.Нуриддинов. саҳ. 47.

11. Раҳимов, Қ. Ёдгориҳои таърихии Тоҷикисто//Қ.Раҳимов. Душанбе: Маркази илмӣ, 2020. – саҳ. 75.

12. Раҳимов, Қ. Кадрҳои сайёҳӣ ва талаботи замони муосир// Қ.Раҳимов. Душанбе: Маркази илмӣ, 2021. – саҳ. 77.

13. Саидов, М. Туризм ва инфрасохтор//М.Саидов. Душанбе: Китобхонаи миллӣ, 2019. – саҳ. 34.

14. Ҳомидов, С. Захираҳои табиии Тоҷикистон//С.Ҳомидов. Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2020. – саҳ. 51.

15. Шарифзода, Ҳ. Сайёҳӣ дар Бадахшон//Ҳ. Шарифзода. Хоруғ: Нашриёти Бадахшон, 2022. – саҳ. 29.

16. Юсупова, Т. Экосистемаи туризм ва муҳофизати табиат//Т.Юсупова. Душанбе: Нашриёти Ирфон, 2022. – саҳ. 102.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Маҳмудов Ҷ.Б.

МАРҲИЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола марҳилаҳои иқтисодии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Марҳилаи кунунии рушди назарияи соҳибкорӣ бо гузаштани таваҷҷӯҳи таҳлил аз масъалаҳои соф иқтисодӣ ба масъалаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, равонӣ ва рафторӣ хос аст. Дар ин ҷо ҳам проблемаҳо ва ҳам бартарии марҳалаи ҳозира, душвории ба расмият даровардани бисёр вазъиятҳое, ки аз як тараф, ҳангоми тартиб додани моделҳо ба назар гирифта мешаванд ва аз тарафи дигар наздикии бештари моделҳо ба воқеият бояд ба инобат гирифта шавад.

Муаллифон исбот менамоянд, ки идеяи соҳибкории инноватсионӣ ба ҷорӣ намудани равандҳои принсипиалии нави бизнес, ҷорӣ намудани молҳо ва хидматҳои принципан нав асос ёфтааст. Зиёда аз он, ҷорӣ кардан, шояд на танҳо дар истеҳсолот, балки дар шуури истеъмолкунанда, ба ҳаёти хоҷагӣ; ташаккули одати нави истеъмолӣ ва ғайра. Соҳибкори анъанавӣ, ки эҳтиёҷоти ботинии худро ба худшиносии эҷодӣ ошкор мекунад, бо тағир додани эҳтимолан назаррас, вале ба ҳар ҳол аз тағйири молҳои анъанавӣ, бозорҳо ва ғайра комилан қаноатманд аст.

Ҳамзамон, соҳибкории инноватсионӣ аз рӯи худи аломатҳои инноватсионӣ бо ташаккули бозорҳои принципан нав ва ҷорӣ намудани маҳсулоти принсипан нав хос аст. Инноватсия ҳатман бо пешрафти илмию техникӣ, илми назариявӣ ва амалӣ робитаи мустақим ва бевосита дорад.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкории инноватсионӣ, инноватсия, банақшагирии стратегӣ, соҳибкори анъанавӣ, татбиқ, навовариҳои иқтисодӣ, миқёси навоварӣ.

Махмудов Дж.Б.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье рассмотрены экономические предпосылки развитие инновационного предпринимательства на современном этапе. Современный этап развития теории предпринимательства характеризуется смещением фокуса анализа с чисто экономических вопросов на исторические, социокультурные, ментальные, поведенческие. В этом заключаются и проблемы, и преимущества современного этапа: сложность формализации многих обстоятельств, требующих учета при формулировании моделей, с одной стороны; большая близость моделей к реальности – с другой стороны.

Авторы доказывают, что в основе бизнес-идеи инновационного предпринимательства лежит внедрение принципиально новых бизнес-процессов, внедрение принципиально новых товаров, услуг. Причем, внедрение, возможно, не только в производство, но и в сознание потребителя, в быт домохозяйств; формирование новой потребительской привычки и пр. Традиционный предприниматель, раскрывая свою внутреннюю потребность в творческой самореализации вполне довольствуется возможно существенной, но все же модификацией традиционных товаров, рынков и т.п., тем более, что, по результатам исследования бизнес-практик, такими предпринимателями соответствующая модификация совершается в большой степени интуитивно и основана на внутренних потребностях, личном опыте, индивидуальном представлении о потребностях потребителя, и не имеет под собой достаточной теоретической основы.

Вместе с тем, для инновационного предпринимательства, в силу самих признаков инноваций, характерно формирование принципиально новых рынков, внедрение принципиально новых продуктов. Инновации обязательно имеют прямое и

непосредственное отношение к научно-техническому прогрессу, теоретической и прикладной науке.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, инновация, стратегическое планирование, традиционный предприниматель, экономические инновации, масштаб новизны.

Makhmudov J.B.

ECONOMIC PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AT THE PRESENT STAGE

The article examines the economic prerequisites for the development of innovative entrepreneurship at the present stage. The current stage of development of entrepreneurship theory is characterized by a shift in the focus of analysis from purely economic issues to historical, sociocultural, mental, and behavioral ones. This is where both the problems and advantages of the current stage lie: the difficulty of formalizing many circumstances that require consideration when formulating models, on the one hand; greater proximity of models to reality - on the other hand.

The authors prove that the business idea of innovative entrepreneurship is based on the introduction of fundamentally new business processes, the introduction of fundamentally new goods and services. Moreover, the introduction, perhaps, not only into production, but also into the consciousness of the consumer, into the life of households; the formation of a new consumer habit, etc. A traditional entrepreneur, revealing his inner need for creative self-realization, is quite content with possibly significant, but still modification of traditional goods, markets, etc., especially since, according to the results of a study of business practices, such entrepreneurs the corresponding modification is made to a large extent intuitively and is based on internal needs, personal experience, individual understanding of the consumer's needs, and does not have a sufficient theoretical basis.

At the same time, innovative entrepreneurship, due to the very signs of innovation, is characterized by the formation of fundamentally new markets and the introduction of fundamentally new products. Innovation necessarily has a direct and immediate relationship to scientific and technological progress, theoretical and applied science.

Key words: innovative entrepreneurship, innovation, strategic planning, traditional entrepreneur, economic innovation, scale of novelty.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар таърихи инсоният дар даврае пайдо шуд, ки вай аз хоҷагии натуралӣ ба молӣ гузашт. Ҳамин ки мол, яъне объекте, ки на танҳо арзиши истифода, балки арзиши мубодила ҳам дорад, муомилоти мол фавран ба вуҷуд меояд. Баробари ба вуҷуд омадани ҳунармандӣ, ҳамон вақте ки хоҷагии қишлоқ ба қонеъ гардондани эҳтиёҷоти як мулк нигаронида шуданро бас мекунад ва ба истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ки барои фуруш дар бозор пешбинӣ шудааст, аз руи нархҳое, ки дар раванди мутобиқ намудани талабот ва таклифот ба мол муқаррар шудааст, нигаронида мешавад, дарҳол вазъияте ба амал меояд, ки шахс дар ин ё он шакл захираҳои муайянро ба даст оварда, бо ёрии онҳо маҳсулот мебарорад ва онро бо нархҳои бозорӣ, ки ба ӯ пешакӣ номаълум аст, мефурушад ва бо ҳамин ба зиммаи худ хавфи муайянро мегирад. Чунин фаъолият фаъолияти соҳибкорӣ буда, ин шахсро «соҳибкор» меноманд [10, С. 123].

Паҳншавии васеи ҳунарҳо ва савдо аллакай дар замони қадим мушоҳида мешуд. Хоҷагии қишлоқе, ки дар Юнони Қадим инкишоф меёфт, инчунин бо хусусиятҳои молии худ фарқ мекард. Хоҷагии қишлоқи юнонӣ дорои тамоми аломатҳои сохтори соҳибкорӣ буда, савдои васеъро метавон шаклҳои аввалини ҳамкориҳои тиҷоратӣ арзёбӣ кард. Саноати оҳангарӣ, маъдани куҳӣ, бинокорӣ, киштисозӣ, сафолборорӣ фаъолона рушд мекунад.

Дар асрҳои миёна рушди ҳунарҳои шаҳрӣ ва савдо фаъолона идома ёфт. Марказҳои калони савдо ба вуҷуд меоянд ва тараққӣ мекунанд. Иттиҳодияҳои шаҳрӣ ташкил ёфта, қоидаҳои муайяни фаъолият дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба вуҷуд меоянд, соҳаҳои калони саноат — мануфактураҳо пайдо мегарданд.

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди инсон нақши муҳим ва бунёдиро мебозад. Дар баробари ин, дар таърихи афкори иқтисодӣ соҳибкорӣ ҳамчун объекти таҳқиқот на ҳамеша нақши намоёнро ишғол кардааст. Аз нашри аввалин тадқиқот, ки дар унвони он мафҳуми «иқтисоди сиёсӣ» пайдо мешавад («Рисолаи иқтисоди сиёсӣ», А. Монкрьетьен, 1615) ва то ибтидои асри 20 соҳибкорӣ ба диққати муҳаққиқон хеле кам ба назар мерасад. Тафаккури иқтисодиро ба масъалаҳои вобастагии сатҳи нархҳо аз ҳаҷми пули муомилот, тавозуни савдои хориҷӣ, омилҳои талаботи дохилӣ, омилҳои манфиатҳои хусусӣ ва нақши давлат дар иқтисодиёт, проблемаҳои муомилоти пул ва гайра инъикос менамуданд.

Бо вуҷуди ин, то ибтидои асри бистум таҳқиқи фаъолияти соҳибкорӣ муддати тӯлонӣ дар мадди назари муҳаққиқон набуд. Ҳамин тариқ, фаъолияти соҳибкорӣ дар тадқиқоти Ричард Кантильон (1680 - 1734), Адам Смит (1723 - 1790), Жан-Батист Сей (1767 - 1832), Иоган фон Тунен (1783 - 1850) барраси гардидаанд. Р.Кантильон фаъолияти соҳибкориро як намуди махсуси фаъолияти истеҳсолию иқтисодӣ меҳисобад, ки дар он унсурҳои таваккал мавҷуданд. Ба ақидаи Адам Смит соҳибкор соҳиби корхона ва ташкилотчии истеҳсолот мебошад. Жан-Батист Сей, ки худаш ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул буд, маънои онро дар омезиши омилҳои истеҳсолот медид. Жан-Батист Сей чунин меҳисобад, ки аллакай дар ибтидои асри XIX истеъдоди соҳибкорӣ ҳамчун яке аз омилҳои истеҳсолот - маҷмӯи сифатҳои шахсии соҳибкор, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки каму беш бомуваффақият ба ҳам пайвастани омилҳои дигари истеҳсолот ва тобеъ бошад. Ниҳоят, Иоган фон Тюнен, консепсияи Иозеф Алойс Шумпетерро дастгирӣ карда, соҳибкориро бо ихтироъ ва кашфиёт алоқаманд менамояд.

Масъалаҳои назарияи соҳибкорӣ дар ибтидои асри 20 дар асарҳои А. Маршалл, Ф.Х. Найт, П.Друкер, Ҷ.М.Кейнс, Р.Хисрих ва ғ. акс меёбанд [2, 3, 6,].

Консепсияи соҳибкор-менеҷер дар асарҳои А.Маршалл, Л.Волрас, К.Менгер, Ф.Визер таҳия шудааст. Дар тасдики ин консепсияи неоклассикӣ тағйироте, ки дар иқтисоди воқеии он замон ба амал омада буданд, нақши калон бозид - соҳибкоре, ки пештар вазифаҳои соҳибмулкро бо вазифахои мудир ба хам мепайваст, ба шахе табдил меёбад, ки уро «бюрократ»-и кироя меноманд.

Аз ин лаҳза моликият ва муносибат ба он унсури нолозим дар сохти назарияҳои соҳибкорӣ мегардад. Соҳибкорӣ омили чоруми истеҳсолот мегардад, ки донишу малакаҳоро дар соҳаи ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, дар соҳаи омезиши дигар омилҳои пеш маълуми истеҳсолот муттаҳид мекунад.

Ин омили истеҳсолот омилҳои дигарро муттаҳид намуда, онҳоро ба самте равона мекунад, ки имкон медиҳад, ки онҳо то ҳадди имкон самаранок, ба манфиати ҷомеа ва соҳибкор истифода шаванд. Барои ба ҳадди аксар расонидани самаранокӣ, озодии соҳибкорӣ шарти муҳим аст, ки дар навбати худ камарбанди пешбарандаи рушди иқтисодӣ низ мебошад.

А.Маршалл қайд мекунад, ки озодии иқтисодӣ моро водор месозад, ки роҳҳои истифодабарии меҳнат ва сармояро ҷустуҷӯ кунем, ки манфиатҳои бештарро ба даст оранд ва барои аз худ намудани маҳорату малакаҳо дар ҳама гуна намуди фаъолият мусоидат мекунанд [3, с. 695]. Ҳамин тариқ, соҳибкор маҷбур аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ нишон диҳад ва табиатан кӯшиш кунад, ки навовариҳоро ҷорӣ кунад. Қатъ кардани фаъолият, ба гуфтаи Маршалл, ба шикастхӯрӣ баробар аст.

Ин ақидаҳо дар эҷодиёти классикони мактаби Австрия, масалан, Л. Фон Мизес низ таъкид шудаанд. Онҳо вазифаи мушаххаси соҳибкор - интихоби омилҳои

истеҳсолиро таъкид мекунанд. Аммо, он бо қонунгузорӣ ва талаботи муштариён маҳдуд аст. Харидорон конунияти интихоби уро исбот мекунанд [4, с.75].

Ф. Хайек низ дар бораи соҳибкор хамчун иштирокчии фаъоли дигаргунсозихои иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, ки аз ташнагии фоида ба амал меояд, вале маҷбур аст, ки амали худро бо талаботи ҷамъият, ки дар шароити номуайян амал мекунад, мувозинат кунад, чунин акидаҳо дошт [13 с.75].

Дар соли 1937 асари яке аз асосгузорони институтсионализм Р.Коуз «Табиати фирма» аз чоп баромад. Иқтисоддонҳо ба масъалаҳои марбут ба хароҷоти муомилот дар фаъолияти соҳибкор таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Назарияҳои соҳибкорӣ қувваи нав пайдо мекунанд. Шартномаҳо, моҳияти онҳо, механизмҳои риоя, ҳуқуқи моликият, азнавтақсимкунии онҳо ва масъалаҳои тамоми маҷмӯи меъёрҳое, ки дар онҳо соҳибкорон мавҷуданд, баррасӣ карда мешаванд. Масъалаҳои марказӣ ин "қоидаҳои бозӣ", дастрасӣ ба захираҳо ва ғайра мебошанд. Бисёр иқтисоддонҳои машҳур, аз ҷумла онҳое, ки баъдтар барандагони ҷоизаи Нобел шуданд (Роналд Коуз, Дуглас Норт), дар рушди ин қабати мушкилот саҳм гузоштанд: Д.Уоллис, Д.Норт, А.Алчиан, Г.Демсетс, В.Меклинг, М.Йенсен, О.Уильямсон ва гайра. Дар доираи назарияи институтсионалӣ саволҳое ба миён меоянд, ки ба таъсири на танҳо расман «коидаҳои бозӣ дар бораи инкишофи соҳибкорӣ алокаманданд, балки таъсири он, ки институтҳои ғайрирасмӣ ба рафтори равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ таъсир мерасонанд» [7, 8].

Дар баробари пажӯҳишҳое, ки дар чаҳорчӯби иқтисодиёти асосии асри 20 - самти неоклассикии афкори иқтисодӣ ба ғайр аз самти институтсионалии бидъат, аввал дар баъзе марказҳои тадқиқотӣ (Мактаби Донишгоҳи Меллон-Карнегӣ, Мактаби Мичиган) сурат гирифтааст, баъдтар дар бисёр дигар марказҳои тадқиқотӣ (Беркли, Донишгоҳи Рочестер, Донишгоҳи Корнел, Донишгоҳи Чикаго, Донишгоҳи Колумбияи Британия, Донишгоҳи Принстон ва ғайра) як самти боз ҳам бидъаттар (чунон, ки як замон ба назар мерасид) инкишоф меёбад, ки дар чорроҳаи иқтисод ва психология - бихевиоризм, ё иқтисоди рафтор фаррогиранда аст. Ҳоло, пас аз дарёфти Ҷоизаи Нобели Даниел Канеман ва Амос Тверский дар соли 2002 ва махсусан ҷоизаи Нобели Ричард Таллер дар соли 2017, мо метавонем бигӯем, ки ҷанбаҳои равонӣ ва рафторӣ, ки дар ибтидо алтернатива ба рушди умдаи илмҳо дониста мешуданд, омодаанд, ҷузъи органикии он гардидаанд.

Марҳилаи кунунии рушди назарияи соҳибкорӣ бо гузаштани таваҷҷӯҳи таҳлил аз масъалаҳои соф иқтисодӣ ба масъалаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, равонӣ ва рафторӣ хос аст. Соҳибкор тасмимгиранда аст. Вай компютери электронии беҷон нест, ба ӯ омилҳои сершумор таъсир мерасонанд, ки на ҳамеша барои таҳлили хушк ва расмии математикӣ мувофиқанд. Дар ин ҷо ҳам проблемаҳо ва ҳам бартарии марҳалаи ҳозира, душвории ба расмият даровардани бисёр вазъиятҳое, ки аз як тараф, ҳангоми тартиб додани моделҳо ба назар гирифта мешаванд ва аз тарафи дигар наздикии бештари моделҳо ба воқеият бояд ба инобат гирифта шавад.

Мафҳумҳои «бизнес», «соҳибкорӣ», «фаъолияти соҳибкорӣ» то чӣ андоза ҳаммаъноянд? Дар ин бора нуктаҳои хеле гуногун мавҷуданд. Аз як тараф, ҳатто таҳлили қонунгузории граждани нишон медиҳад, ки онҳо дар санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ (аз ҷумла барномаҳо, қарорҳои Ҳукумат ва ғайра) воқеан ҳамчун синоним истифода мешаванд. Аз тарафи дигар, имрӯз дар бораи комилан муқобили ин мафҳумҳо нуқтаи назари хеле густурда вуҷуд дорад.

Луғати англисӣ-русӣ пеш аз ҳама калимаи бизнесро ҳамчун тиҷорат, шуғл, касб тарҷума мекунад [5, С.5].

Ҳамин тариқ, мафҳуми тиҷорат бояд нисбат ба мафҳуми соҳибкорӣ хеле васеътар шарҳ дода шавад. Ба маънои васеъ шахсе, ки ба тиҷорат машғул аст, ба кори шахсии худ машғул аст, ҳар шахсе мебошад, ки касбу кор дорад. Луғати С.И. Ожегова мафҳуми соҳибкориро ҳамин тавр муайян мекунад: кор, машғулият, фаъолият.

Луғати С.И. Ожегова тиҷоратро ҳамчун чизе, ки манбаи даромад аст ва тоҷирро соҳибкор муайян мекунад. Ҳамин тариқ, калимаҳои «бизнес» ва «соҳибкорӣ», «фаъолияти соҳибкорӣ» синоним ва инчунин «бизнесмен» ва «соҳибкор» пайдо мешаванд. Ба маънои таърифе, ки лугат С.И. Ожегов, соҳибкоронро метавон ҳам соҳиби корхона, ҳам соҳиби корхона ва ҳам созанда, ташкилотчӣ ва ҳатто роҳбари он, мудири он номид.

Аз тарафи дигар, мо наметавонем аз қонунгузории амалкунанда, ки мафҳумҳои мавриди баррасишавандаро муқаррар менамояд, сарфи назар кунем.

Аз ин рӯ, бамаврид аст, ки ду маънои мафҳуми «соҳибкорӣ» (ва мафҳумҳои марбут ба «фаъолияти соҳибкорӣ», «соҳибкор») баррасӣ карда шавад: ба маънои васеъ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкорӣ ҳамчун ҳама гуна фаъолияти иқтисодӣ (бизнес) фаҳмида мешавад. Умуман мувофики Кодекси граждани фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти эҷодӣ дар соҳаи иқтисодӣ ё молиявӣ, ки бо эҷоди чизҳои нав, татбиқи лоиҳаҳо ва ҷорӣ намудани инноватсия алоқаманд аст, фаҳмида мешавад.

Хусусиятҳои умумии бизнес ва соҳибкорӣ мустақилият, ташаббускорӣ, дучоршавӣ ба хатарҳо (алоқаҳо бо таваккал), озодии интихоби намуди фаъолият, озодии интихоби шакли фаъолият, озодии муқаррар кардани нарх, таваҷҷӯҳ ба гирифтани фоида ва ғ. мебошанд. Бисёр хусусиятҳо, хосиятҳо ва ҳатто принсипҳои умумӣ мавҷуданд. Мақсади асосии фаъолияти иқтисодӣ (бизнес) ба даст овардани фоидаи устувор мебошад. Ҳавасмандии худтаъминкунӣ тавассути моликияти тиҷоратӣ низ метавонад амали шавад. Иштироки шахсӣ дар идоракунии тиҷорат шарт нест; масъалаҳои идоракуниро метавон ба мудири кироя вогузор кард. Соҳибкорӣ ҷалби амиқи шахсиро дар ҳама масъалаҳои марбут ба таъсис ва фаъолияти корхона дар бар мегирад. Дар соҳибкорӣ, ки бо эҷоди моделҳои нави тиҷорат, баровардани маҳсулоти нав ба бозор алоқаманд аст, хатарҳо нисбат ба онҳое, ки соҳибкор бо истифода аз моделҳои мавҷудаи собитшудаи бизнес, ки таърихи муайяни амалиётӣ доранд, хеле баландтар аст, ки имкон медиҳад нақшаи дақиқи хеле баланд дошта бошад. Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи фаъолияти мустақили ташаббуси иқтисодӣ (бизнес) ва соҳибкорӣ дар шакли ҷадвал пешниҳод менамоем (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. – Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи бизнес (фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи моделҳои анъанавӣ) ва соҳибкорӣ

Аломатҳои соҳибкорӣ	**Бизнес**	**Соҳибкорӣ**
Мақсади асосӣ	Мунтазам ба даст овардани фоида	Худтаъминкунӣ тавассути ташаккули модели рақобатпазир
Иштирок дар идоракунии равандҳои бизнес	Иштироки шахсӣ ҳатмӣ нест	Иштироки шахсӣ дар ташаккули равандҳои бизнес зарур аст
Бизнес-модел	Истифодаи модели мавҷудаи бизнес	Ташаккули модели нави бизнес
Майл намудан ба бозорҳо	Майл намудан ба бозорҳои мавҷуда	Ташаккули бозорҳои нав (эҳтимол, ҳадди аққал, ташаккули ҷойҳои нав дар бозорҳои мавҷуда)
Хавфҳо	Хатарҳои мӯътадили бизнес	Хавфҳои баланди тиҷоратӣ, ки бо навоварӣ алоқаманданд

Е.В. Ялунер ва Д.В. Гашко меҳисобанд, ки фаъолияти соҳибкорӣ «механизми пайваста дар атрибутҳои ҳаёти ҳаррӯза татбиқ намудани дастовардҳои прогресси

илмию техникӣ, гарави устувории ҷамъият ва манбаи адонашавандаи рушди он мебошад» [9, С. 34].

Аммо дар мавриди ҷудо кардани мафҳумҳои «бизнес», «соҳибкорӣ» ва «соҳибкории инноватсионӣ» як қадами дигар гузошта, барои ин мафҳумҳо истифода бурдани калимаҳои зеринро пешниҳод кардан лозим аст.

Бизнес - амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи моделҳои анъанавии тиҷорат дар бозорҳои анъанавӣ бо мақсади ба даст овардани фоида.

Соҳибкорӣ амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки бо тағйирот дар равандҳои тиҷорати анъанавӣ ва тағйир додани моли анъанавӣ бо мақсади таъмини рақобатпазирӣ дар бозорҳои анъанавӣ алоқаманд аст.

Соҳибкории инноватсионӣ ин тиҷоратикунонии навовариҳои техникӣ ва технологӣ мебошад, ки ба эҷоди технологияҳои принципан нав, маҳсулоти нав барои бозорҳои нав мусоидат мекунад.

Чунин тақсимоти фаъолияти соҳибкорӣ ба анъанавӣ, бо истифода аз усулҳои деринаи ба даст овардани фоида, ки танҳо бо тағйироти андак ва ё умуман бидуни он (соҳибкории анъанавӣ) истифода мешавад ва бо ҷорӣ намудани чизи нав (соҳибкории инноватсионӣ) алоқаманд аст, чандон нав нест. Симои соҳибкорро аз Иоганн фон Тунен (тадқиқотчӣ, ихтироъкор) ё аз Ричард Кантильон («шахсе, ки имкониятҳои амалӣнашудаи фоидаро истифода мебарад») ба ёд меорем. Ва, албатта, дар ин ҷо боз ҳам мантиқан симои Йозеф Шумпетер пайдо мешавад, ки дар консепсияи он татбиқи комбинатсияҳои нав (яъне инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ) бо соҳибкорӣ ногусастанӣ дорад ва моҳияти соҳибкорӣ дар ҷустуҷӯи эҷодкоронаи нав, то хол дар ин ё он акаллан «комбинатсияҳо» амалӣ нашуда буд [12, С. 223].

Тафовут байни соҳибкории анъанавӣ (дар таълифи муаллиф – «Рутин») ва соҳибкории инноватсиониро, аз ҷумла, Ҳарви Лейбенштейн, яке аз «сад иқтисоддони бузурги пас аз Кейнс» ба ақидаи муаррихи барҷастаи афкори иқтисодӣ Марк Блауг гузоштааст [1, С. 8].

Соҳибкории инноватсионӣ дар рушди ташаббуси соҳибкорӣ қадами навбатӣ, пас аз фаъолияти мустақили иқтисодӣ, соҳибкорӣ, муқаррарии соҳибкорӣ (бизнес) ва соҳибкории анъанавӣ (вале созанда, «худшиносӣ»)) мебошад. Ба ин маъно, калимаи «реша», ки Лейбенштейн истифода кардааст, бештар ба категорияи якуми соҳибкорие, ки дар ин ҷо баррасӣ мешавад, шакли пасттарини он - тиҷоратро ифода мекунад.

Идеяи бизнеси соҳибкории инноватсионӣ ба ҷорӣ намудани равандҳои принципиалии нави бизнес, ҷорӣ намудани молҳо ва хидматҳои принципан нав асос ёфтааст. Зиёда аз он, ҷорӣ кардан, шояд на танхо дар истеҳсолот, балки дар шуури истеъмолкунанда, ба ҳаёти хоҷагӣ; ташаккули одати нави истеъмолӣ ва ғайра.

Соҳибкори анъанавӣ, ки эҳтиёҷоти ботинии худро ба худшиносии эҷодӣ ошкор мекунад, бо тағир додани эҳтимолан назаррас, вале ба ҳар ҳол аз тағйири молҳои анъанавӣ, бозорҳо ва ғайра комилан қаноатманд аст.

Дар мавриди омӯзиши амалияи соҳибкорӣ, чунин соҳибкорон тағйироти мувофиқ ба андозаи зиёд ба таври интуитивӣ анҷом дода мешавад ва ба эҳтиёҷоти дохилӣ, таҷрибаи шахсӣ, дарки инфиродии ниёзҳои истеъмолкунанда асос ёфтааст ва заминаи кофии назариявӣ надорад. Соҳибкории инноватсионӣ аз рӯи худи аломатҳои инноватсионӣ бо ташаккули бозорҳои принципан нав ва ҷорӣ намудани маҳсулоти шартан нав хос аст. Ва, бори дигар аз паи М.Хучек [10, 11] такрор мекунем, ки инноватсия ҳатман бо пешрафти илмию техникӣ, илми назариявӣ ва амалӣ робитаи мустақим ва бевосита дорад, ҳарчанд албатта, он чизеро, ки Ҷ.А. Шумпетер [12, с.75] ҳатман бо мафҳуми ихтироъ то ба дараҷаи номуайянӣ омехта намешавад, номида буд.

Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи соҳибкории анъанавӣ ва соҳибкории инноватсионӣ метавонанд дар шакли ҷадвал пешниҳод карда шаванд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2 – Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи соҳибкории анъанавӣ ва инноватсионӣ

Аломатҳо	Соҳибкории анъанавӣ	Соҳибкории инноватсионӣ
Асоси идеяи бизнес	Тағир додани равандҳои анъанавии тиҷорат Тағйир додани молҳо, хизматрасониҳо	Ҷорӣ кардани равандҳои принципан нави тиҷорат Дар истехсолот ҷорӣ намудани молу хизматҳои принципан нав
Мол	Маҳсулоти тағирёфтаи анъанавӣ	принципан нав
Бозор	Бозори тағирёфтаи анъанавӣ	принципан нав
Муносибат ба прогресси илмию техникӣ	Мумкин аст бавосита ва бавосита	Бевосита ва бевосита
Хавфҳо	Хавфҳои баланди тиҷоратӣ, ки бо навоварӣ алоқаманданд	Хавфҳои баланди инноватсионӣ

Ҳамин тариқ, истилоҳи «фаъолияти соҳибкорӣ», ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дахл дорад, ба таври синоними истилоҳи «фаъолияти иқтисодӣ» бо ягона фарқияте, ки маънои фаъолияти мустақили иқтисодиро дорад, ки аз номи шахси мустақил амалӣ карда мешавад. Баръакс, истилоҳи «бизнес» барои ин намуди фаъолият бештар мувофиқ аст. Соҳибкорӣ як амали эҷодии чизи навест, ки қаблан истифоданашуда ё ба таври назаррас аз он чизе, ки пешниҳод карда мешавад, истифода мешавад.

Адабиёт:

1. Биликтоевич Аюрзанайн Аюр. Формирование институциональной среды [Статья] // Экономические науки, 11 (132), 2015. - С. 7-9.
2. Друкер, Питер Ф. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. /Под ред. В. Л. Иноземцева. - М., 1999. - 326 с.
3. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В.И. Бомкина, Р.И. Столпера] – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
4. Мизес, Людвиг фон. Индивид, рынок и правовое государство, изд. 2-е // Сост. Дарио Антисери, Массимо Балдини, Светлана Мальцева. – СПб.: Издательство «Пневма», 2006. – 196 с.
5. Миронова Д.Ю., Инновационное предпринимательство и трансфер технологий / Д.Ю. Миронова, О.А. Евсеева, Ю.А. Алексеева – СПб: Университет ИТМО, 2015. – 93 с. – С. 5-6.
6. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. – 360 с.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 240 с.
8. Норт, Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. – М.: Изд. дом гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
9. Основы предпринимательской деятельности : учебное пособие / Д.В. Гашко, Е.В. Ялунер. – СПб. : Изд-во СПбГЭУ, 2017. – 302 с.
10. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. [Перевод] – М.: Луч, 1992. – 148 с.;
11. Хучек М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии // Вестник Московского университета. 1995. №1. - С. 62 – 71.
12. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.

13. Hayek F.A. The Road to Serfdom. – London & New York: Routledge Classics, 2001. – 256 p.

УДК: 339.72+336.7+338.367 (575.3)

Беков Ф. Ш.

ҶАРАЁНИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТҲОИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРУЗАИ ИҚТИСОДӢ

Ҷараёни самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби гирандагони маблағ оқибат ба дастовардҳои рушди иқтисодӣ тавассути дастгирии пурраи молиявӣ барои фаъолияти минбаъдаи давлат хизмат мерасонад.Имрӯзҳо, чӣ тавре ки ба ҳамагон айён аст, дар низоми маблағгузории давлатӣ ислоҳоти васеъ дида мешавад, ки аз ҷумла ин ислоҳотҳо дар низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад. Ҳадафи асосии ислоҳот - самаранок истифодабарии маблағҳои буҷет дар самти суроғавии он ҳангоми банақшагирӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин лиҳоз, дар назди роҳбарияти кишвар ба ҳайси вазифаи аввалиндараҷа, зарурияти амалисозии сиёсати ислоҳотсозӣ дар соҳаҳои назарраси муҳим пеш омад. Бояд қайд намуд, ки барои амалисозии ислоҳотҳои самаранок, пеш аз ҳама, роҳандозии сиёсати оқилонаи молиявӣ зарур мебошад.

Калидвожаҳо:буҷет, низом, қарз, назорати молиявӣ, молия, хазинадорӣ, самаранокӣ.

Беков Ф. Ш.

ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДАМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Поток эффективного использования бюджетных средств получателями средств в конечном итоге служит достижениям экономического развития через всестороннее финансовое обеспечение дальнейшей деятельности государства. Сегодня, как всем очевидно, происходят масштабные реформы в системе государственного финансирования, в том числе и в системе государственного бюджета Республики Таджикистан.Основная цель реформы – эффективное использование бюджетных средств по направлению их адресации при планировании. В связи с этим руководство страны столкнулось с необходимостью реализации политики реформ в значимых сферах в качестве приоритета. Следует отметить, что для реализации эффективных реформ, прежде всего, необходимо проводить разумную финансовую политику.

Ключевые слова: бюджет, система, кредит, финансовый контроль, финансы, казначейство, эффективность.

Bekov F. Sh.

THE PROCESS OF MANAGING STATE BUDGET EXPENDITURES IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The flow of effective use of budget funds by recipients of funds ultimately serves the achievements of economic development through comprehensive financial support for the further activities of the state. Today, as is obvious to everyone, large-scale reforms are taking place in the system of public financing, including in the system of the state budget of the Republic of Tajikistan.The main goal of the reform is the effective use of budget funds in the direction in which they are addressed during planning. In this regard, the country's leadership was faced with the need to implement reform policies in significant areas as a priority. It should be noted that in order to implement effective reforms, it is first of all necessary to pursue sound financial policies.

Keywords: budget, system, credit, financial control, finance, treasury, efficiency.

Дар заминаи усувории рушди иқтисодиёт ва тағйироти сохторӣ, яке аз масъалаи муҳим ин идоракунии самаранок истифодабарии буҷети давлатӣ баъд аз банақшагирии буҷети давлатӣ мебошад, ки он нақши калидиро барои иҷро намудани вазифаҳои давлат мебозад.Самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби гирандагони маблағ оқибат ба дастовардҳои рушди иқтисодӣ тавассути дастгирии пурраи молиявӣ барои фаъолияти минбаъдаи давлат хизмат мерасонад.

Имрӯзҳо, чӣ тавре ки ба ҳамагон айён аст, дар низоми маблағгузории давлатӣ ислоҳоти васеъ дида мешавад, ки аз ҷумла ин ислоҳотҳо дар низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад. Ҳадафи асосии ислоҳот - самаранок истифодабарии маблағҳои буҷет дар самти суроғавии он ҳангоми банақшагирӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин лиҳоз, дар назди роҳбарияти кишвар ба ҳайси вазифаи аввалиндараҷа, зарурияти амалисозии сиёсати ислоҳотсозӣ дар соҳаҳои назарраси муҳим пеш омад. Бояд қайд намуд, ки барои амалисозии ислоҳотҳои самаранок, пеш аз ҳама, роҳандозии сиёсати оқилонаи молиявӣ зарур мебошад.

Дар солҳои 20-уми асри гузашта, ҳангоми таъсисёбии Иттиҳоди Шӯравӣ ва баъди он, барои гузаронидани ислоҳотҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳукумати ҳамонвақта ба воситаҳои молиявӣ эҳтиёҷоти калон дошт. В.И. Ленин санаи 18 майи соли 1918, зимни маърӯза дар Анҷумани якуми умумироссиягии намояндагони шуъбаҳои вилоятҳо, шӯроҳои губерниявӣ ва воҳидӣ оид ба вазъи молиявӣ чунин қайд намуд: «...бо вуҷуди ҳамаи монеъаҳо, мо бояд ба бозсозии мустаҳками молиявӣ ноил гардем, вале бояд дарк намуд, ки агар мо муваффақиятҳоро дар сиёсати молиявӣ ба даст наорем ҳамагуна ислоҳотҳои мо ба ҳадаф намерасанд». [1] Барои аз чунин вазъи вазнини иқтисодӣ берун омадан, қарор қабул карда шуд, ки ба низоми молиявии марказонидашуда гузариш ба амал ояд, то тавассути он воридшавии воситаҳо ба буҷет таъмин гардида, онҳо ба таври самаранок идора шаванд. Ин қарор асоси сиёсати молиявии ҳамонвақтаи ИҶШС ва солҳои баъдинаи таърихии он гардид.

Идоракунии молиявӣ – ин низоми шаклҳо, методҳо ва тарзҳо ба ҳисоб меравад, ки тавассути онҳо идоракунии гардишҳои пулӣ ва захираҳои молиявӣ амалӣ карда мешаванд. [2]

Маълум аст, ки ислоҳот барои гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ин хусусигардонии моликияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи он муносибатҳои дуҷониба миёни давлат ва корхонаҳои хусусигардонидашуда нисбат ба андозҳо тағйир меёбанд.

Ҳамчунин, муносибатҳои байнибуҷетӣ низ тағйир ёфтанд. Агар пештар идоракунӣ марказонидашуда ба ҳисоб мерафт, ҳоло бошад буҷетҳои сатҳи маҳаллӣ дорои худмустақилияти калоне гардидаанд, онҳо мустақилона буҷети маҳаллиро таҳия ва тасдиқ намуда, иҷроиши онро идора мекунанд ва ҳангоми зарурат ба он тағйиру иловаҳо ворид месозанд. Ҳамчунин, фондҳои гуногун дар сатҳи маҳаллӣ ва дар сатҳи ҷумҳуриявӣ барои кӯмаки молиявии буҷетҳои поёнӣ таъсис дода шуданд. Ҳамаи ин тағйиротҳо ҳам низоми молиявӣ ва ҳам механизми идоракунии онро куллан тағйир дод.

Соҳаи бонкдорӣ низ, бозсозӣ гардид. Зарур аст хотиррасон намоем, ки аз таъсисёбӣ то пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, низоми бонкии иҷроиши буҷет амал менамуд, яъне ин низом тавассути бонки давлатӣ иҷроиши хазинавии буҷетҳо, азнавтақсимкунии байнибуҷетии даромадҳо, кушодан ва соҳиби суратҳисобҳои ҳисобӣ будани гирандагони буҷет, ташкили бақайдгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ оид ба тамоми амалиётҳоро бо воситаҳои буҷетӣ таъмин менамуд. [3] Баъди инқилоб, хазинадорӣ нигоҳ дошта шуда, вале дар натиҷаи ислоҳот вазифаҳои хазинадорӣто сатҳи муайяне барҳам дода шуд ва иҷроиши хазинавии буҷет ба зиммаи низоми бонкӣ гузошта шуд. Ин ислоҳот дар он замон хеле муҳим ва самаранок буд, чунки бароибосифат ва саривақт иҷро намудани ҳам қисмати даромад ва ҳам қисмати хароҷоти буҷети давлатӣ мусоидат менамуд.

Бо таъсисёбии иқтисоди бозорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор муаммоҳои марбут ба иҷроиши буҷети давлатӣ рӯ ба рӯ гардид. Бо таъсисёбии бонкҳои тиҷоратӣ ва зиёд гардидани вазифаҳои Бонки миллӣ сатҳи иҷроиши буҷет дар низоми бонкӣ дучори мушкилиҳо гардид, ки асоситарини онҳо ин: батаъхир мондани як қисми инитиқоли даромадҳо, хароҷотҳо ва мавҷуд набудани маълумотҳои фаврӣ, суст гардидани назорат аз болои воситаҳои буҷетӣ (ғоратгарӣ, бо мақсадҳои шахсӣ истифодабарии воситаҳои буҷетӣ) ва ғайраҳо оқибат ба идоракунии куркуронаи ҷараёни буҷетӣ оварда расониданд. Ба ғайр аз ин, дар натиҷаи ислоҳотҳои иқтисодӣ дар

низоми идоракунӣ ҷудосозии салоҳиятҳо ва пешниҳодсозиҳои мустақилонаи сохторҳои ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ба миён омад. Дар натиҷаи вазъи номусоид дар иқтисодиёт ва сиёсати мамлакат, вайроншавии низоми андозӣ-буҷетӣ ба амал омад. Ҳамаи ин ҳолатҳои ногувор ба сатҳи назорати даромадҳои буҷетӣ ва ба сифати самаранок идоракунӣ ва истифодабарии маблағҳои буҷетӣ таъсири худро расонид.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи ин падидаҳоро ба инобат гирифта, шурӯъ ба ислоҳоти комплексӣ намуд, махсусан, дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ.

Ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ ба ташкилнамоии низоми миллии рушд дар мамлакат равона карда шудааст, ки мақсади асосии он, ноилгардӣ ба шаффофият ва тобеияти молияи давлатӣ мебошад, ки зеркисмҳои асосии он, буҷети давлатӣ ва мубориза бо ришвахӯрӣ (коррупсия) ба шумор мераванд. Оқилона ва самаранок идоракунии воситаҳои молиявӣ – ин кафолати баландбардории иқтидори иқтисодии мамлакат, таъсисдиҳии ҷойҳои нави корӣ ва дар натиҷа - коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ то ҳадди минималӣ мебошад.

Заминаи асосии ҳуқуқии идоракунии молияи давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, таҳти №723 (охирин тағйиру иловаҳо дар моҳи майи соли 2018, таҳти №1535 ворид гардид) ба ҳисоб меравад.

Дигар қонунҳои муҳиме, ки ба идоракунии молияи давлатӣ тааллуқ доранд, инҳо мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» аз 18 июни соли 2008, таҳти № 396; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар соҳаи давлатӣ» аз 21 июли соли 2010, таҳти № 626; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, таҳти № 749; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, таҳти №722 (охирин тағйиру иловаҳо 3 августи соли 2018); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад» аз 11 декабри соли 1999, таҳти № 887; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон«Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» аз 3 марти соли 2006, таҳти № 168 (охирин тағйиру иловаҳо 16 апрели соли 2012, таҳти №815). Ба ғайр аз ин, Кодекси андоз (бо охирин тағйиру иловаҳо дар моҳи сентябри соли 2012, таҳти №901) ва Кодекси гумрук (охирин тағйиру иловаҳо дар моҳифеврали соли 2018, таҳти №1512) мебошанд.

Идоракунии мустақими хароҷотҳои буҷетӣ аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба коркард ва амалисозии сиёсати андозӣ-буҷетӣ ҷавобгӯ мебошад, ки ин, пеш аз ҳама дар банақшагирӣ, таҳия ва иҷроиши буҷети давлатӣ, аудити дохилӣ, ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ хулоса меёбад.

Дар моҳи январи соли 1997 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон«Низомнома дар бораи хазинадорӣ»-ро нашр намуд, ки аз ҷониби Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида буд. Ин иқдоми аввалин дар таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол барои ноилгардии идоракунии самараноки буҷети давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Баъдан, соли 2001Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон«Дар бораи хазинадорӣ», қабул гардид, вале дар соли 2008қонуни нави такмилёфта - «Дар бораи хазинадорӣ» қабул гардид.

Калимаи «хазина» аз забони арабии – «خزينة - хазина» [4] ба миён омада, маънои махзанро дорад, ки дар он замони қадим шоҳҳо ва сарватмандон ҷавоҳиротҳои худро – тилло, сангҳои қиматбаҳо ва дигар ганҷинаҳоро дар як ҷой нигоҳ медоштанд. Ӯ ба нигоҳ доштани бойгариҳои мамлакат ҷавобгӯ буда, маҳалле ба ҳисоб мерафт, ки дар он ҷо пардохтҳои давлат ҷамъоварӣ карда мешуданд, ки аз ҳисоби онҳо давлат вазифаҳои дар назди худ гузошташударо амалӣ менамуд. Ба ғайр аз ин, ӯ ба сикказании танга машғул буда, ҳамаи амалиётҳои хазинавиро сабт менамуд. Он замон қушунҳо (армия) ва хазина пояи давлат шуморида мешуд ва ҳардуи ин ниҳод ҳамеша таҳти назорати

мустақими давлат қарор доштанд. Бо мурури замон, хазина муҳимияти худро дар ҳаёти давлат бештар намуда, такмил ёфтан гирифт ва вазифаҳои навтаринро ба худ касб намуд. Дар замони муосир хазинадорӣ – ин идоракунӣ, назорат, таъминот, баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ оид ба воситаҳои давлатӣ мебошад. Ба ғайр аз ин, хазинадорӣ ба интишори уҳдадориҳои (вомбаргҳои) дарозмуддати дохилӣ ва хориҷӣ шурӯъ намуд. Бо рушд ва пайдоиши ниҳодҳои нави молиявӣ (Бонки марказӣ ва низоми бонкҳои тиҷоратӣ) вазифаҳои хазинадорӣ қисман маҳдуд гардид(ниг. ба расми 1).

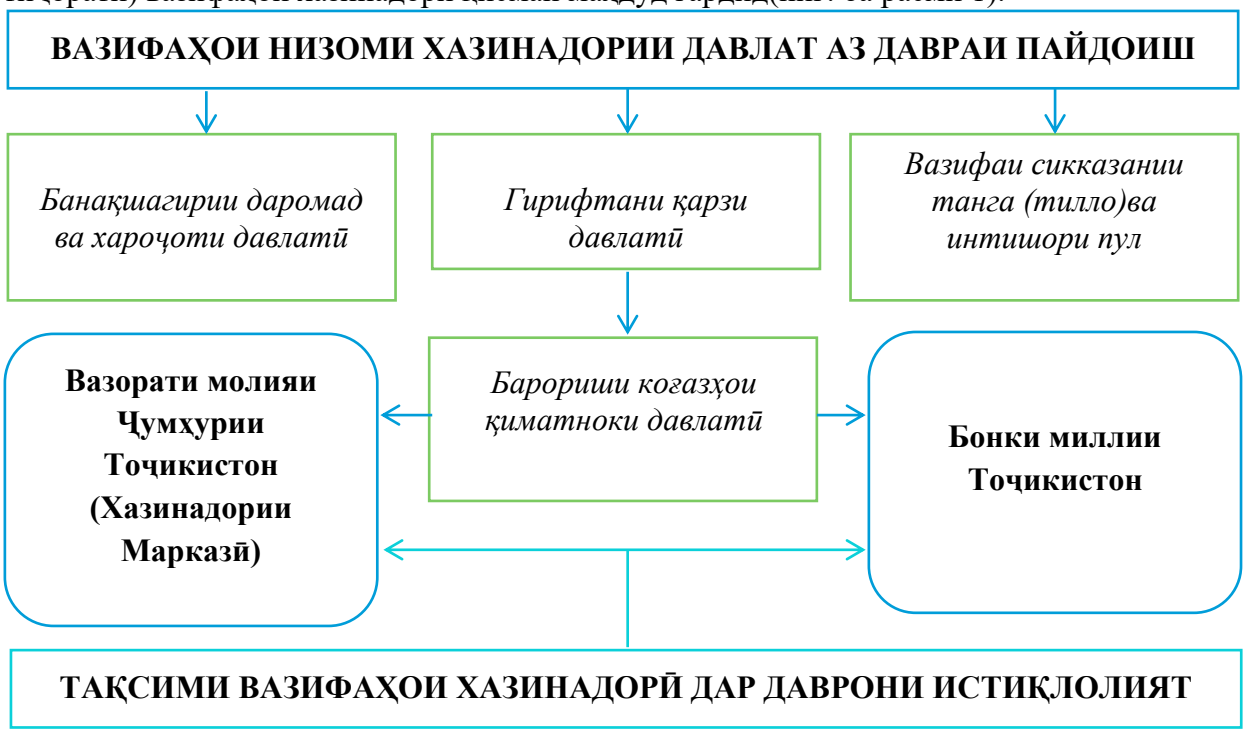

Расми 1. Тақсими вазифаҳои хазинадорӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар қонунгузории муосир ва санадҳои меъёрӣ мафҳуми муайяни «низоми хазинадории иҷроиши буҷет» вуҷуд надорад. Дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои гуногун оварда мешавад. Масалан, дар рисолаи С.Б.Мунаваров чунин шарҳ оварда мешавад: «…ҳангоми низоми хазинадорӣ уҳдадориҳои гирандагони буҷетӣ оид ба қабул барои иҷроиш ва амалисозии мустақими баъдинаи пардохтҳо оид ба пешниҳоди молҳо, иҷрои кор ва хизматрасониҳо аз ном ва бо дастури онҳорохазинадорӣ ба уҳдаи худ гирифта, амалӣ месозад, дар баробари ин, истифодабарии пурраи воситаҳои буҷетиро таъмин месозад».[5]

Боймирзоев Б.И. дар рисолаи илмии худ чунин шарҳро меорад: «Иҷроиши хазинавии буҷетҳо – яке аз сегментҳои ҷараёни буҷетие мебошад, ки фавриятро ҳангоми маблағгузории барномаҳои давлатӣ, назорат аз рӯйи ҷиноятҳо, мақсаднок ва масрафнок истифодабарии воситаҳои давлатиро таъмин месозад».[6]

Шарҳҳои овардашуда мухтасар ва фаҳмо моҳияти «хазинадорӣ» ва «низоми хазинадорӣ», инчунин хусусият ва вазифаҳоеро, ки он дар низоми молияи давлатӣ иҷро менамояд, ба таври умум баён месозанд. Дар баробари ин ҳар ду шарҳ якдигарро аз лиҳози сарфакорӣ ва мақсаднокӣ ҳангоми истифодабарии воситаҳои буҷетӣ пурра менамоянд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» чунин шарҳ оварда мешавад: «Хазинадорӣ - фаъолияти молиявии давлатӣ буда, ҳамоҳангсозии идоракунии захираҳои иқтисодии умумидавлатӣ, ташкили назорати даромаду харочот, ҷамъоварӣ ва истифодабарии маблағҳо, идоракунии иҷрои буҷети давлатӣ ва қарзҳои давлатӣ, барориши коғазҳои қиматноки давлатиро амалӣ менамояд».[7]

Хазинадорӣ ин мақомоти асосии идоракунанда ва назораткунандаи буҷети давлатӣ мебошад, ки аз он маблағгузории ҳамаи фаъолиятҳои давлат, ҳам дохилӣ ва

ҳам хориҷӣ вобастагӣ доранд. Вале дар шарҳҳои мазкур ягон ибора оид ба самаранокӣ ва сифатнокии идоракунӣ вонамехӯрад, ки бояд асоси фаъолияти департаменти мазкур ба ҳисоб раванд.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми ташкилотҳои буҷетии мамлакат, аз ҷумла бо ду вилоят (Суғд ва Хатлон), бо як вилояти автономӣ (Вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон), бо шаҳри Душанбе (аз 4 ноҳияҳои шаҳрӣ иборат буда) ва бо 13 шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ ҳамкорӣ менамояд.

Хазинадории марказии Вазорати молия бо шуъбаҳои он дар маҳалҳо, ташкилоти бузургтарини давлатӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Вазорати молия аз чор Сарраёсати асосӣ иборат аст:

- ✓ Сарраёсати буҷети давлатӣ– ба коркарди буҷети давлатӣ;
- ✓ Сарраёсати сиёсати андоз ва пардохтҳои давлатӣ – муайян намудани ҳаҷми андозҳо ва пардохтҳои давлатӣ;
- ✓ Сарраёсати хазинадории марказӣ– барои иҷроиши буҷети давлатӣ;
- ✓ Сарраёсати қарзҳои давлатӣ ва дороиҳои молиявии давлатӣ – муайян намудани ҳаҷми қарзи давлатӣ ва самаранок истифодабарии он машғул мебошанд;

Ҷанбаи муҳим дар идоракунии сифатнок ва мақсадноки воситаҳои буҷети давлатӣ ин суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ (СЯХ) ба ҳисоб меравад. Иҷроиши хазинавӣ бояд ба принсипи «ягонагии хазина» асос ёбад. Ин принсип чунин пешбинӣ менамояд, ки сохторе, ки хизматрасонии буҷетиро амалӣ месозад, бояд дар муассисаи Бонки марказӣ ё бонкҳои тиҷоратӣ суратҳисоби ягонаро боз намояд, ки дар он ҳамаи даромадҳои буҷет ворид карда мешаванд. Дар навбати худ, аз онҳо хароҷотҳои буҷет барои маблағгузорӣ чудо карда мешаванд. Ҳангоми кушодани СЯХ саҳми муҳимро марказе мебозад, ки дар он суратҳисоб боз карда шудааст. Агар ба таҷрибаи давлатҳои хориҷа (ба монанди Ф.Россия, Фаронса, Шветсия, Зеландияи Нав) назар афканем, он гоҳ мебинем, ки суратҳисобҳои ягонаи хазинадорӣ низ дар Бонки марказӣ ё бонкҳои тиҷоратӣ кушода шудааст. Сабаби чунин амалнамоӣ - ин фаврияти маълумот оид ба ҳаҷми воридшавӣ ва хориҷшавии воситаҳо, маблағгузории фаврии хароҷотҳо, коҳишдиҳии хароҷотҳо дар ҷараёни иҷроиши буҷет ва ғайраҳо мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон СЯХ 2 октябри соли 1996 дар Бонки миллии Тоҷикистон боз гардида буд. Дар он барӯйхатгирӣ ва ҷудонамоии маблағҳои умумии даромадҳо ва хароҷотҳои хазинавии буҷети ҷумҳурӣ дар идораҳои вилоятӣ ва шаҳрӣ, ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣамалӣ карда мешаванд. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамарӯза ба Сарраёсати хазинадорӣ маълумотномаро аз рӯйи суратҳисоби махсуси СЯХ бо замимаи супоришҳои электронӣ мефиристад. Аз рӯйи ин ҳуҷҷатҳо маълумотҳо ба таври фаврӣ дар базаи маълумотҳои Сарраёсати хазинадорӣ сабт карда мешаванд. Баъди коркарди маълумот, ҳамарӯза шаклҳои нашрии баҳисобгирӣ аз рӯйи СЯХ ҳисоб карда мешаванд, ки барои тартибдиҳии маълумоти ҳамарӯзаи Ҳукумат ва роҳбарияти Вазорати молия оид ба ҳолати суратҳисобҳои буҷети ҷумҳурӣ истифода карда мешавад. [8]

Ҳамин тавр, ба тақсимнамоии хароҷотҳои молиявии буҷет Хазинадории марказӣ ва сохторҳои маҳаллии хазинадорӣ машғул мебошанд. Сарчашмаи маблағгузорӣ, буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ дар асоси сметаи хароҷотҳои ташкилотҳои буҷетии тасдиқгардида, яъне буҷети давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Бояд қайд намуд, ки даромадҳои маҳаллӣ дар суратҳисоби ягонаи маҳаллӣ дар шуъбаҳои «Амонатбанк» бақайд гирифта шуда, маблағгузории буҷети маҳаллӣ албатта аз суратҳисоби мазкур, амалӣ карда мешавад. Вале дар ин замина истифодабарии хизматрасониҳои бонкҳои тиҷоратӣ низ вуҷуд дорад. Ин мустақиман ба принсипи «ягонагии хазина»зид аст, дар оянда зарур аст, то он бартараф карда шавад.

Муовини якуми директори хазинадорӣ (оид ба қисми хароҷоти буҷет) корҳоро оид ба иҷроиш ва маблағгузории иқтисоди миллӣ, чорабиниҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, идоракунии давлатӣ, сохторҳои қудратӣ ва мудофиа ташкил менамояд. Чорабиниҳоро

оид ба такмилдиҳии корҳои хазинадорӣ коркард намуда, корҳоро оид ба масъалаҳои маблағгузории буҷет мувофиқа сохта, замимаи лоиҳаҳоро оид ба маводҳое, ки ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қисмати маблағгузории буҷет аз рӯйи хулосаи Вазорати молия оид ба ваколатҳое, ки ба салоҳияти Хазинадории марказӣ тааллуқ доранд, омода сохта, назоратро аз рӯйи фаъолияти шуъбаҳое, ки дар тобеияти ӯ қарор доранд амалӣ месозад. Ҳамчунин ба вазифаи он, риояи принсипҳои асосии бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи муҳосибӣ дар низоми сохторҳои молиявӣ ва муассисаҳои буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. [9]

Мувофиқи «Дастурамал оид ба гузаронидани баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ оид ба иҷроиши буҷети давлатӣ дар хазинадорӣ» маблағгузории хароҷотҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ бо тарзҳои зерин сурат мегиранд: муассисаи буҷетӣ дархости моҳонаро ба хазинадории Марказӣ пешниҳод сохта, дар муҳлати муқарраргардида хазинадорӣ Бонки миллии мамлакатро ваколатдор месозад, то пардохтро амалӣ созад. Пардохтҳо аз номи муассисаи буҷетӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамчунин, муассисаҳои буҷетӣ метавонанд воситаҳои нақдро низ соҳиб гарданд, вале барои ин зарур аст, то дар дархости моҳона дар ин хусус пештар қайд карда шавад. Хазинадорӣ ҳамаи ҷараёни маблағгузориро дар асоси ҳамаи ҳуҷҷатҳои пешниҳодгардидапайгирӣ намуда, ҳисоботҳои моҳонаро оид ба гузаронидани амалиётҳо назорат ва омода месозад.

Дар сатҳи маҳаллӣ маблағгузории хароҷотҳои буҷетӣ аз рӯйи ҳамон низоми маблағгузорӣ анҷом дода мешавад. Мақомотҳои маҳаллии буҷетӣ дархостҳои моҳонаи худро оид ба хароҷотҳо ба шуъбаи маҳаллии хазинадорӣ пешниҳод месозанд. Баъди гирифтани иҷозатнома барои маблағгузорӣ аз ҷониби сардори мақомоти минтақавии молиявӣ, супоришномаи пардохтӣ ба шуъбаи маҳаллии «Амонатбонк» барои амалисозии маблағгузорӣ равона карда мешавад. Ҳамаи ҷараёнҳои маҳаллӣ ҳамчунин, пайгирӣ, таҳлил вадуруст барасмиятдарории онҳо, хусусияти мақсадноки пардохтҳо назорат карда шуда, ҳисоботҳои моҳона оид ба корҳои анҷомдодашуда тартиб дода шуда, ба шуъбаи асосии хазинадорӣ барои муттаҳидсозии ҳам қисмати даромадҳова ҳам қисмати хароҷотҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ равона карда мешаванд.

Назорат – шакли идоракунӣ аст, яъненазорати молиявӣ ин шакли идоракунии молиявӣ мебошад.

Назорати молиявӣ– ин қисмати ташкилдиҳанда ё соҳаи махсусе мебошад, ки дар мамлакат назоратро анҷом медиҳад. Мавҷудияти назорати молиявӣ аз ҷиҳати объективӣ ба он вобастагӣ дорад, ки молия ҳамчун категорияи иқтисодӣ буда, дорои хусусияти натанҳо тақсимнамоӣ, балки дорои вазифаи назоратӣ низ мебошад. Аз ҳамин сабаб, самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ дар низоми молиявӣ аз ҷониби давлат барои ҳалли вазифаҳои худ тавассути гузаронидани назорат пешбинӣ мегардад. Назорати молиявӣ мувофиқи меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқии муқарраргардида аз ҷониби ҳамаи низомҳои мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва мақомотҳои маҳаллии худидоракунӣ, аз ҷумла мақомотҳои махсуси назоратӣ, ҳангоми иштироки ташкилотҳои ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ» чунин шарҳ оварда шудааст, ки *«назорати давлатии молиявӣ барои таъмини ташкили санҷишу тафтиши воридот ва истифодаи самарабахши маблағҳои буҷети давлатӣ, фондҳои давлатӣ, қарзҳое, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳти кафолати он ҷалб карда мешаванд, грантҳо, кумаки башардустона ва амволи давлатӣ дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ ва ташаккули бахши хусусӣ нигаронида шудааст»*.[10]

Ба андешаи Рустамов Д.Ю. назорати давлатии молиявӣ – ин яке аз вазифаҳои муҳими идоракунии молияи давлатӣ буда, дар он ошкорсозии қонунвайронкуниҳо вобаста ба меъёрҳои қонунии қабулгардида, мақсаднокӣ ва самаранокии идоракунии захираҳои молиявӣ ва дигар моликияти давлатӣ мебошад. [11]

Абдуллоева Р.А. чунин меҳисобад, ки «назорати давлатии молиявӣ – ин амалисозии ҳуқуқҳои давлат бо роҳҳои қонунӣ барои ҳимояи манфиатҳои молиявии худ ва манфиатҳои молиявии шаҳрвандон, тавассути низоми қонунгузорӣ, ташкилӣ, чорабиниҳои маъмурӣ ва қудратӣ мебошад»[12]. Мафҳуми мазкур дар худ ҷамъбасткуниҳои изофиро доро буда, хусусияти ғайривоқеъӣ дошта, ҷузъиётҳои предмети таҳқиқотро ошкор намесозад. Ҳамчунин ин мафҳум имкон фароҳам меорад, то ба назорати давлатии молиявӣ танҳо аз дидгоҳи ҳуқуқӣ назар афканем.

Андешаҳои дар болоовардашударо пурра намуда, метавон гуфт, ки назорати давлатии молиявӣ яке аз вазифаҳои мақомоти давлатии молиявӣ мебошад. Ӯ низоми ҷамъоварӣ ва баҳогузории маълумотҳоро оид ба ҷараёнҳои молиявии объекти назорат бо мақсади барқарорсозии мукаммалӣ ва ташкилнамоии саривақтӣ, асосноксозии тақсимкунӣ ва самаранок истифодабарии захираҳои молиявии ҷамъиятӣ ва ҳамчунин амволи давлатие, ки марбут ба муассисаи давлатӣ мебошад, маънидод месозад, яъне назорат аз рӯйи молия ва амалиётҳои молиявии давлатро дар бар мегирад.

Назорати молиявие, ки аз ҷониби давлат, соҳаи ғайридавлатии иқтисодиётро фаро мегирад, танҳо соҳаи иҷронамоии уҳдадориҳои пулиро дар назди давлат дар бар мегирад, азҷумла андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, риояи қонуният вамақсаднокӣ ҳангоми харҷкунии субсидияҳо ва қарзҳое, ки аз буҷет ҷудо карда мешаванд, ва инчунин риояи қонунҳои ташкили ҳисоббаробаркуниҳои пулии муқарраркардашуда, бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботнокӣ. Ҳамин тавр, назорати давлатии молиявӣ - элементи муҳими низоми идоракунии молиявӣ мебошад.

Аз ҳамин сабаб, саҳми муҳимро дар амалисозии назорати давлатии молиявӣ, сатҳи ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботнокиро дар мамлакат — фаъолияти пешбурди низоми муҳосибӣ, буҷетӣ ва андозӣ мебозанд,чунки ҳуҷҷатгузории муҳосибӣ ва ҳисоботӣ - объекти асосии назорати молиявӣ мебошанд.

Идоракунии ҷараёни самаранок истифодабарии буҷети давлатӣ, ки сухан дар бораи он меравад, дар худ ба ҳайси элементи ҳатмӣ – назорати молиявиро дохил месозад. Тавассути он давлатсатҳи тартибу низоми молиявиро муайян месозад, ки ҳамчун риояи қоидаҳои муқарраркардашуда ва масъулиятнокӣ оид ба иҷронасозӣ ё сарфи назарнамоӣ аз иҷронамоии ин қоидаҳоро мефаҳмонад.

Мақомотҳое, ки аз болои самаранок истифодабарии буҷети давлатӣ назорат мебаранд, ин: Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлати молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо ба ҳисоб мераванд (ниг. ба расми 2).

Расми 2. Низоми идоракунии самаранок истифодабарии буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти олии назорати молиявии ҷумҳурӣ буда,фаъолияти он тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон«Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, таҳти №749ба роҳ монда мешавад.

Палатаи ҳисоб – ин мақомоти сатҳи олие мебошад, ки аудити мустақили беруниро оид ба баҳогузории иҷроиши буҷети давлатӣ гузаронида, дар ҳолатҳои зарурӣ пешниҳодҳоро оид ба такмилдиҳии он омода месозад. Объекти санҷиш ва назорати ҳамаи мақомотҳо ва ташкилотҳое, ки пурра ё қисман аз буҷети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд, ин: Бонки миллии Тоҷикистон ва БДА ҶТ «Амонатбонк», фондҳои ғайрибуҷетӣ ва барномаҳои мақсадноки умумидавлатӣ, Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо ба ҳисоб мераванд.

Дар асоси омӯзиши васеи маводҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва оморӣ-итилоотӣ оид ба масъалаи механизми баландбардории самаранокии хароҷотҳои буҷети давлатӣ метавон хулоса намуд, ки масъалаи баландбардории самаранокии хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба ҷанбаҳои бештари рушди иҷтимоию иқтисодии миллӣ дахл карда, дар тараққиёти иқтисодии-иҷтимоии ҳар мамлакат нақши муҳим дорад. Дар шароити муосир бе устворгардонии низоми самаранокии хароҷотҳои буҷети давлатӣ омода намудани сиёсати ягонаи иқтисодии босамар ғайриимкон аст. Самаранок истифодабарии воситаҳои буҷети давлатӣ, аз ҷумла дар самти фаъолияти ҳаррӯзаи ҳаётии ҷомеа раванди муқаррарие ба шумор меравад, ки новобаста ба шакли сохтори давлатдорӣ ба амал омада, ба сифтаи предмети таҳқиқотии илмҳои гуногун баромад мекунад.

Адабиёт:

1. Алимардонов Ӯ. Васоити таълимӣ аз фанни «Молия», 2014. – С.165.
2. Анализ исполнения государственного бюджета Республики Таджикистан за 2013-14гг.» Подготовлен Секретариатом при Комитете Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе 2014. 24 с.

3. Боймирзоев Б.И. Бюджетное регулирование экономики в условиях перехода к рыночному хозяйству :На материалах Республики Таджикистан: дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.01.- Худжанд, 2002.- 160 с.
4. Бюджетная система России (учебни) под ред. Академика Т.Б.
5. Поляка М. «ЮНИТИ» 2000г. 550с
6. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., ва дигарон. Идораи молияи давлатӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе. 2013. - 263 с.
7. Иванова Н.Г. Казначейская система исполнения бюджетов / Иванова Н.Г., Т.Д. Маковник.– СПб: Питер, 2001. – 208 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018» ш. Душанбе, 16 ноябри соли 2017, № 1469.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023» ш. Душанбе, 7 декабри соли 2023, № 1916.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» аз 18 июни соли 2008,№396.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» ш. Душанбе, 21 июли соли 2010, № 626.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш. Душанбе, 17 апрели соли 2002, №615.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 723.
14. О.И. Тимофеева учебное пособие “Бюджетный процесс” Москва – 2021.
15. Обидов Ф.С., Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А. Финансы. - Душанбе: Ирфон, 2010. -150с.
16. Улугходжаева Х.Р. Андоз ва андозбандии ҶТ. Душанбе 2006.
17. Шуляк П. Н., Белотелова Н. П. Финансы: Учебное пособие – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002. С. 121.
18. Юлдашев Я.Н. «Казначейская система исполнения бюджета» Душанбе 2001. С.20.

Ташева М.Ф.

УСУЛҲОИ ОМОРӢ ДАР САМТИ ИДОРАКУНИИ МУҲОҶИРАТИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН).

Аннотация. Данная статья посвящена актуальным проблемам международной миграции (на примере Республики Таджикистан) современном мире. Миграция представляет собой процесс перемещения населения как внутри страны, так и за её пределами, с целью постоянного места жительства или временного пребывания. В современном мире миграция населения приобретает глобальный характер. Это является следствием экономических, политических, социальных и культурных преобразований. В результате статистического анализа мы раскрыли сущность основных последствий миграционных процессов. Результатом миграции является рост населения, что влечет за собой избыток рабочей силы. Огромные масштабы приобретает нелегальная иммиграция. Миграция активизирует мировой рынок высококвалифицированной рабочей силы, тем самым способствует о создании Центров оказания услуг трудовым мигрантам, которая является основной частью в управлении миграции.

Ключевые слова: миграционные процессы, статистика миграции, трудовая миграция, нелегальная иммиграция, управления миграции, услуги мигрантам.

Ташева М.Ф.

СТАТИТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫЙ МИГРАЦИИ (НА ПРИИМЕРЕ РУСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН).

Аннотация. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои мубрами муҳоҷирати байналмилалӣ (бо мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар ҷаҳони муосир бахшида шудааст. Муҳоҷират раванди кӯчонидани аҳолӣ бо мақсади истиқомати доимӣ ё будубоши муваққатӣ ҳам дар дохили кишвар ва ҳам ба хориҷӣ кишвар мебошад. Дар ҷаҳони муосир муҳоҷирати аҳолӣ хусусияти ҷаҳонӣ пайдо мекунад. Ин натичаи дигаргуниҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ мебошад. Дар натиҷаи таҳлили оморӣ мо моҳияти оқибатҳои асосии равандҳои муҳоҷиратро ошкор намудем. Натиҷаи муҳоҷират афзоиши аҳолӣ мебошад, ки боиси зиёдатии қувваи корӣ мегардад. Муҳоҷирати ғайриқонунӣ миқёси калон мегирад. Муҳоҷират бозори ҷаҳонии қувваи кории баландихтисосро фаъол мекунад ва ба ин васила ба таъсиси Марказҳои хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ, ки қисми асосии идораи муҳоҷират мебошад, мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: равандҳои муҳоҷират, омори муҳоҷират, муҳоҷирати меҳнатӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ, идоракунии муҳоҷират, хизматрасонӣ ба муҳоҷирон.

Tasheva M.F.

STATISTIC METHODS IN THE SPHERE INTERANTIONLA MIGRATION POLICY (IN EXAMPLE OF REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

Annotation. This article is devoted to current problems of international migration (using the example of the Republic of Tajikistan) in the modern world. Migration is the process of moving the population both within the country and abroad, for the purpose of permanent residence or temporary stay. In the modern world, population migration is becoming global. This is a consequence of economic, political, social and cultural transformations. As a result of statistical analysis, we revealed the essence of the main consequences of migration processes. The result of migration is population growth, which entails a surplus of labor. Illegal immigration is becoming widespread. Migration activates the

global market for highly qualified labor, thereby promoting the creation of Centers for the provision of services to migrant workers, which is a major part of migration management.

Key words: migration processes, migration statistics, labor migration, illegal immigration, migration management, services for migrants.

Муҳоҷирати меҳнатӣ дар роҳи расидан ба суботу пешравии иқтисодӣ, шукуфоии миллӣ ва ваҳдати иҷтимоӣ ба яке аз мушкилоти рӯшану тезу тунд табдил ёфтааст. Фаҳмост, ки чаро дар ин вазъият масъалаҳои муҳоҷират дар сиёсати кишварҳои тавлид, транзит ва таъинот ба мадди аввал мерасанд.

Муҳоҷират на танҳо барои муҳоҷирон имкониятҳои нав мекушояд, инчунин ба иқтисодиёти кишвар таъсири мусбат мерасонад. Он ҳамчунин таҳдид ба амният ва эҳтироми ҳуқуқи инсон нисбати шаҳрвандони хориҷӣ. Барои ҳалли мушкилот пешниҳод карда мешавад, ки таҷрибаи татбиқи ҳуқуқии Марказҳо оид ба хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ ва расонидани кумак ҳам дар кишварҳои асли ва ҳам дар кишварҳои таъинот пурзӯр карда шавад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ омили муҳимтаринест, ки рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро бештар муайян мекунад. Дар баробари ин, новобаста аз такмили пайвастаи қонунгузории муҳоҷират дар кишварҳои хориҷӣ, мушкилоти муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва будубоши ғайриқонунии муҳоҷирон, аҳамияти худро нигоҳ медорад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин мушкилот метавонад паҳн кардани механизмҳо ва баланд бардоштани сифати омодасозии пеш аз сафар ба муҳоҷирони меҳнатӣ дар кишварҳои аслӣ дар доираи татбиқи сиёсати муҳоҷират дар ин самт бошад.

Омӯзиши пеш аз сафар ба муҳоҷирони меҳнатӣ бо мақсади пешгирии вайронкунии қонунгузории кишварҳои хориҷӣ ва мусоидат намудан ба мутобиқшавӣ бомуваффақият бояд на танҳо самти фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва мақомоти давлатӣ, балки як қисми системаи ташаккулёфтаи ҷалби муташаккил гардад. Ҳам кишварҳои қабулкунанда ва ҳам кишварҳои асли нисбати муҳоҷирон кӯшиш мекунанд, ки равандҳои муҳоҷиратро бо тавре ташкил кунанд, ки хатарҳо ба ҳадди ақал кам карда шаванд ва фоида аз муҳоҷират зиёдтар шавад. Илова бар ин, ҷараёнҳои муҳоҷират ҳам аз ҷониби худи муҳоҷирони меҳнатӣ, ки стратегияҳои зиндагии худро ба таври инфиродӣ таҳия мекунанд ва ҳам аз ҷониби сохторҳои гуногуни миёнарав (расмӣ ва ғайрирасмӣ) ташкил карда мешаванд. Маҳз сохторҳои миёнаравии ғайрирасмӣ кафолатҳо ва талаботи қонунро нодида мегиранд, ки аксар вақт барои муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва хариду фурӯши одамон масъуланд. Вазъи осебпазири иқтисодии муҳоҷирон, сатҳи нокифояи маҳорат, донистани забон, фарҳанг ва қонунгузории кишвари таъиншуда, надоштани маълумот дар бораи имкониятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо ва дарёфти дастгирии ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ барои созмондиҳандагони ҷиноятҳои ғайриқонунӣ судманд ва муҳоҷирати номунтазам мебошад.

Бояд қайд намуд, ки шиддати муҳоҷирати меҳнатии байналмилалӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ аз як қатор омилҳо вобаста аст аз характери глобалии тараққиёти иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва алоқамандии афзояндаи мамлакатҳо; прогресси илмию техникӣ, ки инкишофи он бо тағйир ёфтани талабот дар бозори меҳнат мушоҳида мешавад; рушди ширкатҳои (корпоратсияҳои) трансмиллӣ, ки ба ҳаракати сармоя ба минтақаҳои душворгузари ҷаҳон мусоидат мекунанд; моҳияти даврии тараққиёти иқтисодиёт: дар марҳилаи афзоиши талабот ба меҳнат меафзояд, дар давраи буҳрон паст мешавад; раванди интеграсияи иқтисодї дар иқтисодиёти љањонї; рушди инфрасохтори нақлиёт ва васеъ намудани системаи иттилоотии байналмилалӣ.

Ду гурӯҳи усулҳои омӯзиши муҳоҷират вуҷуд доранд: усулҳои оморӣ ва сотсиологӣ.

Усулҳои оморӣ ҳисобҳои мустақим ва ғайримустақимро дар бар мегиранд. Усулҳои мустақим аз бақайдгирии мустақими ҳар як ҳолати мушаххаси ҳаракат, ҳам дар ҷои рафтан ва ҳам дар ҷои расидан ба муддати муайян иборатанд. Усулҳои бавосита ва ҳисоббарорӣ ба нишондодҳои умумии ҳаракати аҳолӣ ва усулҳои махсуси коркарди онҳо асос ёфтаанд.

Усулҳои сотсиологӣ маҷмӯи усулҳо ва усулҳои ба даст овардани маълумот ва ташаккули донишҳои илмӣ дар бораи муҳоҷират ҳамчун воқеияти иҷтимоӣ мебошанд. Усулҳои асосии гирифтани маълумоти сотсиологӣ дар бораи муҳоҷирон мусоҳиба ва пурсиш бо муҳоҷирон мебошанд. Истифодаи усулҳои сотсиологӣ барои муайян кардани омилҳо ва ангезаҳои муҳоҷират ва дигар хусусиятҳои иҷтимоии муҳоҷирон нигаронида шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳим ин муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад, ки мутобиқи Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (зиёда аз 90% шаҳравандони Тоҷикистон муҳоҷирони меҳнатӣ ба Федератсияи Руссия мераванд) нисбат солҳои пеш, афзудааст.

Афзоиши аз ҳама бештар дар соли 2022 вуруди муҳоҷирони меҳнати ба Федератсияи Руссия аз Узбекистон - 377,7 ҳазор нафар ё 35,1% будааст. Теъдоди муҳоҷирони корӣ аз Тоҷикистон низ ба андозаи қобили муқоиса (+336,7 ҳазор нафар ё +51,8%) афзоиш ёфтааст. Шумораи коргарони омада низ ба таври назаррас афзуд: аз Қирғизистон (+84,6 ҳазор нафар, ё +17,7%), Қазоқистон (+62 ҳазор нафар, +118,3%), Озарбойҷон (+16,6 ҳазор нафар ё +21,1%), Туркманистон (+1,6 ҳазор нафар, афзоиш кариб 100 маротиба), Хитой (+1,3 хазор нафар ё 12,2 фоиз) ва ғайра.

Дар натиҷа, дар соли 2022 дар байни ҳамаи хориҷиёне, ки ба Русия барои кор омадаанд, бештаринро шаҳрвандии Узбекистон (41,9% ё 1,45 миллион нафар), беш аз чоряки онҳоро зодагони Тоҷикистон (28,4 фоиз ё 986,7 ҳазор нафар) ташкил медоданд, дар ҷои сеюм муҳоҷирон аз Қирғизистон (16,2 фоиз ё 562,6 ҳазор нафар) қарор гирифтанд.

Инчунин бояд қайд кард, ки аз сабаби вурудшавии ғайриқонуни ихроҷшави аз ҳудуди Федератсияи Руссия низ зиёд шудааст ва ин сабаби манъшавии ба ин кишвар нисбати солҳои пештара афзудааст.

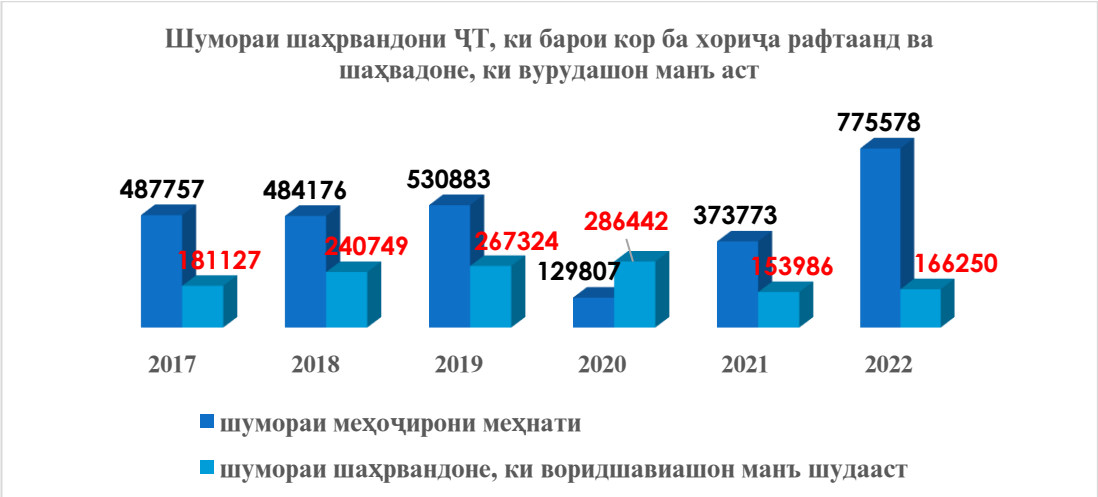

Барои идоракунии муҳоҷирати байналмиллалӣ, яке аз самтҳои муҳим ин хизматрасонии самаранок барои шарҳвандане ватани пеш аз сафар ба кишварҳои хориҷӣ мебошад ва ташкил намудани марказҳои махсус оид ба хизматрасони ба муҳоҷирони меҳнати ин яке аз тарзҳои идоракуниҳо ба ҳисоб мераванд.

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати ташкил ва фаъолияти бомуваффақияти Марказҳо оид ба хизматрасонии муҳоҷирони меҳнатӣ, ки барои кӯмак

ба муҳоҷирон дар қаламрави Тоҷикистон таъсис ёфтаанд, аллакай таҷрибаи назаррас ҷамъ овардааст.

Мақсади асосии ин марказҳо саҳм гузоштан ба коҳиши муҳоҷирати ғайриқонунӣ тавассути афзоиши ҳиссаи муҳоҷирони меҳнатии дорои мақоми ҳуқуқии муқаррарӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи иттилооти ва огоҳии муҳоҷирони меҳнатӣ оид ба ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои онҳо, ки бо будубош ва иҷрои фаъолияти меҳнатии онҳо дар қаламрави давлати хориҷӣ алоқаманданд.

Таваҷҷуҳи асосии кишварҳои аслӣ ин таъмини сатҳи баландтарини ҳимоя ва некӯаҳволии шаҳрвандони худ, ки муҳоҷирони меҳнатӣ мебошанд, махсусан категорияхое, ки ба истисмор бештар осебпазиранд. Барои ҳалли ин мушкилот марказҳои хизматрасони ба муҳоҷирони меҳнатӣ ду роҳи ҳалли мушаххас доранд: чораҳои танзимкунанда ва пешниҳоди хидматҳои дастгирӣ.

Шумораи афзояндаи кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳое, ки иқтисоди дар ҳоли гузариш мебошанд кӯшиш мекунанд, ки сиёсатҳо, қонунгузорӣ ва таъсиси сохторҳоро амалӣ созанд, ҳавасмандгардонии шуғл дар хориҷи кишвар барои ҳар як бахши қувваи корӣ ва ба ин васила таъмини интиқоли маблағҳо ҳангоми таъмини кафолатҳои ҳифзи муҳоҷирони онҳо. Дар ҳоле ки эҷоди ҷойҳои корӣ дар кишвари худ беҳтарин роҳи ҳалли масъала аст, шумораи афзояндаи кишварҳо дар бораи кор дар хориҷа фикр мекунанд дар доираи стратегияи миллии рушд барои истифода бурдани имкониятҳои бозори меҳнати ҷаҳонӣ ва тавлиди асъор.

Таҷриба нишон медиҳад, ки Марказҳои оид ба дастгирии муҳоҷирони меҳнатиро расонидани иттилоот ва ёрии машваратӣ ба муҳоҷирон оид ба доираи васеи масъалаҳо вобаста ба будубоши онҳо ва фаъолияти меҳнатӣ дар қаламрави давлати хориҷӣ: пешниҳоди машваратҳо оид ба масъалаҳои муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ, ҳалли баҳсҳои меҳнатӣ, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ, иҷтимоӣ ва манзил, имкониятҳои таълимию касбӣ барои муҳоҷирон (занҳо ва мардон) ва аъзоёни оилаҳои онҳо; расонидани ёрии ҳуқуқӣ.

Марказҳои хизматрасони ба муҳоҷирони меҳнатӣ хадамоти машваратии ройгон пешниҳод мекунанд (аз ин рӯ, таъсиси пайвастшавӣ тавассути телефон "телефони боварӣ", инчунин ҳангоми қабули шахсӣ, машваратҳои саҳроӣ ва машғулиятҳои гуруҳӣ, ки аз тарафи кормандони Марказ гузаронида мешаванд) аз руи доираҳои васеи масъалаҳои дар соҳаи муҳоҷирати мехнатӣ. Машваратҳо ба ҳамаи муроҷиаткунандагон, новобаста аз шаҳрвандӣ, ҷинс, синну сол, маълумот, нажод, этникӣ ва мазҳабӣ бояд дода шаванд.

Ҳамин тариқ ба ақидаи мо, барои васеъ намудани хизматрасонӣ аз ҷониби Марказҳои хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ, пеш аз ҳама ҷорӣ намудани усулҳои самараноки хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ, аз он ҷумла:

- ❖ Курсҳои ройгони забономӯзӣ бояд дар кишварҳое пешниҳод карда шаванд, ки аксари корҷӯён ба он ҷо сафар мекунанд, инчунин омухтани таърих, конунгузории, маданият, тарзи муошират ва усулҳои дигари муносибатҳои ҷамъиятӣ дар кишвари қабулкунанда.
- ❖ Беҳтар намудани фаъолияти мақомоти давлатии шуғли аҳолӣ, марказҳои хизматрасонӣ ба муҳоҷирон ва дигар воҳидҳои сохторӣ, оиди васеъ намудани иқтидори иттилоотии онҳо, дар минтақаҳои гуногуни кишвар ифтитоҳи курсҳои махсуси такмили ихтисос барои муҳоҷирони эҳтимоли, ки дар кишварҳои хориҷӣ талаботи зиёде доранд (Таҷрибаи Узбакистон нишон медиҳад, ки 64%-и муҳоҷирони эҳтимолии ӯзбек ният доранд, ки тавассути агентиҳои давлатии шуғли аҳолӣ кор ҷустуҷӯ кунанд).
- ❖ Беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ ва рушди муносибатҳои муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва давлатӣ, аз он ҷумла агентиҳои хусусии шуғли аҳолӣ ва корфармоёни ватанӣ метавонанд ба самаранокии чунин хадамот барои муҳоҷирони меҳнатӣ саҳми худро гузоранд, инчунин барои корфармоёни ватани.

Аз ин рӯ, барои идоракунии самранок кормандони (мутахассисони) марказҳои хизматрасонӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ, расонидани ёрии мустақим, инчунин дастгирии ҳуқуқӣ ба муҳоҷирон, бояд малакаҳои муошират муассир бо довталабон, малакаҳои миёнаравӣ ва ҳалли низоъ дошта бошанд, ба ғайр аз ин бояд мафҳумҳои зарурии қонунгузори дар соҳаи муҳоҷират, меҳнат, оила ва иҷтимоиро ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам дар кишвари қабулкунанда (масалан: Федератсияи Русия) таҷрибаи татбиқи ҳуқуқи он бояд хуб донанд.

Адабиётҳо

1. Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (https://www.stat.tj/tj).
2. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (https://mehnat.tj/tg).
3. Вертелецкая Н.П. Миграционная политика в условиях глобализации // Мир и политика ,2012. №11.
4. Ивахнюк, И.В. Глобализация миграционных процессов / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М.: Радуга, 2006 – 340 с.
5. Римашевская Н.М. Человек и реформы: Секреты выживания. - М.: ИСЭПН РАН, 2003 - 392 с.
6. Вершинина И. А. Миграционные процессы в условиях глобализации: Социологический анализ факторов и тенденций развития: Автореферат дис. канд. социол. наук. – Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2006. – 138 с.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ. INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. ***Алишоев Хуршедшох Хасратшоевич*** - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Финансов и налогообложение» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru.

2. ***Аскаров Ахрор Рахмоналиевич*** – старший научный сотрудник Института экономика и демографии НАНТ, Айни 44, E-mail: ahror74@mail.ru, тел.:937405010

3. ***Беков Фирдавс Шомахмадович*** – преподователь кафедра банковской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Телефон **(+992) 97-234-66-88.** E-mail: **bekovfirdavs@mail/ru**

4. ***Камышева Алена Олимовна*** - «Международный Университет туризма и предпринимательства Таджикистана» старший преподаватель кафедры туристского бизнеса и гостеприимство. Адрес: 734036 Республика Таджикистан, город Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: **(+992)918385328**. E-mail: kam_alena@mail.ru.

5. ***Каримзода Ширинджон Абдулхамид*** - ассистент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5 Республика Таджикистан

6. ***Каримова Тахмина Хабибуллоевна*** – заведующая кафедрой менеджмента Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук. **Адрес**: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 987198622. E-mail: takhmina1983@mail.ru

7. ***Кинжаева Рано Хамроевна*** - к. э. н., доцент кафедры финансы и налогообложение Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистан, моб. тел. 917 86 60 62.

8. ***Курбонов Ёрмахмад Султоналиевич*** - к.э.н., заведущий кафедра туризм Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5 Республика Таджикистан

9. ***Кодирзода Фазлиддин,*** к.п.н., доцент Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистан

10. ***Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич*** - к.э.н., доцент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 93 444 41 33. E-mail mukbil-0105@mail.ru

11. ***Махмудов Джонибек Бароталиевич*** – старший преподаватель кафедры банковское дело Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5 Республика Таджикистан; тел.: (+992)935803110 jonibek_mahmud@mail.ru

12. ***Мизробов Саидафзал Саидходжаевич*** - к.э.н., и.о., доцент кафедры финансы и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992)935997019, E-mail: saidafzal82@mail.ru

13. ***Мирсаидзода Фаридун Аврор,*** к.п.н., дотцент заведующий кафедры международных отношений и политологии Международный университет туризма и предпринимательство Таджикистана. Тел: (+992) 92 705 00 10.E-mail: mirsaidov-84@mail.ru

14. ***Носиров Сафиаллох*** - ассистент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5 Республика Таджикистан

15. ***Нурматова Мақсуда Рӯзибоевна*** – к.ф.н. Филиала ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Согдийские область (г. Худжанд), beka.usmonov000@gmail.com

16. ***Нуров Нусратулло Кудратович*** - старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбда 48/5 E-mail: nusratullo.nurov@inbox.ru Тел.988810148

17. ***Раджабов Эхсон Давлатович*** – к.э.н. заместитель декана по учебной работе факультета финансов и кредита Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5. Телефон: (+992) 888-77-77-86. E-mail: rehson-95@mail.ru

18. ***Рахимов Джамшед Одинабекович –*** к.э.н., доцент кафедры экономического анализа и статистика Международный университет туризма и предпринимательства. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 93 845 44 88, E-mail: rahjam@mail.ru

19. ***Рахмонзода Махмадали Наим*** - к.э.н., и.о доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: mrahmonzoda@list.ru. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

20. ***Саидова Мавлуда Саъдуллоевна*** – к.э.н., дотсент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности МУТПТ. Конт. инф...: тел. 900993733, эл.почт. saidova.m.@mail.ru

21. ***Сафоев Абдумаджид Каримович*** - д.э.н., доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 907733247. E-mail: safoev@list.ru

22. ***Сохибов Азам Нуррулоевич*** - докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

23. ***Холиқова Адиба Зафаровна*** – научный сотрудник Института экономика и демографии НАНТ, Айни 44, matin97@mail.ru, тел.: 919415772

24. ***Ҷамшедов Махмадназар Джамшедович*** – профессор кафедры «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5, E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru. Телефон: (+992) 935215353

25. ***Ҷумаев Аскарҷон Қаюмович,*** к.э.н., доцент кафедры Финанс, банк таможная деятелность Филиала ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Согдийские область (г. Худжанд). Телефон: (992) 92 763 76 11, E-mail: javharjon@mail.ru

26. ***Шарипов Абдулваҳҳоб Маҳдиевич***, старший преподаватель кафедры философия и история, тел: 985085842, e-mail: vahob.mahdy@mail.ru.

27. ***Шохзода Назира Изатулло*** - докторант PhD, старший научный сотрудник департамента науки и инновации Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана Душанбе (+992) 943 22 92 92,885 59 92 92 Email: nazirashohzoda@mail.ru

28. ***Ташева Манзура*** - старший преподаватель кафедры теория экономика Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, Душанбе, Борбад 48/5

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд аслӣ буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш.Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: ***Гафуров Сорбон Хушдилович*** – кандидат экономических наук, доцент, Международный университет туризма и предпринимательтсва Таджикистана, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгуй). 5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шавад. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шавад. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунакҳои китобӣ («») истифода бурда шавад. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шавад. 11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. ***Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.***	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электроном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: ***Гафуров Сорбон Хушдилович*** – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. ***Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.***

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik@mail.ru; drrajab@ mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	**ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ**
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи **«МАСОИЛИ МУБРАМИ ИҚТИСОДИ МУОСИР»** *ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиаи иқтисодиёт дошта бошад.* 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттиллоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интихоби мавзӯъ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад…» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо такроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	*Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала* **«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»** *проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.* 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки…» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная

	автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шакли электроннии мақала дар сомонаи www.majala.dbsst.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована на сайте www.majala.dbsst.tj

Маълумот барои тамос:
Сармуҳаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru
Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com
Котиби масъул:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:
Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru
Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарход Разоқович
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com
Ответственный секретарь журнала:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 30.06.2024. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 21,93

Тираж 100 экз. Заказ №202.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5